

GÁCS TERI

**A MÉLYSÉGBŐL
KIÁLTUNK HOZZÁD**

I. RÉSZ: A GYŰLÖLET SODRÁBAN

II. RÉSZ: VADÁSZ-UTCA 29

TABOR KIADÁS BUDAPEST, 1946

MINDEN JOG A SZERZŐÉ

Felelős kiadó: Gács Teri
3769.46. Hungária nyomda Rt. Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34.
Felelős: Dr Bródy László

I. RÉSZ

A GYŰLÖLET SODRÁBAN

URAM, ELŐTTED TÉRDELEK

*Ha lefekszem, vagy felkelek,
ha virrasztók, vagy ébrednek,
ha örülök, vagy szenvedek,
Uram, előtted térdelek.
Ha űz a hétköznapi gond
vagy világkín rám szárnyat bont
és látom magam törten, szürkén,
a sorstestvérem szemetükrén
s arcunkon közös kín remeg,
Uram, előtted térdelek,
mert Téged hirdet minden porszem,
mely hamvadó szívekből nő
és Téged hirdet mozdulatlan
az évmilliós sziklakő
és minden, mi a földön örök, vagy
megújuló,
mi a teremtés szent lázában
megszületett, mint örök jó
s minden atomban látnak Téged,
kik Benned bízva, hittel hisznek
és sebzett szívükben Téged visznek.*

*De aki Téged szóval hirdet
s minden tétével megtagad.
Kinek kezében cél és eszköz a bűn,
melyre ráírtad: «Ember! Nem szabad!
Ne lopj! Ne ölj! Ne koholj hamis vádat!
Ne hősködj gyáván védtelen felett!*

*Ne kívánd azt, miért felebarátod
küzködve verejtékezett!»
Ki térdig gázol minden jogban
s álszent erkölcsöt emleget
s ravasz álarc alatt megbújva
hirdet hazug becsületet,
sötét hidegvérrel aggat ki
kegyetlen, véres terveket,
kinél a dzsungel szörnyű vadja
nem vérszomjasabb, kegyetlenebb,
ki minden szépet, jót és tisztát,
minden isteni törvényt megtagad,
annak Uram, mondd, hogy: «Elég volt!»
Annak Uram, mutasd már meg magad.*

ELŐSZÓ

Nem írok történelmet, sem regényt, sem naplót. Tíz hónap eseményeinek egyetlen hullámvonalát írom meg, Emlékezetből. Feljegyzések számára kevés volt az idő, még kevesebb a reménység, hogy azoknak valaha hasznát vehetem. Nem keresem a hatásokat, ne in húzom alá a szavak színes ecsetjével az eseményeket, megírom egyszerűen, leplezetlenül, az igazságot szolgálva.

Voltak ennek a tíz hónapnak szörnyűbb részletei, borzalmasabb tragédiái, mint amelyeneket ez a könyv magába ölel. Tábori csendőrök és SS-katonák minden emberi képzeletet meghaladó rémtettei. Nyilas hordák vadállati vérengzése. Sötét pinceoduk rémségei. Nyilas házak, melyeknek falai magukba szívták a fojtott jajkiáltásokat. Sötét, hallgatag, téli éjszakák, melyeknek borzalmas titkait magukba ölelték a Duna nehézkés, szürke, téli hullámai. Gyilkolásra nevelt tizen-nyolc-húszévesek tömeg mészárlásai. Eljutottak hozzám, elértek engem mindezek az események, hiszen sodorták magukkal azokat, akik vér voltak a véremből, de ebben a könyvben, becsületes tárgyilagosságra törekedve, csupán azt írom meg hajszálhűen, ami beleesett abba a hullámvonalba, amely az én utam volt és velem együtt ezrek és ezrek útja és sorsa lett. Az emberi lélek szörnyű kínszenvedéseinek útja, amikor apró, ingadozó reményszigetek között hányódva a sötét, elnyeléssel fenyegető örvények felett, a veszen-

dőség érzésének fojtogató ölelésében, véresen szakad ki az emberi szívből a jajszó: «Uram! A mélységből kiáltunk Hozzád!»

Mert lent voltunk. Mélyen lent az irdatlan mélységben, ahonnan már alig hallatszik emberi szó, ahol már fásult a lélek, megállt a szív, nem működik az agy, csak a még élő vérkeringés hajtja a vak élet ösztönt a «minden mindegy» sötét árkein keresztül. A háború áldozataiért, a pusztulásért, a hullahegyekért háborús bűnösöket vonnak felelősségre, az emberi színvonal lesüllyedéséért, a lélek pusztulásáért és lehullott s ágáért felelős a korszak, az egész társadalom, az egész emberiség, amely negyedszázadon át érni hagyta méhében a gonoszság csiráit és építeni a mélybe vezető lépcsőfokokat. Zsidótörvényektől kezdve, embertelen rendeleteken, sárga csillagon, gettókon, a csillagos házak kegyetlen túlzásúfoltságán, a deportáció halálfélelmén, a nyilas hajszoltságon keresztül, a Vadász-utca huszonkilenc szörnyű pinceéletéig. A Vadász-utca huszonkilenc menedékvára, amely egy zsidó szív és a semleges svájci követség humanizmusának találkozásából fakadt és magasszínvonalú, méltó keretek között indult el mentőútjára, aláhullottságával és birkanyáj módjára összezsúfolt, a halálfélelem végső fokáig űzött, az életheletőség legelemibb követelményeitől, helytől és levegőtől megfosztott tömegeivel, élő vád a társadalom ellen, melynek legkisebb bűne volt a közöny, mellyel elnézte, hogy a gonoszság milyen mélységbe hajtja embertestvérei életét. A Vadász-utca huszonkilenc pinceélete nem a mi bűnünk. Nem a mi bűnünk volt, hogy olyan mélyre jutottunk, ahonnan már alig hallatszott a szó: «Uram! A mélységből kiáltunk Hozzád!»

A SZERZŐ

1

1944 március 19. Már előző este bejöttem a fővárosba, a közeli Rákosligetről, ahol lakunk, ahonnan bejárunk minden nap a munkahelyünkre. Tegnap szombat volt, szünnap, melyet otthon töltöttem és az esti vonatok egyikével jöttem be. Reggel rossz az összeköttetés. Háború van, a vonatok késnek és a reggeli gyorssal Dombóvárra 'kell utaznom. Délután előadásra várnak a dombóváriak. Örömmel megyek. Hallom, nagyon jó, nyíltszívű emberek a dombóvári zsidók. Nagyon kellemes lesz közöttük tartózkodni. De egy kis nyugtalanságot mégsem tudok kiküszöbölni. Hozzátartozik a természetenszabta programhoz. Minél mélyebb, bensőbb ez a nyugtalanság, minél gyengébb lábon áll nálam ez az önbizalom, minél kisebb az önmagamba vetett hitem és ennek természetes következményeként, fokozott igyekezetem és becsületes akarásom, annál biztosabb, hogy végül elragad a hév és megfeledkezve kishitűségről, bizalomhiányról, ömlik belőlem mint gátjaszakadt áradat a munka iránti szeretet és egyszeriben egybeforrok a legismeretlenebb közönséggel is.

Így hát az éjszakám nyugtalan volt. A vonat félhét-kor indul, de legalább egy félórával előbb kell az állomáson lennem, ha nem akarok állva utazni, legjobb

esetben a mások lábán állva. Kevés a vonat, sok az utas. Időben kell helyről gondoskodni. Korán kelek. Minden elő van készítve. Böröndöm becsomagolva. Pillanatok alatt elkészülök. Lányom, akinél az éjszakát töltöttük, teát készít, szabadkozásom ellenére. Végre búcsú. Az uram kísér az állomáshoz, szintén szabadkozásom ellenére. Az utca hófehér. Halkan, puhán, nagy pelyhekben hull a hó, sima, fehér márványtakaróval fedi a várost. Szép ez a szokatlanul fehér márciusi reggel. Csak a lélek ne viselne olyan óriási, sötét terhet. Rosszak a hírek ... Szegény zsidó testvéreink! Szörnyű amit olvasunk, még szörnyűbb amit hallunk. Jönnek a szemtanúk, bujdosó, agyonhajszolt boldogtalanjai a szlovák és lengyel üldözéseknek. Irtózat lehet mindezt átélni. Ilyesmire itt talán mégsem kerül a sor. Úgy érzem, hogy kissé túlmagabízóak, túlmagabiztosak a magyar zsidók. Szentül hiszik, hogy az ő jó hazafiságuk lesz biztonságuk mérlege. Mintha a többi nem lett volna ugyanolyan jó hazafi. Szlovák, szerb, francia, belga, holland, valamennyi. Mind csak másodszorban volt zsidó, elsősorban szlovák, szerb, belga, holland vagy francia. Adja Isten, hogy ne csaljon a magyar zsidó optimizmus.

Már meg is érkeztem a pályaudvarra, éppen negyven perccel az indulás előtt. Hatalmas katonavonatok állnak, erősen fűtött, türelmetlenül dohogó mozdonyaikkal, indulásra készen. Kevés szerelvény marad a személyközlekedésre. A dombóvári gyors már túlzásúfolt. Bundás urak és hölgyek, kosaras nénikék, síró gyerekek, bagószagú atyafiak, szabadságos katonák összevisszasága. A hangulat ideges és barátságtalan. Mindenki a helyét félti, világért el nem mozdulna. Kevéssel odébb, hogy a másik legalább lábujjhegyen állhasson, vagy a csomagja tetején ülhessen. Emberi jóság, szívéllyesség, segítőkészség, mintha meghalt volna. Aki hajlandó volna egy kis engedékenységre, jól megnézi,

hogy kinek teszi. Szemügyre veszi a talpától az orra hegyéig, nehogy — Isten mentsen — zsidón segítsen. Mégis szerencsém van. Rákosligeti szomszédunk ül az egyik fülkében. Barátságos, úri modorú munkás ember. Kicsi fiával gyakran eljátszogatunk. A fehér holló. Helyet csinál, elhelyezi a csomagjaimat. Utazásom célja felől érdeklődik, ő maga megy haza a falujába egy kis élelemért. Nehéz már a beszerzés és nagyon drága. Otthon könnyebben tudnak gondoskodni.

A fülke túlzsúfolt. A havas márciusi reggel és a téli fűtetlenség dacára, máris fűledt és meleg. Istenem! Csak simán folynék le ez a négy és félórás utazás. Zökkenő nélkül. Félve vizsgálom az arcokat. Melyik fogja a következő pillanatban a gennyet köpni? Ész nélkül, hozzáértés nélkül, gondolkodás nélkül, csak dédelgetett gyűlöletérzésből, kitergetni, szétszabdalni a zsidókérdést. Ebben elég részem van. Naponta kétszer, félórás utazás Rákosliget és Budapest között... Naponta egy óra hosszat összezárva lenni középosztálybeli „urakkal“, városi és állami tisztviselőkké!, akiknek nemcsak kötelessége, hanem eleme a zsidózás. Langyos lelki fürdő, amelyben kéjesen lubickolnak. Megfürösztik az emberi lélek legalantasabb érzéseit. Szórják a szitkot ártatlan, dolgozó, az étellel verejtékesen harcoló embertársaikra, akikre a legokoskodóbb gazdasági politika sem tudja rábizonyítani, hogy valamiképpen érintik az ő életlehetőségeiket és ha igen, akkor is csak kedvező irányban. De hát szép és felemelő érzés, valakin szabadon taposhatni, a gyengébben és védtelenen, hősiezen, nagyokat ütni, a minden jogától megfosztottak megmutatni a maga mesterségesen felnagyított hatalmát. Hangoskodni, lázítani, szavalni, saját jelentőségét fitogtatni, kényszerű hallgatóság előtt. Nagy szólamokat hangoztatni, mint: „Kelés a testünkön, amelyet ki kell vágni!“ „Hajóra rakni őket, menjenek Palesztinába“. „Dologtalan herék!“ stb. És nincsen el-

lentmondás, csak jóváhagyó fejbólintás, vagy merev hallgatás. Túlságosan magasan ül a nyeregben a gyűlölködés, nem tanácsos ellentmondani. Könnyen eltaposhat bárkit a száguldó iram. Így hát hallgatni kell annak is, akinek a lelke mélyén megmozdul valami kis szégyenkezés. Most csak a lázító gyűlöletnek lehet szava és az nem takarékoskodik vele. Hogyne! Koncnak a zsidót! És vigyázni, hogy a koncot marcangolók észre ne vegyék, hogy mi készül a háttérben, hogy amíg ők a mások pusztításán sürgősködnek, saját romlásukat idézi elő a lázító hatalom.

A félelem ezúttal hiábavalónak bizonyult újságok kerülnek elő a zsebekből. Mind, egytől-egyig a legszélsebésebbek. A cikkek fején kivétel nélkül nagybetűsen ordít a «zsidó» jelző. «Rejtett zsidó vagyon.» «Eljárás a zsidó árdrágítók ellen.» «Zsidó kémeket fogtak el.» «A zsidó kereskedő csempészárúja» stb. De a nyelvek ezúttal csendben maradnak. Nem csoda. Túl nyomórészt csendes, higgadt falusiak, befelé gondolkodó, kifelé bölcsen, alig megnyilatkozó természetükkel. Az első óra után kissé megkönnyebbülök. Talán mégis kevésbé kínos lesz az út, mint hittem. A vonat hangtalan sebességgel siklik bele a havas márciusi reggel lassú derengésébe. A hónap nincsen már ellenálló ereje. A kelő nap szikrázó fényében összeroskad, eltűnik, nagy barna foltok ékelődnek a tündöklő fehérségbe. Mint egy nagy, lomhán elnyúló fehér-barnafoltos állat, olyan a sík terület, melyen átszáguld a vonat. Állomásról állomásra váltakoznak az utasok, de a lázítás berkeiben továbbra is csend marad. Reményeim ezúttal nem csaltak és minden különösebb élmény, kellemetlen zökkenő nélkül, kedves, tavaszias napsütésben érünk a dombóvári pályaudvarra.

Az állomáson Bondi Olga vár reám. Csodálatos! Soha nem láttuk egymást és a hullámzó tömegben, csalhatatlan biztossággal indulunk el egymás felé,

meleg, baráti kézszorításra. Szegény Bondi Olga! Vájjon mi lett vele és a többiekkel? Nekik ott délen, Dunántúlon, hamarabb beteljesedett szomorú sorsuk. Valahányszor reá és a többi dombóvári rövid ismeret-ségre gondolok, mindig ez az ösztönös egymásratalálás jut az eszembe. Milyen barátság lehetett volna ebből. Vájjon látjuk-e még egymást az életben? Azok után, ami mögöttünk van, az Úristennek különös csodája volna.

Az első üdvözlő szavak után gyors, halk, nyugtalan suttogás.

— Rossz híreim vannak. Talán hallotta már? Pécsset megszállták a németek. Este nyolc órára itt lesznek Dombóváron.

Az első percben szótlan vagyok a meglepetéstől. Hogy itt vagyok, közel vágyóik, a többivel együtt vagyok a veszedelem torkában, az eszembe sem jut, csak az a tény, hogy döbbenetes igazsággá vált állandó meggyőződésem, hogy a jóbarát, a háborús szövetséges, az évek óta magyar kamrán élő pártfogó végül gáládul, alattomosan rá fog törni az országra, íme itt van. Igaz, hogy voltak megsegítői. Mellveregető hazafiak, akik alig várták a német jármot, hogy annak árnyékában megindíthassák a rablóhadjáratot zsidó vagyionok, zsidó életek ellen. El fogják érni a céljukat. De milyen áron! Szegény országi Az utolsó csepp zsírját ki fogja sajtolni az álszent jóbarát, mire végül is prédának fogja odadobni, hogy ezen az áron még önmaga számára perceket nyerjen.

Már régen a kis könnyű bricskán ülünk, amely kijött értünk, hogy a húszperces kocsit megtegyük az állomástól a községig és én még mindig hallgatok. Útitársam félreérti hallgatásomat.

— Ilyen körülményeik között nem kívánja megtartani az előadását?

— Szó sincs róla. Ezért jöttem és állom a helyemet.

Megérkezünk. Dr Sasné a kocsihoz jön.

— Örülök, hogy hozzánk száll. Nővérem már előre megírt mindent, érdeklődéssel várjuk. Azt írja, hogy a legjobbat kapjuk ...

Ez túlzás. Nővére kedves munkatársunk és a munkatársi szeretet elfogulttá teszi.

— Nem akarom szó szerint idézni, hogy mit ír. Különben rövidesen meglátjuk. Ha ugyan ... nem tartaná helyesebbnek az elhalasztást? Olga bizonyára elmondta már, hogy mi a helyzet. Sógorom Pécs melletti birtokáról beküldte összes értékeit, élelmiszereket és maga is jönni készül. Ebből következtethetünk. Isten tudja, hogy mi lesz velünk? De helyezkedjék már kényelembe. Nem akar megmosdani? Kissé lefeküdni? Fáradt lehet.

Körülnézek. Igazi úri otthon. Nagy szobák, kevés bútorzat, finom, úri ízlés mindenfelé. Semmi túlhangos, semmi tolakodó, tútelített, az igazi, kifinomodott kultúra hivalkodás nélküli összehangoltsága.

Megpróbálok pihenni. Nehéz munkával terhes napok vannak mögöttem. Ehhez járult még a korai fölkelés és néhány órás vonatrázás, ami mindig összetör kissé. Jó volna pihentebbnek lenni. De legbensőmben engem is elfog a nyugtalanság, amint környezetem lefojtott idegességét látom. Jólneveltek, finomak, udvariasak, de mégis érezhető lefojtott nyugtalanságuk. Hogyan kívánok étkezni? Egyedül? Igen. Jobb lesz úgy. Minek erőltessék magukat egy órán keresztül kényszerű udvariaskodással, mikor a szemek félelmet sugároznak. De azért percekre asszisztálnak az ebédnél. Megpróbálkozom a tréfával. Nem tévedtek a naptárban? Nincs ma Újesztendő, hogy ilyen nagy lakomával vártak. Vagy nyolc napon keresztül mindig

ilyen jól akarnak tartani? Nehezen fognak tőlem szabadulni.

Erőltetnek a lepihenésre. Ők majd azalatt beszélnek az elnök úrral. Megkérdezik, mi az ő véleménye. Túlnagy a felelősség, nem tudnak egyedül határozni. Mindenben alkalmazkodom, nehogy szörnyű nyugtalanságukat még fokozzam. Lefekszem. Törődöttségem dacára, egy pillanatra sem jön az álom áldott öntudatlansága. Az agyam lázasan dolgozik. Mi jön most? Mindaz, amitől eddig féltünk? Vagy még rosszabb! A német sima, álszent, diplomatikus gonoszsága, párosulva a magyar szélsőségek végsőkig feszített szadista várakozásával. Te szegény, naiv, hiszékeny, elbizakodott magyar zsidó, aki olyan erősen építettél elvitathatatlan magyarságodra és oly biztos voltál benne, hogy téged nem érhet el a többi európai zsidó sorsa. Te szegény, jó magyar, de bűnös zsidó. Mi lesz a sorsod, aki utolsónak maradtál Európa zsidó közösségei közül?

A telkemen szörnyű nyomás. Félelemérzet nincsen bennem, csak teljes átérzése a közös hangulatnak. Mit mondjak nekik ma délután, ha mégis megtarthatjuk az előadást? Vázoljan a jövő ragyogó képeit? Beszéljek virágzó narancsligetekről, hullámozó búzatengeréről, melyet zsidó kezek vetettek, zsidó veríték művelt és a mosolygó palesztinai nap érlelt? Beszéljek épülő városokról, megújuló életről, szabadságról és szeretetről, amely ott keleten vár minden sóvárgó zsidó szívre? Beszéljek az égigszárnyaló, bátor és édes chaluci* énekről, ezeknek a félelemtől szorongatóttaknak? Ezeknek mondjam el, hogy még van idő, „ha akarjátok, nem mese“, most, amikor már elkéstünk? Egy pillanatra hideg borzadályal érzem át a szónak megdönthetetlen igazságát: Elkéstünk.

* Chaluc = Palesztinát építő munkás.

Mozdulatlan fekszem, gondolataim kavargó örvényébe merülve. Felkelnék, de nem akarom őket zavarni. Hátha kis időre ők is nyugalmat kerestek. Az ajtó gyanúsan mozdul.

— Ébren van? Nem mertük zavarni.

— Én ugyanúgy. Azt hittem, lepihentek.

— Nem. Az elnök úr maga volt itt. Elhozta a nyugtalanság, nehogy hibát kövessünk el. Az elnök úr nem kívánja megtartani az előadást. Az adott körülmények között nem meri kockáztatni néhány száz zsidónak összejövetelét. Nem meri vállalni a felelősséget, ön vállalná?

— A döntés joga nem az enyém. Itt vagyok. Ha kívánják megtartom, ha másként döntenek, a legközelebbi vonattal visszautazom. Mikor ...

Süvöltő, velőkig ható szirénaszó.

— Légi veszély — mondja dr Sasné. — így megy ez hajnal óta. Már ki sem megyünk az óvóhelyre.

Ebben a percben jön be elragadóan bájos, fiatal leánya.

— Édesapa azt üzeni, hogy azonnal menjen mindenki az óvóhelyre. Nagy kötelékek közelednek.

Nincsen más hátra, elvonulunk a kert hátsó részében levő óvóhelyre. Alig érünk oda, már szól a veszély elmúltát jelző szirénahang, hogy a következő percben ismét megszólaljon a vészjelzés. Így tart ez már hajnal óta. Nincsen támadás, csak állandó nyugtalanságban tartják a lakosságot, hogy nyugodtan és akadálytalanul bevonulhassanak.

A család halkan tanácskozik. Jó volna egyetmást elhelyezni. A komolyabb értékeket, jó barátokhoz. Érzem, hogy terhükre vagyok. Bondi Olga kér, hogy látogassam meg a nénjét, aki ismerni szeretne. Súlyos szívbaja miatt nem tud eljönni. Örömmel megyek. Rövid út egyedül ezzel a kedves, közvetlen, csupaszív

leánnyal. Az utca élénk és népes. Vasárnap van. Az arcokon élénk várakozás. Szinte öröm. Magyar arcokon ölöm, a német megszállás várakozásának öröme. Néhány zsidóval is találkozunk. Futólagos, ijedt suttogás. Megtartják? Nem merünk elmenni.. .

Útközben rövid látogatást teszünk a főosztelendő úrnál. Könyvtárában fogad. Kedves, nyugodt és passzív. Ma már tudom, hogy a passzivitás nagy mélységeket is rejthet. Ismertem egy másikat, nyugodt, kedves és passzív papot, akinek nyitva állott a menekülés útja, de gondolkodás nélkül beszállt híveihez a vagonba. Szabad akaratból, egyszerűen, természetesen. De ha a főosztelendő úr maga passzívnak is látszott, annál kevésbé a leánya. Tizenhat éves, csodálatosan szép, sugárzó, jelentékeny és határozott. Tündöklően okos homloka elbűvölő. Kár, hogy sietnie kellett, érdekes lett volna elbeszélgetni ezzel a fiatal, szemmel láthatóan kiváló egyéniséggel. Aztán még rövid látogatás Bondi Olga beteg testvérénél. Meghatott a szenvedő, beteg, érdeklődő, kedves arc. Végül, vissza a doktorékhoz. Becsomagolom már szekrénybe akasztott holmimat, útravalót is csomagolnak, udvariasan foglalkoznak velem amit igyekszem elhárítani, hiszen látom a szemükben égő aggodalmat: „Mi lesz velünk holnap?”⁰

Nehezen várom az idő múlását. Egy percre sem fog el a veszély, vagy szabadulni vágy és gondolata, csak ezeket a derék, jó, megriasztott embereket szeretném magamtól megszabadítani, akik még szorongatottságukban sem tudnak megfeledkezni a velük egybeforrott nyugateurópai illemszabályokról. A fegyelmezetlen zsidó! Iskolapéldái az ellenkezőnek.

Végre elérkezik a hat óra. A vonat félhétkor indul. Rövid kociút ismét az állomáshoz. A pályaudvar háborús, nyugtalan képet nyújt. Természetellenesen sok az ember. Összeverődött, suttogó csoportok. A megszo-

kott pályaudvari zajnak, lőtás-futásnak nyoma sincs. A tömeg természetellenesen halk, a rejtett izgalom félreismerhetetlen jeleivel. Ez már nem a vasárnapi utca, várakozó arcával. Civilek, katonák, batyuhalmazok, világjárt bőröndök tömege. Mint hegyek állanak szerteszét. Mindenki haza igyekszik. Mindenki türelmetlen, észrevehető a lábak ideges topogásán. Nincsen már sem téli hideg, sem téli fagy.

A vonat késik. Végre nyolc óra felé befut Pécs felől a hatalmas, hosszú szerelvény. Egyik kocsi a másik után fut el az állomás épülete előtt s a háborús túlzásfolsághoz szokott közönség csaknem 'borzongva nézi a tátongó, majdnem üres kocsikat, néptelen ablakaikkal. Pécsről, úgy látszik, már nem engedték ki az embereket. Egy futó pillanatig halálos csend az egész tömegben, aztán, hirtelen lendülettel, majdnem hajszott gyorsasággal megindul a beszállás. Mindenki egy lépéssel előbbre érzi magát, távolabb a veszedelemtől, ha már a vonatban ül.

Én is felszállók, lefoglalok egy helyet, aztán ismét az ablakhoz lépek, hogy még néhány szót válthassak Olgával, aki unszolásom dacára sem, hajlandó visszamenni, míg a vonat el nem indul. Hosszú várakozás után még egy meleg kézszorítás, egy pillantás a kedves, meleg, sötét szemekbe és egy félénk, halk sóhajtásba fúló szó „a viszontlátásra!” Mi lett a sorsod szegény Bondi Olga? Mi lesz a mi sorsunk? Látjuk-e még egymást valaha?

Sötét estében indul el a vonat. Egyetlen szó sem esik a német megszállásról. Pedig lehetetlenség, hogy ne tudjanak róla. A tömeg lelkiiségének ugyanazok volnának a tünetei, mint az egyénéi? Ami döbenetesen mélyen jár, arról az első percekben nem beszélnek? Vagy a félelemérzet, az elővigyázatosság? Meg kell várni a hangulat kialakulását és aszerint, óvatosan állást foglalni? Tény, hogy a megszállásról senki nem beszél.

Állomásról állomásra zsúfoltabb lesz a vonat. Mindenki hazafelé igyekszik. A lényegről nem esik szó.

Óriási késéssel, jóval éjfél után fut be a vonat a keleti pályaudvarra. Feltűnően messze, kint áll meg és a gyér világítás mellett, vágányokon esetük-botlik át a tömeg, amíg eléri a kijáráshoz vezető, síma járót. Kétoldalt rendőrkordon, detektívek sorfala. A kijáratnál, sűrű tömegben rendőrök, igazoltatások, zseblámpák hirtelen fénye világít az arcokba és letartóztatások. Ok nélkül. Indokolás nélkül. Nincsen „miért”? A rendőrség becsületes jóérzése már ebben a huszonnégy órában is megnyilvánul. A sűrű tömegben, többekkel együtt nekem is sikerül igazoltatás nélkül keresztüljutni a kijáraton. Gyorsan a villamoshoz. Még sikerül az utolsó negyvenhatost elérnem. Mint ártatlan, gyanútlan gyermek a szakadék szélén, úgy megyek a villamoson és a néhányperces gyalogúton a leányom lakásáig, amíg mellettem és körülöttem hullanak az igazoltatások ártatlan áldozatai. Éjfél után egy óra, mire célhoz érek. Leányom nyit ajtót, éber arccal.

— Anyám! Csakhogy itt vagy!

— Mi az? Már tudjátok? Pécszet megszállták a németek.

— Budapestet is.

— Szent Isten! Ez megint alapos, körmönfont német munka volt. Tehát a kezükben vagyunk.

— Anyám, mi lesz velünk? Én úgy félek. Nem fogjuk viszontlátni akiket szeretünk, akiket visszavárunk.

— Isten keze van fölöttünk, bízunk benne, hogy jót szánt nekünk és minden testvérünknek. Mikor történt?

— Már délután beszüntettek minden előadást, betiltottak minden nyilvános találkozóhelyet. Az utcán igazoltatások folynak. Viszik a zsidókat. Az Isten őrzött téged is és bennünket is. Gyanútlanul sétáltunk a körúton, míg körülöttünk vitték az embereket. Mikor

észrevettük, hazasiettünk. Csakhogy itt vagy. Hogy együtt vagyunk.

Lefeküdtünk. Egyikünk sem beszélt többet, de ott égetett, lüktetett, kínozott a kérdés, a szívünkben, a lelkünkben, a szoba csendjében, az éjszaka rémségeket suttogó sötétségben: „Mi jön holnap?“

Egy csapásra megváltozott Budapest arca. Másképpen néz ki ez a város. Vájjon mi teszi? Hiszen látzólag semmi változás. Minden a megszokott helyén és mégis ... Talán mert az utcák szokatlanul népesek? Vagy az arcok teszik? Most könnyűszerrel lehetne népszámlálást megejteni. Csak az arcok után. Sápadt homlokok, révedező szemek, keményen összezárt szájak, csaknem eltűnik befelé az ajkak piros vonala, ezek zsidók. Törvény szerint nem magyarok. Kiegyenesedett gerincek, nagy, kerekrenyílt, várakozó szemek, bujkáló, rejtett mosolygás az ajkakon, ezek nem zsidók, törvény szerint magyarok. O, te honfoglaló Árpád népe, Szent István országa, Rákóczi kurucjai, Kossuth Lajos kapás-kaszás szabadságharcosai, ha feltámadnátok, hogy lássatok magyar arcokat vidulni a német jöttén! Más, egészen más az utca kéjjé. Belülről jön a változás, a lélek legbelsejéből. Magyaroknak mondott lelkek, melyek örülni tudnak, hogy német lett úrrá a szabad, magyar földön. Nem fontos nekik, eltörpül a nagy tény mellett, hogy beteljesedett a magyar zsidóság sorsa.

A budai oldalon végeláthatatlan sorokban jönnek a tankok, ágyúk, autók, páncélosok, tüzérség és megszámlálhatatlan gyalogság. Reggeltől estig ontja az

üttest az érkezőket. Hol és mikor tudtak így felkészülni? Régen folyhatott az aknamunka. A magyarság szívéen melengetett kígyók, a svábok, egyszeriben németté vedlettek. Mindegyik szekrényében régen ott függött a német egyenruha és mialatt magyar jogokat élveztek, titokban előkészítették az árulást. Tőlük soha, senki el nem vitatta, hogy teljesjogú állampolgárai az országnak, dacára annak, hogy mindig és mindenekelőtt németek voltak érzésben, még a nyelv erejéig sem tudtak asszimilálódni, míg a zsidó, aki mindenekelőtt magyarnak vallotta magát, magyarként élt és soha nem helyezte zsidó voltát a magyarsága elé. Magyar hazájáért mindenkor kész volt áldozni. Most ez a magyar zsidó, a tehetetlen préda szorongó érzésével várja, hogy mi fog következni.

Az első hírek megnyugtatóak. Szokott német módszer. Fő a nyugalom. Csak nyugodtan kivárni, amíg alulról készül a vakondtúrás. Szép szavak, nagy gesztusok mögé bujtatni a kész és céltudatos sötét tervet.

A zsidóknak semmi okuk a félelemre. Maradjon mindenki nyugodtan a helyén és folytassa a munkáját. A zűrzavar nem volna nekik kellemes, megakadályozná a bevált, szervezett rendszert.

Még tart Budán a harci készültség felvonulása és máris jönnek a rendelkezések. Csakis zsidó szempontból. Mintha az egész háború hatalmi kérdésekért egymásbaütköző embermillióinak nem volna más gondja, mint a zsidó. Ez a maroknyi embercsoport a nagy emberrengetegben, amelyre mindennek ódiumát szeretné hárítani az embermilliók életéért felelős, álszent német politika. Mintha nem volna világszégyene egy ilyen nagy népnek, egy nevetségesen, aránytalanul kisebb embercsoport mögé bujtatni saját hatalmi törekvéseit.

Az első megszorítás: Zsidó nem utazhat. Nem távozhat Budapestről vidékre és vidékről Budapestre.

Máris megbénítva ezrek és ezrek életlehetősége. Megállítva a simán forgó kerék, megakasztva a termelés, hátráltatva a gazdasági érdekek. Ezrek és ezrek esnek ki a napi munkából. Most ez nem fontos. Most a zsidót hajszozni! Színjáték kell a tömegnek, olyan, hogy ne láthassa meg, hogy mi van a színpalak mögött. Hogy kisebb lesz az életlehetőség, kevesebb az élelem, tömegesen be kell vonulni, otthagyni családot, állást, reménységet, idegen célokért, ez most mellékes. Itt van kárpótlásul a zsidó. Üssétek!

Szóval, zsidó nem utazhat. Aki mégis megkísérli, hogy munkahelyére jusson, le lesz tartóztatva, eltűnik, hetekig nincsen róla hír, végül felbukkan valahol a Mosonyi-utcában, toloncházban vagy Kistarcsán, ahonnan soha többé nem kerül haza.

Tehát egy ideig mi sem járhatunk haza, ha tovább akarunk dolgozni. De sem ruhánk, sem pénzünk. Kevés értékünk otthon van. Meg kell kockáztatni a hazautazást. Egész úton a keleti pályaudvarig tanács-talanok vagyunk. Az uram nem nagyon bátor. Bennem több a mersz, vagy hogy igazi nevén nevezzem, a gondolkodás nélküli bizalom és Istenbe vetett hit. A főbejárat előtt még egy pillanatra habozva megállunk. A következő percben felvetem a fejem, határozott léptekkel fel a lépcsőn és emelt fejjel, keresztül a jobbról és balról felállított rendőrökön. Az uram utánam. Egy perc múlva a vonatban ülünk.

A szívem, a külső nyugalom ellenére, a torkomban kalapál és kiáltóan lángol fel bennem a kérdés: «Miért?» Mit vétettünk, hogy félve, reszketve kell járnunk? Szökve, holott nincsen semmi vétünk. Félni a rendőrtől, detektívtől, igazoltatástól, holott semmi bűn nem terhel. T. K. ismerősöm börtönviselt csaló, nyugodt biztonsággal, elbizakodott mosollyal jár ugyanazon az úton. Neki nem kell félnie, mert ő keresztény, árja. Hol vannak a törvények, melyeket meg-

tanultam tisztelni? A bűnnek van joga ítélni!? Hát már nem az a törvény, hogy a becsületes ember szabad, aki bűnös, arra ráteheti a törvény a kezét? Mi, tisztességben nevelődött, soha társadalmi rend és törvény ellen nem vétők, nekünk mint a hajszolt körözött bűnösöknek, félnünk kell, hogy rendőr, detektív, csendőr útjába ne kerüljünk? Ebben az országban, pmelyben minden zsidó megtanulta, hogy ez az ország a hazája, szülőföldje, amely neki védelmet ad. Vagy az volt hazugság, amire tanítottak?

Körülnézek a fülkében. Ismerős arcok. Olyanok is, akikkel nem vagyunk beszélő viszonyban, de minden nap együtt utazunk, ugyanezzel a vonattal. Különös az arcok kifejezése. Valami zavart bizonytalanság látszik rajtuk az ismerős zsidóval szemben. Nem tudják, hogyan viselkedjenek. Nem lesz-e baj abból, ha ugyanolyan természetesen és barátságosan, mint eddig? Látszik a szemeken, hogy kínosan mérlegelik az esetleges következményeket. Nagyon ritka a változatlanul barátságos arckifejezés, de annál több, sőt túlnyomó a határozottan ellenséges állásfoglalás. Akik eddig sem voltak jobbak, mint most az arcuk, de egy kis kényszeredett álarc még takarta. Most már felesleges az álarc. Ragyognak.

— No, majd a német megmutatja nekik!

— Kisebbek lesznek!

— Majd kiszedjük belőlük a sok összelopkodott vagyont, amit a mi bőrünkön szereztek.

— Vagonba velük!

A rablott vagyonok! Fájdalmas keserűség fog el, ha visszagondolok az elmúlt esztendők nehéz küzdelmeire. A mi életünk küzdelmei, melyek ezer és ezer más zsidó küzdelmeit is jelentik. Nehéz, fáradságos, kitartó munka, kis lehetőségek, sok gond. Étel, ital majdnem mellékes. A gyerekeknek cipő, ruha, könyv, tiszta ruha, különóra. Ezért folyik a küzdelem. A

fiatalság elmúlik és nem is tudjuk, hogy volt. Nem ismerjük azt a beállítottságot, hogy a pillanat mindennek felett. Jól élni. Ez fontos. Soha jellegzetesebbet! Egy bejárónő, nagyon rendes, nagyon becsületes, jóra való asszony, mindig csodát látott azon, hogy egy négytagú család egy tyúkból négy ebédet eszik.

— Tessék elhinni — mondta szokott őszinteségével —, hogy ezt el sem hiszik nekem, ha elmesélem. — „Ne féljen — mondják —, jól laknak, amikor maga nem látja.“ — Mi bizony megfőzzük egyszerre, kilóra való galuskát ihozzá és megesszük.

Ha azután az egyszerű, dolgozó kis zsidónak másra is jut mint a gyomrára, olyan egyszerű azt mondani, hogy: „Lám, a zsidónak mindenre kerül.“ És most ez a sok, kicsi, küzdelmes zsidó sors lesz a célpont. Szó sincs róla, vannak nagy vagyonúak is. Jófejűek, szerencséskezűek, ügyesek, de ezek a vagyonok sokezer embernek adnak kenyeret. És vannak, akik nem egészen becsületesen jutottak hozzá. Arra való a törvény. Aki vét, bűnhődjél;. Bárki legyen az. De minden bűnös vétsége le van tudva a Teámért büntetéssel, csak a zsidóé nem. Annak bűne a közösség fejére száll, egyesek vétkeiért ártatlanok ezreinek kell szenvedniük. Vergődő, kicsiny zsidó életek százezreire szól a vétó. Ez jön most.

A fejem kábult ettől az embertelen, lelkiismeretlen hangulatváltozástól. Még nincsen huszonnégy órája, még tegnap, félig emberek voltunk. Ma már elszabadult a zsákmányra éhes, rablásra induló dzsungelbeli vad. Hiszen a tegnap is égbekiáltó volt a maga igazságtalanságaival. Volt zsidótörvény I., zsidótörvény II., és már fenyegetett a zsidótörvény III. is. írott zsidóellenes rendszabályok, kiviteli határidő, kivételezések, felfolyamodások lehetősége . . . igazságtalanság mind, de még formák és keretek között. Huszonnégy óra és minden megszűnt. Gát nélkül szakad ránk a

gyűlölet szennye, hogy elárasszon, megfojtson, halomra öljön bennünket. Évek óta megtagadták tőlünk a jogot, hogy emberek vagyunk az emberek között, egyenlő hasznos és egyenlő jogú polgárai az országnak. Évek óta tanítanak arra, hogy másodrendű emberek vagyunk, de huszonnégy óra óta megszűntünk emberek lenni. Zsidó! Szabad vad! Bárki elejtheti!

Hangtalanul telik el a félóra. El vagyunk foglalva a gondolatainkkal, de nem is akarjuk a bizonytalanságokat és ingadozókat kényes helyzetbe hozni. Ha beszélni akarnak, keressék ők az utat. De senki sem keresi. Vannak zavart, bocsánatkérő pillantások, de egyetlen szó nem esik. Csak azok beszélnek, akik várták ezt a percet, hogy lefékezett, rejtett indulatuknak szabad utat engedhessenek.

A rákosligeti állomáson kiszállunk. Gyorsan haza. Rövid az idő, egy óra múlva indul vissza a legközelebbi vonat. Addig össze kell¹ csomagolnunk a legszükségesebbet.

A budapesti száraz járdák után, olvadó, havas tócsákon keresztül érünk haza. A ház sivár és elhagyatott. Mióta tulajdonosa, legjobb barátnőm, fél évvel ezelőtt meghalt, üresen, szomorúan ásít az udvar. Nyomasztó a néma csend, amely fogad. Szegény barátnőm! Nehezen váltál meg az élettől, amely neked, különösen utolsó óráidban sok keserűséget osztott, hogyan is bírtad volna ki mindazt, ami most következik.

A sivár házban a napok óta fűtetlen, barátságatlan, nyirkos levegőjű lakás. Gyorsan egy kis bőröndbe a legszükségesebbet, kevés értékünket és vissza az állomáshoz.

Befelé üresebb az esti vonat. Halkan beszélgetünk. Hogyan jutunk ismét keresztül az igazoltatáson? Isten legyen velünk. A bőröndöt én fogom vinni. A férfiak helyzete rosszabb, ezt megtanultuk már ez alatt a rövid idő alatt is, kiváltképpen, ha olyan, amit

ők „tipikus zsidódnak neveznek. Csomag, bőrönd, az mindig gyanús, legjobb üres kézzel járni vagy utazni.

A kijáratnál jobbról-balról most is rendőrök állnak. Más arcok. Leváltás volt. Észrevehetően jóindulatú huza-vonával csinálják az egészet. De a detektívek kezén mindenki lemarad, bármennyire rendben legyenek az iratai. Zsidó! Le van tartóztatva. Rendőr-örszoba, Mosonyi-utca, Kistarcsa. Ott ülhet, életútjából kivaszítva, családjától eltépve, egy szál ruhában, pénz nélkül, élelem nélkül, az életüket felemészítő kohóban.

Szerencsénk van. Isten megint fogja a kezünket. Igazoltatás nélkül, szívdobogva, akadozó lélegzettel hazaérünk. Mára elég. Az izgalmat, a kockázatos merész vállalkozásokat is meg kell szokni. Mert ezentúl minden lépés az lesz. Merész és kockázatos vállalkozás. A következő napokban nem kockáztatjuk az utat. Nem megyünk haza, amíg a helyzet valamiképpen nem alakul. Még mindig van a lelkünk mélyén bizodalom. Lehetetlenség, hogy ez így maradjon. Aljas hajsza, ártatlan emberekre. Talán csak az első napok túlkapásai ezek. Akik beleesnek, szerencsétlen áldozatok. Éppen most halljuk, hogy egy jó ismerősünk is már az áldozatok között van. Szegedről jött és szerencsésen átjutott a rendőri igazoltatáson. Leánya nem várta a megbeszélés szerint, törött karjával nem tudta a bőröndöt vinni, visszament, hogy a ruhatárba tegye. Ott SS-katonák többedmagával közrefogták és elvitték. Kistarcsáról jött a hír tőle, de soha többé nem látták. Nevetséges minden optimizmus, minden remény. Hullanak, hullanak mellőlünk az emberek. Rokonok, ismerősök, fiatalok, öregek. Nincsen válogatás. Megkezdődött a zsidóság balsorsának végső felvonása. Mindaz, amit szerencsétlen, másországbeli testvéreinkről hallottunk. Hajsza, deportálás, egy kis bőrönd, amelyet végül szintén kicsavarnak a kezéből. Azután

neki lehet menni a „zsidó vagyonoknak“, egy életen át nehéz üggyel-bajjal összefoltozott zsidó otthonoknak.

De jó belefeküdni az ágyba. Belefúrni a fejet a párnákba. Elhítni magunkkal, hogy mindez nincsen. Felejteni... felejteni,, ezt a sok kízó gondolatot és aludni. Csak jönne az álom felejtető ajándéka ... de nem lehet! Mint tör szúr bele az agyba, az elgyötört, fáradt, gondolkodásra már alig képes agyba a kérdés: „Meddig még? Hányszor feketünk még bele a saját ágyunkba? Még hány nap az életünk? És azután? Hová visznek bennünket? Hová kell mennünk?

Felködlik a fejemben egy kép. Egy évvel ezelőtti kép. Világos, ünnepies fehér terem. Elsötétítem a termet, a hangulatot, egy verssel, hogy azokra gondoljanak, akik nem messze tőlünk a kínok kínjait szenvedik, lengyel és szlovák testvéreinkre.

HOVÁ MEGYÜNK?

*Királyi ajándék az álom ...
Aludni. .. kemény deszkaágyon,
mert párnáját már rég elvitték,
akik szabad prédának hitték
és álmodni, hogy a rossz csak álom ..
és járni, nyugodt, békés tájon.
De éjfél tájt csörren az ablak
s egy nyers hang dől 'az álomfalnak:
Hajrá zsidó! Gyerünk!
Itt a parancs velünk.
Gyerünk? Mért visztek engem?
Hisz senkinek én nem vétettem.
Én itt születtem, nevelkedtem,
az életünk itt folyik csendben,
mit akartok hát velünk?
s most, éjfélórán? Hová megyünk?*

*Csak gyorsan! Gyorsan!
Majd meglátod, a puskatús lesz jóbarátod!
Tizenöt perc és készen legyünk
és aztán hajrá zsidó! Gyerünk!*

*Ébred a gyermek, amint anyja
meleg kendőkbe takargatja.
A szeme kérdez: mi van velünk?
Kis szája suttog: Anya! Hová megyünk?
Hová megyünk!?! Ahogy akarja
a végzet súlyos, nehéz karja,
de mennünk kell. Parancs van ellenünk:
Hajrá zsidó! Gyerünk!*

*Testvérem! Rakd el az ékszered,
a dísz ma nem illik neked;
a hajad simítsd komoran hátra
és öltözz sötét gyászruhába
és sírjon, jajgasson a véred,
gyászolnod kell millió testvéred.
Elnyelte őket Lengyelföld szája,
Ukrajna síkja, Dnyeszter árja,
a nyomukat elfújta a szél.*

*S a föld az néma, a víz sem beszél,
csak hangjuk kél, közel és távol
a sötét, titkos éjszakából,
csak benne nyög a zúgó szélben
s itt bent dobol a sajgó vérben
mint fáradt, nehéz, vánszorgó léptek,
mint agyak, melyek kínban égtek,
ymint szívek, miket összetéptek:
Testvér! Parancs volt ellenünk
s már többé sohasem kérjük: „Hová
megyünk?!“*

Akkor még fehér asztalok mellett hallgatták mindazok, akik ma, remegő lélekkel, megfagyott szívvel reszketnek ágyaikban: Melyik percben zörren az ajtó?

Új reggel. Nehéz, kábult az agy, ólmos fáradtság a tagokban. Féljük az utcát, de minden idegszál kifelé hajt bennünket. Látni, hallani, tudni., A hivatalomba megyek. Ott már tudják, hogy történt; Simán ment az egész. Sok volt a segítő kéz. Elárulták az országot.

A Gestapo, miután magához ragadta a hatalmat, szokott, sima, ravasz álarcával kijelentette, hogy nem avatkozik az ország belügyeibe, csupán a zsidók fölötti rendelkezési jogot tartja fenn magának. Ezentúl a magyar zsidó német tulajdon.

Még azon a napon megjelent a Gestapo két küldöttje a Pesti Izr. Hitközség székházában, de nem találtak ott két ügyeletes tisztviselőn kívül senkit. Rendelkezést hagytak hátra, hogy másnap délelőtt tizenegy órára ott legyenek a helyszínen az összes zsidó közületek képviselői.

Másnap délelőtt ismét megjelentek, négy fegyveres SS-katona kíséretében. A zsidó vezetőemberek ekkor már jelen voltak. Szemben álltak a Gestapo küldötteivel, jobbról és balról két-két felhúzott fegyvert! SS-katona között.

— Itt vannak mind? — kérdezték tőlük.

— Igen — volt a felelet.

— A cionisták is?

— Igen. A cionisták is.

De csak utolsó percben értesültek a cionisták. A zsidó közületek, melyek éveken át kerékkötői voltak a Palesztina-munkának, „véletlenül“ megfeledkeztek róluk. A Pro Palestina Szövetség főtitkára, Marton Ede, csak az utolsó pillanatban érkezett oda. Nem akarták sohasem megérteni, hogy a cionisták a leghűségesebb, legbecsületesebb és lelkiismeretes polgárai az országnak, de küzdenek egy jobb, egészségesebb jövőért, mert annak közeledő sötét képeit nagy szellemei, mély gondolkodói már előre vetítették s aminek a zsidóság kényszerű, de egészségtelen és ennélfogva méltán aggodalmat keltő gazdasági rétegződésénél fogva, be kellett következnie. A zsidó probléma elkerülhetetlen volt, de emberséges módszerekkel megoldható. A megoldás: Palesztina. A német hatalmi örület ebből a problémából állított spanyolfalat a saját szándékai elé, a pokol irtózatát hozva a zsidóságra s ez elöl a pokol elöl többen menekülhettek volna, ha a Palesztina-munkának nincsenek kerékkötői.

Tehát ott voltak mind. A cionisták is. Végighallgatták a nagyon sima, előkelő, aránylag megnyugtató beszédet. A magyar zsidóság vegye tudomásul, hogy ezentúl a Gestapo rendelkezései alá tartoznak. Meg kell alakítani a „Judenrat“-ot, a központi zsidó tanácsot, amely a közvetítő szerv lesz a Gestapo és a zsidóság között s a Gestapo rendeletéinek végrehajtója. Nincs mitől félniök. Maradjon mindenki a helyén, nem lesz semmi bántódásuk. Ne csináljanak zavart. Hogy túszokat szednek, annak nincsen jelentősége. «Nichts von Bedeutung! Nur Vorsicht: Es ist Kriegszustand.»

Egy kis, halk fellelegzés. Szokott zsidó optimizmus. Talán mégsem. Talán nem fog itt bekövetkezni mindaz, ami máshol történt. A német hadiszerencséje hanyatlóban van. Most más a gondja. Szüksége van

Magyarországra. Nem csinálhat itt most gazdasági felfordulást.

Mialatt a Gestapo a közületek vezetőivel tárgyalt, sűrű egymásutánban tűntek fel Budapest utcáin a riadóautók. Megálltak egy-egy közéleti nagyság, iparmágnás, politikus vagy volt politikus háza előtt és vitték az embereket, zsidók csoportjait, akikre váratlanul, villámszerűen csapott le a végzet. Az első napon feltűnően sok ügyvédet vittek el. Korra való tekintet nélkül. Hetven éves aggastyánokat is. Ha az apáért jöttek és a fia is otthon volt, azt is vitték. És megfordítva. Kistarcsa ijesztő gyorsasággal megtelt.

A zsidók nyugodtak lehetnek! Talán éppen akkor, mikor ezek a szavak elhangzottak, láttam a Lövöldetér sarkán két munkáskülsejű embert kilépni a kapun. Két SS-katona jött arra. Megállították.

— Sind Sie ein Jude!?

— Ja.

Már vitték. Ezekben az első napokban történt, hogy egy ismerős fiatal leánykát, egy szociális intézmény tisztviselőjét elvitték az egész tisztikarral együtt. Kicsi, szerény, tizedrangú csavar a gépezetben. Több napon keresztül kihallgatták őket az Astoriában, azután a keresztényeket elbocsátották. A két zsidó tisztviselő sorsa lett a Mosonyi-utca, pestvidéki törvényszék, hét hónap Kistarcsán és deportálás. Nem különös sors, csak úgy mint a többi ezer és ezer. A zsidók nyugodtak lehetnek!

Néhány nap múlva enyhülés áll be a vonatközlekedésre vonatkozó rendelkezésben. Akik eddig havi igazolványokkal utaztak a környékről munkahelyeikre, azok továbbra is ezekkel az igazolványokkal szabadon közlekedhetnek.

Úgy látszik, túlhirtelen állott meg' a gazdasági élet, a termelés, a különféle üzemek munkája, a kör-

nyékről bejáró sokezer zsidó munkás, tisztviselő, kereskedő kikapcsolásával.

Tehát hazamehetünk. Néhány nappal a húsvéti ünnepek előtt vagyunk. Tavaszi takarítás, ünnepi előkészület, sok munka ideje. Ünnepe alatt szabadság, pihenés, kikapcsolódás a hajszából. «Még a kapu elé sem megyünk», így fogadkozunk. Megpróbáljuk két napra elhíttetni magunkkal, hogy semmi sem igaz az utolsó tíz nap eseményeiből.

Otthon meglepetés vár reánk. Rákosliget tele van német katonasággal. Egy okkal több, hogy ki ne menjünk az utcára. A piactéren zsúfolva állanak a német autók, tankok, páncélosok és nagyszámú legénység kószál szerte a községben — mint hírlík — meleg szobáért, élelemért és egy kis szerelemért. A piac kiszorult egyetlen sorba a járda szélére, ott is tömegben állanak, nézdelődnek, vásárolnak a német katonák. A pénz nem probléma. Bemennek a zsidó üzletekbe, kihúzzák a pénztárfiókot és viszik a tartalmát.

Az ünnepi nyugalomra vonatkozó reménységeink erősen leszálnak. Hozzájárul ehhez a csillagrendelet is. Április ötödikétől a zsidók megkülönböztető jelzést tartoznak viselni. Hatágú csillagot, tízcentiméteres átmérővel, a bal mellen, a szív tájékán. Kiáltó betűkkel hozzák az újságok, ami eddig csak távoli misztikum volt a számunkra. Hiszen jól tudtuk, hogy így volt ez mindenütt, ahová a német betette a lábát. Így volt Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban, Sz'ovákiában. Tudtunk a holland nép páratlan, humanus, a zsidóság iránti rokonszenvét kihangsúlyozó magatartásáról, hogy a kitűzött időben kivétel nélkül mindenki sárga csillaggal jelent meg az utcán. Látuk ezeknek a jelvényeknek egyes példányait, melyeket lengyel és szlovák menekültek hoztak át a határon. Nem volt nekünk idegen a gondolat, váratlan sem volt, el voltunk rá készülve, hogy jönni fog és mégis,

a bekövetkezett, megmásíthatatlan tény előtt összeomlott minden lelki felkészültség. Még néhány nap és megbélyegezve, sárga foltal járhatunk az utcán. Gyermekeink is. Ártatlan hatévesek, akik nem értenek még semmit, akik ámuló szemekkel nézik a megfoghatatlant, de már gondolkodni kényszerülnek: „Miért én igen és a másik nem?”

Jó, hogy készen van a tavaszi takarítás. Elment volna a kedvünk tőle. A három egymásbanyúló szoba ünnepváró díszben. Ragyogó, világosra beeresztett padlók, friss fehér takarók mindenfelé, nyitott ablakok és sok, sok tavaszi virág. Valami, amiről nagyon nehéz lemondani. Ha a lélek nyomott, a környezet ne viselje magán ennek a bélyegét, hogy még nyomottabbá tegye a hangulatot. A színvonalat tartani. A végsőig, a legnagyobb erőmegfeszítéssel megakadályozni legalább az otthonban a bomlasztó züllést, melynek a félelem és nyugtalanság olyan hálás melegágya.

Számoljuk a napokat. Még kettő ... még egy ... holnap reggel... Nincsenek még jelvényeink. Százszor nekilendül a kezem, mindannyiszor abbahagyja. Késő este átjön egy kedves ismerősöm.

— Kérlek, hoztam neked valamit. Mindig olyan kedves, figyelmes vagy hozzám, most engeddd meg, hogy megkíméljelek egy keserves feladattól. Horgoltam a számotokra csillagot.

Megható. Mintha csak megérezte volna a vergődésemet.

Csúnya, ormóttan, narancssárga jószág a szeretetnek ez a különös, de csaknem felmérhetetlen megnyilatkozása. A szín nem előírásos, nem kanárisárga. A forma sem kifogástalan, de jó lesz debünek. Felvarrom. Kiáltó az erős narancsszín a fekete kabáton.

— Pestre úgysem megyek az ünnepek alatt — mondja az uram. — Az ünnep két napján ki sem mozdulok a házból, nekem akár fel se varrd.

Látszik rajta, hogy kínlódik. Húzni szeretné az idői.

Egész este sokat hallgatunk. Nehéz szívvel fekszik le. Mindegyik szeretné a másikkal elhitelni, hogy fel sem veszi a dolgot, nyugodtan alszik. Nem szabad a gyengeség látszatával csorbítani a másik lelki erejét.

A nyitott ablakon át beárad a frissen felásott kertből a tavaszi föld kesernyés, üdítő illata. A világos éjszakában mint mozdulatlan sötét örök állanak a lombosodó fák. Jólesik a csend. A testem fáradt, a még fáradtabb lélek nem engedi pihenni. A homlokom lázban ég. Az álom gyengéd fátyla pillanatokra ráborul az agyamra, ele egy láthatatlan durva kéz mindannyiszor széjjeltépi. Végül mégis belezuhanok egy kavargó, örült álomforgatagba. Micsoda ismeretlen, homályos alakok ezek? Nem látom jól az arcukat ... Most csak egy van itt. Egy óriás. Az alakja teljesen elmosódott. Pedig látnom kellene. Valaki, akit látnom kell! Erőlködöm. A testem verítékben fürdik a hasztalan igyekezettől. Kinyújtanám utána a karom, de képtelen vagyok .. . Jaj! Ez a szörnyű kín! Valami, amit meg kell látnom és nem láthatom. Valami, amit meg kellene érintenem, meg kellene fognom és nem tudom elérni. Szemem van és nem lát, karom van és nem nyúlik ki. Gúzsba kötöttek és elvették a látásomat, de harcolok, vergődöm, küzdök érte ... Most! Egy világos villanás, egy könnyű ernyedtség .. . Oh! Hát te vagy az!? Hogy lehet az, hogy nem ismertelek meg azonnal? Te vagy! Az Ősöm! Hosszú talárban és hegyes süveggel. És mi az, ami lobogó tűzkígyókkal övezetien ott ég a szíved fölött? Ismerem, ismerem. A sárga folt! A te jelvényed. A mi jelvényünk. És körülötte piros, mardosó tűzkígyók: a szíved véres kínja. Mi van a két kezében? Mit szorít a két markod? Látni akarom! Miért nem mutatod a titkodat?

Csak nézel rám merev arccal és mély szemekkel, te sápadt rém, zsidó őszám. Évezredek titka ül a szemeidben és két szorosán összezárt markod őrszi a titok nyitját.

Hangos nyögéssel riadok fel, hogy a következő percben ismét a mélységbe zuhanjak. A látomány még mindig itt van. A két keze még mindig marokra szorítva, de az arca hirtelen változni kezd. Már nem sápadt és nem merev. Vigyorgó klaunarc. Bohóc. A két keze tüneményes gyorsasággal vad tornába kezd. Labdázik avval a két láthatatlan valamivel, ami a két kezében van. örült iramban dobálja fel és kapja el. Az arcán torz bohócmosoly s a két szeméből ömlenek a könnyek. Most már látom. Két kis táblát dobál. Valami írva van rájuk, de nem tudom elolvasni. Eszeveszett iramban cserélődnek. Az agyamat hasítja az örült gyorsaság. A kínjaim kimondhatatlanok. El kell olvasnom azt a két táblát... Egyszer csak hirtelen megáll az örült iram, a klaunarc eltűnik, csak két, évezredek kínjával telített óriási szem néz reám és két magános kéz emelkedik fel, magasra nyúlik és feltart két táblácskát. Az egyikről leolvasom: „Középkor“. A másiktól „Huszadik század“. Azután eltűnik a látomás és én ébren és verejtékezve fekszem ágyamban.

Értelek, őszám. Hosszúkőpenyes, hegyessüvegű, sárgafoltos őszám. Értem a szédítő iramú bohócjátékot, amellyel a két táblát cserélgetted. Tudom, hogy mit akartál mondani. Mindegy, hogy középkor, vagy huszadik század, hiába a haladás, a fejlődés, hiába évezredek értékei, melyekkel a zsidóság gazdagította az emberi szellem eredményeit, a gyűlölet mindent letagad, a gonoszság és irigység mindent elrejt, elhazudik, hogy időközönként színjátékot rendezzen belőled a világnak. Te világ bohóca! Szegény sárgafoltos zsidó. Olcsó aktora véres színjátékoknak. De a színjáték vége mindig a két örök szem. Szenvedünk, ve-

szünk, pusztulunk, fogyunk, a bűnökért, melyeket nem követtünk el senki ellen s a bűnökért, melyeket elköveltünk önmagunk ellen. Lehet, hogy mi is el fogunk pusztulni, de mindennek vége, két örök szem. A zsidóságot nem lehet elpusztítani. Élő emléktáblája egy elsüllyedt kornak, melyre Isten rányomta a marandóság jelét.

Reggel húzom az időt. Nem engedhetem meg magamnak az otthonmaradást, sok az elintézni valónk, mert napokig nem voltunk itthon. Mégis nehéz az első lépés. Végre nem lehet tovább halasztani. Az uram egész kókadtan ül egy széken.

— Már kész?

— Megyek — mondom 'halkan. Azután felcsattanok, dühösen utat engedve a sok lefojtott indulatnak. — Persze, hogy megyek. Miért ne? Talán szégyellem magamat? Azok szégyeljük magukat, akik ilyen törvényeket hoztak. Én eddig sem titkoltam, hogy zsidó vagyok, hát majd ezután így is kihangsúlyozom. Ha szégyen, nem az én szégyenem s a világtörténelem egy küszöbön álló emberibb jövődőben rá fogja nyomni a szégyenbélyegét erre a korszakra, embereivel. törvényeivel, politikájával egyaránt és minden időkre megbélyegzi mindazokat, akik országukra, népükre, fajtájukra ekkora szégyent hoztak.

A habozásomnak vége. Határozott léptekkel megyek a kapu felé. Még egy mély lélegzet és kint állok az uccán.

Egy iskolásgyerek az első, akivel találkozom. Megáll, szájába dugott kézzel rámfeledkezik a két szeme. Azután jön egy rozsét szedő öreg asszony. Ügy bámul rám, mintha csodát látna. Még utánam is fordul. Úgy látszik, nem olvas újságot és nem sokat tud a világ folyásáról. Azután minden könnyebb, mint ahogy gon-

doltam. Az ismerősök nem látnak semmit. Nem akarnak látni. Kedvesek, szívélyesek, nyoma sincs a vonatbeli feszélyezettségnek, mert egyenként találkozom velük. Nem kell a tanuktól tartaniok. Egyenesen úri és tapintatos, ahogy a sárga csillagot fogadják. A többi zsidó is így nyilatkozik. Hogy nem antiszemita, ezt távolról sem hisszük már, úgy mint ezelőtt hittük, mert megvannak az ellenbizonyítékok, hogy a véresszájú propaganda nem múlt el nyomtalanul felettük. Talán valami belső elégtelenség teszi őket tapintatosabbá? Nem láthatók a belső rugók. A kezdet mindenesetre könnyebb volt, mint gondoltuk, mint várni lehetett.

Az első ünnepnap eseménytelenül múlik el. Csaljuk önmagunkat. Nem megyünk az uccára. Nem olvasunk újságot, mintha bizony ezzel megállítanánk az eseményeket.

Mindkét ünnepest meglehetősen szomorú. Egyedül vagyunk. Fiam és vöm Oroszországban, a lányom utazási engedély híján nem jöhetett. Egyik szomszédunk jött át, nyolcéves kis unokájával, ők is egyedül vannak. Évek óta mindig ugyanaz a nyolc ember ült együtt nálunk ezeken az ünnepesteiken. Ma mind széjjel vannak szórva, barátnőm meghalt, üresek a helyek az asztalnál.

A második estén légi veszélyt jeleznek éppen, amikor már lefekvéshez készülődünk. Az uram felveszi gyorsan vöröskeresztes karszalagját. Az orvos mellé van szolgálatra osztva.

— Hát veled mi lesz? — kérdezi siettében.

— Itthon maradok.

— Teljesen egyedül?

— Mit tehetek egyebet?

— Lehetetlen. Teljesen egyedül ebben a nagy házban. Ki tudja, hogy meddig tart, mikor jöhetek vissza?

— Nem baj — nyugtatom —, majd bezárkózom a hálószobába, olvasok, vagy talán le is fekszem. Majd

csak elmúlik az idő. Csak siess, tudod, hogy könnyen megvádolják az embert.

Amint elment, becsukom az ajtókat. Bezárkózom a hálósobába és könyvet veszek elő. Néma csend van. Talán félóra hosszat egyetlen hang, semmi nesz nem jut el hozzám a zárt ajtókon és lefüggönyözött ablakokon keresztül. Azután halk, távoli morajlás, mint egy lassan közeledő égzengés, amely egyre hangosabb, tompa dörrenéseket hoz. Nem félelmetes és nem elviselhetetlen.

Hirtelen egy éles dördülés rázza meg a házat, mintha villám csapott volna le a közelben. A falak megremegnek, a zárt ajtók, ablakok ijedten táncolnak. Egy újabb lökés. Földrengés dübörög a lábam alatt, ki akarja mozdítani helyéből a padlót. Megpróbálok felállni a helyemről. Tántorgok a szünet nélkül tartó rengéstől. Megpróbálok az ajtókhöz, ablakokhoz tapogatózni. Homályosan éled bennem a tudat, hiba, hogy be vannak csukva. Valahogyan bejutok a másik szobába. A csattanások és dördülések szünet nélkül érik egymást, mindannyiszor megrendül lábam alatt a föld s a földszintes épület összedőléssel fenyeget. Végre elérem a kertre nyíló ajtót. Kirántom, de visszahökkenek. A holdfény helyett nappali világosságban lobog minden. Rézsút, a kerteken és földeken keresztül, amerre légvonalban Budapest fekszik, teljesen szabad az út. Sem hangot, sem fényt nem tart fel semmi. Budapest fölött, de olyan optikai csalódással, mintha ott függne a kert fölött, öt hatalmas, óriási csillag tüzel az égen, mozdulatlanul egymás alá függesztve és vakító nappali fényben fürdeti az éjszakai tájat. Mintha egy nagy, idegen, ismeretlen égitest közelednék a Földhöz, hogy vele összeütközve véget vessen mindannak, aminek köze van ahhoz a névhez: „ember“. A szikrázó csillagok vakító világosságánál, égő pillangók röpködnek az égboltozaton, szörnyű gomolyag-

ban. Az egyikből, mint egy hirtelen kinyúló kardpenge, vagy egy perdülő nyíl, vakító fénysáv csap át a másikhoz. A lángoló pillangó, melyet a tüzes kardpenge eltalált, meginog, bukfencet vet a levegőben és azután nyílegyenesen zuhan lefelé. Közben kihunyt a szikrázó, óriási csillagok fénye, egyik a másik után kialudt, hogy a következő percben az ég egy másik pontján gyúljanak ki ismét. Az egész láthatár ismét vakító fényben ég, a levegőben harcoló gépek minden mozdulata tisztán látható, csattanás csattanást követ, azután szörnyű, pokoli földalatti dübörgés, mintha kiszakadna sarkaiból a világ.

Nekilendülök egy fa törzsének. Átkarolom, hogy biztosabban álljak. Az égen ismét kihunyt az a borzalmas fény és a tekintetem lecsúszik az égről. Mi az? Csillagok raja táncol a faágakon. Piros, tüzes, izzó csillagok röpködnek a fák között. Ott függenek a levelek szélén, szállnak egyik ágról a másikra, egyik fától a másikhoz, keringenek, kergetőznek, mint egy tüzes erdő olyan a kert. Pokoli, borzalmas, boszorkányos lidércjáték. S a csattanások és dörrenések között egyre kopog, kopog valami a közelben, közömbös, egyhangú koppanással, mintha csintalan gyerekezek kavicsokkal árasztanák el a háztetőt.

Nem tudom, hogy kerültem be ismét a szobába. A hátulsó falig húzódtam, de a nyitott ablakon át bevilágítottak az újból és újból kigyúló óriási csillaglámpások és a szemem megbabonázva függött a fák között röpködő tűzbogarak félelmes színjátékán.

Két óra hosszat tartott a támadás. Borzalmas volt és talán az egyedüllét tette még borzalmasabbá. Megfogadtam, hogy nem maradok többé egyedül. „Sztalin-gyertyák“ mondták másnap, amikor leírtam a látottakat. Az égen kigyúló nappali fényt árasztó csillagok a Sztalin-gyertyák és a röpködő apró tüzes bogarak, repeszdarabok. Legalább egy óra hosszat állottam kint

a kertben, repeszdarabok özönében, hallottam kopogásukat a tetőn és körülöttem. Isten ismét fogta a kezemet, mint olyan sokszor a tíz hónap keserves országútién.

Másnap délelőtt az utcán ért a támadás. Bementem egy ismerős házba és a kertből néztük végig. Nem volt olyan borzalmas mint az éjszakai, de amint hallottuk, következményeiben még borzalmasabb.

Napfénynél, a tiszta, felhőtlen égboltozaton, mint ezüstpillangók röpködtek a gépek a tavaszi ragyogásban. Több csoportban, több hullámban, rengeteg, százakra menő ezüstpillangó. Alattuk, mélyebben, sötét körvonalú gépek rajzolódtak az égre. Az ezüstösek az angolok, a mélyebben járó sötét körvonalúak a magyar és német gépek, magyarázták a hozzáértők. A robbanások nem hallatszottak olyan erősen mint az éjszakai támadásnál, nem volt annyira (érezhető a támadás ereje, mert valószínűleg nem estünk annyira bele a légnyomás irányába, mint az éjjel. Míg minden mosolygott a tavaszi égbolt alatt, amit Isten alkotott, Budapest irányában sötét, barnás, áthatolhatatlan füstoszlop szállott felfelé. Egy sötét, baljóslatú fal, amelyből időközönként lángok csaptak fel. Budapest valamelyik pontja égett.

* *

*

A két ünnepnapot követő napon éppen az ebédnél ülünk, amikor erőszakosan megrángatják a kapucsengőt. Ki lehet ez!? Már elkezdődött az a jelenség, amikor minden ajtózörrenésre megrázkódunk, felriadunk, rémüldözünk: „Mit hoz a következő perc?”

Megyek kaput nyitni. Rendőr jött a község házáiról.

— A főjegyző úr azt ízeni, hogy a családból azonnal menjen valaki a község házára.

Vége a mesterségesen biztosított nyugalomnak. A község házára menni, ebben az időben egy volt a vész-

szőfuttatással. A legkisebb megszegyenülés «az volt, hogy a legjelentéktelenebb gyakornok sem fogadta egy belépő zsidó köszöntését. A községháza át volt itatva a gyűlölet szellemével. A fej irányított. Dr. Tót Zoltán főjegyző antiszemitizmusa nem volt újkeletű. Tíz évvel ezelőtt, mikor nála jártam adóügyben (akkor még csak adóügyi jegyző volt), már úgy beszélt velem: „a maguk fajtája“. Hogy mivé fejlesztették ezt a gyűlöletet itt, vitéz Endre László kerületében a mostani politikai szelek, annak legjobb bizonyítéka, hogy mielőtt még megjelentek volna a tiltó rendeletek, itt máris kidobolták, hogy: „zsidó nem járhat moziba, cukrászdába, kávéházba és más szórakozóhelyekre, nem sétálhat a főutcán, nem ülhet le a sétatereken vagy a közhasználatra felállított padokon, stb.“

Ehhez alakult a légkör a községházán. Egy-két tisztviselő kivételével a többiből csak úgy áradt a gyűlölet, a megvetés, a semmibevevés. A községházára menni ünneprontás volt. Az ok is nyugtalanított. Minek hívnak? Talán az Oroszországba szakadt szegény fiamról van valami hír? A főjegyző úrnak ez nem volna olyan sürgős, hogy külön rendőrt küldjön értünk. Tehát elő a sárga-csillagos kabáttal.

Az első amit az utcán meghallottam az volt, hogy az éjszaka folyamán elvittek tizenhat embert. Az összes zsidó kereskedőket. Csupa szegény, vergődő kiségzisztencia. Éjjel két óra tájban jöttek a csendőrök. Udvariasan felszólították őket, hogy öltözzenek fel és menjenek velük. Nem tudni hova. Túszokat szednek az egész országban és ki erre a legmegfelelőbb alany, mint a. gazdag, szegény magyarok zsírján hízott zsidó kereskedő. Nevetni lehetne ezen, ha nem volna olyan keserűen véres valóság. Félórányira a fővárostól. Mindenki naponta Pestre jár. Mindent onnan szereznek be. Szükség esetére jó csak az itteni kereskedő. Ugyan nagy lehetőség a megbízásra. Divatüzlet, tőke híján

áru nélkül. Fűszeres, kenyér-, liszt-, cukorárusítás nélkül. Papírkereskedő, minden irkához, füzethez, kép vagy más ajándék kell a kisdíáknak. Csupa vagyonszerzési lehetőség.

Eszembe jut a szegény tejcsarnokos özvegyasszony, akit megbírságnak ötszáz pengővel, mert a túrót, melyet abban a percben hozott a tanyai parasztasszony, az ellenőrző közeg nem találja megfelelőnek. Most mint büntetett előéletűt, elvitték éjjel két órakor. Kisfia magára maradt, jó emberek gondjára. És így tovább. Ugyan mi jó várhat rám a községházán?

A főjegyző szobája előtti irodahelyiségben szokatlanul sok az ember. Egy másik, ugyancsak sikerületlen csillag virít felém egy idősebb hölgy kabátjáról, akit még sohasem láttam. Hozzám lép és bemutatkozik.

— Özvegy Feldmanné vagyok, ön az, aki hozzám jön lakni?

Értelmetlenül nézek rá. Talán nem értem mit beszél. Nagy a zaj.

— Bizonyára téved asszonyom, összetéveszt valakivel. Én nem kívánok költözni. Nekem van lakásom.

Kivágódik a jegyzői iroda ajtaja és kijön a főjegyző. Középmagas termet, vörhenyes- barna haj, keskeny rókaarc és fojtott orrhang. A kielégültség ördögi mosolyát csak tíz perccel később tudnám magamnak megmagyarázni, ha tíz perccel később képes volnék a gondolkodásra.

— Aha! Itt van! Jöjjön be! Ismerik egymást, ugye? Nem? Az sem baj. Összeköltöznek. Maga odaköltözik Feldmannékhoz. Ott kap egy szobát. A harmadik szobába más jön. Estig üres legyen a ház.

— De főjegyző úr kérem . . .

— Semmi de! Rendelet! Punktum! Nem én csinálom a rendeleteket. Nem hiszi? Add ide azt a rendeletet — szól oda az egyik fiatal leánynak.

Ekkor már tajtékzik, dühöng, kikapja a kisasszony

kezéből az írást, a rendelkezést, amely az erre illetékes hivatalból jött és olvas. Olvas, olyan jóllakott gyönyörrel, meglátszik rajta, hogy már többször átolvasta, élvezte ezt az értékes írást. Külön élvezet felolvasni egy zsidónak ezt a rendelkezést, amelyben hatósági közeghez nem méltó hangon ki van adva az utasítás, hogy a zsidókat, ezt a „nem kívánatos“ elemet, ezt az „alantas fajt“, amely elveszi a becsületes magyarok, harctéren küzdő katonák családtagjai és nyomorgó, szűk lakásokban élő munkások elől a helyet, össze kell költöztetni. Egy szoba jár négy embernek. Ha a szükség úgy kívánja, többet is lehet egy szobába tömöríteni és alá kell íratni mindenkivel, hogy saját akaratából, saját kívánságára történik ez.

Meg vagyok döbbenve. Hát ez is lehetséges? A rút hangú, förtelmes jelzőkkel tarkított írást megértem. A gyűlölet mondta tollba. De hogy egy hatóság kiadjon egy kényszerítő rendelkezést, hogy békés és büntelen polgárok, akaratuk ellenére hagyják el otthonaikat és nem átallja írásban lefektetni, hogy aláírást követeljenek annak az igazolására, hogy mindez saját kívánságukra történik, ez elképesztő. Itt már céltudatos gonoszság dolgozik, hiába minden még oly indokolt ellenvetés.

A főjegyző abbahagyja az olvasást.

— Ez rendelet. Értik? Reggelre üres legyen a ház. Aláírást nem kér. Elkerülte-e a figyelmét, vagy ezt már ő maga is túl visszatetszőnek találta, azt nem tudom, de aláírásra nem került sor.

A ténnyel szembe kellett nézmem. Három-négy óra alatt ki kell üríteni a házat. Kint szakadt a makacs, ólmos áprilisi eső, amely a szép ünnepnapokat követte. A cuppogó, ragadós, agyagos sár, semmi nincs előkészítve, nincsen fuvaros és néhány óra alatt hat helyiséget kiüríteni, pincét, padlást, udvart. Akkor még lehetetlennek látszott. Azután megtanultunk mást is.

Kérésre fogom a dolgot.

— Kérem főjegyző úr, megértem a rendeletet. Mennem kell. De legalább fél napi haladékot kérek. Ebben a zuhogó esőben, néhány óra alatt szinte képzelenség.

— Estig üres legyen a ház. Reggelre szükségem van rá. Mehetnek. Borzasztó, hogy mennyi baj van ezekkel a zsidókkal.

Megyünk. Mit tehetünk egyebet? Egész kábultan állok meg az utcán, a szakadó esőben. Feldmanné megfogja a kezemet.

— Jöjjön, nézze meg előbb a lakást, hogy férünk.

— Nem tölthetem még ezzel is az időt.

— Csak jöjjön. Legalább lássa, hova jön. Ha már így hozta a sors, megpróbálunk jól megférni egymással. Látom, olyan emberrel van dolgom, akivel lehet.

Vele megyek. Szép kis ház, hatalmas kertben. Három egymásba nyíló szoba, zárt veranda, mennyezetig felrakva bútorokkal. Már megkezdték az összébbhúzó-dást. Megegyezünk a szoba kérdésében és azután sietek vissza.

Az uram kérdő szemmel fogad.

— Csak gyorsan, gyorsan fuvarosért. Ládákat kell szerezni, estig itt kell hagyni a házat. — Sok magyarázkodásra nincsen idő. Kezdődik a hajsza.

Az eset egészen reménytelennek látszik. Hogyan lehet itt estig elkészülni? Eszembe jut a jegyző gúny oros megjegyzése: „Vannak a maguk fajtájából itt elegen. Fogjon meg mindenki egy bútordarabot és vigye.“ Erre nem kerül a sor. Egy jó barátnőm segít és mint valami csoda, olyan gyorsan megy minden.

Négy órakor jön a fuvaros. Ponyvák nélkül, kötelek nélkül, kétszer fordul a zuhogó esőben. Mire lerakodik, az évek hosszú sora óta óvatosan megőrzött háztartásnak vége. Minden már a múlté. A szobában csak az elkerülhetetlenül legszükségesebbet lehet fel-

állítani, az átázott ágynemű száradásra szétteregtetve, a kintrekedt bútorok és konyhaberendezés egész éjjel ázik a szabad ég alatt vagy a zölddel futtatott lugasban. Reggel roncsok fölött süt ki a nap, melyeket legjobb mielőbb eltüntetni a pincébe, kamrákba, hogy ott tovább penészedjenek. Talán nem is érdemes mások szempontjából ennyi szót vesztegetni rá. Történtek már szerencsétlenségek. Árvíz, tűzvész, más elemi csapások, amelyeknél elvesztette valaki mindazt, ami neki kedves volt. Nem az a lényeg ebben, hogy két-három óra alatt elveszett nagyrésze annak, amit magaménak vallottam, hanem, hogy így kezdődött meg a zsidó otthonok bomlása, pusztulása, a zsidó polgári élet össze-roppanása, tudatos, tervszerű, gonosz feláldozása a békés, munkás otthonoknak, amelyhez minden embernek joga van.

A kulcsokat felvittem másnap reggel a községházára. Nem fogadták el. Várjak, amíg valaki jelentkezik értük, addig én vagyok felelős a háztulajdonos lakatlan lakásában levő holmikért. Az én lakásom még három, hétig lakatlan maradt.

Mindenki sajnált. Azt hitték, hogy a bajom egészen egyéni. Az a hír járta, mint később hallottam, hogy csendőrség jön Rákosligetre és azt a házat szemelték ki laktanyának. Másnapra természetesen mindez megdőlt. Másnap már csoportosan idézték a zsidókat a községházára, elkezdték őket kidobálni saját, nehezen szerzett házaikból, megművelt kertjeikből, kit ide, kit amoda, tekintet nélkül arra, hogy jól párosítsanak, hogy nagy családok nagyobb szobát kapjanak. Csak vaktában összeraktak neveket és sorsokat. Csupán egy szempont volt fontos, hogy zsidó.

A hitközség elnöke és egy ottani kivételezett zsidó mérnök felesége felmentek a községházára azzal a kérelemmel, hogyha már végre kell hajtani az összeköltötési rendeletet, bízzák rájuk, legalább megfelelően,

egyéni kívánságok tekintetbevételével, a kitűzött határidőre le fogják bonyolítani.

Én már régen elrendeztem a szobámat, eltüntettem hajdani háztartásom roncsait, amikor még folyt a költöztetés, kocsin, tragacson, kézben. Voltak, akik elkeseredetten dobálták szét holmijukat, elajándékoztak mindent. Hogy férhetek volna el egy szobában, egy teljes házberendezéssel. A két intézkedő végül megkapta a beleegyezést, hogy a zsidó templomudvarban levő kultúrházban lehet tárolni a fölösleget. Odavándoroltak hát szobaberendezések, ládák, bőröndök, kosarak, mennyezetig felrakva. Alig volt már férőhely.

A fuvardíjak huszonnégy óra alatt megnégyszereződtek. A megszorult zsidókat zsarolni lehet. Egyszeriben drága lett a takarmány, sok a munka, fáradt a ló, csak nógatásra és nagy összegekért volt meg a hajlandóság.

Mire a húsvéti ünnepek véget értek — úgy hittük —, befejeződött a zsidók vándorlása is.

Elmúlt az ünnep. Kezdődhet ismét a munka. Az első csillagos utunk Pestre. Gyorsan igyekszünk a megszokott reggeli vonatunkhoz. Kissé megkéstünk. Csabára már befutott a vonat és akkor két-három percen belül itt van a rákosligeti állomáson. Legnagyobb meglepetésünkre nem látunk csillagos utasokat. Egy isim erősünk, kivételezett hadirokkant, megkérdezi:

— Megvannak a sárga igazolványaik?

—???

— Nem tudnak róla? Mától kezdve nem elég a havi igazolvány. Sárga utazási igazolvány kell az illetékes csendőröstől. Rákosliget Cinkotához tartozik. Oda kell átmenni érte. Ne kockáztassák az engedély nélküli utazást.

A háznép legnagyobb csodálkozására, visszamegyünk. Délután át kell mennünk Cinkotára. Mindenkinek személyesen kell menni a megfelelő személyazonossági igazolvánnyal. Egyik családtag a másikat nem intézheti el. Hát akkor ismét, sürgősen a község házára. Sok az igazolványkérő, elfogyott a nyomtatvány, szerencsémre éppen az utolsó kettőt kapom meg. A tisztviselő nem hajlandó megmondani, hogy mikor lesznek ismét nyomtatványok.

— De kérem — sopánkodnak többen — munkába

kell mennünk. Elveszítjük a kenyerünket. Már napok óta nem tudunk bejárni.

Szóval, már napok óta nem lehet utazni. Az ünnepi elzárkózottságban nem tudtunk róla.

Enyhe válrrándítás a kisasszony felelete. Nem tudja. Majd kérnek a központtól nyomtatványokat. Ezúttal szerencsém volt, megvannak a személyazonossági bizonyítványok.

Délután gyalog megyünk a földeken át Cinkotára. Nem lehet másképpen és így is félő, tilos a zsidónak egyik helységből a másikba menni. Az út hosszú. Hat kilométer oda és hat vissza, pihenő nélkül. Soha nem voltam jó gyalogló. Cinkota határa előtt egy német katona áll őrt, egy nagy, kertben álló épület előtt, ahol a légelhárítók vannak felállítva. A szívünk a torkunkban dobog a német katona láttán. Szörnyű volt az első időnek ez a félelemérzése. Később ezt is megszoktuk, de most nagyon rossz érzés volt. Két sárgacsillagos egyedül az országúton és egy fegyveres német katona.

A cinkotai határkőnél egy vámtiszt áll. Körülményesen nézi az írásokat, összehasonlítja a fényképeket és azután átenged.

— Már sokan mentek — mondja jóakaratólag —, ha sietnek, még utolérük őket.

Megkérdezzük az útirányt. Még jó messze van a csendőrőrsparancsnokság.

Az egyik utcában, hirtelen, német autók, páncélosok és katonák tömegével állunk szemben. Alig van járóút. Ijedten visszafordulunk. Inkább megkerüljük az egész háztömböt. A fáradtság nem számít. Csak nem a közelükben lenni. Tudjuk, hogy mi járhat azzal¹. Tudjuk, hogy mit tettek más országokban. Millió és millió ártatlan zsidó élet terheli a lelkiismeretüket. Nem háborús áldozatok, nem becsületes harc, szemtől-szembe, hanem gonoszul, aljasul kieszelt gyilkosságok döbbenetes sorozata. Gázkamrák, krematóriumok, sor-

tűz a sajátkezűleg megásott tömegsírok fölött. A rémségek rémsége mindaz, ami a német katona nevével összefügg. Csak pokoli agyak eszelhetik ki mindazt, amit a lengyel- és szlovák menekültek mesélnek. Ezeket elkerülni, ha csak lehet.

Nagy kerülővel jutunk a hosszú, keskeny utcába, amelynek végén a csendőrörsparancsnokság van. Úgy látszik, hiába volt a nagy kerülő. Alig megyünk néhány percig felfelé az utcalejtőn, ismét előttünk van a német autók, zöld gályákká! díszített tankok, tréncsik hosszú lánc. Nem lehet őket elkerülni. Eli kell mennünk előttük, a keskeny utcaközben.

Erősen néznek bennünket, de nem tesznek semmi megjegyzést. Meddig bírja az idegrendszer ezt a félelem- és irtózatérzetet, amely úgy dobol a szív falán, mintha az utolsó dobbanást akarná onnan kiszorítani. Kimerültén fordulunk be az örsparancsnokság kapuján. Az örsparancsnok otthon van, hivatalt is tart, csak éppen hogy nem adhat utazási engedélyt, mert igazoló írás kell a munkaadótól, hogy ott dolgozunk. A havi utazási igazolványokon rajta van a munkaadó pecsétje és igazolása, hogy április hónapban is ott teljesítünk szolgálatot. Ez nem felel meg. Arról a napról kell az igazolás, amikor a beutazási engedélyeket kiállítják.

— Hát hogyan szerezzük meg az igazolást, ha nem tudunk bemenni érte?

— Majd adok egy egyszeri utazási engedélyt. De számon tartom, még ugyanazon a napon kérem vissza, a budapesti rendőrség ellenőrző pecsétjével.

Másnap bent vagyunk a városban. A pályaudvarokon lényegesen megváltozott a helyzet. Rosszabbodott. Az ellenőrzés sokkal szigorúbb lett, de ismét nem a rendőrség az, amely szigorúbbra fogja a dolgot, hanem a detektívek és az SS-katonák, akik szintén jelen vannak. Az igazoltatás lassú és körülményes menete miatt

a kijáratoknál százak torlódnak össze. A várakozás nyugtalan, félelmes percei ezek. Amott egy ismerőst állított félre egy detektív, egy már elkülönített csoport-hoz. Vájjon el fogják-e engedni? Mi lehetett a hiba az írásaiban? Talán semmi. Nem volt semmi szabályellenes, csak éppen ő volt ma az a nemtudomhányadik, akinek el kellett tűnnie a pesti utcáról, a pesti életből. Képzeletszülte hír-e, vagy igaz, azt nem lehet megállapítani, azt beszélnek, hogy a Gestaponak naponta háromszáz zsidót kell szállítani. Az iratok átvizsgálása külszín, naponta háromszázzal kell csökkenni a közlekedő zsidók létszámának. Emellett szól az a körülmény, hogy a legszabályosabb iratokkal ellátott emberek tűnnek el az utcáról.

Végre, végre, ezen a napon is baj nélkül kijutunk.

A hivatalban újabb meglepetés vár. Kongó üres szobák. Nincsen ember, nincs munka, nincs élet. Csak éppen függő ügyek lebonyolítása és felvilágosítások megadása céljából maradt itt egy-két tisztviselő. Hogy megjött az összes zsidó intézmények feloszlatására vonatkozó rendelet, ezt tudtam az újságokból, de hogy így gyorsan meg lehetett ölni azt a friss, lüktető, munkás életet ami itt zajlott, az szinte megfoghatatlan.

Szövetségünk tisztviselői, éppen úgy mint a többi feloszlatott cionista alakulatok tisztikara, a Magyar Zsidók Központi Tanácsánál dolgoznak, a hitközségi épületben, Síp-u. 12. A mi embereinket a földszint harmas szám alatt találom. így szól a felvilágosítás. Tehát a Pesti Izr. Hitközség is megszűnt mint központi szerv, csak a Gestapo rendelkezései folytán megalakult ötös tanács működhet. Meg van ölve a folyamatos zsidó élet, csak a pusztításra irányuló rendeleteik végrehajtására kell egy zsidó eszköz. A megalakult Központi Tanács tagjai:

Stern Samu, Freudiger Fülöp, Kahan Frankl Samu, Dr. Kahan Nison, Dr. Wilhelm Károly.

Akik eddig építettek, most a bomlásért kényszerülnek dolgozni.

Útban a Síp-utca felé elcsodálkozom, hogy mennyi zsidó van ezen az útvonalon a pesti utcákon. Mindenki a Síp-utca felé igyekszik. Elnézem az arcokat. A legtöbben nyugodtak, majdnem közönyösen viselik a megkülönböztető jelzést, de vannak kínzottak, csüggedtek, gyámoltalanok és révedezők. Érthető az arcok különféle beszéde. Akik nyugodt természetességgel, majdem nemtörődömséggel hordják a sárga csillagot, ezek az igazi zsidók. Nemcsak név és vallás szerint, hanem szív szerint. A megfutamodottak, akik abban a hitben éltek, hogy róluk többé senki fel sem fedezheti, hogy ők zsidók voltak, ezek az elkínzottak és szégyenkezők. Révedezők és gyámoltalanok azok, akik kereszténynek születtek, kik elől félve eltitkolták a zsidó lezármazást, azzal a boldog tudattal, hogy ezzel meg van oldva életük zsidó problémája s most egyszerre arra kellett ébredniük, hogy ők zsidók. Sárgacsillagos, megbélyegzett zsidók. Ezek a legsajnálatraméltóbbak. Egyszerre arra ébredni, hogy valaki vagyok, aki nem voltam eddig. Valaki, aki nem is akartam lenni, akit nem is szerettem, mert ezt kívánta a korszellem. A legjobb esetben, valakivé válni, akit eddig csak távolról, emberi részvétellel néztem, esetleg azzal a mély örömezéssel: „Milyen jó, hogy én nem vagyok az.“ Ezeknek az önhibájukon kívüli szerencsétleneknek a lelkiállapota volt a legrosszabb.

A tanácshoz özönlenek az emberek. A Gestapo az első huszonnégy órában ötszáz lakást kért. Ezt nyomon követte a második ötszáz. Gyanútlan, mit sem sejtő embereket órák alatt kidobni otthonaikból, ismeretlen, idegen embereiket összedobálni, összesűríteni,

egymásra kényszeríteni. — Reggel még nem ismertelek, estére már enyém a lakásod fele. — A bútoraimnak hely kell. — Az enyémnek is! — De ha nincsen hely. — Nem hagyhatom az utcán! — Az én jogaim régebbiek! — Nincsenek ma jogok!

Hogy nincsenek ma jogok, ezt a legnehezebb az emberekkel az első napokban megértetni. Idegs viták, perpatvar, összetűzések és azután mennek a tanácshoz. A tanácsban van minden reménységük. Nem akarják belátni, hogy a tanács maga is tanácstalan. Hogy a tanács csak egy eszköz, amely gonoszul kiagyalt német parancsokat teljesít, melyek már ki voltak próbálva végig Európa minden országában. Mindenütt így végezték el a rombolás munkáját.

Megrettenve állok meg a Síp-utca 12. számú ház udvarán. Ismerem ezt az épületet. Sokat jártam itt a legkülönfélébb ügyekben. Ha nem is mondható, hogy a legnagyobb fegyelem uralkodott itt az egyes hivatali helyiségekben, ha az érintkezés, a hang nem is volt mindig kifogástalan, mégis érezhető volt a nagy, tiszta, tágas, komoly épületen a színvonal, hogy itt vezérmunka folyik, hogy egy nagy közösség érdekeinek gócpontja ez a hely.

Az első pillanatban, amint végignézek a zsúfolt udvaron, az emberek tömegétől hullámzó lépcsőkön, a hadonászó, kiáltozó, tülekedő embercsoportokon, hideg rémület vág a szívembe. Hát a bomlás, a pusztulás ilyen gyorsan megy? Még csak két hete és már így lezüllötünk?

A máskor oly tiszta udvar kőkockái szennyesek és gondozatlanok, szerteheverő papír- és ételhulladékkal, amit az órák óta várakozó emberek nemtörődömséggel szertedobálnak. Maguk az emberek gyűröttek és gondozatlanok. A keményen összeharapott szájaktól kiugranak idegesen mozgó arccsontjaik. A homlokráncok olyan mélyek, a szemek olyan árkok, hogy a fiatalok

is öregnek látszanak. A nőkről, úgy látszik, lefoszlott a hiúság. Nagyrészt rendetlenek, gondozatlanok, fáradtak és kétségbeesettek. Annál kirívóbb itt-ott egy kendőzött arc. Ez volna a zsidóság? Budapest zsidósága? A csinos, rendes, ápolt, jó fellépésű, középosztályú pesti zsidó? Ez a tülekedő, rendetlen, elhanyagolt, rémüldöző, a nyugalom- és biztonságadta méltóságból teljesen kihullott kétségbeesett tömeg, amely úgy ostromolja az ajtókat, mint a koldus az alamizsnás kezét.

A földszinti hármaskajtó előtt áthatolhatatlan tömeg áll. Teljesen lehetetlen bejutni. Szerencsémre, ismer a központi tanács kék karszalagjával ellátott, szolgálatot teljesítő futár s így nem kell várakoznom.

Bent, a tágas, földszintes helyiségben ugyanolyan sűrű tömegben állanak az emberek. Ez a tájékoztató. Itt adnak felvilágosítást a lakásügyekben. A mellette levő nagy irodahelyiségben serényen folyik a munka. Sok a segítő kéz, mégis alig győzik. Itt találok az ismerős arcokat. A megszüntetett cionista alakulatok munkatársait. Másodszor is a szívembe vág az udvaron már egyízben érzett hideg rémület és az ijesztő kérdés: „Hát így lezüllöttünk?” Ezek a csüggedtarcú, lankadtfeiű, reménytelennek látszó emberpéldányok, összevont homlokukkal, előrecsukló vállaikkal. vasalatlan, gyűrött öltönyeikben, ezek azok a jólfésült, ápolt, fesztelen urak, akik előkelő magatartással tárgyaltak meg és bonyolítottak le komoly és fontos ügyeket? Amint elnézem őket, az az érzésem, mintha egy szép épület a szemeim előtt csuklana össze romhalmazzá. Két hét, a budapesti zsidók lakásgondja és mindaz, ami ezzel összefügg, látszólag teljesen megtörte őket.

Megkeresem Marton Edét, a Pro Palestina Szövetség főtitkárát és Kolb Jenő szerkesztőt, aki ezt az osztályt vezeti. Beosztást kérek tőle. A helyzetet pillanatok alatt áttekintettem. Olyan beosztást kérek, ahova sok türelem és szív kell.

— Akkor menjen ki a tájékoztatók közé — mondja komoly szemekkel.

Kezembe nyom egy iratcsomót, a különböző tudnivalókkal.

— Üljön le valahova és olvassa át mindazt, amit eddig tudni kell, hogy megfelelő felvilágosításokat adhasson. Ezek az eddigi rendelkezések. Sajnos, naponta jönnek hozzá újabbak.

Megkérem, hogy intézzék el soronkívül a beosztásomat igazoló írást és kérem a Központi Tanács hivatalos igazolását, hogy azzal még ma Cinkotára mehessek. A soronkívüliség kissé nehezen megy, de végre mégis sikerül.

Időközben áttanulmányoztam a tudnivalókat és megkezdem kint a munkát. Jól sejtettem, hogy ide szív kell. Nem csupán érző, hanem fizikailag is erős szív. Az a sok könnyes szem, kétségbeesett arc és vonagló száj!

A panaszok többnyire egybehangzóak. — Kidobtak a lakásomból. — Félóra alatt ott kellett hagynom az otthonomat. — A németek kivettek az utcára. — Az udvaron van a bútorom. — Még jó, hogy ott lehet, az enyémet a házmester kidobatta az utcára. — Hová menjünk? Tessék lakást kiutalni. — Nem lehetne inkább máshova? — Rossz helyre utaltak be, ott nem maradhatok, stb. Mindenki elégedetlen, mindenki kétségbeesett és zúgolódó. A hétköznapi rendes életben valószínűleg a legbékésebb emberek, ha csak egy kevés idejük volna megbarátkozni a változással, talán szépen megegyeznek, belenyugszanak a változtathatatlanba, de ez a villámcsapás váratlanságával jött kényszer elmérgesít mindent.

A tanács, mihelyt első zavarából — amely őt magát is hanyatthomlok cselekedetekre kényszerítette — magához tér, elővigyázatossági intézkedéseket tesz. Ez az áramlat nem fog megállani. Azt már biztosan

tudják. A zsidókat a végső, a lehetetlen lehetőségig össze fogják tömöríteni, úgy ahogy az más országokban is történt. Minél kisebb területre vannak szorítva, annál könnyebb velük elbánni. Tehát ha lehet, szabad akaratból keressék meg egymást az emberek. Felhívásokat bocsát közre, hogy aki akarja, felajánlhatja a lakását a tanácsnak, hogy az szükség esetén rendelkezésére álljon, jelölje meg a helyet, kivel kíván összeköltözni, írassa alá az illetővel a befogadó nyilatkozatot és amikor esetleg az ő lakására kerül a sor, kívánsága ilyen értelemben lesz elintézve.

A lakásfelajánlások ezrei futnak be, csak az a hiba, hogy mind azonnal költözni akar. Nehéz az emberekkel elfogadtatni, hogy erre csakis akkor kerülhet a sor, amikor a tanácsnak szüksége lesz a lakásra. Fé'nek a várakozástól. Félnek egy váratlan, azonnali kilakoltatás lehetőségétől. Nem akarnak belenyugodni abba a magyarázatba, hogy miután a lakásfelajánlás elő lett jegyezve és a lakásutalást a tanács végzi, semmiféle zavar nem állhat elő, hacsak a német, mint már több ízben megtette, egyik óráról a másikra nem ürített ki egy házat, amelyre neki szüksége van. Ezzel szemben pedig védtelenek és tehetetlenek vagyunk.

A problémák, bár ugyanazon indítóokból, de a legkülönbözőbbek. Ahány ember, annyiféle. Mindenki a saját helyzetét látja a legsúlyosabbnak. Ez természetes. Két testvér összekulcsolt kézzel könyörög:

— Intézze el asszonyom, hogy máris költözhesünk. Most még elvihetjük a holminkat. Azt mondják, hogy ha szabad akaratból megyünk, elvihetünk mindent, másként a felét ott kell hagynunk a bombakárosultaknak és nekünk nincsen fölöslegünk.

— Hiszen költözhetnek, ha mindenáron akarnak, de a Tanácsnak ebben a pillanatban nincsen szüksége az önök lakására. A lakásba, miután az a Tanácsnak fel van ajánlva, más be nem költözhet s így ha el is

mennek a lakásból, kötelesek annak bérét fizetni mindaddig, amíg valaki oda be nem lesz utalva.

Hogy két helyen kell terheket viselniük, ha nem várják be a rendes folyamatot, ezt a legnehezebb elfogadtatni.

Anya és leánya:

— Kérem, nem volna szíves megmondani, hogy hol lesz a gettó?

— Gettóról még szó sincsen.

— De igen. Mindenütt volt és biztosan itt is lesz. Nem értem, miért nem akarják megmondani, miért titkolják annyira?

— Menjenek egyelőre nyugodtan haza. Budapest gettókérdését nem olyan könnyű megoldani. Ahhoz, hogy közel kétszázötvenezer embert egy tömbbe tömörítsenek, még százezreket kell megmozdítani. Ez megnehezíti a dolgot.

Megpróbálnak hízelegni.

— Asszonyom, ön olyan kedves, olyan készséges. Miért nem akarja elárulni? Olyan nagy szolgálatot tenne vele. Nekünk oly fontos volna tudni, hol lesz a gettó.

— Hát hogyan modhatnék önöknek valamit, amit még magunk sem tudunk. Ismétlem, még nincsen szó a gettóról, legyenek nyugodtak.

— De mi költözni akarunk. Az én lakásom a hetedik kerületben van, az édesanyámé a nyolcadikban. Azt a lakást szeretnénk megtartani, amelyik a gettóba esik, a másikat felajánljuk a Tanácsnak. Úgy-e, hogy a hetedik kerületben lesz? Hiszen ez kézenfekvő.

— Ismétlem most már harmadszor, hogy nem tudom. Mondjak valamit, amiért nem vállalhatom a felelősséget?

— Hát ne mondja meg, ha nem akarja. Mondja csak azt, hogy mint privát fél, nem mint Központi Ta-

nács, hogyan gondolja, hol lehet majd valószínűség szerint a gettó?

Nem tudok velük végezni. Mindenáron költözni akarnak és otthon úgylátszik megbeszéltek, hogy eljönnek és ha török-szakad, meg kell tudniuk, hogy hol lesz a gettó. Amikor minden erőmegfeszítésük hiábavalónak bizonyul, halkán, kétségbeesetten kérdezik:

— Hát mit tegyünk?

— Semmit — fogom meg a kezét. — Maradjanak szépen a helyükön. Ne rohanjanak az események elé, hiszen sajnos, elég gyorsan követik egymást. Minek keressük hamarabb a bajt, elég korán elér bennünket. Egyelőre senki sem bolygatja önöket, örüljenek, amíg nyugodtan maradhatnak. Ha a kényszerhelyzet jönni talál, magától adódik, hogy melyiküknek kell elhagynia a lakását.

Valamivel nyugodtabban távoznak, de lehet, hogy csak rövid ideig tart a nyugalomuk. Az emberek egymást zaklatják, nyugtalanítják feltevéseikkel, elképzeléseikkel és sajnos nem éppen indokolatlan rémképeikkel.

Ilyen, vagy ehhez hasonló a legtöbb probléma. De adódnak nem kis számmal súlyosabb esetek, melyeknél nem elegendő az egyszerű tájékoztatás, hanem jogi tanács kell. Ezek számára a terem túlsó oldalán felállított asztaloknál az önkéntes ügyvédek egész sora ül.

A könnyebb és gyorsabb elintézés érdekében a dolgok jellege szerint is decentralizálják a munkát.

Kétségbeesett nyomorék jön.

— Kérem, hadirokkant vagyok, három órán belül el kell hagynom a lakásomat.

— Tessék felfáradni az első emeletre. A hadirokkantak bizottságához.

Könnyesszemű fiatal asszony panaszkodik.

— Az uram munkaszolgálatos. Ki kell mennem a lakásomból. Sem jövedelmem, sem munkám.

A munkaszolgálatosok ügyét egy külön szerv intézi. A futár elvezeti oda.

Minden el van rendezve, komolyan, gondosan, értelmesen, de a bajok egymást érik, a tömeg egyre nő, a hangulat a végletekig tépett és ideges és ami a legnagyobb baj, olyan kevés, olyan nagyon-nagyon kevés az orvoslási lehetőség. A Központi Tanács, ame'y csak parancsokat teljesít, igyekszik azoknak sebző élet a gvatra kis lehetőségekhez képest enyhíteni, de a tömeg, az egyre növekvő és egyre kétségbeesettebb tömeg ezt nem látja. Csak a rászakadt bajokat érzi s az ő szemében a Tanács az a fórum, amelynek segítenie kell.

A tájékoztatóban az idő nagyon gyorsan múlik, olyan sok a teendő. Azon veszem észre magam, hogy elkéstem. Félegyig a hetedik kerületi rendőrkapitányságra kellett volna mennem, hogy lebélyegeztessem az egynapi sárga utazási engedélyemet. Enélkül nem utazhatom vissza. Ha igazoltatnak a pályaudvaron, ebből baj lehet. A visszautazást pedig nem halaszthatom el, mert az engedély csak erre a napra szól. Azon a csekélységen, hogy nem értek rá órák hosszat a rendőrkapitányságon sorba állni a lebélyegzés miatt, már sokan rajtavesztettek. Soha többé nem jöttek haza.

Nincs választásom. A két súlyos eset közül talán mégis a súlyosabb, ha lejár az igazolvány. Sietek a pályaudvarhoz. Megvárom, amíg nagyobb tömeg verődik össze főbejáratnál, belevegyülök, futólag, de nyugodt biztonsággal mutatom fel a bérlettokot.

— És a sárga? — kérdezi a rendőr.

Megfordítom a tokot. A másik oldalon látható a sárga. A rendőr jóváhagyólag bólint. Mehetek. Meg-

úsztam. Mennyi izgalomba, szívdobogásba, életerőbe kerülnek ezek a megúszások olyan embernek, aki mindig rendezett, egyenes, tiszta utakon szokott járni, arról fogalma nem lehet annak, aki ezt nem próbálta.

Délután ismét tizenkét kilométernyi gyalogút, Cinkotára és vissza. Az írások rendben vannak ezúttal, de kiderül, hogy csak nyolcnapos utazási engedélyt adhatnak. Így szól a legújabb rendelet. Illetéke harminc pengő. Szörnyűség. Hát a dolgozó ember töltjön el napokat, minden nyolc napban egy meddő napot, hogy az engedély után járhasson és fizessen minden nyolc napban harminc pengőt, amikor sokan alig keresnek ennél többet hetenként. Az írások rendben vannak, a baj azonban az, hogy az illetéket nem fogadhatják el készpénzben, okmánybélyegben kell leróni, hogy az engedélyre ráragasztható legyen. Másnap délelőtt átjön a csendőrparancsnok a rákosligeti község házára, mindenkit odarendelt, akik nem bélyegben hozták el az illetéket.

Másnap kiderül, hogy a postának nincs elég okmánybélyegkészlete. Nehezen sikerül még egy- és két-pengős címletekben megkapnom a szükséges mennyiséget. Szaladok vissza a község házára, mert a csendőrparancsnok kijelentette, hogy tíz percnél tovább nem vár, aki addig nem lesz ott, azt nem intézi el. A kis címleteket nem is akarja elfogadni. > Nagy kérésre mégis megvan és testben-lélekben kifáradva, harminchat kilométer gyalogút, tízszeri község háza-járás után végre kezünkben a sárga igazolvány, hogy nyolc napig akadálytalanul utazhatunk Budapestre. Egy kis függeléke még a néhány órai várakozás az ellenőrző lebélyegzésre a budapesti hetedik kerületi rendőrkapitányságon.

A következő napokban, a tájékoztatóban kevés minden munkaerő, pedig sokan vagyunk. Oh az a sok könny! Van-e a földnek olyan vízbő tengere, mint ez

a zsidó könnyáradat. Pedig még csak most indul. Milyen jó nem tudni, hogy mi következik.

A Tanácstól követelt kiürítendő lakások előteremtésével még csak meg lehetne birkózni. A családok készséggel költöznek össze, bajok idején jobb együtt lenni. Sok a felajánlott lakás. Ezen a téren semmi fennakadás nincsen. De a németek egyre-másra ürítik ki önkényesen a házakat. Leginkább Budán. Egész háztömböket zsidótlanítanak az Olasz fasorban, Svábhegyen, Budakeszi-úton. A villákból egyik percről a másikra dobják ki a lakókat. El kell menniük azzal, ami rajtuk van, vagy legjobb esetben egy hátizsákkal. Egész bérházaknak legfeljebb két-három óra időt adnak. Egyre nő, egyre dagad a hajléktalanok tömege. Egyetlen reménységük a Tanács, a lakáshivatal. Az ügyek sokszor kétségbeejtően bonyolódnak, vannak, akik címmel jönnek, hová szeretnének költözni, de a lakás, amelybe költözni kívánnak, időközben már ki lett utalva, mert fel volt ajánlva a Tanácsnak, mert a lakója éppen ahhoz akart költözni, akit most egyik percről a másikra az utcára tett a német önkény. Most mindketten hajléktalanok. Milyen jó volt olyan tanácsokat adni, hogy ne szaladjanak az események elé, hanem várják meg a fejleményeket.

Mindenkiben sok a jóakarát, a segítőkészség, a legkisebb futárgyerektől az önkéntes jogi tanácsadóig, de ennyi bonyolult, szerencsétlen ügyet jól elintézni majdnem lehetetlenség.

A kavargó áradatból, a mindennapi, rendes, simán gördülő élet vágányaiból kivetett emberek kavargó, kétségbeesett tömegéből felvetődnek olykor jelenségek, melyek változatlan körülmények között talán sohasem kerültek volna felszínre. Tengődő, kétes, eltévelyedett egzisztenciák, melyek a társadalmi élet színes máza mögött, senkitől sem sejtve, jól elrejtőzve,

morzsolják romlandó létüket. Egy ilyen mindent felforgató viharnek kellett jönnie, hogy előkerüljenek az élet rejtett, penészes zugaiból, amely eddig életelemük volt és ahol már réges-régen el is felejtették, hogy a zsidósághoz tartoznak.

Egy öreg, elhanyagolt külsejű ember jár be napnap után a tájékoztatóiba. Majdnem toprongyos, a nyomor és a züllés minden látható jelével. A hangja gyanúsan rekedt, az orra gyanúsan rezes. A beszéde meglepően intelligens.

— Kérem, egyetemi tanár voltam. Most nagyon szerencsétlen vagyok. Már hosszabb idő óta volt valahol egy fekhelyem, de el kellett mennem onnan, mert zsidó vagyok. Nyolc nap óta bolyongok lakás nélkül. A ligetben szoktam bujkálni, néha lefekszem egy padra, de az örök mindig felfedeznek és elküldenek. Utaljanak ki nekem valami helyet.

Kolib Jenőhöz viszem az ügyet. Tanácstalanul legyint.

— Ismerem. Ahányan vagyunk, annyian foglalkoztunk már vele. Mi nem tudunk rajta hivatalból segíteni. Megpróbáltunk már lakást · szerezni neki, de nem fogadják he sehol. Nem tiszta. Elhanyagolt. Félnék tőle.

Másnap ismét ott van.

— Kérem, hallottam, hogy az OMZSA* pincéjében sokan laknak. Tessék engem oda beutalni. Adjanak ott nekem is egy fekhelyet.

— Igen Az OMZSA pincéjében laknak. Túlnyomórészt szerencsétlen menekültek, akiket a köny örület éltet, de mi oda be nem utalhatjuk, mi nem vehetjük tudomásul, hogy ott laknak. Mi nem bujtathatunk. Hogy milyen kiszámíthatatlan következményei lehetnének ennek, arra jobb nem gondolni. Kísé-

* Országos Magyar Zsidó Segítő Akció.

relje meg. A sóik szerencsétlen között talán még jut egy hely. Csak azt ne mondja, hogy itt kapta a tanácsot.

*

Kicsi, pici öreg asszonyka, akire emlékszem. Szegényes, de ragyogó, tiszta, takaros és finom, törékeny kis alak. Biedermeier vitrinből való. Jó időkben, jó polgári keretben egy dédelgetett, becézett «kis nagymama». Teljesen elhagyatott, egyedülálló.

— Tessék nekem egy lakást adni, kérem. Ahol lakom, azok nem tiszták. Ne tessék haragudni, hogy ilyen csúnyán kimondom, de piszkosak. Azelőtt nem így volt. Most, mióta ezek a bajok vannak, folyton szadgálnak, mindent elhanyagolnak és én akkor hiába tisztogatok egymagam. Szeretnék kérem elmenni onnan.

Sehogy sem tudja megérteni, hogy a Tanács ezen nem segíthet. Hogy a Tanács nem kereshet albérleti ágyakat. Végre szomorúan mondja:

— Hát ha már nem lehet, tessék olyan szíves lenni megmondani nekik, hogy «legyenek egy kicsit tisztábbak.»

Elnedvesülő szemekked nézek utána, amint apró, meghatóan törékeny és tiszta kis alakja eltűnik az ajtó mögött. «Szegény kis kormány nélküli sajka, hogy bírod ki ezt a hullámverést?»

Középkorú nő. Valamikor szépség lehetett. Elnyűtt arc, borgózós lehelet. Fején ütött-kopott kalapszörnyeteg, de kalap. Egész lényén meglátszik, hogy kalap nélkül a világért sem menne az utcára. Fekete bársonyköpenye mintha egy másik évszázadból való volna. Régi, gyűrött és pecsétetes. Az egész jelenség a legnagyobb részvét mellett is iszonyodást kelt. Nem az em-

ber, hanem a lehetőség, hogy ember ezzé válhat. Lakásra volna szüksége. Szemérmetlenül kitették az utcára. De ő ott nem is maradt volna. Nem úri nőhöz méltó környezet. A Tanács utaljon ki számára egy szobát.

Megmagyarázom neki, hogy a Tanács nem laikasközvetítő hivatal, csakis önként felajánlott, vagy a németek által önkényesen elvett lakásokért utalhat ki egy másik lakásrészre. Egyedül kell magának a megfelelő lakást megkeresnie és ha talált olyat, aki befogadja, hozza el annak írásbeli beleegyezését és akkor beutalható lesz oda.

— De kérem, nincsen pénzem.

— Forduljon a jótékonyági ügyosztályunkhoz. Wesselényi-utca kettő.

— Már voltam ott, de olyan keveset adnak.

Pótolhatom valamivel, de csak észrevétlenül. Egyszer már szigorúan leintettek. Nem csődíthetjük ide a kéregetők tömegét, ezt egy másik szerv végzi, nekünk más a dolgunk.

Néhány pillanatig habozik, azután félrehív.

— Szeretnék valamit mutatni.

Elmegyek vele a terem egyik félreeső sarkába. Szétnyitja mellén az ócska fekete bársony köpenyt. Teljesen meztelen alatta. Nincsen ruha rajta, csak egy rongyos, piszkos, szakadozott ing foszladozó maradványai és a fekete bársony keretben egy tündöklő, márványfehér, szoborszerű test. Egy percre látom a tündén vállakon nyugvó faunarcot, züllött kifejezésével, azután a köpeny összecsupkodik.

— Így nézek ki — mondja —, nincsen semmim.

Néha már nem bírom tovább. Elnézem a többieket. Túlnyomórészt egészen fiatalok, akik szívélyes, mosolygó könnyedséggel végzik a feladatukat. Hát

ők nem látják mindezt? Az életnek minden oldalról elővigyorgó rút csontvázát? A sötét háttérrel, amelyből minden eset kinő? Vagy csak nekem vannak olyan szemeim, melyek halálos biztossággal mindig rátalálnak az „esetekre”? A fiatalok tárgyilagosak. Nekik van igazuk. Vagy tudnak segíteni és megteszik, ha nem, néhány udvarias, vigasztaló szó, útbaigazítás esetleges más lehetőségek felé és el van intézve. Én úgy érzem, hogy minden ügy az én ügyem, minden szerencsétlen az én testvérem, minden könny az én szívemre hull vissza. Velem jönnek, elkísérnek, az álmaimban kísértének és visszajönnek velem reggelként, mindennap növekvő számban, egyre többen, az élet szerencsétlenjei, kiken nem tudunk segíteni. Sokszor úgy érzem, hogy abba kell hagynom, ki kell futnom az utcára, kikergetni az agyamból a kízó képeket. De az utca képe ugyanaz. Zaklatot, szaladgáló, terheket cipelő, halálraváltarcú, költözködő zsidók, akik állandóan félve néznek maguk körül. Néha egy sarokról csoportosan, rohamlépésben jönnek vissza, mert ott „fogdossák” az embereket. Hogy ez mit jelent, azt tudják. Internálótábor és deportálás. Rajtad a sor, szegény magyar zsidó.

A nyolc nap elteltével sikerült két hónapra, május és júniusra utazási igazolványt szerezni. Most már akadálytalanul jöhetek.

Egy reggelen, a tájékoztató egyik sarkában egy kézírásos tábla jelenik meg: „Vidéki o s z t á l y.“ A tábla alatt Marton Miklós támaszkodik a falhoz.

— Mit jelent ez? — kérdezem tőle.

— Jobb, ha nem kérdezi. Nem jó munkaterületet szemelt ki magának. Ha valaki jön a vidék iránt érdeklődni, kérem utasítsák ide. Az osztály tulajdonképpen az első emeleten van. Sajnos, egyre többen jönnek, itt is tartunk ügyeletet. Ne küldözgessük hiába az embereket.

Hamarosan megtudom, hogy mit jelent ez a tábla. Igaza van Marton Miklósnak, jobb lett volna nem tudni.

Az érdeklődők százai jönnek a vidéki osztályhoz. A lakáskérdés eltörpül az új rémület mellett. A vidéken már deportálnak. A végeken, különösen a Kárpátalján nem is csináltak gettókat. Táborokba vitték a zsidók ezreit, onnan vagonokba zsúfolva mint az állatokat és ki az országból.

Szőkevények jönnek, szemtanúk, akik saját húson érezték mindazt, ami történt. Sárgászöld arcuk,

rémült szemük nyomja rá az igazság pecsétjét mindarra, amit elmondanak. Mindarra, amit még nem lehet elhinni, amit nem lehet elképzelni. Az emberi bestialitásnak ezt a fokát csak az képes elhinni, aki saját testén érezte, tapasztalta.

Mind sűrűbben hallatszik a két szó: „tábori csendőr“. Itt születünk. Magyar az anyanyelvünk, soha el nem tudtuk volna képzelni, hogy két egyszerű magyar szó számunkra a legszörnyűbb iszonyatot jelenthesse. A vérengző vadállat, a fogvicsorító véreb még ösztönösen kegyelmesebb, mint ezek a kakastollas, ördögi lelkületű, emberi fenevadak, mert amazok egy csapásra végeznek áldozatukkal, míg ezek sátáni gonossággal kieszelt kínokkal, éhséggel, szomjúsággal, embertelen ütlegekkel és a megszegyenyítés, megalázás legaljasabb eszközeivel kínozták a kezükbe került védtelen, szerencsétlen zsidókat.

Egymásután jönnek a hírek. Kárpátalja, Kassa, Szatmár, Kolozsvár, Debrecen, Miskolc. A kassai és kolozsvári téglagyárak hírei a legborzasztóbbak. A pusztá földön, lehetetlenül összezsúfolva, étel és ital nélkül, halálosan elcsigázva, már félig hullák. Ezek az egybehangzó hírek, melyet szökevények, vagy titokban elküldött postai hírek hoznak.

Egy ismerősöm egy zöld tábori lapot mutat, melyet a sógornője írt a kolozsvári téglagyárból, kusza, zavart írással. „Ne csodálkozz, hogy így írok — így szól a lap egy része —, vizsgálatokon estünk keresztül, hogy nem rejtegetünk-e valami értéket és a vizsgálatok mibenlétéről fogalmat alkothatsz magadnak, ha megírom, hogy öt nap óta fekszem, nem tudok lábra állni az állandó vérzés miatt.“

A bestiális alsótesti vizsgálatokról jön a hír mindenfelől. Azoknak a nőknek aljassága, akik erre a feladatra vállalkoztak, túllépett minden határt.

Dr. Jólesz Károly nyíregyházai hitoktató pap el-

mondta részletesen az ottani eseményeket. Gyakran beszéltünk róla, jól ismertem, mert éveken keresztül volt Rákosiliget ünnepi szónoka. Fájaltuk, hogy ott maradt a nyíregyházai gettóban.

— Megjött! — mondta egy reggelen a sógornője ragyogva. Nemsokára itt is lesz.

— Hogyan!? Sikerült megszöknie?

— Nem. Egy Mária Terézia laktanyabeli behívót küldtünk utána. Azzal jött vissza.

A behívó természetesen hamis volt. Kezdetét vette a fiatalság életmentő munkája.

A hamisítás törvényellenes cselekedet. A kezek, melyek ezt csinálták, valamikor visszaretentek volna egy ilyen írás érintésétől is. De hát nem volt törvényellenes mindaz, amit velünk csináltak?! Az ország becsületes, kötelesség teljesítő, hűséges polgárait kiűzni otthonaikból, barmok módjára hajtani, akolba zárni, éhséggel, szomjúsággal kínozni, testi épségüket ütlegek'kel veszélyeztetni, a legelemibb életszükségleteikben gátolni és végül idegen kézre adni, halált osztó idegen kezére, mindez nem törvény ellenes?! Vagy ha vannak is olyan emberi mivoltukból kivetkőzött fő di törvények, melyek mindezt a kiáltó gonoszságot szentesítik, megszegése ez Isten törvényeinek és parancsolatainak és ez ellen bármilyen eszközökkel küzdeni, hőstett. Egy ilyen hőstett hozta vissza dr Jólesz Károlyt is és megmentett egy fiatal, tehetséges lelket a biztos pusztulástól.

Egy óra múlva megjött ő is. Örömben megöleltem, megcsókoltam. Távollevő fiam barátja. Egy darab az ő életéből. Fájt érte a szívem. Nagyon sápadt és sovány. A szemei beesettek, arca gyűrött. Nagyon sajnálom.

— Ó — mondja a sógornője —, tegnap este látta volna, amikor megérkezett. Alig ismertünk rá. Egy

piszkos, hosszúhajú, szakállas, öreg ember. Most már nagyon elfogadható a külseje. Fődolog, hogy itt van.

Körülfogják. Mindenki kérdez valamit. Ő pedig ül, fáradtan, a száján gyenge mosollyal, de szemei révedeznek, pillanatokra elsötétednek, elkomorodnak. Azután beszélni kezd.

— A behívót elfogadták. Pedig már nem voltunk a gettóban. A gettó még tűrhető volt, mert ott legalább volt minden családnak egy szobája és mindenki magával vihetett a legszükségesebb holmiját. De ez nem tartott sokáig. Egy napon beállítottak a tábori csendőrök, háromszáz parasztszekérrel. Aki nem fért föl a kocsikra, az gyalog ment végig Nyíregyháza utcáin. A puskatús állandóan működött. A keresztény lakosoknak ki volt adva a parancs, hogy ki ne merjék nyitni az ablakaikat. Ahol nyitott ablakot látnak, vagy valaki ki talál nézni az ablakon, be fognak löni. Az út szörnyű volt. Semmit nem vihettünk magunkkal. Nem is lett volna értelme, hiszen nem volt hova tenni. Kivittek bennünket Nyíregyháza környékén egy tanyaúra. Ott egy pajtába tereltek, olyannyira összezsúfolva, hogy még harminc centiméternyi hely sem jutott egy embernek.

Egy pillanatra az iszonyat kifejezése ül ki az arcára és eltakarja a szemeit.

— Borzasztó visszagondolni azokra, akiket ott hagytam. Ennivaló, majdnem egyenlő a semmivel. Naponta félliter (vagy egy liter, erre nem emlékszem pontosan) víz, ivásra és tisztálkodásra együttevve. Az emberi szükségletek elvégzésére egy közös, teljesen nyitott latrina és ha a végsőkéig elkínzott szervezet már nem tudott ellenállni, hangos röhej és durva megjegyzések kísérték a nyilvános műveletet. És ütlegek. Minden ok nélkül ütöttek mindenkit, asszonyokat, gyermekeket. Nem kímélték a puskatust. Olyan vérengző, vadállatias módon, hogy egyízben egy SS-ka-

tona kapott a karjába az egyik tábori csendőrnek: «Aber was machen Sie?!» Végül a motozások ördögien gonosz gondolata. A bábaasszonyok, akikkel ezt a munkát végeztették, sokszor veszélyeztették szerencsétlen áldozataik egészségét.

Nem lehetne elhinni, ha nem olyan szavahihető ember mondta volna el, aki maga is átélte és szemtanúja volt mindannak, ami történt.

Minek területenként és városonként részletezni. Északról és délről, keletről és nyugatról, mindenholnan egybehangzóan, előre megszervezett, céltudatos terv szerint végrehajtva, ugyanazok a borzalmak, elrémítő kegyetlenségek és aljasságok. És mindezek betetőzése a «Vágón». Egy szó, amely az iszonyat képeivel forrott egybe. Nyolcvan ember, egy lezárt marhaszállító kocsi, két vesterrel. Az egyik az ivóvíz, a másik az emberi szükségletek számára. Szemtanúk, akik a bevagonírozás durva kegyetlenségeit látták, nem tudnak azóta nyugodtan aludni. Hol termettek a vadállatoknál is rosszabb fenevadak, akik a bevagonírozás hóhérmunkáját végezték? A fulladásig megtelt kocsi, ahol nem hogy leguggolni, de állni sem lehetett, kardlappal, puskatussal, rúgásokkal kényszerítettek még bele embereket. Ha állomásokon vesztegeltek ezek a vonatok, sokszor napokig is, senki a közelükbe nem férhetett. Hasztalan volt minden könyörgés, legalább a gyermekek számára egy korty vízért, egy falat kenyérért. Futottak, futottak ezek a halálvonatok az ország minden városából, ki az országból, túl a határokon. Az uralkodó rendszer odaadta az ország polgárait, a magyar föld szülötteit, akik az első világháborúban egy sorban harcoltak a többivel a magyar érdekekért, az idegen hóhéroknak, hogy befejezzék az itt megkezdett pusztítás munkáját.

Az idegen hóhérok, a rendszereire és szervezőképességére elbízott, gögös és kegyetlen fajta, hideg, go-

nosz számítással osztályozta a szerencsétlen zsidó tömegeket. «*Arbeitslager*» vagy «*Vernichtungslager.*» A munkaképes elemet, rabköntösbe öltöztetve, megbélyegezve, megszámozva küldte munkára, bányákba, követ törni, utakat építeni vagy gyárakba, öregeket, betegeiket, terhes asszonyokat, gyermekeket, vagy akik pillanatnyilag feleslegesek voltak, nem volt számukra munkahely, azokat a lengyelországi «Auschwitz»-ban tartotta, ahol már évek óta gyilkolta ördögi gonossággal megépített gázkamrái és krematóriumai segítségével a zsidóság millióit. Az a pokolian sötét agyvelő, amely ezeket a mérgezett gondolatokat szülte, talán a Fáraók korszakának emlékétől volt terhes és romlott szadizmusával messze túlszárnyalta a négyezer év előtti sötétséget. Az elbizakodott nép pedig vakon hitt szellemének győzelmében, kezében érezte már a világhatalmat, álmában sem jutott eszébe, hogy önmagát bélyegzi meg és égető szégyenfoltokkal a homlokán kell majd felelnie a világtörténelem ítélőszéke előtt. Mert hogy népek, nemzetek harcban álljanak egymással, jogokért, eszmék diadaláért, hatalmi kérdésekért, mint egyenlő lehetőségekkel bíró küzdő felek, fegyverrel a kézben álljanak egymással szemben, ez még érthető, ha száz és száz érv szól ez ellen is. Hiszen amibe a világ- és emberpusztító háborúk kerülnek, az elpusztuló felbecsülhetetlen értékekkel együtt, azzal boldoggá lehetne tenni az egész emberiséget. De az a nép, amely jogosítva érzi magát, védtelen, fegyvertelen, ellenállásra képtelen milliókat barommódra a vágóhídra vinni, zsarnoki önkénnyel határozni védtelen milliók élete fölött, az önmaga megérett a teljes pusztulásra, mert minden emberi és isteni törvényt megtagadott.

Az orosz fegyverek sorsa már régen győzelemre fordult, lépésről lépésre szorították ki a németeket Oroszország területéről, már Lengyelország határán állottak és délnyugaton Románia felé közeledett az orosz hadsereg, a magyar zsidóság helyzete mégis nagyon reménytelen volt. Teljesen ki volt szolgáltatva a németeknek. Németbérenc kormányférfiak által végrehajtott német akarat uralta a helyzetet, melynek hátterében lesben állottak a nyilasok. Úgy látszott, hogy ennek az együttesnek, a válságos harci helyzet dacára sincsen egyéb gondja, mint a zsidó.

Őrültk iramban követték egymást a zsidó-rendeletek. Az arany beszolgáltatása, más értékek bejelentése, üzletek elkobzása, ingatlanok kisajátítása s a vagyoni rendeleteken túl az egyéni szabadság megkötésére és az emberi méltóság megalázására vonatkozó rendelkezések. Mire némelyik rendelet végrehajtására került volna sor, már helyenként feleslegessé is vált, mert a deportáló vonatok már messze túl jártak a határon azokkal, akiket a rendeletek illettek. Nagyon sürgős volt a magyar zsidó ügy. Hat hét alatt végezték el azt, amihez más országokban évek kellettek, de más országokban nem akadtak olyan készséges és szorgos segítő kezek, melyek úgy szorgalmazták volna a

gonosz célt. Valósággal hajszolták a zsidókérdést. Hadierdekek maradtak sokszor hátra, egy deportáló vonat elindítása miatt. Tudták már, hogy meg kell hát-rálniok és mintha legfontosabb az lett volna, hogy a magyar zsidó meg ne szabaduljon.

A határmegyék már zsidótlanítva voltak, egyre szűkebbre szorult a gyűrű. Kassát, Kolozsvárt, Debrecent, Nyíregyházát, Miskolcot és ezek környékét már nem is kérdezték. Sárvár, Nagykanizsa, Eger, Komárom, Szeged és vidékük iránt érdeklődtek eltorzult arccal, remegő szájjal az emberek. «Vannak-e még ott zsidók? Már nem kapunk postát. Az anyám, a testvérem, a szüleim, mindenkim. Ha elvitték őket, nincs már hozzátartozóm. Hová vitték? Mi lesz velük? Hogy bírják ki?»

Mit felelhettünk a kétségbeesett kérdezőknek, szét-tépett családok földresújtott maradékainak? őszintének kellett lennünk, nem volt értelme az enyhítő vigasztalásnak, szükség volt rá, hogy mindenki ismerje a leplezetlen igazságot. Bár a hozzánk befutó hírek nem voltak hivatalosak, de sajnos igazak, a legmegbízhatóbb forrásból származóak. Szökevények hozták, akik onnan jöttek, a pokolból. Nem tudtunk könnyeket szárítani, nagyobb áradatok zsilipjeit tudtuk csak megnyitni. Nem volt már Budapesten zsidó szem szárazon. Mindenkinek volt vidéken kedves hozzátartozója, mindenkinek volt kit siratni.

Ebben az időben, amikor a legnagyobb volt az emberek kétségbeesése s a szemekben nem száradt fel a könny és minden nap nagyobb lett az emberáradat az egész síputcai épületben, de különösképpen a tájékoztató ajtó előtt, egy szó kezdett életrekelni. Suttogva járt szájról-szájra. Egy puha, selymes, lágyhangzású, cionista füleknek édesen zengő szó: «alija». Ennek a lágyhangzású szónak, amelynek szószerinti fordítása «felmenetel»-t jelent, tulajdonképpen a paleszti-

nai kivándorlás az értelme. Már hetekkel előbb, még a német megszállás előtt szóbakerült az esetleges lehetősége, már foglalkoztak is az összeírással, de a megszállás megszakította a dolgok menetét. Sok mindennel együtt ez a terv is összeomlott. Most ismét suttogtak egy kivándorlási tervről, még pedig a németek tudtával. Hatszáz ember mehet az első csoporttal és pedig hamarosan. Ez persze féltve őrzött titok volt. Miden esetre az érdekesebb emberek jönnek e'őször. De egy hatszázas keret túlkicsiny volt ahhoz, hogy minden arra érdemes ember helyet kapjon benne, annál is inkább, mert számításba kellett venni a pénzes embereket. Pénzre, nagyon sok pénzre volt szükség, hogy az alija elindulhasson.

Sokszor felmerült bennem a gondolat, van-e jogunk a sok közül kiválasztani százakat és eljegyezni az étellel, míg a többi sokezer farkasszem néz a halállal, megalkudni a kapzsi mentő kézzel, amely más oldalon a halált osztja édes vértestvéreinknek, de a dolog biztató oldala is erősen húzta a mérleget. Talán az első siker a mentőmunka további lehetőségeit vonja maga után. Ha ez a számítás nem válnék be, akkor is kár minden egyes lélekért. Ahányan menekülni tudnak, meneküljenek. Kevesen vagyunk. Nagyon megfogyatkoztunk. Fenn kell maradnunk. Mindenekelőtt a cionista ifjúságnak kellett a lehetőségek szerint megfelelő számú helyet biztosítani. A chalucoknak, akik nyelvismeret és kiképzés tekintetében felkészülve, évek óta sóvárogva várják a palesztinai életet, őket illeti az elsőség, ők jelentik a zsidó jövőt, ők indítják el az új generációikat az ősi földön. Azután vannak érdeemesek, akik rászolgáltak, hogy meglássák felvirulni azt a földet, melyért fáradhatatlanul dolgoztak. De ezeknek is, amazoknak is valamennyire háttérbe kell szorulniok, mert nagy anyagi áldozatokra van szükség. Sokszor teljesen késznek látszik a do-

lóg. Még néhány nap és az aliya indul. Azután ismét megáll és elhallgat az egész. «Nem pénz kell ezeknek fakad ki egyszer érdeklődésemre az egyik vezetőember —, hanem arany, olaj és tokaji bor.» Tehát az alku hátráltatja a dolgot.

*

A deportálás hullámai egyre közelebb jönnek, a gyűrű egyre összébb húzódik, a kör egyre szűkül.

Kijön a rendelet, hogy május harmincadikáig, Budapest kivételével, egész Magyarország területén készen kell lenniök a gettóknak. Tízezer lélekszámot számláló községekben a község területén, ötezer lélekszámot számláló községek zsidóságát a legközelebbi nagyobb községbe kell vinni. Május harmincadikán túl, Budapest kivételével, zsidó, gettón kívül nem lakhat.

A pestkörnyéki és Pestmegyével határos, közel-első vidéki helyek lakosságának vérében, csontjában ül a gettótól való félelem. Sokan a fennálló utazási tilalom ellenére Pestre szöknek, vagy időhöz kötött engedélyeiket eltitkolva, megkísérlik az ittmaradást. A Központi Tanácshoz jönnek lakásért, beutalásért. A tanács ezekről nem vehet tudomást. Nem támogathat igazolatlan ügyeket, mert még nagyobb veszedelmet idézhet elő. Akinek van itt valaki hozzátartozója, az még megbújhat egy ideig, sok mesterkedéssel, vagy hamis papírokat, keresztény írásokat szerez és többkevesebb szerencsével, alámerül a forgatagban. De nem mindenki tud bujkálni. Soknak az arcára van írva, hogy bizonytalan talajt érez a lábai alatt és rövid idő alatt el van veszve.

Szerencsére, a kisebb községek nehezen tudnak megbirkózni a gettósítással. Fennakad ez a község lakóinak akaratán, akik nem hajlandók lakóházaik-

kat elhagyni. Különösen ott nehéz, ahol kevés a zsidó. Egyes községek tehát úgy oldják meg a kérdést, hogy írásbeli igazolást adnak arra nézve, hogy nem emelnek kifogást a község zsidó lakóinak Pestre költözése ellen, ha a Központi Tanács a beköltözés elé nem gördít akadályokat.

Alsó- és Felsőgöd, Erzsébetfalva, Újpest, az összes rákosmenti községek és még sok más pestkörnyéki község zsidó lakói, jelentkeznek hasonló írásokkal.

A Központi Tanács és jogászai jól tudják, hogy ők nem adhatnak beköltözési engedélyeket, mert ehhez a helyi hatóságoknak is hozzá kell járulniok. Nehéz is volna minden egyes esetet külön, sajátos jellegének megfelelően elintézni. Megfordítja tehát a tétet: «A Központi Tanácsnak nincs kifogása N. N. Budapestre költözése ellen, amennyiben az illetékes hatóság ehhez beleegyezését adja.» Hogy most a fél csupán saját községének elbocsátó írása alapján költözik és nem kérdezi meg az itteni hatóságot, ezt nem kutatja. Ha nem sikerül, akkor sem éri rosszabb sors, mintha ott marad. De hátha sikerül. Ezerszámra tartja készenlétben a tájékoztató ezeket a nyilatkozatokat. A megoldás igen jó és célravezető. A május harmincadikát megelőző héten több ezer vidéki kérelem kerül elintézésre. Sokszor perceken belül mennek keresztül az ügyek a tájékoztatók, jogászok, gépírók kezein, mert a félnek a következő vonattal vissza kell utaznia, hogy a kiszabott időpontot el ne mulassza. Egyik legszerencsésebb mentőeszköz volt. Sokezer zsidónak sikerült Pestre jönnie s bár sajnos, nem mind maradhattott biztonságban, a balszerencse sokakat elkapott, de sokaknak, közöttük nekünk is sikerült szerencsésen megérni a felszabadulást.

Sokan tanácsolták már régebben, hogy jobb lenne Pestre költöznünk. Egy joggal igen sötéten látó tisztviselőtársam megjegyezte: „Annyi előnyöd minden-

esetre lesz, hogy két hónappal később kerül rád a sor.“ Mert, hogy valamenyiünkre sor kerül, ebben nem kétkedett.

Nehéz volt a döntés. Nehéz volt megválni. Tíz év óta laktunk kint a gyönyörűen fásított, jólevegőjű kertvárosban. A tágas lakás kertben állott. Az illatos tavaszesték, a gyümölcs gazdag nyár, az elbájoló, a rozsdaszín száz árnyalatában játszó ősz, és a tündérien szép tél, mikor a nyílegyenes utcák fehérbokrétás, csüngőszalagos, csillogó köpenyű fái babonás szépséggel világítanak az ezüstholdas estében. Nehéz volt megválni ennyi szépségtől, ennyi nyugalomtól, bár az utolsó években, a társadalmi élet zsidókérdésektől bolygatott közvetlenségének megszűnése miatt igen visszavonult életet éltünk. Még így is megváltás volt a nappali munka és a sivár városi körengeteg után kiszállni a kis vidéki pályaudvaron, benyitni a kiskapun, ahol minden bokor, fű, fa, minden újonnan kinyílt virág ismerősen üdvözölt. Begyökereztem. Nehéz volt megválni. Még az összeköltöztetés súlyos körülményei sem könnyítették meg számomra a döntést. Szerettem a vidéki életet.

Alkudoztam magammal. Az már eldöntött tény volt, hogy Rákosligeten nem tudják megcsinálni a gettót. Senki nem volt hajlandó kiköltözni a saját villájából. Talán a szomszéd Rákoskeresztúron. Ott a parasztok nem voltak hajlandóik elhagyni a házaikat. „Nekünk semmi bajunk a zsidókkal—< mondták egyesek —, hagyják őket ott, ahol vannak.“ A község jegyzője, jóakarátú, emberséges ember, maga sem szorgalmazta.

„Talán megeleghszenek az összeköltöztetéssel és aki dolgozik, az a munkahelyére is elmehet“ — szólt belőlem a teljesen indokolatlan, de marasztaló optimizmus. A tájékoztató forró katlanában legjobban tudhattam, hogy mi történik és mégis ilyen gondolatok

foglalkoztattak. Szerencsénk-e vagy szerencsétlenségünk ez az örök zsidó optimizmus!?

Azután ismét elfogott a kételkedés. Hátha megleszünk kötve? El leszek választva lányomtól, akit eddig mégis nap mind nap magam mellett érezhettem. A két fiú, a fiam és a vöm valahol orosz fogságban. Most tőle is el -legyek szakítva. Maró rémület vág belém erre a gondolatra és ez el is dönti az elhatározásomat.

A csendőrparancsnoksághoz fordulok költözési engedélyért. Néhány embernek már simán megadta. Alig egy-kettőnek, de úgy látszik, hogy már sokallja. A mi engedélyünkön már rajta van a záradék: „Érvényes abban az esetben, ha úgy a rákosligeti előjáróság, valamint a budapesti rendőrség hozzájárul.“ Próbálkozom a budapesti engedéllyel. Kinevetnek. Hogy képzelem azt, hogy még több zsidót engedjenek Budapestre?

Meg kellett csinálnunk a csendőrségi engedély felmutatása nélkül.

A Központi Tanács levelet ad, amelyben arra kéri a rákosligeti községi előjáróságot, hogy mint a tanács (közérdekű munkát végző tisztviselőjének, adja meg a Budapestre szóló költözési engedélyt. Egyik tisztviselőtársam már lakást is ajánl. Három nővér. Jók, intelligensek, műveltek, meg fogjuk egymást érteni. «Szép-lelkek» ahogy kifejezte magát.

Másnap otthon maradok. Délelőtt el kell intéznem a község házában a költözési engedélyt. Már ketten várnak a főjegyzőre, ugyanilyen ügyben. Egy pártfogóirodai tisztviselő húga és egy polgári iskolai tanár, akiket létfenntartásuk szintén a városhoz köt. Negyediknek ott van a mérnökné, az összeköltöztetés egyik intézője. Rábeszél bennünket, hogy ne egyenként, hanem együttesen próbáljuk elintézni kéréseinket.

A halk beszélgetés közben kivágódik a jegyzői szoba ajtaja. Dr. Tóth Zoltán jön ki, ragyogva, mosolygó arccal. Nem csoda. Elemében lehet, ömlenek a zsidórendeletek. Kiélheti bennük zsidófaló kedvét.

Soha életemben nem láttam még emberi ábrázaton ilyen hirtelen elváltozást, mint amikor bennünket meglátott. A vér a fejébe szökött, majdnem kékbe játszó sötétvörös lett az arca. Azt hittem, hogy a halántékerei rögtön kipattannak. A szeme dühös villámokat szórt és szinte sziszegve tört elő a hang a szájából:

— Mit akarnak a zsidók!?

Bennünk rekedt a szó. A többiről láthattam, hogy magam is milyen sápadt lehetek. Mégis összeszedtem magam.

— Egy közös kérésünk volna főjegyző úrhoz...

— Ne jöjjenek nekem semmiféle kéréssel. Menjenek innen. A rendeletek megmondanak mindent. Azonfelül semmi kérésük ne legyen.

Kirohant a tulsó ajtón és döngve bevágta maga után.

A mérnökné utána szaladt, de néhány pillanat múlva visszajött. — Most nem lehet vele beszélni. Jobb ha hazamennek. Vagy inkább adják ide nekem az írásaikat és menjenek az én lakásomra, várjanak ott rám. Nem tudom mennyi időbe telik, amíg beszélni tudok vele. Vörös posztó a szemében egy csomó zsidó együtt. Velem türelmesebb, mert nincs rajtam a vadító sárga csillag.

Útközben többekkel találkoztunk, akik szintén a község házára igyekeztek. Hallották, hogy megvan a Pestre költözés lehetősége. Nem engedték tovább menni őket. Magunkkal vittük és jó két órát vártunk, néma, csaknem hangtalan türelmetlenséggel, mire a mérnökné megjött a község házáról.

— Senki se menjen fel a jegyzőhöz. Megvadul ha zsidót lát.

— Hát akkor vakuljon meg — fakad ki keserű, dühös haraggal az egyik férfi —, akkor nem kell egyet sem látnia.

— Mégegyszer kérem, ne menjenek fel hozzá. Megegyeztem vele, hogy rajtam keresztül fog menni a rákosligeti zsidók költözési ügye. A most beadott három kérvényt holnap valószínűleg engedélyezni fogja. Délután mennek Gödöllőre s attól függ, milyen határozatot hoz vitéz Endre László a rákosligeti gettó ügyében.

Szóval, van egy kis reménység a beköltözésre.

Többen megkérnek, hogy hozzam ki a tanács beleegyező írását. Szükség esetére legyen a kezükben. Felírom az adataikat. Holnap délután, az ötórás vonattal jövök, egyenesen oda, várjanak rám.

Ezt a megbeszélést követőleg, napokon át a vonattól a mérnökékhez mentem. Ott vártak rám, akiknek engedélyeket hoztam és újabbak, akik kértek.

A beköltözési engedélyt megkaptam. A gödöllői értekezlet úgy látszott, megállapította, hogy a gettót sem Rákosligeten, sem Rákoskeresztúron nem tudják megcsinálni. Aki május harmincadika előtt Pestre akar költözni, az megkaphatja az előjáróság engedélyét, abban az esetben, ha a Központi Tanács beleegyezését hozza.

A vasárnapot csomagolásra szántam és hétfőn reggelre tűztük ki a költözést. Szombat este tíz óráig szólt a kapucsengő. Csüggedt és tanácstalan emberek jöttek. Letört, levert, űzött hadsereg. Mit tegyenek? Minden eset egy külön sors. Minden eset egy külön probléma. Ki tud tanácsot adni? Ki lát a jövőbe? Mi lesz jobb, a budapesti Babel, vagy megelégszik az alispáni hivatal az összeköltöztetéssel, vagyis a rákosligeti zsidók Keresztúrra való átköltöztetésével? Mert azt már tudták, hogy Rákosligeten nem maradhat zsidó. Ha így lenne, akkor talán mégis jobb vidéken

maradni. Nehéz dönteni. Nehéz határozni. Csak kínlódni lehet a bizonytalanság szörnyű érzésében. Tanácsot adni sem lehet. Nagy a felelősség. Elég világos tanács, hogy magam a beköltözés mellett döntöttem.

A kis hitközség tagjai közül senkinek sem volt egy nyugodt órája. Hogyan cselekszik jól? Melyik úton menjen? Hogyan lesz jobb? Ki lát a jövőbe? És jó, hogy nem lehet a jövőbe látni. Nincs kiút. Nincs szabad választás. Csak sors van. Akarat, amely izgat bennünket és akármelyik úton indulunk is el, odajutunk, ahova a legfelsőbb akarat kormányoz.

Még tízen kértek engedélyt ezen az estén.

Vasárnap reggel nem lehet a csomagoláshoz fogni. Be kell menni Pestre a tanácsengedélyekért. A többinek nincs utazási igazolványa. Egy egészen korai vonattal megyek be, hogy tizenegy órára visszajöhessenek és meghagyom, hogy hétfő reggelre keressenek fuvarost.

— Ne hajtsuk magunkat most már — mondja az uram —, az engedély kezünkben van, mindegy, hogy melyik napon költözünk, ha most bemész a városba, úgysem tudsz csomagolni.

— Költöztem már három óra leforgása alatt, hát majd így is menni fog. Legfeljebb éjjel csomagolunk. Reggelre legyen kocsi.

Egész korán bent voltam a Síp-utcában. Sietnem kellett a tíz engedély elintézésével, amelyekhez még két lakásbeutalási kérés is csatlakozott, hogy a tíz óra tíz perckor a józsefvárosi pályaudvarról vissza-induló vonatot le ne késsem. A lakásomon már várnak rám. Újabb akadály van. A csendőrség már egyáltalában nem adja meg a beköltözőknek a beutazási engedélyt, csak ha a rákosligeti előljáróság beleegyezéséhez csatolják a budapesti rendőrségi engedélyt is. De Budapest nem ad engedélyt. Budapest sziklafal. At-

hatolhatatlan. Hogyan lehetne megkerülni? Akinek megvan a rendszeres utazási igazolványa, akik bejárnak munkába, azoknál nincsen baj. Egyszerűen bemennek és nem jönnek többé vissza. A község elengedte. De mi legyen a többivel? Tehát beutazási engedélyeket kell kérni orvosi vizsgálat, vagy hosszabb orvosi kezelés céljából. Az ötödik-hatodik esetről már ez is feltűnő. Újabb feltétel: «Csakis tisztiorvosi igazolvánnyal lehet orvosi kezelés céljából beutazási engedélyt adni.» Nem baj. Néhányat így is el lehet intézni. Körülbelül negyven család kapta meg a beköltözés! engedélyt, mire hétfőn reggel költöztünk.

A kocsit reggel hat órára ígérkezett, tehát a héórási vonattal bemehetek azzal a megnyugtató érzéssel, hogy rakodnak. Ha a kocsit elindul, az uram a déli vonattal szintén bejön és körülbelül egyszerre érkeznek meg.

Már a városban járok, amikor eszembe jut, hogy nálam maradt a költözési engedély. Az uram azt akarta, hogy én adjam át a fuvarosnak, a kellő utasításokkal, de a fuvaros késett, nem volt még ott, amikor már a vonathoz kellett mennem és teljesen megfeledkeztem róla. Jótétellek éjszakán át kirakták a ligeti uccákat Szálasit éltető, véreshangú, zsidóellenes röpcédulákkal. A járda köve alig látszott ki alóluk. A kirakatok üvegtáblái teleragasztva, sőt a faágak is teleaggatva, mintha méregvirágok pattannának ki a tavaszi bimbók helyén. Elgondolkoztam az emberi rosszaságon és gonoszságon és megfeledkeztem a pillanat parancsáról, Pesten ijedten eszméltem rá a bajra. Az igazolvány nélkül nem tudnak átjönni a pesti vámhatáron. Mit csináljak? Menjek ki a vámhoz és várjam be ott a kocsit? De hát ha el sem indultak az igazolás nélkül? Kifutok a józsefvárosi pályaudvarra. Hátha akad ismerős, aki a tíz óra tízessel hazamegy. Szerencsém van. Találok egy ismerőst, akinek éppen tegnap vittem ki a költözési engedélyt. Ma bejött

lakásügyben és megy vissza. A kocsi éppen akkor fejezte be a rakodást, amikor ő odaérkezett. Hogy hasznosabb legyen az út, a pótkocsira is vállalt fuvart. Előbb a pótkocsit rakta meg, azért késett. A teher azután túlsoknak bizonyult és hat vagy hét darab málhánk lemaradt a kocsiról.

Délután három óra tájban érkezett meg Budapestre új lakásunk elé. Sűrű, apró eső hullott. Ponyva és kötél ezúttal sem volt. A bútorok és csomagok egy része feldobva a pótkocsira, fa és szén tetején, a szekrények nyitott ajtókkal levegőztek, az ebédlőasztal törött lábakkal hevert a kocsi előtt, a furnérok megrepedve, összekarmolva, lehántva, a könyvesládákba behullott a sűrű eső. Fent az emeleti ablakból néztem az egész képet. Mindaz, ami egyénileg összekötött vele, teljesen a háttérbe vonult, nem éreztem semmiféle kellemetlen személyes összefüggést a dologgal, csak néhány szó zsongott a fejembe: «Zsidó költözés 1944-ben.» Nincs lelkiismeret, nincs felelősség, nincs kötelességérzet! Zsidó holmi. Nem érdemes vigyázni.

Néhány nap múlva megtudtam, hogy jó volt elsőnek lenni. A költöztetés valóságos uzsoraüzlet lett s amilyen mértékben emelkedtek a fuvardíjak, annak arányában nőtt a lelkiismeretlenség is, a holmik épségét illetőleg. Egyik legközelebbi szomszédom ezerkétszáz pengőért fogadta meg a fuvarost, három szobányi háztartásának beszállítására. 1944 május havában ez az összeg határos volt a képtelenséggel. A fuvaros két kocsival és két rossz gebével állított a helyszínre. A két rossz, gyenge ló nem bírta a terhet, nagyon soká tartott az út. Késő este lett, mire a városba értek. Itt további négyszáz pengőt kövtelt a késedelemért, mert ha nem adják meg neki azonnal, elviszi őket a Markó-utcába internáltaim. A szomorú ebben nem a fenyegetés, hanem a tény, hogy könnyűszerrel

ki is vihette a szándékát mindenki, hiszen «csak» zsidókról volt szó.

Még három napon át kellett kiutaznunk, hogy a fuvaros által önkényesen visszahagyott holminkat behordjuk. Időközben lakásadóinkat is kitelepítették a lakásukból, kénytelenek voltak negyvenöt éves saját otthonukat elhagyni. Az ősz asszonyt teljesen megtörték ezek a napok. Negyvenöt esztendő! Egy élet. A házat maguk építették, minden bokor, minden fa, virágágy egy emlék, melyet saját keze ültetett. S jön egy idegen egyedülálló ember, valami vidéki tisztviselő és sürgeti: «Csak ki, ki innen, nekem sürgősen kell a lakás.» Mind a három szoba, a kert, minden szépség, amit más kezek teremtettek meg negyvenöt év munkájával.

Új lakásom, azaz lakásnak nevezett szobánk egyetlen ablakánál ülök. Szemben a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének óriási épülettömbje. Az előterében kis virágágy, zöld pázsit közepén. Valami, ami emlékeztet, amin a szem megpihenhet ebben a környezetben. Ez hát most az otthonunk. Öt hét óta a harmadik. Hol fog ez megállni? Budapest gettókérdése nincsen még eldöntve. Enyhe lázat érzek. Az oldalam szúr és fuldoklóan köhögök. Le kellene feküdnöm, de nem lehet. Tegnap délután, amikor a hivatalos idő után ismét kimentünk Rákosligetre, most már utoljára, a holminkért, találkoztam egy rákoskeresztúri nővel. Csak arcról ismertem. Elpanaszolta, hogy teljesen egyedül áll. Nincs értelme, hogy Rákoskeresztúron maradjon, hátha nem tud majd Pestre járni dolgozni és nem tud magán segíteni. A tanács engedélyére volna szüksége és holnap már az utolsó nap, a végső határidő, s neki nincs beutazási engedélye.

— Nincs valaki csillagtelen ismerőse? — kérdezem tőle.

— De van egy keresztény jó barátnőm.

— Küldje el hozzám holnap reggel korán, a Síp utcába, földszint három alá. Még délelőtt kihozhatja a tanács írását, úgyhogy holnap hivatalos idő előtt még elintézheti.

Nem feketem le. Ne várjon hiába. Hiszen ez az utolsó nap. Akinek máig nem sikerült a beköltözés, az holnap már hiába kísérli meg. Az utolsó nap! Ha egy ilyen kicsi, alig nyolcvan családot számláló községben ennyi a fejetlenség, tanácstalanság, kétségbeesés, mi lesz ma itt ezekben az utolsó órákban?

Roszbabb volt, mint gondoltam. Már a kora reggeli órákban zsongott az épület. Ember ember hátán. Az utolsó nap! Ez hangzott az ajkakon. Az utolsó nap! Ez kínlódott a szemekben. Az utolsó nap, azután a gettóba zárva, azután a nagy bizonytalanság, vagy a tisztánlátók szerint a szörnyű bizonyosság, a deportálás. Budapestre jönni, ha nem is szabadulást, de időnyerést jelent. Az utolsó nap! Mindenki siet. Vonatok indulási ideje visszhangzik a levegőben. Nem szabad lekésni, különben minden veszve van.

Nem tudni hogyan, a köztudatba került, hogy a tanácsengedéllyel a gettókból is lehet felhozni embereket Budapestre. Mi tudjuk, hogy ez nem igaz. Talán kivételesen sikerült valakinek megmozgatni az alvó emberi humanizmust és kihozni valamelyik hozzátartozóját a vidéki gettóból s egy ilyen kivétel most tényállásszámba megy és az emberek bomlottak a reménységtől. Kérnek, könyörögnek, szóval, könnyel és a tanács adja az engedélyeket. A kérők száma már egy torlódó tengeráradat. A tanács annyi engedélyt ad, amennyit kérnek. Talán az a tizedik, huszadik vagy századik, ismét egy olyan kivétel lesz és ha a sokezer közül csak néhány sikerül, nem volna kár mégegyszer annyi munkáért sem.

Annyi már az ember, hogy a zárt helyiségben már nem lehet a munkát lebonyolítani. A lassan szitáló eső dacára kiülünk az udvarra, hosszú asztalokhoz. Az egyik asztalnál az emeleti hivatalokba szóló belépőjegyeket adják ki. A másik hosszú asztal egyik oldalán a kész engedélyeket osztják. A másik oldalon ülünk mi és felvesszük az új jelentkezők adatait. Futárok állnak készenlétben, hogy a kitöltött íveket bevigyék az irodának, lajstromozás, pecsételés és aláírás végett. Tünetmentesen gyorsasággal megy a munka. Mindenki az igyekezete javát adja, mégis alig lehet vele megbirkózni.

Kilenc óra tájban egy idegen nő keres. Nagyon ideges. Már régen itt van, nem talált meg, mert kint ültem az udvarban. A rákoskeresztúri ismerős keresztény barátnője.

Azonnal felveszem az adatokat. A futárral «soronkívül»-i jelzéssel azonnali elintézetést kérek, mert tíz óra tíz perckor indul vissza a vonat. Tudom, hogy ez egy biztos ügy, ha el nem késünk. Negyedóra múlva hozza az aláírt ívet. A barátnő ijedten fölkiált. A név hibás. Megnyugtatom. A futárt azonnal visszaküldöm, állítsanak ki egy másik engedélyt. Nem csodálkozom, hogy reszket az izgalomtól, éveken át naponta utaztam, tudom mi az, félni a vonatilekésést. Hát még ilyen esetben, amikor élet forog kockán.

— Ha nem érem el a tíz óra tízeset, akkor minden elveszett. Csak egy óráig van a hivatal a községházán.

— Ne féljen. Ha háromnegyed tízkor indul innen, akkor is idejében érkezik ki a józsefvárosi pályaudvarra. Látja, a futár már itt is van. Ezúttal helyes a név. Tessék, vigye.

Felszabadult örömmel omlik a nyakamba, homlokon csókol és azután elrohan. A nevét nem ismerem, az arcára már nem emlékszem, de szeretettel és hálával gondolok rá. Egy fénysugár a vaksötétben. Egy

keresztény, aki ezekben a súlyos időkben is mert cselekedni a zsidó barátjáért.

Ez a nap minden elképzelést felülmúl. Az emberáradat egyre nő, a hangulat az idő múlásával egyre feszültebb. Megjöttek a rákosligetiek is a hivatalos lakásbeutalásokért. Elküldöm őket, ők már itt vannak. Várhatnak egy napot. Most égetőbb azoknak az ügye, akik ezt az utolsó napot kihasználva, még jönni szeretnének. Egy fiatal, tizenhat éves fiú messziről intget. Ők is itt vannak már, de szökve jöttek, nincsen semmiféle igazoló írásuk. Hazaküldöm. Majd megpróbálok valamit és eljuttatom hozzájuk a kenyérmezőuccai lakásba.

Nagyon rosszul vagyok. Sokat köhögök és teljesen át vagyok ázva. Úgy érzem, hogy az idő ma ólomlábakon jár. Egy órakor nem lehet a munkát abba hagyni a szokott kétórás szünetre, annyi az ember. Meg kell várni, amíg három órakor leváltanak. Az eső elől be kell vonulni az udvarra nyíló hatalmas ablakok mögé. A várakozók az ereszek alá húzódnak. Aki megkapja az ablakon át az írását, boldogan elszalad. Szegény testvéreim! Nagyon rövid ez az örömötök.

Végre elérkezik a három óra. A helyemet átveszik. Hazamehetek. Sötét, nehéz, félelmes fáradtság a tagjaimban. Didergő lázat érzek. A hideg ráz kissé. Talán az ólmos, hideg, éppenséggel nem tavaszias esőtől? A Dohány-utcán elindulok hazafelé. Villamoson nem járunk. A villamosokról mostanában sok zsidói szednek le. Egy fiatal leány jön elém. Sápadt és zilált, arcán a rémület kifejezése. Honnan ismerem? Töröm a fejem, ő is megismer. Persze, ma reggel beszélte nekem a Síp-utca tizenkettő udvarán: — Heten voltunk, minden nap eggyel kevesebben vagyunk. Tegnap megint nem jött haza az egyik testvérem. Most már csak hárman vagyunk. Hol keressem őket? Tessék tanácsot adni.

— Ne tessék erre menni — figyelmeztet. — A Nyár-utca sarkán összeszedik a zsidókat. Engem is elvittek. A detektív még viccelt is velem. — No, kislány, miért van úgy megijedve? — és elvitt az őrszobára. De megszöktem.

A hajszolt vad rémült tekintetével néz széjjel és aztán siet tovább.

Visszafordulok. Minek a sorsot kihívni? Megkísérlem a Rákóczi-úton hazamenni. Rengeteg német katonája jön velem szemben, teljes szélességben elzárva a járdát. Valaki jóakarattal figyelmeztet: — A Rákóczi út ma nagyon veszélyes. — Hát akkor vissza és kerülő úton a Király-utcán végig. Szerencsésen hazaérek. Az úton szüntelenül köhögök, a mellem zihál és fájdalmaim vannak. Otthon nem találok senkit. A lányom még dolgozik ilyenkor, azt tudom, de az uramnak már otthon kellene lennie. Megbeszéltük, hogy mindenki pontos időre hazaigyekszik, ne nyugtalanítsuk egymást ilyen veszélyes körülmények között. Már csak vánszorogni tudok az uram munkahetére. — Rendes időben elment — mondják. Rémképeket látok. A láztól és a rémülettől hangosan vacog a fogam. Eszembe jut a kenyérmezőutcai cím. Az írás a táskámban van, hátha még ma szükségük lehet rá? Ha igazolást kér a házmester, vagy a bejelentő hivatal? Végsőkig erőlködve, felmegyek a második emeletre. Túlzott volt a félelem, ők sokkal nyugodtabbak mini én vagyok. Már alig tudom, hogy mit beszélnek hozzám. Csak homályos kívánság visz, haza ... haza ...

Késő délután van, mire hazajutok. Már mindenki otthon van és miattam nyugtalankodnak. Péntek van — gondolom —, gyertyákat kellene gyújtani. De ez csak egy homályos gondolat, alig jutok a végére. Összeesem.

— Mellhártyagyulladás — mondja az orvos.

Az első két hétben súlyos volt a betegség. Az előző hetek izgalmaiktól, fokozott munkájától és nyugodt külső alatt viselt lelki szenvedéseiktől legyöngült szervezet erősen viaskodott a kórral. Sokkal jobban, mint ahogyan környezetemmel sejtettem. Nem akartam túlzott kíméletet. Tudni akartam, mi történik kint a világban, mi van a zsidó ügyekkel, a vidékkel. Egyetlen testvérem is vidéken élt, a fővárostól másfél órányira. Lakótársnőink, a Harmat-nővérek egyike, a Központi Tanács élelmezési osztályán dolgozott. Közvetlen értesülései voltak tehát, de amint tapasztani, erős házi cenzúrán mentek keresztül. Csak azt tudhattam meg, ami nem válthatott ki különösebb izgalmat, vagy amit látogatók a házi cenzúra kijátszásával közöltek velem.

Így futottak be a hírek, hogy egymásután fogják el és internálják a Rákosligetről beköltözött, családokat. Ezt mindenesetre tudnom kellett, hiszen nem tudhattuk, melyik percben ér utol bennünket is a végzet. Engem — mint beteget — talán el is szakíthatnak nagyon kis létszámra apadt családomtól, vöm és fiam ha visszakerülnek, talán soha nem tudják meg, hova lettünk. A rendőrkapitányság rávetette magát a vidékről Budapestre körözöttekre. Valóságos

hajtóvadászatot indítottak ellenük. Akinek nem sikerült lakás- vagy névváltoztatással alámerülnie, az menthetetlenül el volt veszve. Az internálótáborok, a Rökk Szilárd-utcai rabbiszeminárium, Horthyliget, Kistarcsa, rohamosan megteltek. Ha már nem volt férőhely, elindultak a vagonok. A marhaszállítóokcsik a két vederrel, ki az országból, vagy szállítóeszközök híján, csak néhány állomással távolabbra, vagy Sárvarra, Nagykanizsára, gyűjtőtáborokba. Majdnem minden napra jutott egy újabb letartóztatási hír. El kellett készülnünk a legrosszabbra.

A betegágyon órákhosszat tépelődtem azon, hogyan jöhettek ezeknek a szerencsétleneknek a nyomára. A községüket mindegyik szabályszerű engedéllyel hagyta el. A budapesti bejelentőhivatalok, ezeknek az engedélyeknek alapján, minden nehézség nélkül elfogadták a bejelentéseket s a beköltözés akadálytalanul ment végbe. A beköltözéstől számított nyolc-tíz napon belül elvitték a Rákosligetről beik öltözöttek felét. Ugyanez volt a helyzet a máshonnan beköltözöttekkel is. Mi lehet ennek az oka? És mi lehet az oka annak, hogy nem találták meg valamennyit? Rájöttem a nyitjára. A csendőrségi beutazási engedélyeket az illetékes kerületi kapitányság láttamozásával kellett visszajuttatni a csendőrségnek. Akinek már régebbi keletű, hosszabb időre szóló utazási igazolványa volt, amellyel munkahelyéire járt és így már régebben le kellett béyegeztetnie a rendőrkapitánysággal, ennek beköltözése elkerülte az illetékes kapitányságok figyelmét. Nekünk még áprilisi kelettel, két hónapra szóló utazási igazolványunk volt, áprilisi vagy májusi ellenőrzőpecséttel, ezt mindjárt a beköltözésünk után, mint feleslegessé váltat, visszaküldtük a csendőrségnek, anélkül, hogy a kapitányságon újból jelentkeznünk kellett volna. Akinek azonban csak egyszeri beutazási igazolványa volt, a költözés céljából, ha ezzel elment

a rendőrkapitányságra a szükséges láttamozás végett annak a sorsa meg volt pecsételve.

Voltak egyesek, akik részint tudatlanságból, részint a hatóságoktól való ösztönös félelemérzetből nem mentek el és láttamozás nélkül küldték vissza az utazási engedélyt, ezek nagyrésze megmenekült. De sokan «lebuktak». Ezt a kifejezést kapta fel a köztudat a szerencsétlenül jártakra. Lelketlen hajsza volt.

A legkönyörtelenebb volt az ötödik kerület. Egy-egy ilyen jelentkezőt haza sem engedtek többé, vagy egy-két órával később már ott volt érte a rendőr, vagy detektív és vitte őket egy szál ruhában a sorsuk felé. Sokszor akadt a cinizmusnak is szerepe ebben a könyörtelen hajszában. Egy rákosligeti asszony láttamozásra vitte saját és két kiskorú gyermekének utazási igazolványát. Semmit nem kifogásoltak. Sőt, a viszonyokat meghazudtolóan, nagyon előzékenyek voltak. A rendőrségi tisztviselő még érdeklődött is a gyermekek iránt. — Szeretném látni őket — mondta végül. — Hozza el a gyerekeket. — Naív hittel, egészen meghatva attól, hogy ebben a gyűlölettel telt világban még létezik ilyen meleg érdeklődés zsidó iránt, elvitte a két gyereket és többé nem kerültek vissza. Romlott félékből fakadó, cinikus egér-macska játék volt ez.

Négy hétig tartott a vadászat a vidékről beköltözöttekre. Az éjszakáink álmatlanul teltek. Nem vallottuk be egymásnak, de félelemérzet élt bennünk. Hátha mégis nyomunkra akadnak? Hátha éjjel jönnek értünk? Voltak napok, különösen amikor egy újabb letartóztatás híre jutott el hozzám, hogy minden csengetésre idegesen összerándultam. Nem attól féltem, hogy elér a többiek sorsa, hanem, hogy mint fekvő beteget, eltépnek a családomtól.

Három hetes volt a betegségem, egy péntek este látogatóink jöttek. Velünk egyszerre beköltözött házaspár. Az első üdvözlő szavak után, mielőtt megakadályozhatták volna, az asszony megrohant.

— Képzelve, elvitték a ligetieket!

— Elvitték? Miért? Hova?

— Deportálták őket. Egyelőre Hatvanba vitték. Borzasztó körülmények között.

Megpróbálják elhallgattatni, de nem lehet. Csak úgy ömlik belőle a szó. Az ijedt és háborgó lélek feltartóztathatatlan áradata.

Rákoskeresztúron sem tudták megcsinálni a gettót. A rákosligetieket átköltöztették Keresztúrra a zsidó házakba, de vitéz Endre László ezzel nem elégedett meg. Gettóban akarta tudni őket. Két napra össze lettek zsúfolva a gróf Vigyázó-kastélyba és két nap múltán megálltak a marhaszállító kocsik a rákosligeti pályaudvaron. A részletek embertelenek. Mint mindenütt, itt is az aljas alsótesti vizsgálatok a nőknél. Mint az állatokat, úgy terelték őket a vagonokba. Voltak öngyilkosok és volt hirtelen halál. Egy nyugalmazott MÁV ellenőrön egy botot törtek össze a tábori csendőrök. Hatvanig több halott volt a kocsi-ban. Így szólottak a hírek.

Szótlanul, dermedten fekszem az ágyamban. Nem tudom már, hogy mit beszélnek körülöttem. Öldöklő, nehéz súly van a szívemen és forró könnyek az arcomon. Csak mintha messze távolból hallanám a szemrehányásokat, a zavart mentegetőzést. Ismerős arckokat látok, sápadtan, rémült szemekkel, egy kis ablakrácsai közé szorulva. Szemeket, melyekben egyetlen lázas és kétségbeesett kérdés él: „Miért? Miért? Miért?”

Hogy létezik egy sátáni agy megvalósított elgondolása, a deportálás, azt tudjuk. Mindennap hallunk

az embertelen gazság szülte zsidó szenvedésekről, de amíg távolabb esett tőlünk, ismeretlen embereikkel történt, nem volt olyan közélről érzékelhető, valami borzalmas misztikumba burkolódzott a nyers és véres valóság. Most itt van a közelben. Kedves, ismerős arckokat látok magam előtt és tudni azt, hogy ezek az ismerős életek, sorsok, mind felborítva, összezúzva, a földre taposva. Látom magam előtt a békés otthonokat, amelyeknek minden zugát ismertem. Nincsenek már. Minden, ami eddig élet volt, elpusztult, meghalt. Eddig is éreztem, sírtam, szenvedtem a deportálások miatt, most érzem teljes egészében, hogy mit jelent. Mint kemény ököl vág belém a tudat: «Ha itt van már a közelben, félórányira Budapesttől, ha ilyen rohamlépésben közeledik, mi van a testvéremmel?» Hétek óta nincsen hír felőle. Utolsó levelét egy ismerős hozta válaszul az én reménykedő levelemre, a bicskei gettóból. Minden reménységem az volt, hogy nekik nem lesz különösebb bánatódásuk, mert sok a jó barátjuk. Hiába, mindig tudunk és akarunk remélni. Azt írja, hogy egész váratlanul vitték el őket Felcsutróli a bicskei gettóba. Magánhelyen lakik. A tömeglakások borzasztóak. Jó barátok pedig hiába vannak, nem engedik őket közelükbe. Ez volt az utolsó levele. Három hét óta betegen fekszem és három hét óta semmi hír felőle. Mi lehet velük? A nagy, népes családdal? Kérdezek, követelek, kiabálok. Jobbnak tartják megmondani az igazat. Ugyanazon a napon, június 16-án, amikor a rákosligetieket is elvitték, elvitték a bicskei gettót is.

A tör a szívemben van. Erősen ül azóta mindig. Látom magam előtt a láncos, lelakatolt vagon, a kis rácsos ablakot és két fénylő, sötét szemet. A testvérem. A kis unoka, a sógorom, menyé, lánya, mind. A három fiú munkaszolgálatos. Szenvedő fiák ezrei és tízezrei, nem érzitek, hogy viszi anyátokat, apátokat,

gyermekeiteket, testvéreiteket az ádáz önkény, hogy tort üljön felborított életek szörnyű üszkein? Egy átkos világnézet álomtalanul alvó, halálrafáradt és halálra kínzott rabszolgái! Az elgyötört testben süket a lélek. Nem érzitek meg, hogy mennek, mennek a vonatok.

Engem soha többé el nem hagy a látomás. Néznek, néznek a sötét szemek. Izennek valamit. Vádolnak és eget ostromolnak. Testvérem! Mit jelent a nézésed, az izeneted, a kívánságod, amely nem érte el beteg testbe zárt süket lelkemet? Hogy lehet az, hogy nem éreztem meg a percet, amikor téged vagonba zártak és nem ért el a búcsúpillantásod, amely most már mindig mellettem fog járni megfejthetetlen titkával?

Úgy éreztem, hogy fel kell kelnem az ágyból. A vendéget kikísérték, nem is vettem észre, hogy elmentek. Hosszan beszélgetnek az előszobában, az elhallgatott részletekről. Fel kell kelnem. Közelről, egészen közegről bele kell nézmem a lobogó péntekesti gyertyalángokba és régi szokás szerint párbeszédet tartani az Istennel. De a párbeszéd erőtlen, gyenge és egyoldalú. Egyetlen kérdés csupán. Miért? Miért? Látom a lobogó lángok fényében a sok elárvult gyertyatartót. Kicsit és nagyot. Díszest és szegényeset, ütött-kopott sárgarézéből, vagy gazdag, nehéz ezüstből, símát és orosz-lándíszest. Mind üres és vak. Nem gyúlnak ki bennük a péntekesti gyertyák. Látom az elhagyott templomokat bezúzott ablakaikkal, meggyalázott lepelleikkel. Üresek, üresek. Látom az elárvult tóratekerceket, nincsen kéz, amely magasra tartsa őket. Látom az elhagyott sírkerteket, melyeknek nincs már látogatója. Látom a kettős sírt, egy kő alatt, mint ahogy együtt viselték az élet terhét is. Apám! Anyám! És ti zsidó apák és anyák mind! Miért nem tudott életrekelni halott szívetek? Miért nem nyúltak ki me-

rév karjaitok, hogy megállítsátok az emberi gonoszság munkáját.

A földön fekszem, a csendesen lobogó gyertyák előtt. Homlokom a padlót súrolja, mint Jóm Kippurkor, nagyböjt napján a pap homloka a templom követ. Uram! Uram! Könyörülj rajtunk! A mélységből kiáltunk Hozzád!

Az izgalom az ellenkező hatást váltotta ki, mint amitől környezetem féltett. Valami makacs, elszánt akaraterő parázslóit fel bennem. Meg akartam gyógyulni. Lábra állni minél előbb. Az élet tele van közös szenvedéssel. A zsidó szenvedések lavinája napról-napra növekszik, nem tudjuk, mikor temet el bennünket a görgeteg. Minden munka, minden segítő kéz kevés. Dolgozni, dolgozni amíg lehet. Szükségünk van egymásra.

Négy hét után megkísérlem a felkelést. Az orvos figyelmeztet: «Vigyázzni! A szívizmok el gyöngültek.» Mindennap fent maradok már néhány órát. Éppen ideje. Megjött Budapesten is az összeköltöztetési rendelet. A gettót nem sikerült megoldani. Sok keresztényt is el kellene mozdítani a lakásából és erre nagy általánosságban nem hajlandóak. Nagyon kis hányada az, amely lakáscserére hajlandó. Hogy miért, az nem tudható. Kényelemből-e? Megszokásból-e? Vagy talán nem találják érdeemesnek. A harctéri helyzet jelentései, a burkolt valódi tényállás dacára sem kedvezőek. S mintha a kedvezőtlen harctéri helyzet csak a zsidókérdés szempontjából volna fontos, hajszolják a rendeleteket és azok kivitelét.

Június 25-én rendelik el a zsidók össz ökölfőzését.

Három nap alatt le kell bonyolítani. Minden család egy szobára jogosult. Teljes lehetetlenség három nap alatt ezt a feladatot megoldani. A Központi Tanács közbenjárására a határidőt két nappal meghosszabbítják, de még így is a lehetetlenséggel határos, közlekedési eszközök híján, közel negyedmillió embert öt nap alatt összeköltöztetni.

Ki vannak jelölve a «zsidó házaik». Minden zsidó házat csillaggal kell megjelölni. Fekete mezőben nagy sárga csillag díszel minden kijelölt ház kapuján. «Feltűnő helyen», így szól a rendelet. A félelem és irtózat rémképeiket sző a nagy sárga csillag és e köré a megjegyzés köré.

A ház, amelyben mi lakunk, szerencsére kijelölt ház és így nem kell újból költözködnünk. De költöznie kell a lányomnak, ő jön hozzánk lakni.

A nyitott ablakon át órákon keresztül nézem az utcát, az elvonuló képeket, egy kis részét a kétségbeesett, költözködő Budapestnek.

Akik az utcáról jönnek, csüggedtek és reménytelenek. Nincsen lakás. Kevés a kijelölt ház, az idő rövid és a rendelet úgy szól, hogy aki kitűzött időre nem teljesíti az összeköltözést, internálva lesz. Az emberek pedig tanácstalanok, nem tudnak segíteni magukon.

A Központi Tanács tüneményesen gyors megszervezéssel, kerületenként lakáshivatalokat állít fel, ahol felvilágosításokat adnak, elintézik a beutalásokat és szükség esetén a fuvarozásról is gondoskodnak. E célból jelentkezésre hívják fel Budapest összes fuvarosait, kézikocsijait, minden használható szállítási eszközt és segítőkezet. Bámulatos, hogy az egymást érő rendeletekre milyen gyorsan vannak megoldó eszközei. Igaz, hogy az elkecsperedett tömegben mindig akadnak elégedetlen panaszok, ezzel szemben a tényállás mégis az, hogy ezek a rögtönzött lakáshivatalok kitűnően

működnek. Az elkeseredett panaszt azok a mindég és mindütt előforduló lelkiismeretlen zsarolók okozzák, akik visszaélnék a szorongatottak kényszerhelyzetével. Ettől a néhány lelketlen esettől eltekintve, a lakáshivatalok példásan gyors és célhozvezető munkát végeznek. Mindennek dacára nehéz a megoldás. Kevés a kijelölt ház. Nemcsak, hogy családonként nem jut egy szoba, de helyenként tíz-tizenkét ember van egy szobába összezsúfolva.

A kétségbeesés és fejetlenség pánikszerű. Mindenkinek fáj, elhagyni otthonát. Szétdobálni mindent, ami neki kedves volt, vagy otthagyni, mások prédájának, mert az új otthonba, a szűkös keretek közé sokszor a legszükségesebbet sem viheti. Nem kap üres szobát. A tanács segítségével dacára is kevés a fuvaros és aki volna, az megfizethetetlen. A legkisebb húzókocsi vagy tragacs ára is az elképzelhetetlenbe nő. A zsidónak okvetlenül és gyorsan hurcolkodnia kell, hát fizessen. Sokan azonban nem tudnak fizetni. Napokon át sűrű az utca a cipekedő gyerekek, felnőttek és roskadozó öregek ezreitől. Ágyneműcsomagokat, bútorokat, bőröndöket cipelnek. Húzzák, vonják maguk után a járdán, vagy a kocs úton. Ha már nem bírják tovább, leülnek rá pihenni az úttest közepén, síró szemekkel. Rendes csomagolásnak semmi nyoma. Arra egyrészt nincsen idő, mert sietni kell, sokszor keli még fordulni, másrészt nincsen értelme, úgyszólván mindent százszor elejtenek, ledobnak az utca porába. Minden szét hull, piszkos és zilált. Egyik helyen kihull a túlterhelt kis toló kocs kereke. Minden darabokra törve a földön. Bútor szilánk és cseréphalmaz az egész utca. Az ablakból látom, amint lerakodás közben lopnak el egy kocsiról egy bőröndöt, egy óvatlan pillanatban odaadva a készenlétben levő bűntársnak. Egy asszony elmenőben emel le egy papírba burkolt csomagot a kocsiról és viszi nyugodtan tovább. Senki nem szólal

fel ellene. A zsidó nem mer szólni. Mi lesz a következménye annak, ha lármát csap? Rendőr, detektív, internálótábor. A többi sem szól. Közönyből, kárörömből, vagy félelemből, nehogy azzal vádolják, hogy zsidót pártol. Hagyni kell. Nem baj a görnyedő hát, az izzadó homlok, a szakadó inak, a pusztulás, a romlás, csak már megbújni valahol... csak már tető alatt lenni... nem látni az utcát, a gúnyos szemeket, nem hallani a durva röhejeket. Hagyni kell! Mindent hagyni!... Hideg gonoszsággal megszervezett önrombolás. Elég meghozni a rendeleteket. A zsidó feldúlja önkezelésével az életét.

Ez az összeköltöztetés, szívetfacsaró képei dacára még nem volt a legrosszabb. Az a tudat volt benne a lélekromboló, hogy jön utána még rosszabb is.

Pedig a harci helyzet biztató volt. A német hadiszerencse végképpen megfordult. Mintha csak játék lett volna orosz részről az egész veszített finn háború és a német előrenyomulás orosz földön. Mintha csak kimeríteni akarta volna a német haderőt és azután megmozdult a hatalmas népkolosszus és feltartóztathatatlanul seperte vissza a megtett úton. A légitámadások megsaporodtak. Naponta néhány órát kellett az óvóhelyen tartózkodni. Ebben az időben gyakoriak voltak az éjszakai támadások. Sokszor le sem fekszünk. Éjfélig is elbeszélgetünk intelligens lakótársainkkal. Határtalanul sötétenlátók. Sokszor a legnagyobb fáradtsággal tudok csak egy kis hitet verni beléjük. Veszedelmes egy ilyen sötét pesszimizmus. Sokszor rossz úton vezet. De a légitámadásoktól egyöntetűen nem félünk. Miért félnénk? Van nagyobb, rosszabb ellenségünk. Ha el kell vesznünk, inkább így, mint kiszolgáltatva egy baromi csorda kegyetlenkedéseinek. A

légitámadások nem félemlítenek meg bennünket. Megkönnyebbülünk, ha megszólal a vész jel. Amíg lent ülünk az óvóhelyen, közös veszedelemtől környezve, nincsen a lelkünkben a nyomasztó megalázottság érzése.

A légitámadások is hátráltatják az összeköltöztetést. Az utolsó napon még este tíz óra után is folyik a költözködés. Helyenként még éjjel is, sőt még hajnalban is rakódnak a házak előtt. Az utolsók, akik még utolsó percben sem tudtak egy szobához jutni, mindenüket a régi lakásukban hagyják, meghúzódnak egy túltelített lakásban, ahol a holmijuk számára nincsen hely, csakhogy elkerüljék az internáltatás veszélyét. Előfordulnak lakáscserék is. Legritkább esetben lakást-lakásért alapon. A zsidó tartozik megfizetni a másik fél költözködési költségeit. Ez a szerényebb feltétel. Legtöbbször tekintélyes összegű lelépést is kérnek. És a zsidó mindent megtesz, mindent megfizet, még ha az utolsóját is adja oda, fél az internálástól.

A lányom mindjárt az első napokban hozzánk költözött. A bútorok egymáson torlódnak. A csomagok a szekrények tetején, egymáson, vagy eltűnnek az ágyak alatti süllyesztőben. Hét végére rendben vagyunk, amennyire az adott körülmények között lehet.

A péntek este ismét izgalmat hoz. Délután hazajön a lányom, elmondja, hogy az utcánkban találkozott Marton Edével. Érdeklődött, hogy mi van velem? Még mindig beteg vagyok-e? Ingadozott, gondolkozott, úgy látszott, mintha fel akarna jönni hozzánk. Hiszen csodálatos volt, egész idő alatt egyetlen munkatársam sem látogatott meg. Nem nehezteltem érte. Nehéz, zaklatott időket éltünk. Végül mégis megelégszik azzal, hogy egy üdvözlét küld, elköszön és sietve távozik.

Nagyon sajnálkozom. Szerettem volna beszélni vele. Megkérdezni, mi van az alijával? Végleg elaludt-e? Van-e még reménység, kikerülni ebből a pokolból,

vágyaink országába? Zaklatom a lányomat, talán nem volt elég szívélyes? Elképzелhetetlen, hogy közel a házhoz, ne jött volna fel egy szóra.

Ekte, égnek már a gyertyák, bejön Harmat Aranka, aki a Központi Tanács élelmezési osztályán dolgozik. Tudom-e, hogy ma este nyolc órakor indul útnak az alija? Már napok óta bevonulnak az alija résztvevői, önkéntes internálásra a Bocskay-utcai táborba és este nyolc órakor indulnak a déli pályaudvarról.

Ha taglóval fejbesüjtanak, talán jobban megőriztem volna a lélekjelenlétemet. Az első percekben szótlanul bámultam a beszélőre. Mit is mondott? Talán nem jól értettem. Az alija? A tervezett hatszáz alija megy ma? Vagy már el is mentek? Nem, nem hatszáz, több mint ezerötyszáz ember indul útra. Egy-két óra múlva elindulnak a vonat kerekei, megindul hosszú hónapok reménykedése a megvalósulás útján.

Most tudom csak igazán, hogy mit jelentett számomra az alijázás reménysége. Milyen eggyé vált a szívemmel, a telkemmel a gondolat, megláthatni Palesztina hullámzó gabonaföldeit, virító narancsligeteit a nyugalmas, mélyen kék ég alatt, meglátni Haifa kikötőjében a héber feliratú zászlót: „Baruch baba.“ Áldott legyen a jöttöd! Nem nekem ezól. Nem nekem, a Föld szerelmesének. Százszor és ezerszer, ébren és álomban elképzелtem a percet, amikor üdvözlő csókkal borulok a porára, amely négyezeréves őszám emlékeiről mesél. Álom, amely semmivé vált. Elmentek. Búcsúszó nélkül, vigasztalás nélkül. Senki sem jött a betegágyamhoz. Senkinek nem jutott az eszébe, hogy van itt valaki, akinek közöttük volna a helye és akit legalább megilletne egy istenhozzád.

Úgy önt el a kétségbeesés, mint egy nehéz, fullasztó zuhatag. A fekhelyemre dőlök és zokogok, hangosan, vigasztalanul, olyan fájó keserűséggel, ahogyan csak igazságtalanul megbüntetett gyermekek tudnak sírni.

Mindig alázatos lelkű voltam. Most először, keményen, haragosan, bűnösen lázadozom. Igazságtalanul büntetted az én Uram! Istenem! Elvette a reménységemet, hogy megláthatom Palesztinát és ezzel együtt azt a másik reményt, hogy Palesztinából könnyebben tudok hírt kapni Oroszországban eltűnt gyermekeim felől.

Egész éjjel sírtam. Tövis volt a szívemben és véres fájdalom hajszolta szemembe a könnyeket. Testben, lélekben összetörve köszöntött rám a szombat reggel. Egészen talányos dolog, hogy nagy események, nagy fájdalmak legtöbbször pénteken törtek reám. Amikor kigyullad a gyertyák fénye és várjuk a béke királynőjét, a galambszárnyú szombatot, a legtöbbször akkor ér utói a fájdalom.

Ez a szombat reggel is ólomsúllyal nehezedett a szívemre. A végtagjaim alig bírták munkájukat, de azért külsőleg már nyugodt voltam. Mindenki elment otthonról, én egy könyvvel a kezemben leültem olvasni, hogy eltereljem kínzó gondolataimat. Egyszerre, mintha egy láthatatlan kéz belülről megütött volna, olyan erősen, hogy szinte hallani véltem az ütés hangját. Egy sürgető hang kiáltott bennem:

— Menj! Fuss! Nem igaz, hogy már elmentek! Neked ott a helyed. Szaladj, még eléred őket!

Soha életemben nem éreztem még ilyen erőteljes, szinte vad belső unszolást. Felugrottam. A könyvem a földre hullott. Lázasan néztem körül. Hamar ... a szekrényku'lcok ... a köpenyem ... futnom kell... sietni, hogy el ne késsem.

Hirtelen elszédültem. A lábaim remegni kezdtek. Egy megnevezhetetlen rosszullét, kavarodás, az egész szervezetemben. Visszaestem a helyemre. Senkii a közelben, aki segíthetne. Órák teltek el, mire jobban lettem. Gyenge, erőtlen, kimerült voltam, nem is gondolhattam már az elmenésre.

Másnap tudtam meg, hogy az alija nem ment el péntek este, hanem csak szombat este. Szombat délelőtt még megürült három hely, mert egy család visszalépett az utolsó percben. Az ösztönöm hangja igazat mondott. Többé nem lázadoztam. Isten nem akarta, hogy elmenjek.

Az összeköltöztetés ekkor már napok óta be volt fejezve. Vasárnap még látható volt néhány elkésett bátyus ember. Július első napjainak melege izzott az utcakövön és piszkos maszattá vegyült a cipelkedő emberek arcán, az utca porával és a szemek könnyével.

A zsidó házakban visszamaradt keresztény lakók ajtóin megjelentek a nagy, fehér, nyomtatott feliratok: «Ebben a lakásban nem laknak zsidók!» Ez az éles megkülönböztetés a házon belül, sok gondolkodásra adott okot. Sokan nagyon féltek.

Július elsejére kijött a rendelet, hogy a zsidók elvannak tiltva az utcától. Nem járhatnak ki amikor akarnak, amikor szükségük van rá, csak amikor a rendelet megengedi. Ha már nem lehetett a gettót megcsinálni, legalább fertőtlenítik az utcát a zsidótól, a nap legnagyobb szakában. Ilyen értelmű nyilatkozatok láttak napvilágot a lapokban és az utca tiszta, úri levegőjének égigmagasztalása, amikor nincsenek zsidók az utcán. A tajtékzók ismét kiélhették magukat.

Eleinte mindössze három óra szabad mozgás volt megengedve. Tizenegy és tizenkettő között, egy óra, élelmiszerbevásárlásra. Délután három és öt között további két óra, egyéb teendők elintézésére. A dolgozók számára semmiféle utasítás. Mintha nem is lettek volna

dolgozó zsidók ezrei, akik kenyérkereset után jártak, gyárakba, üzemekbe, iparvállalatokhoz. Diplomáik dacára sokszor a legegyszerűbb munkával szívesen keresve meg kenyerüket.

Lányom, akit a zsidótörvény következtében szintén elbocsátottak állásából, mint munkásnő dolgozott egy papírüzemben. Nehéz munkát végzett, de a munkánál nehezebbek voltak a lelki kínok. A féltékeny munkatársak, akik egész nap zsidót gyilkoltak a szavaikkal. Egy tizenhétéves lány nyíltan meg is mondta, hogy ha fegyvert adnának a kezébe, nyugodtan tudna zsidót ölni. Hogy miért? Ezt maga sem tudta volna megmondani. Buta volt és tanulatlan. Egyszerűen csak azért, mert a napi szellem ezt így kívánta. Ezt a keserves kenyeret is megtagadták mindazoktól, akiknek dolgozniuk kellett.

Tehát rabok voltunk. Láncra fűzött rabszolgák, akiknek csak akkor volt szabad megmozdulniuk, amikor a rabtartó megengedte. És ez három óra volt, a nap huszonnégy órájából. Napjában három óra hosszát lehetett a zsidó élő ember, azontúl egy üzemből kiállított halott gépezet.

Minden rendeletnek volt valami előszele. Suttogták. Beszéltek róla. El lehetett rá valahogyan készülni. Beletörni a gondolatba. Ez a bebörtönzés váratlanul jött és még a legbizakodóbbakban is megölt minden reménységet. Munka és kenyérkereset, tehát életlehetőségek nélkül nem lehet egy ilyen órasi embertömeget zár alatt tartani. Nem akarják, hogy éljünk és megtették rá az előkészületeket. Vitéz Endre László nyilatkozata nem hagyott ez irányban semmi kételyt hátra: „Most, az összeköltöztetéssel feíszabadult sok lakás Budapesten, de augusztus végére annyi lesz a szabad lakás, hogy válogatni lehet majd bennük.“

A nagy lelki rázkódtatást segítettek levezetni a légitámadások. A korlátozó rendelkezést követő három

napon át olyan légitámadások színhelye volt Budapest, mint még eddig soha. A várost magát, a város szívet eddig még nem érték lényeges, közvetlen támadások. A külvárosok, a gyári negyedek, hadiüzemek, főképpen Csepel, voltak az eddigi támadások célpontjai. Sokszor órákhosszat ültünk az óvóhelyeken, de erősebb harcizajt, bombát, lövedéket csak mint távoli, tompa dörrenéseket hallottunk, vagy messzi füstoszlopokat, lángnyelveket láttunk, a támadás okozta tüzek távoli jeleit. Véletlenül adódott-e, vagy a vérigsértett emberi humanizmus felelete volt, de ezen a három egymást követő napon naponta kétszer, sőt háromszor is, éjjel és nappal, bombazápor alatt állott a város. Az Aradi-utca, Szinyei Merse-utca, Szondy-utca és Kiss János-utca szemeinknek akkor a legszörnyűbb pusztulás képét mutatta. Először láttunk a bombák súlya alatt teljesen beomlott házakat, az utcák közepén heverő kivert ajtókat, ablakokat, üzletredőnyöket, üresen tátongó kiégett falakat, egy oldalnyi, vagy csak egy tenyérszerű festés, vagy egy ottmaradt kép emlékeivel. Először láttuk a feltépett mély tölcséreket, mint az utcák feneketlenül mély gyomrát, a kivetett elgörbült síneket. Azt hittük, hogy ez a látvány a legvégső, a borzalmak borzalma. Nem láttunk a jövőbe. Nem tudtuk, hogy az elfajult, gonosz gyűlölködés, mely a szovjetellenes hangulatot a biztos pusztulás tudatában egyre szította, hova juttatja ezt a várost.

Még a megengedett háromórás közlekedést sem használhattuk ki ezen a három napon. A nappali támadások rendszerint a délelőtti órákban kezdődtek és három-négy óra hosszat is tartottak. Élelmiszerbevásárlásra sokszor nem jutott idő.

Akiknek alkalmuk volt titokban az angol rádió leadásait hallgatni, vagy másoktól hallották az angol leadás híreit, beszéltek, hogy Anglia ezekben a napokban ismételtelen hírül adta, hogy tud az itt történetekről, is-

mert az emberi humanitást megtagadó rendelkezéseket és inti az országot, hagyjon fel a német szövetséggel, amely csak romlását fogja előidézni.

Volt-e összefüggés a zsidók szabad mozgását korlátozó rendelet, az angol felhívás és a bombatámadások között, ez csak feltevés, a boldogtalan gyengének készségees hite, hogy érte is történik valami. Annyi azonban bizonyos, hogy amíg Rajniss Ferenc lapja véres szóval hirdette, hogy a bombatámadások lesznek a zsidók sorsának fokmérői, a korlátozó rendelet módosult olyan értelemben, hogy a szabad kijárási meg volt engedve egyfolytában, délelőtt tizenegy órától, délután öt óráig. Az élelmiszerbevásárlásra változatlanul csak egy óra volt engedélyezve. Egy óra alatt, fűszeres, zöldséges, pék, tejcsarnok, esetleg piac, teljesen lehetetlen volt. Már öt perccel tizenegy óra előtt a kapuk mögött szorongott a sárgacsillagos tömeg, hogy pont tizenegy órakor az utcán lehessen. Teljék az egy órából mindenre. Sokan, a bátrabbak, néhány perccel előbb is elindultak, de sokszor vesztükre. Résen állottak az éhes kopók, a detektívek és két perc előny sokaknak jelentette az internálótábort.

Az élelmiszerüzletek természetesen zsúfolva voltak. A tömeg, amely azelőtt egész délelőtt megoszolva vásárolhatott, most kénytelen volt egyszerre megrohanni az üzleteket. Nem futotta az időből. Nehezen került sorra, nem ért rá árat kérdezni, számolni, csak fizetni, amit kértek és szaladt tovább.

A fogvicsorító cikkek dühe nem ismert határt. „A zsidó eleszik mindent a keresztény közönség előtt.“ „A zsidónak semmi nem drága.“ „A zsidó számára eldugják a kereskedők az áru legjavát, mert számolás nélkül fizet.“ „A zsidónak nem is szabadna délelőtt vásárolnia, elégedjék meg azzal, ami esetleg megmarad.“

Mint mindig, a kényszerítő körülményekből most is bűnt faragtak.

Igaz, hogy a csillagos házak (a gettó, amint magunk között neveztük) lakói, egy csapásra, mintha összebeszéltek volna, természetes, ösztönös érzésből, könnyelműek lettek. Nem volt többé takarékoság. Ez a zsidó középosztálynál otthonos jelszó teljesen megszűnt. |Egy középosztálybeli zsidó háznál mindig volt valami takarékosági alap. Valaminek érdekében mindig le kellett mondani egy és más követelményről. Természetesen a gyomor rovására. Egy nyári utazás, egy weekendház, vizsgadíjak, kelengye. Ezt csak a gyomor sínylette meg, mert öltözködni rendesen kellett. A rendetlen ember kellemetlen látvány. Ezekben a hetekben a csillagos házak lakói kizárólag a gyomruknak éltek. Lelki kínjaikat, lelki háborgásaikat futó pillanatokra elhallgattatták a gyomor örömeivel. Nem volt semmi célja a takarékoságnak. Nem volt mire. Ki tudja, mit hoz a holnap? Minden perc félelem és rettegés. A deportálás réme már itt settenkedik a közelben. Miért maradjon másnak? A csillagos házak lakói gondolkodás nélkül adták ki a pénzt. Még az is, akinek nagyon kevés volt. Mindent megvettek. Rejtett árut, vajat, sajtot, drága gyümölcsöket. Néha végignéztem a könnyelmű, nemtörődöm bevásárlásokat. Siralomház ... siralomház ... Mind leszámolt az étellel.

Ha a mi szerény háztartásunk asztalán megjelent a négy-ötféle gyümölccsel tetézett, hideg vacsora, az uram sokszor rosszalóan csóválta a fejét.

— Avval a kis pénzzel gazdálkodni kellene. Nem jön hozzá és napról-napra fogy. Nem tudhatjuk, hogy meddig tart?

— Csak egyetek — mondtam, valami különös, az életemben már gyakran előfordult előremeglátással, vagy megérzéssel —, csak egyetek, szerezzetek egy kis testi erőt, legyen miből leadni.

A halállal nem számoltam, csak a szenvedéssel.

Azon a napon, mikor először mehetek ki a zsidók egyfolytában, tizenegy órától délután öt óráig, mentem először, betegségem óta, a Síp-utcába.

Az út hosszú volt és fárasztó. Villamosra nem mertem ülni. Az utcán fokozott mértékben szedték össze a zsidókat és még többet szedtek le a villamosokról. Nem volt szükség igazolásra. Helyenként megállították a szerelvényeket, vagy a megállóknál leszállították az összes csillagos utasokat és vitték őket. Otthon hiába várt rájuk a család. Minden alkalommal egy halk sóhajjal búcsúztak otthonról az emberek. Tanácsokkal ellátva mentek el otthonról. „Ha valaki megszólít, a mellékutcába, vagy egy kapu alá hív igazoltatás végett, ne menj. Kiabálj, hogy minél többen meghallják. Üssél lármát, hogy nem vétettél semmit. Mondj amit akarsz, fődolog, hogy feltűnést keltsél. Az emberek összesereglenek és a detektív tovább áll. Nem akarják feltűnéssel csinálni ezt a sintérmunkát.“

Hetek óta nem voltam az utcán. Nem volt kellemes érzés, ilyen kilátásokkal útnak indulni. De gyáva soha nem voltam és ami fő, bíztam a fölöttünk levő legmagasabb hatalomban.

Bár hosszú volt az út a betegségtől kimerült szívem-

nek, nem éreztem a fáradtságot. Vitt a türelmetlenség. Most megtudom, kik mentek el? Kik maradtak itt? Lesz-e még aliya?

Emlékezetemben élt a hetek előtti Sip-utca, zsi-bongó, kisírtszemű, kétségbesett tömegével. Jobbat nem vártam, de már a kapu előtt döbbenetes meglepetés várt. A bejárat roham alatt állott. Percekig kellett várni, míg a kapubejáraton bejutott az ember. A kapualjban ember ember hátán szorongott, könyökkel, ököllel harcolva, hogy eljuthasson a lépcsőfeljáratig. S a széles, tekintélyes lépcsőn is csak ilyen harccal lehetett előbbre jutni. A nyári hőségtől és az izgalomtól izzadt arcú, lobogószemű, már-már a beszámíthatatlanságig ideges tömeg hullámzott fel és alá a széles lépcsőfokokon. Sokan, nagyon sokan azt sem tudták, hogy miért jöttek? Ismeretlen emberek kérdezték egymástól, hogy tulajdonképpen miért vannak itt? Mire várnak? Mit remélnék? Voltak sokan, akik csak azért jöttek, mert látták, hogy mások is jönnek és valamennyi azért jött, mert azt remélte, hogy van *egy kis lehetőség*, valami mód, kiszabadulni a zárt kapuk mögül, az egérfogóból, mielőtt az teljesen bezárul. Van egy kis reménység átmenteni az életet, mellyel egyébként le kell számolni.

A lépcsők zűrzavarában, idegen szájak zavaros magyarázataiból tudom meg, hogy jelentkezni lehet újabb *kivándorlásra*. A *felvilágosítások*, melyeket mint néma figyelő végighallgattam, nagyon bizonytalanok. Az egyik szerint ez a jelentkezés németországi munkára szól. Aki jelentkezik, elkerüli a denoirtálás borzalmait, félig-meddig embermódon lesz Németországba szállítva. Mások szerint hat hónapig kell Németországban dolgozni és azután megy tovább az út Palesztinába. Biztosat senki sem tud, de mindenki jelentkezik. Tíz- ezrekre rúg a jelentkezők száma. Az a felfogás uralkodik a találgatok között, hogy bármiként legyen, ha csi-

nálják, bizonyára egy fokkal mégis jobb az ittmaradásnál.

Nézem az arcokat, amint céltalanul megyek fel a lépcsőkön. Sehol egy ismerős ábrázat. Úgy látszik, hogy mind elmentek. Mind. A földszinti volt tájékoztatóban, ahol dolgoztam, egészen más hivatal működik, más emberekkel. Még csak felvilágosítást sem tudnak adni. Az egész beosztás átalakult. Az összeköltöztetés feleslegessé tett sok mindent, elsősorban a lakásügyi tájékoztatót.

A harmadik emeletről csüggedten fordulok vissza. Eddig még azt sem sikerült megtudnom, hogy hol és kik intézik az újabb jelentkezéseket. Van-e közöttük régi ember?

Vége egy ismerős arc!

— Hát te itt vagy!?

Csaknem egyszerre kérdezzük.

Ugyanekkor közbeszól egy harmadik hang:

— Végre, csak hogy látok közületek valakit. Már azt hittem, hogy egyedül maradtam.

— Jó, hogy találkoztunk — mondom. — Mit tudtok erről az újabb készülődésről? Mi az igazság? Van valami alapja annak, hogy Németországban kell maradni hat-hónapi munkára? Meg kellene tudnunk, kikből áll a jelenlegi intézőbizottság? Ki maradt itt? Ki adhat felvilágosítást? Az emberek, amint hallom, csak találgatnak.

— Most hallottam — mondja egyik társnőm —, hogy Komoly Ottó az első emeleten dolgozik, ő itt a legfelsőbb fórum.

— Akkor hát mégis Palesztina!?

(Lemegyünk az első emeletre. Útközben még két Wizo-társunkra akadunk, ők is Komoly Ottót keresik. A tizenhetes ajtó előtt a többenél is feltűnőbb, nagy tábor áll. Az összezsúfolt tömegben ott van még

néhány ismerős asszony. Milyen csodálatos és nem céltalan véletlen, hogy így, ugyanabban a félórában összerkerültünk, mi Wizo-asszonyok.

A folyosót teljesen elzárja a várakozók szorongó tömege. Lökik, rúgják, öklelik egymást, hogy közelebb juthassanak az ajtóhoz. Ha egy pillanatra rés támad az ajtón, valaki kiszól, vagy kijön, Jkarok, lábak feszülnek neki az ajtónak, hogy be ne csukódhassák. Öregek, fiatalok, nők, férfiak, keményen összeharapott szájjal, izzadtságtól csöpögő arccal, kidagadt homlokerekkel, lábbal, könyökkel viaskodnak egy talpailattnyi előnyért. Kíméletlenül mellbe-, hátbar, fejbeverik egymást. Mintha bomlottagyúak vak dühe harcolna egy rögeszméért. Nem is egyébért harcolnak. Egy rögeszméért. A szabadulás, a menekülés rögeszméjéért. A legtöbb nem tud többet, mint azt, hogy van egy mód a szabadulásra és ha a többinek érdeemes, neki is érdeemes harcolni. És így nő, egyre nő a jelentkezők tömege.

Az ajtónállót megkérjük, hogy jelentse Komoly Ottónak, hogy itt van a Wizo vezetősége.

— Komoly elnök úr nincsen az épületben.

— Hanem?

— Valószínűleg a lakásán.

— Mikor található itt?

— Talán holnap ilyenkor.

Azzal válunk el egymástól, hogy holnap ilyenkor ugyanitt találkozunk. De biztonság kedvéért kelten megkíséreljük, hogy felkeressük Komoly Ottót a lakásán. Társnőmnek fáj a lába, azt ajánlja, hogy menjünk kocsin. Aggályaim vannak. Úgy rémlik, hogy a rendeletek útvesztőjében olvastam valami olyasmit, hogy a zsidók nem vehetnek igénybe járművet.

— Egy ócska konflist!? Különben is eltakarjuk a csillagot.

A Wesselényi-utca sarkán bóbiskol egy öreg kocsis. Fogatlan. Alig érteni a szavát. A bárka ütött-kopott, a ló kivénhedt, meg lehet számlálni az oldalbordáit. Ezt talán nem irigylik a rendeleteket hozók egy csillagos zsidótól sem. De a viteldíj a csillagokig ér.

Megmondjuk a címet. A ló lassú, lomha lépésekkel nekiindul, Szemmelláthatóan nem tetszik neki, hogy megzavartuk délutáni álmát. Közben az első alijáról beszélgetünk, amelyről oly keveset tudok. Németországon keresztül visz az útjuk Barcelonáig, ott a kikötőben hajó várja őket, melyen nagy kerülővel bár, de Palesztinába jutnak. Társamnak aggályai vannak. A németeknek nem lehet hinni. A sógora is elment az alijával. Hihetetlen összeget tett le. Az alija óriási áldozatokba került, csak jól végződjék.

Komoly elnököt nem találjuk a régi lakáscímén. Megfeledkeztünk arról, hogy összeköltöztetés volt. Újabb címet kapunk, amelyen szintén nem találjuk. Elköltözött onnan. A kocsis már türelmetlen, de azért elvisz a harmadik címre is. Zárt kaput találunk. Valami üzem udvara. A kapu előtt már hárman kérnek bebocsátást.

— Komoly Ottót keressük.

— A Síp-utcában van.

— Onnan jövünk. Ott azt mondták, hogy a lakásán találhatjuk.

— Nincsenek itthon, csak a nagyságos asszony, az pedig súlyos beteg.

Néhány sort hagyunk vissza, amelyben megkérjük az elnök urat, hogy szenteljen nekünk néhány percet, a Wizo nevében szeretnénk vele beszélni.

Másnap délelőtt — ha lehet — még nagyobb és még izgatottabb a várakozók serege. Az elsőemeleti folyosóhoz vezető fordulót el kell torlaszolni. Ott megmondják mindenkinek, hogy csak németországi munkáról van szó. A hősök templomának udvarán, az árkádok alatt mindenki akadálytalanul kaphat jelentkezési ívet, azt töltse ki és adja be, azután nyugodtan menjen haza, majd kap behívót.

Senki nem mozdul. Nem hisznek. „Mi értelme volna Németországba menni munkára? Előre a hóhér karjaiba szaladni? Ezekkel a jelentkezési ívekkel csak le akarnak rázni.“ Úgy maradnak ott, vadul, elszántan. Az ajtókhöz akarnak jutni. Hosszas magyarázkodás után mégis hajlandóak az előírt utat követni és nagyrészt levonulnak az árkádok alá.

Komoly Ottót ismét nem találjuk a szobájában. Komoly tárgyalásai vannak. Valószínűleg a múzeumban lesz a zsűrinél. Odamenet, átvonulunk az összes udvarokon. Káosz mindenfelé. A templom nagy udvara tele munkaszolgálatosokkal. Ruhát válogatnak, élelmet vételeznek. Odább csomagolnak az internáltak számára. Minden zavaros, minden letört és nagyon nyomorúságos. Sűrű, ólmos eső szitál, amint végigmegyünk az udvarokon. Az árkádok alatt már nagy tömeg verődött össze, de itt gyorsan megy a munka. Tágas a hely, sok a segítő kéz. Tisztviselők ülnek az egyes asztaloknál és osztják a jelentkezési íveket. Pillanatok alatt hegyekké tornyosulnak a kitöltött ívek.

A múzeumba szintén nehéz bejutni. Valami adománykiosztás van. Először meg kell győznünk az ajtónállót és a sorbanállókat, hogy más ügyben jöttünk. Csakis így mehetünk be soron kívül.

A zsűri nincs jelen. Nem tudják, hogy hol van, de jelentkezési ívek hegyei mögött tisztviselők ülnek, akik feldolgozzák és betűrendbe rakják az anyagot.

Mi is kiállítottunk a magunk és családjaink nevében jelentkezési íveket, aztán vártunk. De a zsűri nem jött. Komoly Ottóra is hiába vártunk. Ismét hazamenjünk? Ismét egy meddőn eltöltött nap legyen mögöttünk? Szerencsére mégegyszer átnéztünk az első emelet tizenhétbe, hátha közben megérkezett az elnök úr. így is történt. Hogy jelen van, azt bizonyította az ajtaja előtt megsokasodott létszám.

Ismerős ifjúsági vezető állt az ajtóban. Megkértük, jelentsen be bennünket. Azonnal jött a válasz, hogy várjunk az oldalsó kis szobában, amint szabadulhat, azonnal jön.

A kis szobába csak egy nagy előtéren keresztül lehetett bejutni. Különböző ifjúsági csoportok lázas tanácskozásai folytak ott. A folyosóról az előtérbe vezető ajtó ostrom alatt állt. Belülről két-három markos fiú egy asztalon állva szorította be az ajtót, csak így tudták megvédeni a külső, kétségbeesett erőszak ellen. Igazoltak bennünket, hogy Komoly Ottó utasítására kell bemennünk, mégis zúgó aggyal, fájó mellkassal és letaposott lábakkal, a «protekciósoknak» kijáró szidalmaktól kísérve kerültünk be az ajtón.

A kis szobában már voltak néhányan. Csak nehezen találtunk egy kis ülőhelyet. A félórák múltak. Félve vizsgáltuk időnként az óramutatót. Már négy óra van. öt után nem szabad az utcán lennünk. Talán megfeledkezett rólunk. Nem volna csoda. Holnap kezdhetjük előlről.

Nem feledkezett meg. Negyedötkor bejött, mondhatni betántorgott az ajtón. Hetek óta nem láttam és most nem akartam hinni a szemeimnek. Ez a teljesen megtört, megöregedett, halálosan fáradt ember volna Komoly Ottó, teljesen megöszülve, véraláfutásos fáradt szemekkel, petyhüdt szájjal, a túldolgozottság, a kimerültség látható jeleivel. Üdvözöl bennünket, aztán leül, pillanatokig tart amíg beszélni tud. A homlo-

kát simogatja ernyedte kezével, azután halkán, gyorsan szólni kezd.

— Hogy elment egy aliya, azt ugyebár tudják? Több mint ezerötszáz ember. Mosonmagyaróvárról már van róluk hír. Elég jó hangulatban írnak. Barcelonáig mennek vonaton, onnan hajóval. Ez nem áll teljesen egy színvonalon az elsővel. Errenézve nincsen annyi garanciánk. Ennek a kivándorlási csoportnak néhány-hónapi munkára Németországban kell maradnia és esetleg csak úgy mehetnek tovább. Ismétlem, a garanciánk lényegesen kevesebb az elsőnél és éppen azért, felelősségünk tudatában csakis azt mondhatjuk, hogy az út egy önkéntes deportálás Németországba, amelynek az az előnye, hogy nem hetven-nyolcvan embert zsúfolnak össze egy marhavagónba, hanem csak negyven ember kerül egy ülőhelyekkel ellátott vagonba. A jelenlegi reménytelen helyzetünkben ez is valami.

— Milyen reménységünk lehet arra nézve, hogy a néhány hónap múlva bizonyára lerongyolt és nincstelen embercsoport mégis kijuthat Palesztinába? — vetem közbe.

— Arra majd igyekezni fogunk a lehetőséghez mérten gondot viselni. Mindenesetre írják össze a névsorukat. Legjobb lesz, ha a zsűriben képviseltetik magukat.

Kettőnknek ad ecélből írásbeli megbízást.

A zsűrinél meglehetősen rideg a fogadtatás. Meg keli magyaráznunk, hogy a Wizo a Palesztináért dolgozó asszonyok világszervezete. Nem párt, nem politizál. A zsidó asszonyért, a zsidó gyermekért dolgozik. Hogy a háborús évek gyermekalijái, szegény, szerencsétlen, menekült tömegek, nem mint leszakadt koldusok, hanem mint ruházattal és élelemmel bőségesen ellátott utazótársaság indulhattak el, ez is az ő munkájuk. Ennek megfelelő mértékkel mérjenek bennünket.

Az érvelés hiábavaló. Komoly Ottó segítségére van

ismét szükségünk, hogy végre negyven helyet kapjunk az első csoportban.

Úgy hírlik, hogy napok kérdése az indulás.

A kívülállóknak, a reménykedőknek olyan jól esik ezt elgondolni. De a megoldás nem olyan könnyű. Pénz kell. Pénz... pénz... pénz... A tátott-torkú hiéna éhes. Jól kell lakatni, hogy prédáját kiengedje a karmai közül. A nincstelenek úti-szükségleteiről is kell gondoskodni. Aki fizetni tud, annak fizetni kell. Ez a pénzkérdés hozza magával, hogy érdekesebb emberek esetleg háttérbe kényszerülnek. Nehéz és hálátlan feladat.

A budapesti zsidóság bomlott aggyal hevert beteg-ágyán, az örületig tépve a menekülnivágyás által fűtött kivándorlási láztól, amikor reménység tüze gyulladt ki koldussötét egén.

Egy alkonyórán hozták hírül a lapok, hogy Calais és Dower között partraszálltak az angolok. A régen ígért invázióba vetett hitünk, a hosszú csend és a lapok szüntelen maró gúnyolódása következtében, erősen a mélypontra szállt. Anglia hónapokkal előbb bejelentette már az elkövetkező inváziót, azután mélyen hallgatott és a lapok szellemeskedve gúnyolódtak az «infázió» fölött. Most itt volt a letagadhatatlan tény. Az angol és amerikai csapatok, Galaiis és Dower között, francia földön állanak.

Úgy azok között, akik meglepéssel olvasták a sajtó gúnyos lekicsinylését, valamint azok között, akik éledő reménységet fűztek Anglia és Amerika minden talpalatnyi térnyeréséhez, kevsen voltak, akik teljes egészében fel tudták fogni az első órákban ennek a partraszállásnak óriási jelentőségét.

A húsz év óta, álnok hazugsággal és az egyezmények kijátszásával föld alatt fegyverkező Németország, aránylag rövid idő alatt, lerohanta egész Európát, Európának fegyvertelen, háborúra fel nem készült

kisebb országait, úgynevezett villámháborúival. A lengyel munkához Oroszországot kérte szövetségesül, hogy azután, tőle megszokott szószegéssel, a szövetséges ellen forduljon olyan követelésekkel, amelyek vele szemben is csak háborúhoz vezethetnek. A százötven kilométer széles La Manche csatornához, amely tőle Angliát elválasztotta, az évek folyamán nem mert hozzányúlni. Egyetlen kísérlete kudarcba fűlt. S most, amikor hadiszerecséje régen megfordult, ereje meggyöngült és lépésről-lépésre kellett feladnia az orvul szerzett területeket, a szövetséges csapatok átjöttek a csatornán, és partraszálltak Franciaországban.

A zsidó optimizmus bontogatni kezdte, erősen lelkadt szárnyait. Óh, ha sietnek! Ha gyorsan végigszáguldanak Franciaországon, amire megvan a lehetőség, hiszen a francia nép túlnyomó része reménykedve és segítő akarattal várja őket, rövidesen német földön állhatnak és akkor vége lesz a háborúnak. Ennek a kicsiny maradék zsidóságnak megnyílik a menekülés útja, mert keleten az oroszok már Romániát szorongatják.

Az invázió lassúbb menetű volt, mint ahogy a szorongatott zsidóság remélte. Az Atlanti fal megerősített védelmi vonala nagyon nehéz terep volt. Az út Párizsig és azon át a német és belga határokig, hónapokig tartott és még így is csodálatot érdemlő teljesítmény volt. A vesztét érző német minden, nem megvetendő erejét latba vetette.

Nem volt már kétes a háború kimenetele. De minél nagyobb volt a keleti és nyugati harctereken a vere-sége, annál szorongatottabb lett a még megmaradt magyar zsidóság helyzete. A Gestapo és a németbérenc kormány két malomköve között őrlődött.

Az invázió eredményeivel, éppen úgy mint minden bekövetkező területvesztéssel és háborús kudarccal együtt, nőtt a zsidók ellen tomboló lázítás és kegyetlen-

ség. A deportálás már egész szűkre húzódott körülötünk. Rákosszentmihály, Kispest, Újpest borzalmak színtere volt. A történelem lapjai el fognak pirulni, az embernek nevezett fenevadak, a tábori csendőrök tömegkínzásainak meztelen részleteitől. Valósággal kéjelegtek az emberkínzásban. Részleteket, foszlányokat hallani szavahihető szemtanuktól, még az is sok volt. Hát még átélni, átszenvedni.

Az éjszakáink álmatlanok lettek a rémképeiktől. Kakastollas tábori csendőrök állatiasan eltorzult, vérengző arca uralta ezeket a rémképeket.

Egyízhen a Baross-téren vártam villamosra. Szokásom ellenére villamosra kényszerültem, mert rövid volt az időm. A hármaskocsis utolsó része, amelyre csillagosok felszállhattak, zsúfolva volt, tovább kellett várnom. Az első kocsi tábori csendőrök ültek. Úgy látszik a pályaudvartól jöttek, elfoglalták az egész szakaszt s valahova Pestkörnyékre mentek, hogy ismét jó munkát végezzenek. Csupa fiatal, tagbaszakadt, hatalmas alak. Az egyik kinézett az ablakon s amint meglátott bennünket csillagosokat ott állni, ránkvicso-rította hófehér fogsorát.

— Még mindig itt vagytok, bűdös zsidók? Megálljatok jövünk!

Nem volt csúnya arc, sőt egy kis jóakarattal inkább szépnek mondható. Fiatal, rózsás, egészséges. De az a vadállati vicsoorgás, a gyűlölet dühe a szemekben s az eltorzult, vérszomjas vonásokon úgy érintett, mintha egy gyilkos kéz nyúlna a szívemhez. Igen... erről mindent fel lehet tételezni... A durva ütlegetek, a nyers, tettlegességig menő motozásokat, az utolsó falat kenyér elkobzását, a kardlapozást, a rúgásokat melyekkel a fáradt vánszorgókat az árok szélére lökték «megdöglenni» és mindazt a keresve keresett kint és megaláztatást, amelyre csak aljas lelkek képesek.

Ilyenek kezében volt tizenhétézer ember Budakalá-

szon. Budakalász és Békásmegyer. Sötét nevek ennek a tíz hónapnak történetében. Tizenhét ezer ember hevert napokon át, étlen, szomjan, a szabad ég alatt, az öldöklő kánikulai napsütésben. Senki egy csepp vizet, egy falat ételt nem nyújthatott a szerencsétleneknek, mert nem lehetett a közelükbe jutni. Semmi védelem az égető nap ellen. A gyengébbek és betegek ájultan heverték a földön, a gyermekek napszúrástól lázasan, cserepes szájjal, nyöszörögve kínlódtak és bestiális őrzőik kedvtelve nézték a halálos gyötrődést. Még ütlegekkel igyekeztek a jajszót fokozni.

Voltak egyesek, vakmerők és mindent kockáztatók, akiknek lopva sikerült a tábort megközelíteni. Keresztények, akik kimentették zsidó házastársukat, vagy sikerült néhány műszaki embert kiszedni azon a címen, hogy sürgős szükség van rájuk. Elenyészően csekély volt ezeknek a száma, de akik abból a pokolból jöttek, mind keményen összeharapott szájjal és nehéz, sötét tekintettel hallgatott. Egyetlen egy mondta egyszer:

— Ami ott történik, arról jobb nem tudni. A gyilkolásnak erről az aljas válfajáról nem lehet beszélni.

Hogyan is dörögte a világba Imrédy Béla a gőgös kijelentést:

— A mi kezünkhöz nem tapad zsidó vér!

Cinikus kijelentés. Nem, nem tapadt zsidó vér a budakalászi és békásmegyeri pribékek kezéhez. Ilyen gyors halált ők nem osztottak. Megnyújtott kínokat. Gyönyörködni az áldozat vergődésében. Vannak más haláltadó eszközök, nemcsak a vért csapoló fegyver. „A mi kezünkhöz nem tapad zsidó vér!” Itt van az éhség, a szomjúság, a türhetetlen égető lávafolyam, melyet a nap bocsát a földre. Megteszi ez a maga munkáját. Minden huszonnégy órában újabb és újabb hullák fekszenek a budakalászi mezőségen és egyetlen csepp vér sem folyt el. „A mi kezünkhöz nem tapad.”

Olyan könnyű az egész. Nem kell közel engedni az élelmet hozó kocsikat. Egy ital vízért hasztalan a könnyörgés. A szomjúság lázas víziókat vált ki a bomladozó agyból és a kínokban fetrengő test elnyúlik a naptól tüzelő örök fekhelyén. Fegyver nélkül, vér nélkül, minden nap több az áldozatok száma és Imrédy Béla álnok, öntelt tetemrehívó szóval kiáltja bele a bódult világba: „A mi kezünkhöz nem tapad egyetlen csepp zsidó vér sem.“

A hitközség udvarán, az élelmiszer-osztályon, szünet nélkül csomagolnak. Gyümölcsízt, kenyeret vagy sajtot, ami kerül, kis csomagokban, hogy egyenként, gyorsan legyen kiosztható. A zsúrihez menőben éppen akkor megyek át az udvaron, amikor a kapu előtt álló társzekeret megrakják. Budakalászon tizenhétezer ember három nap óta nem evett. Nem tudtak fuvarost kapni. Ma talán mégis sikerül egy kis ennivalót juttatni a szerencsétleneknek.

Estefelé hazajön Harmat Aranka, aki az élelmiszer-osztályon végez önkéntes munkát. Sápadt és levert. Négy kilométerrel Budakalász előtt visszafordult a társzekér, mert a keréknek valami baja esett. Így állította a fuvaros. A kocsi nem volt üzemképtelen, mert minden baj nélkül visszaérkezett, csak félt a „derék“ ember, hogy nem *fogja* kibírni az utat. Tizenhétezer ember ismét táplálék nélkül maradt. De zsidó vér nem tapad senki kezéhez.

A budakalászi rémhírek úgy betöltötték a várost, hogy a hatóságoknak is fel kellett végre figyelni. Tisztiorvosok mentek ki és ennek eredményeképpen kiürítették Budakalászi és az elkínzott embereket elvitték Békásmegyerre, ahol minden ugyanúgy folytatódott, amíg elő nem állottak a vagonok.

Egy szemtanú, egy keresztény nő, aki zsidó rokonának egy kis élelmet szeretett volna becsempészni, mondta el, hogy nem embernek való látvány az, ami

ott történt. Asszonyok vajúdtak a puszta földön és nem engedtek segítő kezeket a közelükbe. Puskatussal verték széjjel a segíteni akarókat. Ha még volt bennük élet, feldobták a vagonba és számolatlanul gyömszölték be az embereket, mert tizenhétézer ember számára nem volt elég szerelvény.

Mindössze hét ember, hét SS katona végezte el tizenhétézer ember bevagonírozását. Nem volt nehéz dolguk. Ezek már nem voltak emberek, hanem gondolkozni sem tudó, ellenállásra képtelen, akaratnélküli félhullák.

Nem lehetett csodálkozni a Síp-utcának pattanásig feszült légkörén. A budakalászi és békásmegyeri rémhírek az eddig ingadozókat és határozatlanokat is megtörték. Aki eddig még szabadkozott, nem akart szabad akaratából Németországon keresztül menni és ott hónapokat munkával tölteni, ész nélkül, ökölharccal kérte a felvételét. Ha deportálás, hát legyen depói tállás, csak ne olyan bestiális formában.

Az önkéntes kivándorlás módozatai már részleteiben is kezdtek kibontakozni. Az első csoport kétezer emberből fog állni. Nyolcnaponként követik újabb kétezres csoportok. Ez elég kecsegtetően hangzott és a szívek mélyén ápolt reménykedés, hogy nem foglalkoznának vele, ha nem jelentene biztos menekvést.

Az első csoport helyezettjei közül már sokan kaptak beutalást a Columbus-utcai internálótáborba. Ebben a táborban, amely német védelem alatt állott, kellett bevárniok az indulást. Nagyszámú menekült volt már itt, cionisták, akiket a gettókból mentettek ki. Késve tudtam meg ezt is, szerencsétlen betegségem meggátolt abban, hogy testvéremért tehessek valamit. Dr. Kastner Rezsőhöz fordultam kéréssel, tudtam róla, hogy sok ember érdekében járt el, de már késő volt,

testvéremet már Komáromból is továbbvitték, ahova a bicskei gettóból került. Kastner doktor és a más részről kiküldött futárok jelentették, hogy Komárom már teljesen üres. Az utolsó vonat éppen egy nappal előbb hagyta el az országot.

Az a körülmény, hogy az első csoport résztvevőit már elkezdték beutalni a gyűjtőtáborba, olyan kézzelfogható közelségbe hozta a kivándorlás tényét, hogy a Sip-utca lépcsőin és folyosóin tülekedő tömeg már őrjöngött. Más osztályok sem tudtak dolgozni a kivándorlási munkaosztály megnőtt hullámáradatában. Budakalász és Békásmegyer szörnyű rémképei fűtötték a kétségbeesett hangulatot, amely még kétségbeejtőbbé váll arra a hírre, hogy az első csoporttal csak ezerkétszáz ember mehet. Utóbb már csak nyolcszáz emberről volt szó az első indulásnál. Folyt az alkudozás. Kegyetlen labdajáték szorongatott emberek lelkével.

Egy új kivándorlási lehetőség kerül ebben az időben a köztudatba.

Azt a szédítő örömhírt súgják egymás fülébe az emberek, hogy a svájci követség segítségével negyvenezer ember vándorolhat ki Palesztinába. Negyvenezer ember! Milyen nagy lehetőség. Az emberek reménysége erősen ímagnövekedett.

A tényállás az volt, hogy Krausz Miklós, a Palesztina-hivatal vezetője, aki ebiben az időben a svájci követség tisztviselője volt, zsidó szívének minden igyekezetével már hetek óta küzdött azért, hogy a svájci követség segítségét megkapja egy nagyarányú embermentő munkához. A közvélemény előtt most kezdtek összehangolódni annak a nagy embermentő szimfóniának motívumai, melynek hangszerelése Krausz Miklóst már hetek óta foglalkoztatta, a szabadságtéri svájci követségen.

Betegségem következtében hetekig kiesve a kerékvágásból, nem ismertem részletesen az eseményeket, de csendben mindig csodálkoztam magamban. „Hol van Krausz Miklós?” Az aliják atyja és mozgató faktora, aki évek óta mint szívügyét intézte a kivándoroltatást. Aki a háborús évek alatt a lehetetlent tette lehetővé és vitt ki embereket az országból, javarészt

lengyel és szlovák menekült gyermekeket. Hogy lehet ő távol ettől az életihalál-harctól, amely itt folyik és amelyet cionista szellemek és cionista kezek irányítanak? Ez a csendes, szerény, halkszavú ember, a gépezet kormánykerekénél ült a svájci követségen, ott igyekezett megteremteni a svájci követség védelmével egy nagyobbarányú palesztinai kivándorlási lehetőséget.

*

Július első heteiben, amikor a Síp-utca 12 minden udvara, folyosója és helyisége csatatérhez hasonlított és félőrült emberek igyekeztek egymás testi épisége árán bejutni az ajtókon, hogy egy biztató szót, egy ígéretteljes pillantást kapjanak, az épület második udvarában hosszú sorok álltak a rabbinátus előtt.

Egy alkalommal a zsúrihez igyekezve, feltűnt nekem az itt várakozó sokaság.

— Mire várnak itt? — kérdeztem.

— Ezek kitérők, — volt a felelet. Persze, régen nem voltál az utcán. Nem figyelhetted meg, hogy az egyes plébániák előtt is mennyi zsidó áll sorban. Itt kijelentkeznek, a plébániákon pedig bejelentik magukat. Nem kell formáság, mint azelőtt. Sok a jelentkező és tömegkereszteléseket rendeznek, nem tudnak másképpen megbirkózni a nagy létszámmal.

Elnézem a hosszú, kígyózó sort. Nagyon sokan vannak és egyre többen jönnek. Itt nincs lárma, nincs törtetés, kidagadt homlokerek, berekedt hangok, hadonászó kezek. Sűrűn, tolongva, de szótlánul állanak egymás mellett. Senki nem beszél a szomszédjával, a szemek túlnyomórészt a földön révedeznek, de vannak, akik hetykén és kihívóan néznek az arramenőkre. Van olyan is, aki már kereszttel a nyakában futkos a Síp-utca lépcsőin, keresve a maga zsidó igazát.

Kétféle láz uralja a budapesti zsidóságot. Kitérésiláz és kivándorlási láz.

A kitérés-i l az olyan  r ult iramban fokozodik, mint mikor egy hirtelen kit rt lázas megbetegedésnél egyszerre negyven fokra szökik fel a hőmérő. Ez a kitérés-i  r let volt a szenvedések tet fok nak t z hónapjában a zsidóság egyedüli szégyenfoltja. Enélkül a csorba nélkül, hal lf elelm nek és menek lniv gy s nak leplezetlen kit r sei és a megalázottság minden külső jele dacára is, emberi m ltos g jellemezte volna szerencsétlen s g t. A hitnek ilyen méretű könnyelmű megtad sa foltot ejtett emberi m ltos g n. A teljes értékű ember megállja a helyét ott és  gy, ahova és ahogy a sorsa állította. Nem változtat hitet érdekei szerint, mint egy k p nyezet időjárás szerint, m g ha ez az időjárás olyan rossz is, hogy az életét fenyegeti. M g kirívóbb, egy nagy, példa nélkül álló szerencsétlen s g idején tömegesen hűtlenné v lni, cserbenhagyni v rtestv reiket az életveszély idején, gyengíteni az együttes erejét, melylyel minden kiszolgáltatottság dacára is nehezebb elbánni. B n lett volna akkor is, ha esetleg segít a hitehagyás. De ennek a feltevésnek semmi alapja nem volt. Mint *esv* fertőző betegség,  gy terjedt a kitérés-i láz, anélkül, hogy bárki is számot tudott volna adni arról, hogy mi a biztosít ka, hogy ez lesz szerencsétlen s g nek gyógyszere. Mint ahogy nem is volt és nem is lehetett.

Egy falragasz, amely jelentkezésre hívta fel az 1941 előtt kitérteket, indította el a lavinát. Soha nem derült ki, hogy miért kellett ezeknek jelentkezni k, de a felzaklatott zsidó képzeletnek, amely anélkül is meglehetős korlátlanul működött, tápot adott. A kijelölt házakban lakó, 1941 előtt kitértek már csomagolni kezdtek, hogy visszatérnek régi lakásaikba, a többiek, erre a körülményre alapítva a feltevést, hogy a kitérés használ, ostrom alatt tartották a rabbin tust és a plébániákat.

Akik kereszt lestek a kereszt s gen, hangos t nt -

téssel vitték ki az utcára kitérésüket. Gombamódra nőtt a „csillagkeresztes“ hölgyek, sőt urak száma. A nők, a bal mellükön virító sárga csillag szomszédságában, nyakukon viselték a keresztet, jól kimélyítve a ruha kivágását, hogy el ne tűnjék annak ráncai között. A férfiak a sárga csillag tövébe szúrták a kis fehér keresztet. Nem nyújtottak épületes látványt. Figyeltem az arcokat, utcán, villamoson. Minden becsületes zsidó és minden becsületes keresztény arcon egyaránt a megvetés kifejezése ült a kérkedők, tüntetők láttán. S ez a kérkedő tüntetés néhány hét múlva éppen olyan gyorsan eltűnt az utcáról, mint amilyen gyorsan jött, amint a harci helyzet úgy hozta magával, hogy közeledtek azok, akik előtt — úgy vélték a vallással kalmárkodók — jobb lesz ismét zsidónak lenni.

Szégyenteljes volt az egyik és szégyenteljes a másik cselekedet.

Érthetetlen volt a keresztény egyházak mohó készsége is, amellyel a keresztelkedni akaróknak rendelkezésére állottak, a szokásos formák és tanítási időszak betartása nélkül. Különösen eleinte. Elég volt a név és a jelentkezés és tömegesen kereszteltek. Hogy lehetett mellékes, hogy ismernek-e valamit a hitből, melybe betérnek, tudják-e a legelemibb formákat? A sürgőség nem volt indokolva. A papság igen jól tudta, hogy nem keresztes-háború folyik, nem vallásüldözési harc az, amely a zsidóság életére tör, hanem koncul dobott fajpolitika, mely mögött hatalmi törekvés bujkál és ezzel szemben a keresztvíz mit sem használ.

Tudhatták azt is, hogy ezekkel a keresztelkedőkkel nem kapnak értékes emberanyagot. A házakban (a csillagos házakban) valósággal kortesmunka folyt. Mindenki a másiknak a példájával akarta alátámasztani a saját lépésének indokoltságát. Ajtóról ajtóra, családtól családhoz mentek már kitértek, vagy kitérni akarók az aláírást gyűjtő ívekkel és a biztatással, hogy ha

a jelentkező, a pap esetleg a házhoz jön. És nem is drága! Mindössze fejenként százötven pengő. Ahol visszautasításra találtak, ott mégegyszer megjelentek, hogy nem gondolták-e meg a dolgot? Szakasztotton úgy, mint a jó kereskedelmi ügynökök. „El ne mulasszák a kitűnő alkalmat.“ Visszataszító volt.

A mi lakásunkra különösen nagy gondot fordítottak, mert abból egyetlen jelentkező sem volt. Harmaték sziklaszilárdak voltak, így a lakásból senki sem volt hajlandó a kitérésre. Jöttek az ingadozók, érdeklődni a „hogyan“ és „miért“ iránt és sikerült is egyik-másiknak a gondolkozását a helyes irányba fordítani, de voltak, akik viszont a rábeszéléstől sem riadtak vissza, hogy saját magukat kellően igazolva tudják azzal, hogy: „lám, íme ez is!“

Ilyen nyáját hanyat-homlok elfogadni, ez érthetetlen volt. És mégis tömegesen kereszteltek. Kereszteltek hetven-nyolcvan éves embereket, akik a biológia természetadta törvényei szerint, csak igen ritka esetben számíthatnak szellemileg teljesértékűnek. Erre az elképesztő tényre egy eset tett figyelmessé. Egy délelőtt, közel az ebédidőhöz, éppen légiveszélyt jelezték. Az utcáról egy idősebb pár jött be hozzánk, az óvóhelyre. Udvariasan helyet adtunk, öreg emberek és ki tudja, mennyi ideig tart a pincetartózkodás. Az idős nő folyton sopánkodott, hogy a kultúrházba készültek és most Isten tudja mikor jutnak oda és hogy mi nem megyünk-e?

— Milyen kultúrházba kedves néni? — kérdeztem a hetvenötéves öregasszonyt.

— Ide a Rottenbiller-utcába. Mindjárt itt van. Oda megyünk keresztelkedni. Én is, meg a sógorom.

Elképedtem. Harmat Zsófi fiatalos hevességgel kifakadt:

— Hogy képes ezt megtenni! Még hozzá ebben az előrehaladott korban. Nem bántja a lelkiismeret?

— Nézze — felelte bárgyú hangon —, én már olyan régen vagyok zsidó, mégis magas vérnyomásom van. Miért nem segít az Isten, hogy ne legyen? Pedig zsidó voltam. Most kitérek. Rábeszéltem a sógoromat is.

Ez világos, hogy beszámíthatatlan ember volt.

De feltéve, hogy a kitérés életmentés lett volna és a papságot a humanizmus érzése irányította, ez a humanizmus későn ébredt. Ekkor már évek óta voltak Európának védtelen szenvedői, szerencsétlen áldozatai, ekkor már régen, négymilliós temető volt Lengyelország, ekkor már régen átfutott Magyarországon az olasz zsidókat vivő halálvonat, melyből a megkínzottak kenyérért és vízért üvöltöttek a budapesti állomáson és a kegyetlen gonoszság nem engedte közelükbe férközni a segítő kezeket, melyek a budapesti hitközség nevében jöttek, ekkor már régen eltűnt a tengeren a dán zsidókkal megrakott hajó és régen elnémult az ötezer francia gyermekszáj, mely segítségért kiáltott a világ népeihez és a magyar zsidóság is egy jól lezárt egérfogóban ült, melyből már sem az elkésett humanizmus, sem annak téves eszköze, a kitérés, egyedül csak Isten akarata és segítségével tudott bennünket kimenteni.

Néhány hét múltán az egyházak maguk is helyesebben bírálták el a helyzetet és beszüntették a gyors tömegkereszteléseket, hosszabb lejárathoz kötve a kitérés lehetőségét és így történt, hopv sokan nem valósították meg bejelentett szándékukat, mert mire a határidő eltelt, a helyzetkép teljesen megváltozott.

Ezen a napon a zsűrit nem találjuk, sem a rákövetkezőn. Ellenben rossz hírek keringenek. Az első csoport létszáma ezerkétszázra, majd nyolcszázra csök-

kent. Ilyen körülmények közt a reményeink erősen fogytak. Komoly Ottó betegen feküdt a Columbus-utcában. Teljesen tanácstalanok voltunk. Elhatároztuk, hogy elmegyünk a szabadságtéri svájci követségre, Krausz Miklóshoz. Segítsen ő a Wizo asszonyain. Hosszú sor kígyózott a szabadságtéri követség előtt. Mindenki Krausz Miklóssal akart beszélni. Csak másnapra kaphattunk számot. Mégis megkíséreltük a várakozást. Egy idő múlva tényleg kijön az épületből és a követség kocsijához siet, amely a kapu előtt várakozott. Odamegyünk hozzá.

— A Wizo nevében kérjük a segítségét.

— Ne nyugtalankodjanak — mondja szokott, csendes, biztató hangján. Menjenek el a Vadász-utca huszonkilencbe, ott majd a Wizo ügye is el lesz intézve.

«Vadász-utca huszonkilenc.» Olyan szenvtelenül mondja ki ezt a címet, nem csoda, hogy az ösztöneink süketek és nem érezzük meg, hogy ez a cím főmotívuma annak a nagy embermentő szimfóniának, melynek hangszerelését Krausz Miklós már hetekkel előbb megkezdte.

II. RÉSZ.

VADÁSZ-UTCA 29.

Vadász-utca 29. Üvegház. Meglepetten állok meg előtte. Még sohasem láttam ezt a házat. Nem is hallottam róla. Furcsa gondolat, üvegből házat építeni. Állok az utca túlsó oldalán és nézem az üvegépítményt. «Madárkalitka Góliátországban» mosolyodik el bennem a gondolat. Tisztán játékszer. Óriásgyerekek játékszere. Mint meseországban a jégből való palota, vagy a mézeskalács ház.

Az üvegház békésen csillogtatja óriási üvegtábláit az utca nyugodt, napsütéses csendjében. Az utolsó hetek tülekedéshez, ökölharchoz, könyökvágásokhoz szokott emberáradata után szinte megnyugtatóan hat ez a nagy kőfalak közé beékelte kis csillogó ékszer, teljesen néptelen bejáratával.

Csodálatos! Máskor oly éber, jövőt megérző ösztöneim ezúttal nem mondanak semmit. Fáradtak. Alszanak. Nem sejtik a jövőt. Ha valaki elmondaná nekem, hogy mi vár erre a kis játékszerre, milyen viharokkal fog megküzdeni mint egy eleven hős, akkor kinevetném.

Szokatlan, hogy akadálytalanul bejuthatok. Senki sem gátol a belépésben.

Az ajtón túl, jóakaratóan elnéző belső mosolygásom tisztelettudóbbá válik. Lám, az üvegház

meglepetéseket tartogat. Egész váratlanul megnyíló belső méretezés. Az előtértől balra, hatalmas méretű helyiség, hátul az udvarra nyíló, kapuszerű, óriási ajtóval. Persze. Ez egy üzletház. Valószínűleg ez volt a kiszolgálóhelyiség. A helyiség elülső sarkában, a bejáratától) balra egy kis fülke. Talán portásfülke, vagy iroda. Jelenleg/csak egy telefonkészülék van benne, egy kis asztalon. Körülötte több fiatal lány és fiú szorgoskodik. A helyiség háttérében, jobbra, szorosan a lépcsőfeljárathoz, szintén egy fülke, egy egyszerű négy lábú asztallal. Itt is néhány fiatal. A fülke fölött, ideiglenesen, rajzolt tábla. *«Svájci követség idegen érdekeket képviselő osztálya.»* A fiatal arcokat is ismerem. A cionista csoportok vezető elemei. Palesztina ... Palesztina ... muzsikál bennem egy szokatlan hang, hiszen az örömet régen elfelejtettük.

Az egész helyiségben minden üveg. Az ajtók, ablakok, falak, minden makulátlanul tiszta, áttetsző üveg. Egyetlen porszem sem homályosítja el. Választékos tisztaság és gondosság mindenfelé.

A kanyargós, keskeny, világító üveglépcső, a földszinti nagy helyiség után, egy egészen valószínűtlenül kicsi előtérbe torkollik. A feljárt falai különböző színű, márványszerű fajanszlapokkal vannak kirakva. A kicsiny előtér fekete gyémántként csillogó üvegfala hirdeti aranydomborbetűkkel a céget, ifj. Weiss Gyula és az esztendőt, amikor életrekelt. Ez az előtér, amelyből továbbkanyarodik a padlástérre vezető lépcső, olyan kicsi, hogy mint a *«Szezám nyílj meg»* a mesében, úgy hat a belőle jobbra és balra nyíló két óriási, tekintélyes, a meglepő előkelőség benyomását keltő helyiség. Balra egy feltűnően hosszú és szélességében is arányos terem, a tanácsterem. Utca és udvar felől üvegfalak. A két oldalfal hófehéren folyik egybe a mennyezettel és a falbaépített fehér szekrényekkel és ajtókkal. Az előkelő benyomást növeli a kevés bútor-

zat. Az udvarra nyíló üvegfal előtt egy nagy íróasztal és a tanácsterem hosszában egy tanácskozóasztal székekkel, oldalt néhány állvány. A belül hófehér, de az előtér felől csillogó fekete üvegajtó csak belülről nyitható. Igazi tanácskozóterem.

A jobbranyíló nagy irodahelyiség teljesen üvegből van, a nagy, befelé nyíló, fényes nikkelkeretes üvegajtótól kezdve az utolsó zugig. Körös-körül minden üveg. A terem közepén, néhány méternyi távolságra egymástól, mintha tartópillérek volnának, két négyszögletes tüköroszlop, melyek annyi példányban mutatják be a jái ókelőket a ragyogó sugarakat szóró fémkeretek között, hogy alig vehető észre rendeltetésük. Ruhafogasoknak vannak kiképezve. A terem három sarkában három egyenlő üvegfülke, a negyedik, színes ablakokkal elválasztott kis helyiség. Az egész terem, a két tüköroszloppal és az üvegfülkékkel úgy hat, mintha kinyújtottkarú kandeláberek himbálnának üvegekelyeket. A színes üvegfallal leválasztott helyiség, berendezése után ítélve, irattár lehetett. Előtte egy kis előtér, amely a sokféle színű sima fajanszfalburkolattal ellátott mosdófülkébe vezet. Mintaház ez. Minden megtalálható itt reális használatban, amit az üvegipar termel. Tagadhatatlanul előkelően, de gyakorlati gondossággal tervezve. Minden ragyogóan tiszta és ápolat. A világos, tükörsima parkett, a hófehér márványként ható mennyezet, a homály tálán, zajtalanul forgó ablaktáblák, a gyémántosan csillogó tükrök és a ragyogó fémveretek. Ugyanígy a szelíden fénylő tejüveg és mélyfekete színben tündöklő fekete üvegpultok.

A légkör kellemes. Itt jó lesz dolgozni. Reményteleneket elindítani a reménység országa felé.

Egy pillanatra eszembe ötlük a Síp-utca, megbolygatott hangyabolyszerű életével. Megrázkódom. Itt az áldott nyugalomban el tudtam egy percre felejteni. Úgy látszik még nem ment át teljesen a köztudatba,

hogy ez a svájci kivándoroltatás intézőhelye. Még nem kezdődött meg teljesen a szervezett munka. Néhány ismerős arc, túlnyomórészt fiatalok szaladgálnak mindenfelé, sűrögnek-forognak, fontoskodó arccal tárgyalnak. Minden jel arra mutat, hogy itt kifejezetten cionista munka indul.

Másnap már többen vannak, de még mindig nem nehéz bejutni. Legelőször dr. Geyer Albert méltóságos alakja tűnik a szemembe. A nagy irodahelyiség jobboldali második fülkéjét foglalta el.

— Jónapot doktor úr! A zsűrit keresem.

— Itt nincsen zsűri. Itt referensek vannak.

— Mindegy. Dolgozni szeretnék és főleg a Wizo ügyét figyelemmel kísérem. Kérek valami igazolást, hogy a bejáratnál ne ütközzem esetleg akadályokba.

Geyer doktor kiállít egy igazolványt.

— Ezt alá kell íratni Weisz Artúrral.

Ekkor hallottam először Weisz Artúr nevét.

Egy Wizo-társam, aki velem jött, vállalkozik rá.

— Majd én aláíratom. Ismerem lánykorom óta. Az én igazolványomat is aláíratom.

Az igazolványokkal mindennap akadálytalanul jöhetünk. Szükség is van rá, mert már szaporodni kezd a közönség.

A referensek az üvegfülkékben, a nagy tanács-teremben, a földszinti fülkében zavartalanul fogadják a feleket, nyugodtan tárgyalhatnak velük és megadják a szükséges felvilágosítást. Megvizsgálják, elfogadják, vagy visszautasítják a jelentkezési íveket. Minden a legjobb mederben indul, csak nálam áll be ismét egy kis zökkenő.

— A mellhártyagyuliladás nagyon megviselte a szívet, néhány napot okvetlenül az ágyban kell töltenie — mondja az orvos.

Az orvos zsidó, a MABI legújabbban eltávolított főorvosa. Még csoda, hogy eddig a helyén maradhatott. Egymásra nézünk. «Talán mégsem egészen a mellhártyagyulladás», mondja mindkettőnk szeme.

— Ha most rendes viszonyok volnának — mondja —, elküldeném valahova, de a jelen helyzetben csak azt mondhatom, hogy feküdni, egyelőre néhány napig egyfolytában.

Magam is éreztem, hogy szót kell fogadnom. A néhány naptól nyolc nap lett, nem tudtam előbb felkelni.

Amikor nyolc nap után ismét megjelentem a Vadász-utcában, első percben azt hittem, hogy megtévedtem és szórakozottságból a Síp-utcába kerültem.

A vadászutcai bejárat hajszálnyira ugyanazt a képet mutatja, mint a Síp-utca kapubejárata. Az égető nyári napon tülekedő, tolongó, a bejárathoz férkőzni akaró, izgatott, elkeseredett emberek. A bejárattól jobbra és balra, hosszú sorok. Az egyik oldalon jelentkezési ívekre várnak, a másik oldalon sürgönyöket, leveleket szorongatnak kezükben a várakozók, certifikát-igazolásokot, amellyel bizonyítani akarják, hogy nekik jogaik vannak, elsőbbségre tarthatnak igényt, őket várják Palesztinában, nekik már megvan kint a biztosított helyük, nem mennek tehertételnek. A két, rendben várakozó sor között áll az utca egész forgalmát megakasztó csődület. Mindazok, akiknek idegei már nem bírják a napok, sőt hetek óta tartó várakozást. Véletlen alkalomra, vagy ismerős arcra várnak, hogy bejuthassanak.

A bejáratot rendőrök őrzik és belső tisztviselők igazgatják. Felmutatom a belépési igazolványomat.

— Ez már nem érvényes.

— Mióta?

— Éppen mától kezdve.

— Bocsásson be kérem, hogy kicserélhessem.

— Nem lehet. Akinek az igazolványát ki akarták

cserélni, az már megkapta a másikat. Tessék sorbaállni.

Visszahúzódok. Ismeretlen, fiatal fiú, a hangja túllépi a köteles illendőség határait, nem akarok neki sokat magyarázni. Inkább várok én is egy ismerős arcra és szaporítom addig az utca csődületét, amellyel nem nagyon udvariasan bánnak el.

Szerencsém van. Nem kell sokáig várakoznom. Dr. Grosz Izsák jön a bejárathoz. Gyakran jelent ő meg később is, komoly és életbevágó pillanatokban ennél a bejáratnál. Nekem most kapóra jött. Egy perc múlva bent voltam az épületben. Nyolc nap és milyen változás! A földszinti nagy helyiség, éppen úgy mint az emeleti nagy iroda, hemzseg az emberektől. A referensek ajtóit előtt tolonganak a várakozók, írógépek kattognak a nagy zsvajt szaporítva, az ifjúság tagjai, sarkokban, fülkékben izgatottan tárgyalnak vagy iratokkal, üzenetekkel száguldanak fel és alá. A színvonal még megvan. A tükörsima padló, a csillogó ablaktáblák, rend és tisztaság mindefelé, de már előretolakszik a kérdés: Mi lesz mindebből?

Keresem Geyer doktort. Nagyon el van foglalva, nehezen juthatok be az ajtaján, sokan várják. Kedves és udvarias, mint mindig, de az igazolványomat nem újíthatja meg. Más a rendszer. Forduljak Dr. Mezei Rezsőhöz, ő a személyzeti ügyeik intézője, csakis ő adhat ki állandó belépőjegyet.

Megkeresem Dr. Mezeit. Új arc. Még soha nem láttam. Magas, szikár alak, «igazi bank-főtisztviselő-típus» gondolom magamban, amint az üvegfalon keresztül rendkívüli, szélesudvariasságú tárgyalási módját figyelem. Pedig abban a percben halvány sejtelmem sem volt arról, hogy az a két kis betű orvost vagy ügyvédet takar-e?

Ketten vannak már a szobájában. Kopogtatok és benyitok. Indignálódva fordul felém.

— Kérem, szíveskedjék odakint helyet foglalni. Ebben a pillanatban nem érek rá. Méltóztassék belátni, hogy ez a svájci követség és nem lehet...

A folytatást már nem hallom, kívüli vagyok az ajtón. Kissé megszégyenülve. Meggondolatlan voltam. A bejárat melletti székre ülök és úgy nézek körül. Tényleg. Olyan szép, fényes és előkelő minden. Követség! színvonalú. A szintiszta követség. Finom és úri. De kedves, ismeretlen Mezei doktor úri Nézze meg az arcokat! Nézzen a szemekbe. Látja a nyugtalanságot? Látja a kint, a vonagló, ideges arcizmokat? Meghirdette Endre László, hogy augusztus végére lesz elég lakás Budapesten. Tudja mindenki, hogy ez mit jelent. Az egész országban befejeződött a deportálás, csak Budapest van még hátra. Nyakunkon a hurok és készenlétben a hóhér, hogy összehúzza. Ez a sok ember mind ki szeretne siklani a hurokból, mielőtt késő lesz. Ezért a lárma, a harc, a tülekedés, ezért lehet az illemszabályokról is megfeledkezni. Üldözöttek menháza ez, ahol segítséget keresnek és nem svájci követség.

Körülbelül így hangzott a belső védőbeszédem, mert nagyon restelkedtem, mikor egy hang szólal meg mellettem.

— Mire tetszik várni?

— Mezei doktorral volna beszélni valóm.

Őszesfejű, fiatalarcú, zömök úriember a kérdező, éles kék szemekkel. Hallom, amikor egy másik, szintén középtermetű, de valamivel magasabb, erőteljesebb úr, diszkréten, de mégis hallhatóan mondja neki:

— Mindenkinek a kívánsága iránt érdeklődni kell. Aki elvégezte a teendőjét, azonnal távozzék. Nem lehet ilyen torlódást megengedni.

Tehát a követségi színvonalat mindenképpen tartani kell. Hiszen igazuk van. De eszembe jut az utca, az izgatott várakozók. Ezzel a tömeggel bajos lesz.

Később megtudtam, hogy ez a két úr, két fivér, Weisz Artúr és Weisz Viktor. A harmadik fivért, Weisz Vilmost csak később ismertem meg. Ők az üveg-ház gazdái. A lényük külsőleg teljesen elüt egymástól. Weisz Artúr, az előkelő, higgadt, minden szavát mérlegelő, minden szavának súlyt adó, nagyszínvonalú kereskedő típusa. Egy közös vonásuk van, a szorgalom. Ez a szorgalom mindvégig megmutatkozott.

Végre rám kerül a sor és bejutok Mezei doktorhoz. Olyan szívélyes udvariassággal fogad, hogy szívesen elfelejtem előbbi kellemetlen érzéseimet. A rendszeres belépőjegyemet kérem a Vadász-utcába, hogy a munkámat tovább folytathassam. A doktor úrnak aggályai vannak. Attól tart, hogy ez nem fog menni. Nagyon sok a tisztviselő, az igazolványok száma korlátozva van és egy bizottság dönt afölött, hogy kit illet meg, ki kaphatja meg.

Megmagyarázom, hogy én nem most akarom kezdeni a munkát. Már a Síp-utcában is együtt dolgoztam cionista munkatársaimmal és egy nyolcnapos szobafogság, amelybe beleesett a vadászutcai átalakulás, hátráltatott.

— Jó. Majd beszélek Krausz Miklóssal, mondja Mezei doktor.

— Úgy tudom, hogy itt van a házban. Talán beszélhetnék vele most?

— Nem kérem. A konzul úr van itt . . . fontos tárgyalások ... nem lehet zavarni. Méltóztassék holnap ide fáradni.

— Nem harcolhatok minden nap a bejáratnál és nem is állhatok órákig sorba.

Készségesen az oldalzsebébe nyúl és kivesz egy belépőjegyet. Kiállítja másnapra és egyben fel is jegyzi a nevemet.

Másnap pontosan ugyanez a helyzet. Mezei doktor

nem tudott még Krausz Miklóssal beszélni. Harmadnap már maga is restelkedve jegyzi meg:

— Tényleg már háromszor felírtam a nevét.

Nyolc napig »járok eredménytelenül a Vadász-utcába. Minden nap több az ember, több a munka és én nem tudok lépéseket tenni azok érdekében, akik rám bízta magukat. Az első csoportnévsor készül és nem tudjuk, hányan vagyunk benne.

Keresem Krausz Miklóst, de nem tudok hozzá bejutni. Tömegek sorsát intézi és ehhez mértén tömegek táboroznak az ajtaja előtt. Vagy pedig már nem találom ott. El vagyok keseredve. Nem tudom a Wizo-testvéreim ügyét mozgatni. Legelkeseredettebb hangulatomban találkozom vele egy délelőtt a földszinten. Éppen akkor jött, de hárman már elfogták a bejáratnál. Én is várok rá a lépcső aljánál, amíg odaér.

— Kérem, ne vegye rossz néven, hogy feltartom.

— Parancsoljon nagyságos asszony.

— Nagyon kérem, szíveskedjék . . .

— Igen, igen. Nagyon szívesen, ha lehet. Mindössze ötvenet kaptunk ezúttal és máris többen vannak hozzá. De meg fogom próbálni.

Nem tudom miről beszél. Elmondom, hogy nem tudom napok óta megkapni a rendszeres belépőjegyet a házba.

— Tessék velem jönni.

— Olyan kedves, meleg, mondhatnám fiúi mozdulattal teszi kezét a karomra, hogy meg vagyok hatva.

Felmegyünk a tanácsterembe. Megkéri Geyer doktort, adasson ki nekem állandó belépőjegyet.

Szólni akarok, de erre sajnos nincs idő.

— Azt a másik dolgot — mondja búcsúzóul — majd meg fogom próbálni.

Olyan kedvesen, halkán, szerényen beszél, mindenkinél szerényebben, mintha nem ő volna az, aki

itt a legnagyobbat cselekszí, aki ezt az egész mentési lehetőséget megteremtette.

Visszamegyünk a nagy irodahelyiségbe. Mezei doktor éppen szembe jön velünk.

— Kérlek — mondja Geyer doktor —, légy szíves egy állandó belépőjegyet kiállítani.

— Nem lehet... nem lehet kérlek, még nem beszéltem Krausz Miklóssal.

— Éppen ő kéreti.

— Az más. Akkor ezer örömmel.

Már íratja is és viszi sajátkezűleg aláíratni.

Most hát nincs akadálya a további munkának.

*

Még aznap este felküldött Krausz Miklós a lakásomra két fényképért. Sürgős, mert másnap beadják a csillagmentesítés iránti kérvényt. Miután a legközelebbi hozzátartozók is megkapják, kell az uram fényképe is. Határtalan az örömöm. Délután Ilofsky Renée már említette, hogy folyamatban van a még csillagot viselő tisztviselők mentesítése. Nagy részük már előbb megkapta a mentesítést. Most lett előttem világos, mire utalt Krausz Miklós, de nem reméltem, hogy ilyen hamar bekövetkezik. Csillag nélkül jární, korlátozás nélkül, szabadnak lenni, nem bezárt, megrendszabályozott rabnak, ez a gondolat első percben csodálatosnak tűnt fel nekem.

Addig is, míg ez a felszabadulás meg nem jött, minden nap a kijárási ideje alatt bent voltam a követségben. Néhány nap múlva Mezei doktor közölte velem, hogy Krausz Miklós kívánsága, hogy a földszinti tájékoztatóban, a Zoltán doktor osztályán dolgozzam. örültem a beosztásnak. A legmegfelelőbb helyen éreztem magam. Ismerem a mi embereinket és ismerem az embereket általában.

Néha furcsa esetek adódtak itt a tájékoztatóban, különösen, amikor «csillagkeresztes» hölgyek jöttek érdeklődni a kivándorlás lehetőségei iránt. Amikor megmondtuk, hogy itt palesztinai kivándorlásról van szó, egészen megnyúlt az arcuk. Hát ha éppen nem lehet másként, ez is jó lesz, de nem volna-e szíves a svájci követség inkább Kanadában partra tenni őket? Zoltán Ilonka egyszer haragosan ráförmedt egy ilyen csillagkeresztes hölgyre, amikor kényeskedő arcfintorral mondta: «Palesztina? Oda mi nem megyünk.» «Palesztina be sem fogadja önöket! Csak állhatatos zsidóknak nyújt védelmet.» Hogy miért nem akarja Palesztina őket befogadni, ha végső szükség esetén még ebbe is belemennének, ezt egyáltalában nem tudták megérteni. Ekkora leereszkedést nem méltányolni!?

Mindazok ott voltak a Vadász-utca huszonkilencben a munkánál, akik már a Sip-utcában is dolgoztak és még újabbak is, csak Komoly Ottót, aki a Sip-utcában csak árnyéka volt önmagának, nem láttam. Egyszer-egyszer feljött, körbenjárt, nézdelődött, beszélgetett, de nem vett részt a munkában. Később teljesen elmaradt. Nehéz volt elképzelni, hogy egy ilyen régi vezetőmunkatárs, aki apai örökségként kapta a cionista szellemet, hiányozzék az alija-munkánál, annál is inkább, mert röviddel előbb még emberfölötti megfeszítéssel dolgozott. Érdeklődésemre csak annyit tudtam meg, hogy elvi ellentétek voltak a vezetők között.

A munka lázmérője egyre emelkedett. Kint az utcán egyre nőtt a tömeg, bent a referensek asztalán halmozódtak az elbírálásra kerülő jelentkezési ívek. Ennek is megvolt a maga háttere. Eljutott a köztudatba, hogy a svájci védelem alatt álló kivándorlók, nem Németországon keresztül, hanem a természetes legrövidebb úton, Románián keresztül Gönsztanza kikötőjéig és onnan hajóval a Fekete-tengeren, Isztambulig mennek. Ennek a hírnek a hatása leírhatatlan volt. A lelkek felszabadultsága ott ragyogott a szemekben. Megszabadulni a hóhérektől. Ember

módjára átázni, rendes személykocsikkal, rendes ellátással, az adott körülmények között, paradicsomi kilátás volt. Jöttek azok, akik már fel voltak véve és jöttek, akik még felvétetni akarták magukat. Az utca hemzsegett, a tájékoztatóban alig lehetett mozdulni és a keskeny feljárón egymásba ütköztek az emberek a szabad közlekedés néhány órája alatt. Az irodákban lehetetlenség volt rendet és fegyelmet tartani. Ebben az időben gyakran hangzott fel Mezei doktor úr két ségbeesett szava:

— Kérem, ezt nem lehet! Ez svájci követség!...

Hiába volt minden. Üres szó a pusztaságban. Románián át... Constanza ... Isztambul... Pullmannkocsik ... első transport... ezek a szavak röpködtek a levegőben. A jelenlevők számára minden más élő szó, meghalt.

Elhatározott tény volt, hogy az első csoport, nyolc nap múlva indul. Már készen volt a kétezer fényképpel, könyvalakban bekötött kollektív svájci útlevel. El volt látva a különböző bélyegzőkkel és aláírásokkal, a külügyminisztérium hozzájárulása, a román átutazó-vízum, csak a német hozzájárulás, a német aláírás hiányzott. ígérték egyik napról a másikra és ezekre a biztos ígéretekre támaszkodva, már csak órák kérdése volt az indulás. De a német aláírás elhúzódott, a mondott időben és helyen sohasem voltak jelen.

Futárok vitték már szét a hírt a városban az első csoport érdekeltjeinek, hogy készenlétben kell állniuk. Nyolcvan kilogramm útipoggyászt vihet minden egyes ember. Ötven teher- és harminc kilogramm kézipoggyászt. Azonkívül élelmet. Arany- és ezüsttárgyak kivitele tilos, úgyszintén az értékes szőrmék, legfeljebb egészen szoros személyi szükségleti tárgyak, az illető egyén társadalmi állásának megfelelően, mint karóra, zsebóra, töltőtoll.

A megjavult utazási kilátások — mert előbb csak 50 kilogramm poggyászról volt szó —, a lényegesen rövidebb és kényelmesebb utazási lehetőség, örömteljes lázban tartotta a lelkeket. Szabadulni a német kéztől. Szabadulni attól, hogy német földre lépjenek, ez annál is inkább szerencsésnek látszott, mert az első, júniusi csoportról nyugtalanító hírek jöttek. A mosonmagyaróvári derűs értesítések után Pozsonyból jött megint hír, ami egy nagy kérdőjel volt. Hiszen nem ez volt a tervbe vett útirány. Becsen át kellett nyugat felé menniük, tehát miért mentek északra? A mindig készenlétben álló képzelet korlátlanul működött és felelőtlenül terjesztette a jó és rossz híreket. Brünne vitték őket.. . már Lengyelország felé vannak irányítva . . . nem jön semmi értesítés . . . bár ne mentek volna ... Újabb izgalom. Újabb láz. A Vadász-utca huszonkilenc közönsége megszorodott az ijedtarcú, érdeklődő hozzátartozókkal. Végre mégis érkezett hír Becsből. Ott vesztegelnek és nem tudják, hogy mikor indítják őket tovább. Hosszú és nyugtalanító szünet után egy Hannover melletti táborból, Bergen-Belsenből jött tőlük híradás. Gyógyszert, élelmet, meleg ruhát kértek. Kitűnően felszerelve indultak el az útra. Több, teljesen megrakott élelmiszer- és poggyászkocsi volt a szerelvényhez csatolva, miután kikötés volt, hogy egyedül kell magukat élelmezniük. Tehát elvettek tőlük mindent.

Mindettől szabadulni reményteljes kilátás volt. Igaz, hogy Romániában is vannak németek, de az út a legnagyobb gonddal volt előkészítve. A vonat a svájci vöröskereszt védelme alatt fut. Krausz Miklós keresztülvitte azt is, hogy a vonatot a magyar határig a magyar kormány megbízottai, azontúl az egész útvonalon a svájci követség tisztviselői kísérik. Ilyenformán a poggyász sem veszhet el és ha igen, az sem baj. Csak szabadulni! Ismét szabad embernek, szabad

zsidónak lenni. Majd elkezdjük előliről, fokozott munkával, Palesztinában. Nem csoda, hogy álmatlanul vártuk a döntést. Volt olyan nap, amikor azzal feködtünk le: «Tehát holnap.»

Az összeségnek reménységet jelentő örömhír zavarta meg a kis csoport várakozását.

Az orosz csapatok győzelmes útja Romániában már Jassyig ért, onnan dél felé Constanzáig és nyugatra fordulva, az ország szíve felé tartottak. Románia letette a fegyvert.

A román fegyverletétel ezreknek csalódást, száz ezreknek reménységet hozott. Csalódtak azok, akik már dübörögni érezték lábuk alatt a vonat kerekeit, amely őket a szabadságba viszi, örültek és remélni kezdtek mind a reménytelenek. Finnország után Románia hajlott meg az orosz nagyhatalom előtt. Remélhető, hogy Magyarország sem fog kilátástalan harcokba bocsátkozni, idegen érdekekért prédának dobni az országot és a magyar vért. Ha a nyolcvanmilliós szövetséges vadul és vakon áldoz is milliókat, még mindig milliói maradnak. De a maroknyi magyart, melyből már úgyis sok elhullott, józan és hazafias magyar gondolkozás nem küldheti a biztos veszendőségbe.

A váratlan fordulat leapasztotta a vadászutcai sokadalmat. Akiket csak a menekülnivágyás indított a Palesztinái kivándorlás gondolatára, azok a jobb megoldás reményében távolmaradtak. Sokan azonban féltek volna a háborús Románián keresztül utazni, még abban az esetben is, ha a csoport elindulhatott volna. Nem tudhatták, hogy a Románián keresztül való utazás terve azonnal el lett ejtve. Háborús hadszíntéren, egy lángoló országon keresztül lehetetlenség volt. De Krausz Miklósnak a mentésen dolgozó agya már szötte az újabb terveket. Megkezdtek a tárgyalásokat a németekkel, a kivándorlóknak Németországon keresztül,

Svájcba vivő útvjáról. Ez a lehetőség biztatónak látszott, mert a csoportnak svájci útlevele volt és a németek tiszteletben tartották a svájci diplomáciai kapcsolatokat.

A jobb megoldásokban reménykedőknek túlkorai volt az öröme. Áldott zsidó optimizmus. Nem kell több, csak a reménységnek egy kis sugára és máris derülni látja a világot. Pedig erre éppen akkor nagyon kevés oka volt. Soha nem volt nagyobb a zsidóellenes izgatás a sajtóban, mint éppen akkor. Mintha egyéb gondjuk nem is lett volna, mint a zsidók mesterségesen összeállított bűnlajstromát kitergetni és a leglehetősebb vádakat lengetni, mint a vörös posztót. Ne lássa a nép a valóságot. A budapesti zsidóság deportálása égető kérdéssé vált. A hírek hullámzottak. „Nem lesz deportálás.“ Hátatelt megkönnyebbülés a szívekben. De még jóformán fel sem foghatták teljes egészében az örömhírt, már jött a romboló másik: „Órák kérdése a deportálás.“

A reménység perceinek és a kételyek óráinak szüntelen hullámozása, ólmos, nehéz kínnal ülte meg a szíveket. Aki ezt átélte, soha el nem felejtheti, hogy mi a lelki szenvedés. Voltak órák és napok, amikor meghalt minden reménység. A kivándorlás a román politikai helyzet következtében teljesen megfeneklett, a német tárgyalások még nem vezettek eredményre, egérfogóban ültünk és vártuk, mikor teljeseedik be rajtunk vidéki testvéreink sorsa.

Az éjszakák álmatlanok voltak. Bármilyen későn feküdtünk le, nem jött az álom jótékony gyógyszere. Ha a füledt nyári éjszakában, a nyitott ablakon át egyetlen koppanás hangzott, vagy kétszeres erővel repült fel az éjszakai csendben az utcakövön felhangzó léptek zaja, az emberek, a csillagos házak lakói öszszerezzenek. „Most... most jönnek értünk.“ Ha egész véletlenül a ház előtt állottak meg a lépések, teljes

volt a szívdobogva hallgatódzókban a bizonyosság, hogy mindjárt megszólal a végzetes kapucsengetés. Minden gondolat a deportálás küszöbön álló tényével volt összekapcsolva. Mindenből csakis erre tudtak következtetni.

Egyízben a házfelügyelő kikiáltotta, hogy a felesleges vedreket hozzák le az udvarba. Mint futótűz terjedt el a suttogás: „A vagonokba kell.“ Hiába volt minden biztatás, hogy tévednek, a légitámadások szempontjából kellenek a vedrek, hogy tűzesetnél kéznél legyenek a segítő eszközök. Nehezen sikerült ezt elhíttatnem. Reszkettek, figyeltek, vártak. Ezrek és ezrek hallgatództak szívdobogva az éjszakában. Nézték a fényszórók sávjait, melyek az eget pásztázták. Ha a fényszórók kereszteződésének füzében, magasan fent, megjelent mint egy nagy piros csillag egy felderítőgép és a légelhárítók haragos dörgésbe kezdtek, remegő szívek figyelték. Meg tud-e menekülni? Lesz-e légitámadás? Ez volt az egyetlen reménység. Az egyre sűrűbben jelentkező légitámadások. Ha elhangzott a légiveszélyt jelző szirénaszó, megenyhült a félelemérzet, meglazult az agyat és a szívet szorító vasabroncs. Mindenki örömmel ment a pincékbe, ellentétben a többiekkel, akiken páni félelem vett erőt, ha légiveszély közeledett. Nem ismertük a félelmet és rémületet, ha dörögni kezdtek a harcoló gépek és bombák ereje rázta lábunk alatt a földet. Nekünk rosszabbtól kellett félnünk. Ott lenn az óvóhelyen egyenlő emberek voltunk a sors kezében, még ha emberi akarat el is különített bennünket. Ki voltunk téve a halálnak, de ez a halál nem tett különbséget ember és ember között és ha el kellett vesznünk, százszor inkább így, mint vérengző martalócok gyilkos kezének kiszolgáltatva.

Örültünk a légitámadásoknak. Ha össze is rázkódtunk a halál közellétének tudatában, mikor felet-

tünk zúgtak a gépek, közelünkben csapott le egy bomba és hallottuk a falak omlását, örültünk a pusztító légitámadásoknak. Ez a leplezetlen és szépítés nélküli igazság. Ezt tette velünk az életünkre törő, ádáz, fojtogató, igazságtalan gyűlölet. így gondolkozott mindenki. Ezt suttogták egymás fülébe az óvóhelyek mélyén, ez az elszánt várakozás sugárzott fájdalmas nyugtalansággal a pincék gyér világításánál még sápadtabbnak látszó arcokban ülő szemekből. S ha vége volt a támadásnak, a lelkekre ismét ránehezedett a félelemérzet, a láthatatlan ólomsúly ismét nyomta a szíveket s az ajkak ismét csak azt suttogták: „Istenem, csak jönnének.“

Ha mi, a sors által sokszorosán megpróbált zsidóság, évezredes mérhetetlen szenvedéseinknél fogva, közelebb is állunk a világ- és emberboldogító eszmékhez, az egyenlőség gondolatához, amely az oroszokkal felénk közeledett, mégis természetellenes volt örülni, ha pusztító fegyverek közeledtek a földhöz, amely a mi szülőföldünk, mégis szívszakadva vártuk a gépek zúgását, hogy néhány órára ismét emberek lehessünk. Ezt tette velünk ez a kegyetlen rendszer, amely csapdába zárt bennünket, amely hangos szóval erkölcsöt hirdetett és aljasabb volt mindannál, amit a világtörténelem lapjai, valaha feljegyeztek.

Augusztus 26-án mint a villámcsapás futott végig a házon a hír, hogy letartóztatták a referensek egvikét, dr Herskovits Fábiánt, mindenki által kedvelt, jólelkű, kedves munkatársunkat. A külvilág nem vette észre, hogy kihullott egy csavar a gépezetből, de a követség tisztikara vigasztalan volt.

Eltekintve attól, hogy dr Herskovits Fábiánt mindenki szerette és mindenki aggódott érte, önkénytelenül is felvetődött a kérdés: «Hát a követség tisztviselőjét is le lehet tartóztatni?» Igaz, hogy a letartóztatás nem a követség épületében történt. A kapuban lesett rá a detektív és amint kilépett, rátette a kezét.

A letartóztatás oka nem volt követségi vonatkozású és már jóval régebbi keletű.

Még június közepén, amikor tetőfokon dühöngött a vidéki deportálás és senki fel nem emelte szavát a kegyetlen tények elten, néhányan, köztük dr Herskovits Fábián, lelkük mélyéig gyötörve a gondolattól, hogy maga a zsidóság is szótlanul tűri ezt a bíró nélküli kegyetlen ítéletet, egy levelet szerkesztettek és körülbelül ezer példányban sokszorosítva, postán vagy baráti kezek útján továbbították a magyar keresztény társadalom azon faktoraihoz, akiktől segítséget véltek kapni. A levél tartalma a következő volt:

«A keresztény magyar társadalomhoz fordul tragikus sorsának huszonnegyedik órájában és emeli fel kérő szavát a magyar zsidóság. Azokhoz fordul, akikkel egy évezred óta jóban, rosszban együtt élt ebben a hazában, amelynek porában nyugosznak elődeink, apáink, nagyapáink.

Nem szólaltunk fel akkor, amidőn vagyonúinktól megfosztottunk, emberi méltóságunkat és polgári megbecsülésünket elvesztettük. És ezt a végső lépést akkor sem tettük meg, amikor családi tűzhelyünk-ből kivetettek. Most azonban közvetlenül meztelen életünkről van szó. Sőt ezt a mondatot leírni is fájdalmas — már csak a magyar zsidóság egy részének életéről.

Fel kell tárnunk a keresztény magyar társadalom előtt, hogy hosszú hetek óta a magyar zsidóság százezreit külföldre deportálják olyan tragikus körülmények között, amelynek nincsen párja a világtörténelemben.

A magyarországi zsidóság az átalakulás első pillanatától kezdve a mai napig megadással viseli szörnyű sorsát. Sem szabotázs, sem terrorakció, sem egyéni bosszú nem terheli a magyar zsidóság személyes priuszát. A Magyarországi Zsidók Tanácsa útján az átalakulás első napjaiban nyílt felhívásban biztosították a magyar és német hatóságok az élet- és vagyonbiztonságot, amennyiben a zsidóság fegyelmezetten illeszkedik be az új rendbe és nem gördít nehézségeket az átállítás megvalósítása elé.

A zsidóságot még ellenségei sem illetik a váddal, hogy nem követi hűen a kiadott rendelkezéseket és mégis megindultak az ország minden részéből a halálvonatok. Eddig majdnem 500.000 embert deportáltak.

Noha a vonatkozó kormányrendelet csakis arról szólott, hogy a zsidókat elkülönített városrészekben

helyezzék el, a valóságban a rendeletben említett elkülönített városrészek (gettók) iszonyatos isternálótáborok lettek, ahonnan még rosszabb életlehetőségű, feltételek mellett városkörnyéki téglagyárakba, elhagyott malmok romjai közé zsúfolták össze a vidék zsidóságát.

Ezekből az internálótáborokból vitték ki őket a deportációs vonatokba, úgy, hogy egy-egy teherkocsiba hetven-nyolcvan embert zsúfoltak össze, puskatussal és szuronyokkal, korbáccsal hajszolva őket. A vagonok gyenge szellőztető nyílásán kívül más levegőt nem engedtek nekik. Minden holmitól és pénztől megfosztva, pokróc vagy akár szalma nélkül utaznak ezek a szerencsétlenek, napokon át leplombált vagonokban. Élelemül néhány kenyeret hagytak. Ezenkívül két vödört, egyet vízzel telítve, egyet az emberi szükségletek számára. Így indultak el idegen országokba.

Még bizonyos megnyugvással töltött volna el, ha munkaképes testvéreinket viszik munkára. De ezekben a vagonokban minden válogatás nélkül zsúfolták össze az aggastyánokat, csecsemőket, sőt sokszor kórházból frissen operált súlyos beteg, terhes asszonyok hordágyon kerültek marhaszállító vagonokba, rettentő kegyetlenségek közepette. Ezeket nem vitték munkára.

Az «Új Nemzedék» május 23-i számában jelent egy hír, mely szerint a szombathelyi vasútállomáson a Nagykanizsáról indított «zsidóvonat» utasai közül három asszony halt meg: egy 10b, egy 102 és egy 92 éves. A 102 éves tüdőgyulladásban halt meg. Nyilván ezeket nem dolgozni vitték. Az öregek, betegek, csecsemők táplálkoznak és idegenben fogyasztanak élelmet, nem lehet tehát kétségünk a tekintetben, hogy milyen sors vár rájuk; pusztulás.

Mind a történő szörnyűségeket a magyar társa-

dalom nem nézhetné megrendülés nélkül és ölhetett kezekkel, ha azokról tudomást szerezne. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a magyar közvélemény jelentékeny része mit sem tud a borzalmakról. Már azért sem, mert a sajtó ezekről hallgat.

Az igazi magyar közvélemény érzéseit és gondolkozását ugyanis a jelenlegi kormány egyik tagja, Szász Lajos miniszter úr tolmácsolta nyíregyházi beszédében:

«A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettől áthatott fajvédelem ... Mi nem akarjuk kiirtani ezt a szerencsétlen Ahasverus népet, hanem azt szeretnénk, hogy hosszú bolyongásuk után, végre hazát találjanak valahol a földön.»

Vájjon a történelem előtt igazolható lesz-e az, hogy a magyar állampolgárok hat százalékát, majdnem egymillió embert, meghallgatás és bírói ítélet nélkül deportálásra ítélték és pusztulásba döntöttek?

Ma nincs időnk és főleg lehetőségünk az egyoldalú vádak ellen védekezni. De mi felemelt fővel állunk és szembenézünk azokkal. Ha voltak hibáink, azok nem a mi sajátos vétkeink voltak, hanem abból a termelési rendszerből következtek, amely egy évszázada irányította a világot, Magyarországot is és amelynek részese volt minden termelő erő: keresztény és zsidó egyaránt.

Aki ismeri a történelmet, az tudja, hogy a nemzet örök, a politikai irány változó. Ma ezt látjuk politikai igazságnak, holnap mást. De a politikai irányokon fölül van egy örök emberi igazság és aki ez ellen vét, az a történelem urának, mindnyájunk mindenható Istenének ítélőszéke előtt nem állhatja meg a helyét.

A végveszedelem ez órájában csupán arra hivatkozunk, hogy az 1941. évi népszámlálás a zsidóság

üldöztetésének már válságos és megkísértő óráiban a magyarországi zsidóság túlnyomó része nemcsak magyar anyanyelvűnek, hanem magyar nemzetiségűnek is vallotta magát.

Lehet, hogy a magyar nemzet azt látja helyesnek, hogy a zsidóságot kivesse testéből, de hogyan jelenthetné ezt a mindig lovagias magyar nemzet körében tehetetlen öregek, csecsemők, háborúban megvakult, végtagjaikat vesztett hadirokkantok, fegyvertelen, védtelen emberek kiirtása.

Találtassák mód — a semleges államokkal érintkezésbe lépve — arra, hogy a magyar zsidóság még megmaradt néhány százezer tagja kivándorolhasson. Megfelelően Szász Lajos miniszter úr fentidézett hivatalos nyilatkozatának, valamint az átalakulás első heteiben a magyar sajtóban megjelent politikai és vezércikkek felfogásának.

Gyermekeink, öregeink, védtelen asszonyaink, mindannyiunk nevében — akikre a végső pusztulás vár — felemeljük esdeklő szavunkat a keresztény magyar társadalomhoz.

Hiszünk a magyar nemzet igazságérzetében, amely a világ népeitől is igazságot vár és követel és amely nem kívánhatja, nem engedheti ártatlanoknak ezt a szörnyű pusztulását.

De ha pusztá életünkért esdeklő szavunk hiábavaló lenne, akkor csak az a kérésünk a magyar nemzethez, hogy a deportálást megelőző és azt kísérő borzalmak és kegyetlenségek elhagyásával, vessenek itthon véget szenvedéseinknek, hogy legalább a szülőföldünkön legyünk eltemetve!

A megrendítő levél minden szava az igazság nehéz pörölycsapásával hat. Csak utolsó mondata, melyet nyilván a halálosan elfáradt elkeseredés szült, nem volt

helytálló. Nem igaz! Mi nem akartunk meghalni. Sem itt, sem másutt. Az életünket akartuk, amelyet nincsen senkinek joga elvenni tőlünk. Élni akartunk. Ha nem itt, hát másutt. A magyar történelem legragyogóbb alakjai, glóriás hősei, Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos, amikor az ellenséges testvérkéz arra kényszerítette őket, elhagyták ezt a földet, melyért harcolva vért és vagyont áldoztak, idegen földön éltek, mert Istentől kapott joguk volt az életüket védelmezni. Nekünk is Istentől kapott jogunk az élet. Mi, minden hűségünk, hazaszeretetünk, polgári kötelességérzetünk dacára is törvényekkel idegen fajnak bélyegzettek, mi is élni, dolgozni, alkotni akartunk tovább, történelmi múltunk színhelyén, amely őseink bölcsője volt.

Amilyen igaz volt ennek a levélnek minden szava, olyan következetlen is volt. A társadalomhoz szól ez a szózat. Ahhoz a társadalomhoz, amelynek egy tekintélyes része már hetek óta tétlenül, hangtalanul nézi végig a vidék városaiban és községeiben a deportálás borzalmait. Városokban és községekben, ahol az emberek személy szerint ismerik egymást, barátkoztak, társas érintkezésben állottak egymással még rövid idő előtt és sehol egyetlen hang nem szólalt meg, az egyetemes tiltakozásnak egyetlen szava sem hangzott el. Mit várhattunk itt a nagyvárosban, ahol ismeretlenül mennek el egymás mellett az emberek?

Voltak egyesek, igaz jó barátok, akiknek becsületos és emberszerető lelke fellázadt a kegyetlenségek ellen és vállalták a kockázatot. Segítettek, bujtattak, mentettek, veszedelmet vállalva, istenfélő lelkük és szociális szellemük parancsára szembeszálltak a tiltó rendletekkel. Voltak «emberek». De egyeseik, csak egyeseiken tudtak segíteni, a nagy összesség, amelynek ereje lett volna egy egyetemes mentéshez, közömbös maradt. Egy részüket megfertőzte a rendszer, más részüket fogva tartotta a félelem.

Augusztus elején három embert tartóztattak le a levél miatt. A hatóság a levelet lázításnak minősítette és ezen a címen emelt vádat. A Központi Tanács megkísérelte a közbenjárást, de minisztériumi jóakarók azt a tanácsot adták, hogy jobb ha nem nyúlnak ehhez a veszedelmesen kényes ügyhöz. A vádlottakat augusztus 26-án levitték a Svábhegyről — ahol fogva voltak — a csillaghegyi csendőrségi politikai nyomozókhoz és ugyanakkor odavitték az aznap elfogott dr. Herskovits Fábiánt.

A politikai feszültség abban az időben egy kevésbé enyhült. Sikerült a vádat lokalizálni és további letartóztatásokat elkerülni. A lázítás vétségét sajtókihágássá enyhítette az ügyészség és háromheti vizsgálati fogság, majd toloncház után a vádlottakat szabadon bocsátották azzal, hogy az ügyet átteszik a rendes bírósághoz. Tárgyalásra azonban nem került a sor.

Krausz Miklós keresztülvitte, hogy a svájci követség mentesítette a Vadász-utca huszonkilenc tisztviselői karát is a csillagviselési kötelezettség alól. A mentesítések már régebben folytak, több érdemes ember kapta meg már ezen az úton a csillagmentességet. Dr. Mezei Rezső ügyessége, igyekezete, főképpen jó Összeköttetései révén gyorsan bonyolódott le a csillagmentesítés művelete.

Szeptember 5-én reggel, szokása szerint kisbabáiban, fedetlen fejjel, nevetve szaladt végig a tájékoztatón és visszaintett az ajtóból:

— Megyek a belügyminisztériumba.

A délutáni órákban fáradtan osztotta szét a fényképes igazolványokat és a kis fehér lapocskákat, melynek erejénél fogva nem vagyunk többé kötelezve a megkülönböztető jelzés viselésére.

Furcsa érzés fogott el, amikor levettem a sárga csillagot. Mindent meg lehet szokni. Megszoktam, hogy sárga csillagot viselek, mert zsidó vagyok és minden örömöm dacára rosszul éreztem magamat az első napokban. Mintha megtagadtam volna azokat, akik hozzám tartoznak. Nem mertem a szemébe nézni sárgacsillagos testvéreimnek. Mintha elhagytam volna őket, bűnt követtem volna el ellenük. Belső kérdések gyö-

törtek. Miért éppen én? Miért nem te is és ti mind, velem szembe jövő, idegen szemmel rám tekintő, engem ellenségnek tartó, szegény, megalázott testvéreim. A szabad kijáráson kívül soha semmiféle előnnyel nem éltem. Mindig a villamosok hátsó kocsijára szálltam, mert ott volt a zsidók helye. Barátságosan néztem vadidegen emberek szemébe, csak hogy ne tartsanak ellenségnek. Csak akkor kezdtem felszabadultan örülni, amikor láttam, hogy szabad mozgási lehetőséggel sokat tudok másokon segíteni, könnyíteni.

A szabad mozgás lehetővé tette az egész napi hivatalos elfoglaltságot. A dr. Zoltán vezetése alatt álló tájékoztatóban, ahol a Zoltán-házaspáron, dr Sipots Jenőn és Beregi Ernő tanáron kívül még egy nagy női és ifjúsági segítőgárda dolgozott, megcsappant a munka. A jelentkezések a romániai helyzet folytán elmaradtak. Inkább előmunkálatokat végeztünk. A csoportokat állítottuk össze, egy esetleg eljövendő indítási lehetőség reményében.

Egy-két hét telt el ilyen nyugodalmas munkával. Az élet is egy árnyalattal nyugodalmasabb, enyhébb lett. A belső politikai helyzet határozott enyhülést mutatott. Befejezett tény volt, hogy a budapesti zsidók deportálása elmarad. Budapest zsidóságának halódó pulzusa ismét vért kapott. Mindegy akárhogyan lesz! Egészségtelenül összezsúfolva a lakásokban, szabad mozgásban korlátozva, munkától eltiltva, sárga csillaggal bélyegezve (ó, szégyenletesen igénytelenek lettünk!), csak ne legyenek vagonok és vedrek, lelakatolt marhaszállító kocsik, nyilas szitkok és csendőrkardlapok.

Hivatalos deportálás nem volt, de még mindig nagyon sokan tűntek el az utcáról és az internálótáborokat egymásután ürítették ki és vitték Sárvárra, Nagykanizsára, Kassára és onnan deportálták őket.

Deportálás nem volt, csupán besorozás honvédelmi munkára. Minden férfit, tizenhattól hatvanig és min-

den nőt, negyven éves korhatárig sorozni fognak a házról-házra járó bizottságok.

A Pozsonyi-úton kezdték meg a sorozást. A hatóságok enyhén, látható jóindulattal fogtak a munkához. A sorozás lassú ütemben haladt. Egy rendőrből, egy detektívből és egy sorozó orvosból állott a bizottság.

A tájékoztatóban ismét nagy munka kezdődött. A kivándorlásra előjegyzettek igazolással való ellátása. Az első csoport tagjai már el voltak látva a svájci követség igazoló írásával, hogy szerepelnek a kivándorló névsoron. A hatóságok hozzájárulása folytán ezeket Budapestről elvinni nem lehet, csakis itt oszthatók be munkára, mert előállhat az eset, hogy a csoport váratlanul indulhat.

Sürgősen meg kellett csinálni a további jelentkezők beosztását, kétezres csoportokba, öt kétezres csoportba lettek felosztva a jelentkezők. Minden névre készen állott a megcímzett boríték, utcák és házsámok szerint csoportosítva, hogy olyan sorrendben, ahogyan a sorozóbizottság halad, mindenki idejében megkapja a maga igazolását.

Mire elkészült ez a rengeteg segítőkézzel aránylag rövid idő alatt elvégzett hatalmas munkatejesítmény, már feleslegessé is vált. Újabb rendelkezés, melynek indítóoka valószínűleg a sorozás lassú menete volt, beszüntette a házak sorozását. Kerületenként katonai sorozóbizottságok lettek felállítva, melyeknek a sorozást záros határidőn belül kellett lefolytatniok, olymódon, hogy az egyes csillagos házak férfi lakói, a bizottság által meghatározott napon és órában, együttesen tartoznak a sorozóbizottság előtt megjelenni. A nők sorozása elmaradt.

Ezzel kezdődtek meg a sárgacsillagos menetek Budapest utcáin. Minden házból kettős rendben indultak el a menetek, a házparancsnok és a házfelügyelő

vezetése mellett. Az egyik vitte, a másik bezárta a menetet. A sorozás a legtöbb helyen nagyon méltányosan folyt, a munkák ép felenné tevő betegségek, vagy testi fogyatkozások figyelembevételével. De voltak az időszellemének megfelelő elfajulások, főképpen nem egyöntetű elbírálások. Például, az uramat a svájci követtség igazolása alapján, hozzávetve csillagmentességét, felmentették, dr Sáros Jenő munkatársunkat, betegsége és svájci igazolása dacára besorozták és azonnal el is vitték. Eltekintve a már évek óta tartó, megalázó körülménytől, hogy a zsidókat csakis munkára tartották alkalmasnak, vagyis megbízhatatlanszámba mentek, maga a sorozás emberségesen folyt le.

Az október eleji nagy ünnepek nagyon megfogyatkozva találták a zsidó családokat.

A fiatalok, az a korosztály, amely háborúk esetén hiányzik a családokból, már régen kint sínylődött a harctereken, helyenként rendesebb, de túlnyomóan rossz, kegyetlen bánásmód mellett. Most már az apák és a legfiatalabbak, akik még alig nőttek ki a gyerekcipőkből, a tizenhatévesek is hiányoztak. Szomorú ünnepek voltak. Csonka családok és sehonnan, semmi hír a deportáltak felől. Még az ilyenkor szokásos sírlátogatások is lehetetlenné téve. Sok volt a szíveknek. A legbátrabbaknak, legpéldaadóbbaknak is. A templomokban sírtak a kövek.

Az új esztendő első napjának délelőttjén nagy légi támadás zavarta meg az istentiszteletet. A közeli Bethlen-téri templomból csak éppen hogy hazajutottunk és már megkezdődött a heves légi csata, melynél erősebb még nem volt a város felett. Csepel, Zugló, a Soroksári-ét, Budapest külterületei sokat szenvedtek ebben az időben a légi támadásoktól, ezen a napon nemcsak a külterületeken, hanem az egész város felett folyt a légi harc. A külterületeket ért támadásoknál csak távoli dörgések tompa zaja jutott el az óvóhelyekig vagy meg-

rázkódott lábunk alatt a föld és csak távoli füstoszlopok, lángnyelvek, vagy kósza hírforrások sejtettek valamit abból, ami történt, mert a lapok nem hoztak híreket, de most közvetlenül a fejünk felett volt a fergeteg. A város szívében. Egyik dörgés a másikat követte. Lábunk alatt hullámozott a föld, mintha vulkánok tüze rázná, a fülsiketítő csattanások, a közeli falak omlása megdermesztette a szíveket és elnémította az ajkakát. Az óvóhely máskor játékos, viháncoló, pajkoskodó gyermekserege is elhallgatott. Ijedten húzódtott mindegyik az anyjához. Az ajkak csukva voltak, csak a lelkek jajgattak segítségért. Körülöttünk kaszált a halál és mi már nem akartunk meghalni. Elég volt a reménység egyetlen pislákoló szikrája, hogy új erőre kapjunk: «Talán leszünk még emberek az emberek között.»

Az ijedtség fojtogatta a szíveket, amikor erős zúgással, közvetlenül a fejünk felett, egész alacsonyan húztak el a gépek. Irtózatoss lökést éreztünk. A pince mintha megingott volna. A fala apró szelelőnyílásain vastag porréteg tódult be, mint egy fojtogató füstfelhő. Az emberek nem látták egymást, a gyér kis villanyfény is kialudt a rázkódtatástól. Ügy éreztük, hogy a fejünk felett omlanak a téglafalak. A legtöbben félelmes sikoltozással ugráltak fel helyeikről.

— A ház... a ház... ezt mi kaptuk ...

A parancsnokok csendre intettek mindenkit. Felmentek megvizsgálni a helyzetet, de bizonyosat nem tudtak mondani.

— A kijárat szabad, de lehet, hogy az emeletek leszakadtak. Olyan nagy a porfelhő, hogy semmi nem látható.

Később, amikor a porfelhő már oszladozni kezdett, kiderült, hogy a háznak ablakzúzódásokon és vakolat-hulláson kívül egyéb baja nincsen. A mögötte levő há-

zat érte a találat, amely oldalról beleszaladt egy Rottenbiller-utcai ház hátulsó falába, egyenesen az óvóhelyre és megölt hatvannégy embert. Egyetlen helyen hatvannégy halott!

Siralmas nap volt. A hetedik kerület, ahol mi is laktunk, óriási károkat szenvedett, épületekben és emberéletben egyaránt. A szép, széles, előkelő Damjanich-utca, Budapest egyik dísze, romokban hevert. Alig maradt sértetlen épülete. Sok helyen nehéz bombákkal átütve, négy-öt emeleten keresztül egészen le az óvóhelyig. A Lövölde-téren, az úttest közepén egy mély tölcsér, mint egy hegyszakadék. A Király-utcának ez a tájéka egy romhalmaz. A Király-utca és Rózsautca sarkán egy nagy négyemeletes saroképületet, a rózsautcai oldalon egyenes vonalban szakított le egy nehéz bomba és az óvóhelybe talált. Kétszáz ember vesztette ott el az életét. Ez volt a napnak legszörnyűbb katasztrófája. Kétszáz ember egy helyre tömörítve, akik egy perccel előbb még éltek, lélegzettek, voltak vágyaik, kívánságaik, gondolataik, imáik vagy átkaik és egy perc alatt elszakadt a fonal. Megszűntek lenni.

És mindezt gyilkos gyűlölet szításával alátámasztott, örült, világhatalomra törekvés okozta. Egy hatalmi vágy, amely az emberi rendeltetést megtagadó, az emberiség történelmét megszegyenítő gonoszsággal gázolt keresztül mindenre s amelyet az oly gyakran elhangzott emberi szózáttal nem lehetett megközelíteni, csak pusztító fegyverekkel.

*

Ünnep másnapján a templom tömve volt. A fasori fiúárvaház is telitalálatot kapott, annak közönsége is ideszorult. Az istentiszteletet ezúttal nem zavarta támadás. Amikor már otthon voltunk és éppen az ebédhez készülünk, szólalt meg a légiveszély-jelzés.

Az előző napra gondolva, zöldes-sápadt arccal mentek az emberek az óvóhelyre.

A támadás ugyanolyan erős volt, mint az előző napi, de nem volt annyira a közelünkben. Mire három óra után előkerültünk az óvóhelyről, több új sebből vérzett Budapest.

Az Újesztendő és Engesztelőnap közötti nyolc nap nyugtalanságban telt el. Éjjel és nappal órákat ültünk az óvóhelyeken. A légi támadások megsaporodtak. Mindennap kétszer, rendszerint a déli vagy délelőtti órákban és este tíz és tizenegy óra között jöttek a támadó gépek, több hullámban. Akik a gépek hangját, a motorok zúgásának jellegzetességét ismerni vélék, azt mondták, hogy nappal angol-amerikai és este orosz gépek támadnak. Ezek csak feltevések voltak, az újságok ilyen híreket nem hoztak. Egyáltalában csak találgatni lehetett. Ami nem a közvefen közelünkben történt, arról nem voltak biztos értesüléseink.

Az oroszok már a határokon áfottak. Két oldalról is. Egyes híradások szerint már át is lépték a határt. Emellett szólt, hogy menekülő csoportok jöttek az állomásoktól, vagy szekereken, autókon, hevenyészve felrakott, rendetlen és nagyon vegyes poggyászokkal. A háború kimenetele már ekkor teljesen kétségtelennek látszott. Érthetetlen volt a makacs elszántság, amellyel a romlást közeledni engedték, napról-napra gyarapítva a hiábavaló áldozatokat.

Rajniss Ferenc vérig izgatott és fenyegetődött lapjában. «Ne gondolják a zsidók, hogy egyet is átadunk közülük az oroszoknak!

A nyilasokat káröröm, a zsidókat rémület szállta meg erre a nyilatkozatra. De egyik fél sem érezte meg e mögött a röviden odavetett mondat mögött a tényállást, hogy Rajniss úr és társai már leszámoltak a helyzettel. Már tisztában vannak vele, hogy mindent

át kell adniok, de a zsidó ne örüljön annak, hogy megmarad az élete. Ne gondolják, hogy közülük egyetlen egy is orosz kézbe fog kerülni, hogy egyetlen zsidót is átadnak az oroszoknak. Nem is akarták! Megint csak úgy látszott, hogy nem az ország, nem a főváros, nem a polgári lakosság a fontos, egyedül a zsidó. Mindent fölálldoznak, csak azok ne menekülhessenek meg.

A harctéri helyzet fogyatékos ismertetése folytán, megrázó, váratlan hirtelenséggel jött október 15-én, vasárnap, Magyarország kormányzójának, nagybányai Horthy Miklósnak proklamációja. Rádióban hangzott el a kormányzó világos, egyszerű, leplezetlen őszinteségében megrázó szózata, melynek rövid tartalma, hogy: «Nincsen kiút! A háborús szövetséges csalt, kifosztotta, romlásba vitte az országot. Nem engedheti a további hiábavaló pusztulást, a magyar vér hiábavaló hullását, leteszi a fegyvert “

Ha ma visszagondolok arra a délutánra, arra a néhány órára, el tudom hinni, hogy a váratlan öröm, a felszabadulás érzése egy öldöklő nyomás alól, örültté tudja tenni az embereket.

A szobánkban ültem, amikor berohant a lányom és Harmat Zsófi, olyan sápadtan az izgalomtól, szinte ijesztően elváltozott arccal, hogy szívembe vágott nekem is az ijedtség.

— Magyarország letette a fegyvert — mondták egy szájjal. — Most mondta be a rádió. — És egymás nyakába borultak, vad örömmel összecsókolózva.

Az volt az érzésem, hogy hosszú hónapok óta megfagyott vérem felenged és ismét lassan csörgedezni kezd, rég nem érzett melegséggel árasztva el ereimet.

Az élet... az élet... negyedmillió zsidó élete ... ez kóválygott a fejemben.

Nem mertem hinni. A lányok bizonygatták. Menjek ki. Hallgassam meg a házat. Meg vannak vadulva az örületes örömtől. Felmentett, megkegyelmezett halálra-ítéltek!

Az előbbinél szörnyűbb ijedtség öntött el.

— Az Istenért, uralkodjatok magatokon és mondjátok meg mindenkinek, hogy viseljék csendes, emberi méltósággal ezt az örömet. Isten és ember előtt jogunk van az öröme, az életünket kaptuk vissza, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az országnak gyásza van. Ne vigyétek az örömet az utcára.

Kinéztem. Minden ember kijött a lakásokból. A túlsúfolt ház folyosóin zshivaj és tolongás. Mind beszél, nevet, ölelkezik, integet, kiabál. Egy zshivajgó méhkas a ház. Nincsen határa az örömmegnyilvánulásnak.

— Menjetek, menjetek — mondom a lányoknak — embertől-emberig. Mondjátok meg, hogy húzódjanak be a lakásokba. Tartsanak mértéket. Ellenlábaink nem érzik a mi ezerszeres igazságunkat, csak az örömmünket látják.

Minden hiába volt, ők maguk sem tudták türtőztetni magukat. Most volt csak teljes egészében észrevehető, hogy milyen szörnyű volt a halálfélelem, az eljövendőtől való rémület, Rajniss Ferenc fenyegetőzéseinek hatása alatt: «Ne gondolják a zsidók, hogy egyet is átadunk közülük az oroszoknak.» Ez a mondat rémképekkel volt összekötve a lekekben és most megszabadultak ezektől a rémképektől.

*

Az öröm nem tartott sokáig. Már este nyolc órakor német kézben volt a rádió. Sok volt a segítő magyar kéz. A kormányzót őrizetben tartották. A nyilasuralom, melyet elkerülni remélt, kezébe kapta a kormányt.

Nagy csend lett a házban. A végzet, torzképével, benézett az ajtóinkon. Csak a házmester rádiója bömbölt egész éjjel, szándékosan felfokozott erővel. Behatolt ajtóikon, ablakokon, hirdette a nyilas hatalomra jutást, Szálást szózatát. Ez volt a bosszúja a három óra hosszat tartó csalódásért. Mert öt órától nyolc óráig tartott mindössze a nagy megkönnyebbülésünk. Alvásról szó sem volt ezen az éjszakán. Jeges kéz tartotta kemény szorításban a szíveket.

Másnap, tizenhatodikán reggel, felkészültem rendes időre, hogy a követségre menjek. Az uram és a lányom közrefogtak.

— Nem engedünk el. Nem tudhatjuk, mi megy végbe az utcán. Meg kell várni, mit hoz a nap.

Hasztalan volt minden érvelésem, hogy meg kell tudnom bent, mi a helyzet, mit tegyünk, mit tanácsolnak? Nem tudtam őket meggyőzni. Símaszerrel nem tudtam elmenni otthonról, akaratum ellenére pedig nem akartam, láttam, hogy félnek. Nehéz szenvedésekbe került szokásomtól eltérő határozatlanságom.

A függönyön keresztül kémleltük az utcát. Meglehetősen népes volt. Sokan vitték az utcára örömüket. Most látszott csak, hogy milyen dúsan kelt ki a gyűlöletmag. Nagy tábora volt a nyilasoknak. Csak elvétve volt látható egy-egy sárga csillag, ellenben föl- és alászárguló karszalagos nyilasok uralták az utca képét. Egyébként csend volt. Később jött a hír, hogy mindenfelé sok a nyilas az utcákon, de nem igazoltatnak, semmi baj sincsen.

A délutáni órákban, először távoli, gyengén hangzó, majd egyre jobban közeledő, erőteljesebb, időközönként ismétlődő ágyúszó hallatszott. Figyeltük az irányt, merről jön és a reménység, ez a zsidó szívekben oly szívesen és készségesen várt vendég, már kopogtatott gyengéd ujjaival. «Hátha a két ellenfél harcban áll egymással? A nép és a katonaság szereti kormányzó-

ját. Kiáll érte, csatlakozik hozzá, megvédi az akaratát, amely az egyetlen járható út Magyarország számára, ha nem akar a romlásba futni. De hiábavaló volt a reménység. A rádió azok kezében volt, akik a Száias-uralmat hirdették s a mai modern eszközök világában a rádió hatalom. Az uralja, sőt diktálja a közhangulatot. Nem hiába ez volt az első ténykedésük, hatalmukba keríteni a rádiót.

Még nem is volt időnk a gyengéden kopogtató reményvendégnek ajtót nyitni, már tudtuk, hogy az ágyúzás és gépfegyvertűz a Népszínház-utcából jön. A nyilasok lönek egy sárgacsillagos házat, melyben állítólag kommunistákat rejtegetnek s melynek nyitott ablakaiból kilóttek az utcára. Az utcán holttestek hevernek, a nép riadtan menekül a gépfegyvertűz közeléből. Közelebbit nem tudunk meg, de abból a körülményből, hogy a lövöldözés sokáig tartott, következtetni lehetett, hogy súlyos utcai harc volt. Ha volt még hajlandóságuk a zsidó szíveknek egy kis reménységre, ezzel a kis bevezetéssel elpárolgott.

Alig vártam a reggelt. Ezúttal nem tartottak vissza. De csak a kapuig jutottam, őrzés alatt állott, kulcsra zárva. A házmester nem engedett ki. Parancs van, hogy a zsidók egyáltalában nem közlekedhetnek. Tilos a lakásaikat elhagyni, sőt az utcai ablakon kinézni is tilos.

Érvekkkel kísérletezem. A svájci követség tisztviselője vagyok, tehát egy idegen hatalomé, annak védelmében állok. Amellett csillagmentesítésem is van.

— A csillagmentesség nem számít — veti oda hetykén. — Bementa a rádió.

Tehát rabok vagyunk.

Nincsen más választásom, vissza kell fordulnom. De valamiképpen mégis hírt kell adnom magamról.

Levelet írok közvetlen munkatársamnak, dr Zolánénak. Vázolom a helyzetünket és segítséget kérek.

Egy ismerős lakó keresztény sógornője vállalkozik arra, hogy beviszi a levelet a követségre. Nagy szívesség, hiszen már régen tilos, zsidónak szó[^]álatot tenni. Hát még most!. . . De után, hivatalából hazajövet, levelet hoz. Hivatalos írást. A konzul úr sürgősen kéret, személyzeti ügyben. A követség így kísérletezett tisztviselői megmentése érdekében és sok esetben kinyíltak ezeknek az írásoknak következtében a csillagos házak kapui. Ha a népszínházutcai események teljesen holtpontra állították reménységeinket, ezzel a levéllel egyidejűleg befutó hírek, kétségbeejtették a ház zsidó lakóit. Itt van, amitől hónapok óta irtózva félt Budapest zsidósága. Aminek elmaradása minden-
nel kibékítette, mindent elfogadtatott vele, a deportálás, küszöbön van. Nem érintkezhattünk a külvilággal, be voltunk zárva és mégis, ajtókon és ablakokon keresztül, minden hanggal, a porszemekkel, a levegővel, minden néma tekintettel a vérünkbe szívódott, az agyunkba égetődött a tudat: „Viszik a zsidókat.“

Ki mondta? Milyen elejtett szavakból, néma arcjátékból, futó megjegyzésekből rakodtak, igazodtak össze, alakultak ki mozaikszerűen a képek, de előttünk állottak az utcák s utak ezer s ezer főre rúgó, felemeltkezű, csillagos menetekkel, gyermekeket, batyukat cipelő, öreg és fiatal, beteg vagy tehetetlen zsidókkal. Akiknek még tegnap — ha gúzsbakötve is — de otthonuk volt, azok ma már az utcára hajtott keserűszívü páriák. Mennek, mennek az úton, amelyen nem tudni, hogy lesz-e „holnap“. Nem sírnak, nem panaszkodnak, még jajszó sem hallik még a betegek ajkáról sem, mert ők zsidók. Szélsőségesekek, talán fegyelmezetlenek is örömeikben, de nagyok a szenvedésben. Ti ezrek és ezrek! Utcára kihajtott szerencsétlen testvéreim! Nálatok vagyok a szenvedésben. Veletek érzem a gyötrelmet. Látom magam előtt, két-

oldalt a gyilkolásra nevelt tizenhatéves nyilas suhancokat, akiknek egy emberibb korszakban még gyerekzsoba kellene, de ezeket fajpolitikára és gyilkos gyűlöletre tanították. Hallom a csúf röhejeket, az utcacsőcselék viharzó kacagását és a gonosz megjegyzéseket:

— Hova viszitek őket? Mit vesződtök velük!? Lőjétek halomra!

Egymásután futnak be a címek, hol ürítették már a házakat. A mi utcánkban is van már kiürített ház. Hova viszik őket? Mit csinálnak velük? Kapnak-e enni? Hiszen már tízezren és tízezren vannak, lakásaikból kihurcoltak? Minderre nincsen felelet. A sötét, gyötrelmes éjszakába fúló, válasz nélkül maradó kérdések.

Most már kétségtelen. Visznek bennünket. Csak éppen azt nem lehet tudni, hogy melyik órában. Sokan már készítik is úticsomagjaikat. Csak ne legyen nehéz. Ki tud felemelt kézzel nehéz csomagot vinni? Most már nincsen más gondolat. Minden jelből, minden megmozdulásból csak erre következtetnek. Ezért, mikor tizennyolcadikán, szerdán reggel megszólal az udvar gongja, mindenki ijedten rezzen össze.

Az ijedtség ezúttal alaptalan volt. A házmester, a házparancsnokok jelenlétében felolvass egy parancsot, hogy mindenki szolgáltassa be a birtokában levő fegyvert, tört vagy más szúrószerszámot, szóval mindazt, ami fegyverszámba mehet, mert amennyiben másnap déli tizenkét óráig a fegyverek nincsenek a rendőrségen, házkutatás jön és a legszigorúbb büntetés jár ki annak, akinél fegyvert találnak.

Fegyver nem volt a házban. Melyik zsidó mert fegyvert tartani magánál. Hegyes konyhakéseket, egy ócska rozsdás tört, egy ősrégi hasznavehetetlen karabélyt és ehhez hasonló, majdnem nevetséges dolgokat

hordtak össze, csakhogy ne maradjon semmi a házban, amiből vádat kovácsolhat a rosszakarat.

Bár csak másnapra volt kilátásba helyezve a házkutatás, mégis még aznap délután három órakor megszólalt ismét a gong.

— Mindenki maradjon bent a lakásában. Kijönni tilos. Házkutatás lesz — így szólott a rendelkezés.

Három német egyenruhás katona és a házmester, aki akkor már nyilas karszalagot hordott és egy pálcával a kezében tetszelgett magának (valószínűleg börtönőri minőségének jogára volt a pálcá), sorra járta a lakásokat. Fönt kezdték a harmadik emeleten, úgy haladtak lefelé. Nem tudhattunk még semmit a kutatás módjáról és körülményeiről, mert hiszen tilos volt elhagyni a lakást.

Már öt óra volt, mire lekerültek a második emeletre. Hozzánk már csak ketten jöttek be, a harmadik katona elmaradt. Egy tányérsapkás, vállfegyveres, sovány alak és egy alacsony, rohamsisakos, fekete fiú, három kézigránáttal az oldalán. A beszédük színmagyar. A harmadik, aki hozzánk már nem jött be, mint később hallottuk, tényleg német volt. A kis fekete jött a mi szobánkba, a másik a házmesterrel együtt, Harmatékhoz. Kezdődött a kutatás. Kinyitottak minden szekrényt, minden fiókot. Furcsa keresés volt. Hiszen fegyverek, még a legkisebbek is, a revolver is, könnyen kitapintható, könnyen észrevehető. Ezek nem egész kézzel kerestek, hanem tapogató ujjakkal, olyan apró, gyors ütemekben váltogatva azokat, mint mikor egy zongorista keze sebtében végigfut a billentyűkön. Így tapogattak ki minden darab fehérneműt, ruhaneműt, minden egyebet, ahol fegyvernek nyoma sem lehetett. Ujjaik gyors, tolvajszerű mozgásából látszott, hogy nem fegyverek, hanem pénz, apróbb méretezésű értékek, ékszerek után kutatnak.

Nálunk hamarabb fejeződött be a kutatás, átmentünk a másik szobába, hogy a lányok ne legyenek magukra hagyva. Ott éppen az ebédlőszekrény alsó ajtajait nyitogatták. Itt a sovány, vállfegyveres kutató. A talált cigarettákat szó nélkül zsebrevágta és órák után érdeklődött. Léha, cinikus hangú, valódi csirkefogótípus. Amikor már készen volt a szekrények átkutatásával, egy ujjal megkopogatta az asztalt.

— No, most ide a háztartási pénzek kell

Mozdulatában benne volt egy hivatasos csirkefogó minden jellemvonása. Kiürítette az asztalra az erszények tartalmát, közben meglátta a szoba sarkában a három légócsomagot.

— Azt is nézd meg — szólt oda a társának.

A három légócsomagból is előkerült három erszény. Azt is kiürítette az asztalra. Összesen majdnem nyolcszáz pengő volt. Játszott vele. Pergette az ujjai között. Földobta, majd ismét lehullatta az asztal lapjára. Szemmelláthatóan kéjelgett.

— Szép kis pénz! Jó kis pénz! Csinos kis summa! No, de van itt több is.

Belenyúlt a zsebébe és kivett egy nagy csomag összehajtogatott bankjegyet.

— Ehhez tesszük. Huszonnégyezer pengő a mai eredmény. De lesz még több is. Van a zsidóknál pénz. Minden család megtarthat harminc pengőt, ez a rendelkezés. A többit viszem.

Kiállított egy nyugtát három példányban, a házmesterrel is aláíratta. Kettőt megtartott magának, egyet a házmesternek adott, csak nekünk elfelejtett nyugtát adni. Hirtelen a karórájára nézett, kicsit megszeppent, el is sápadt és elkezdett kapkodni.

— Most már sietni kell, valahol várnak rám. Már el is késtem. Majd holnap folytatjuk, ahol még nem voltunk. Kapta puskáját, sapkáját és futott kifelé, mintha üldöznék.

Szemtanúk mesélték, hogy látták a lépcső alján osztozkodni a német katonával. Az úgy látszik nem volt olyan merész, nem mert nagyon belemenni az ilyen kalandokba. Amikor a sietségüket láttam, megjegyeztem;

— Ezek nem jönnek holnap újra.

Egész idő alatt az volt az érzésem, hogy saját szakállukra utazó lovagokkal van dolgunk, de ki mert volna szembeszállni, azokban a napokban, fegyveres katonákkal? Este hat óra volt és ezért siettek el olyan megszeppenve, mert az elsötétítés alatt fosztogatókra halálbüntetést hirdetett a törvény.

Nem is jöttek. Vagy álöltözetű csalók voltak, vagy ha tényleges katonák, tudták, hogy másnapra kiderül, ahogy fegyverkutatók örve alatt gazságot műveltek. Utólag kiderült, hogy nem is kértek minden lakásban pénzt, csak utóbb jutott eszükbe ez a lehetőség és az őket kísérő házmester, aki ezt tudta, nyugodtan hagyott kifosztani néhány, csalódott az utolsó kis pénzéből.

Ezek az apró gonoszságok jelentéktelenek voltak ezeknek a napoknak eseményei között, örülnünk kellett, hogy „csak“ ez történt. Elenyésző volt az anyagi veszteség a nagy tragédia mellett. Szünet nélkül ürítették a zsidó házakat. Már a közelünkben is történt ürítés. Lelkileg nagyon nyomott vagyok, de csodálatosképpen, nincsen bennem egyéni veszélyérzet, sem félelem. Szeretném ezt a biztonságos érzést átönteni a környezetembe. Néha sikerül is, de nem mindig. A lányom fél. Egyre azt hajtogatja, hogy őt ugyan el nem viszik. Elég magas az emelet. Belülről megdermedek, de könnyedén kinevetem. Harmat Zsófi bátor lány és hívő, de a másik kettő kétségbeejtően kétségbeesett.

Csütörtök van. Október tizenkilencedike. A lányok feltűnő sápadtan és hallgatagon járnak körülöttem. Az összes házlakók viselkedése nagyon feltűnő.

A lépcsőn találkozom a keresztény házparancsnok - nővel. Nagyon rendes, szívélyes asszony. Rendes és szívélyes maradt akkor is, amikor már veszélyes volt annak lenni. Ezúttal nem mosolyog és kerüli a tekintetemet. A lakásban panaszolom a lányoknak.

— Nem tudom mi történt a parancsnoknővel? Olyan komor, barátságtalan volt.

— Lehangelj volt, nem barátságtalan. Hát nem tetszik tudni, hogy délután visznek bennünket?

— Honnan tudjátok!?

— Két nyilas katona ment erre és beszóltak a kapuban őrködő házmesternek. „Készüljenek a zsidók. Délután jövünk értük.“ A házmester mondta a parancsnoknőnek.

Dél felé egy nyilas lány is jött a házba. Tizenhat év körüli kölyöklány, törrel az oldalán. A házban lakott egy zsidó iskolatársnője. Hetyke volt és hánya-veti.

— Nagyon sajnálom, de meg kell, hogy mondjam, hogy délután három órakor visznek benneteket. Lehet, hogy én is itt leszek, de lehet, hogy máshol lesz dolgom. Csak eljöttem, hogy készüljete.

Az egész ház tudta már, hogy küszöbünkig ért a végzet. Riadt kétségbeeséssel futkostak egymáshoz az emberek. Most már nincs menekvés.

Délben szitálni kezdett az eső. Sűrű, ólmos, őszi eső. Még ez is! Mehetünk sárban, vízben, átázva, dideregve.

Két órakor megszólalt a légiveszélyt jelző gong-ütés. Az egész házon remegés futott végig. Mint egyetlen szív és egyetlen agy, olyan egyforma volt az érzés és a gondolat: „Most itt az idő.“ Meg voltak győződve arról, hogy nincsen légiveszély, csak az óvóhelyen gyűjtik össze a zsidó lakókat és onnan viszik el őket.

Máskor, légiveszély idején, mindenki sebtében, háziruhában, házicipőben szaladt az óvóhelyre. Most nagyon lassan szállingóznak. A házmester már tombol.

— Mi lesz!? Miért nem jönnek!?

Jönnek. Mindenki jobban van felöltözve. A legjobb cipő, meleg kabát, a fejen kendő vagy sapka és a kézben kis csomag. A nagy légócsomagok fentmaradtak. Mindenki sápadt. Sárgászöld arcok, mint a vízben fuldoklóké. Lent az óvóhelyen mindenki, a csomagjával a kezében a helyére ül. Szokatlan nagy a csend. A máskor oly zajos pincében, ahol gyermeklármanak, gyermekkacagásnak soha nem vetettek gátat és ahol a felnőttek is beszélgettek, hogy az idő gyorsabban teljék, most halálos csend uralkodik. Csak a szemeik beszélnek, az egymást kereső, rémülettől tágranyílt szemek küldik egymás felé szívettépő beszédüket.

Én még mindig megfoghatatlanul nyugodt vagyok. Nem érzem a veszélyt. De végre is, felelőtlenség volna tőlem, a többiekkel szemben, a saját érzéseimre bízni magamat. Megkérdezem a parancsnoknőt, hogy mi az igazság? A szeme homályos, de némán int igent.

Gyors kézzel széjjelosztom a légócsomag tartalmát. Mindenkinek egy váltás fehérnemű, törülköző, szappan, fésű és egy kis élelem. Az uramnak is, a lánynomnak is kezébe nyomok egy kis csomagot.

— Nehéz volna egynek vinni. És . . . hát... hátha elválasztanak bennünket.

Ki van mondva a szó. Leülök a helyemre, a kis karosszékre és odahajtom fejemet a korhadt faoszlophoz, amely mellett ülni szoktam. A szemem hunyva. Ne lássák meg, hogy belülről égetik a könnyek. Hátha kibuggyan egy áruló könnycsepp. Nem szabad látnia annak a néhány embernek, akinek én jelentem az erőt, hogy sírok. Jó, hogy sötét a pince. A vérszegény kis villanyláng fénye nem ér el hozzám.

Behunyt szemekkel ülök és beszélek az Istennel:

— Uram! Láss meg bennünket. A földön heverünk, arccal a porban. Bizonyára nagyon bűnösök vagyunk, hogy haragod ennyire sújt bennünket. Törvények őrének küldettünk és megfeledkeztünk a küldetésünkről, de lásd, soha nem követtünk el olyan bűnöket, mint azok, akik ellenünk támadnak. Ézsau kelt fel ellenünk. Ne adj bennünket Ézsau kezére. Ha pusztulásra, elmúlásra szól ítéleted, hadd múltjunk el emberi módon, ne legyünk gyilkos vérebek prédái. Ne hurcoljanak bennünket az utak sarában mint baromcsordát, kegyetlen módon, gyalázatban és megaláztatásban lopva el életünket. Uram! Uram! Könyörülj! Ezer és ezer meghurcolt testvérem nevében, a mélységből kiáltok Hozzád!

*

Odakint megszólal a gong.

— A légitámadásnak vége. Fel lehet menni — jelenti a parancsnok.

A lejövetelnél hasonlíthatatlanul fürgébb a felvonulás. Az arcokon az élet halvány kis jele, a szemekből egy alig sejtett reménysugár törli el a borzalmat.

Odakint még mindig esik. Szürke, felhőterhes az égboltozat. Mégis milyen világos van. Négy óra van, mire a lakásba érünk és már itt van az új hír. A többi módjára, nem tudni hogyan, honnan, ajtókon, ablakokon, porkolábtól őrzött zárt kapukon keresztül beszivárgott hír: „Beszüntették a házak ürítését.“

Felelt az Isten.

A hír valónak bizonyult. Nemcsak, hogy beszüntették a házak ürítését, de az eddig kiürített zsidó házak lakóit is visszaengedték otthonaikba.

Egy fiatalasszony kiszökött az István útra, ahol az édesanyja lakott. Tényleg visszahozták az egész házat, csak amíg odajártak, mindenükből kifosztották őket. Egy ingük sem maradt. Nem baj. Megmaradt az élet, így szól az évezredek óta gyakorolt zsidó bölcselkedés.

Egy rokonom hírt ad magáról. Elvitték őket, szakadó esőben. Gúny és szitok volt a kíséretük. Nem vittek magukkal semmit, csak egy váltás fehérneműt és néhány apró értéket, de a nyilasok kegyetlenül elverték azokat, akiknél valami értéket találtak, így hát félelmükben elszórtak mindent az úton, az utca sarába. Kis gyűrűt, vékony kis nyakláncot emlékéremmel, apró kis óraláncdíszet, azt a kevés és nem értékes ékszert, amely a kenyérért küzdő középosztálybeli család legnagyobb értékét képviseli. Gondolkodás nélkül a sárba taposták, csak ne legyenek megalázva, ütlegetve. Útiközben többször megállították a menetet, falhoz állították őket, kéjes és gonosz kiszámítottsággal éreztetve velük, hogy most kell meghalniok. A lábuk sajgott. Sokan nem bírták már az állást, a szakadó esőben leültek a nedves utcakőre. Most már minden mind-

egy. Azután jött a hajrá tovább! Kivittek őket a Tattersallba. Némelyikben már alig volt élet a kiállott félelemtől és fáradtságtól. Voltaik akik teljes hosszában végignyúltak a Tattersall nedves földjén: «Jöjjön, aminek jönni kell.»

Huszonnégy óra múlva visszavitték őket a szájtató házmester nem kis megrökönyödésére, aki már elintéztnek vélte őket és ahhoz mértén cselekedett. Üres szekrényeket találtak, de ismét lefekhettek saját ágyukba.

Sok volt a nap izgalma. A lélek szörnyű vergődése, az apró elvesző reményszigetek és az örvénylő halálhullámok között. Nem találtam nyugalmat. Zaklatott és egyben emelkedett hangulatban, voltam, az események csodaszerű alakulása következtében. Körülöttem mindenki alszik. Az elcsigázott lelkek pihennek és pihenni hagyják a fáradt testet is. Kihajolok az éjszakába. Az alvó utcában nehéz lépések konganak. Éppen a kapu előtt állanak meg ketten. Egy nyilas és egy polgári öltözetű ember. A hangjuk tisztán, világosan és érthetően repül fel a magasba és hull be hozzám, az ablakon keresztül.

— Mi az!?! Visszavittétek a zsidókat?

— Vissza. Nem tudunk velük mit kezdeni. Sokan voltak.

— Én ugyan tudtam volna!

— Nem lehetett. Nem tudunk nekik enni adni. Ha nincs ennivalójuk, éhen halnak.

— Mit teketóriáztok? Halomra kell löni őket!

— Azt sem lehet. A tisztiorvosok kijelentették, hogy nem vállalják Budapestért a felelősséget, ha annyi embert éheztetnek vagy erőszakos halállal kipusztítanak. Könnyen keletkezhetnek járványok.

A lépések tovább mennek és elhalnak az éjszakában.

Felnézek a csillagokkal hímzett égi takaróra. Az Isten megtalálja a maga eszközeit, ha menteni akar.

Nagy nyugatom van bennem és ez a nyugalom elkísér az álomba.

Reggel hat órakor gyors, erőszakos kopogás hangzik lakásunk bejáratának üvegajtáján. Mindenki atomból riad fel. Napok óta ez volt az első nyugodalmasabb éjszaka, a szervezet élt a jogaival.

Az ajtó előtt egy rendőr áll a házmesterrel.

— A lakásban tartózkodó minden férfi tíz percen belül lent legyen az udvaron! Tizenhattól hatvanig.

Belénk dobban az ijedtség. Hát ez mit jelent? Mi forrott ki ismét, a gyűlölség éjjel-nappali fortyogó kohójából?

A férfiak tíz percen belül lent állanak az udvaron. Fiatal, még majdnem gyerekek és öregek. A munkabírók régen nincsenek itthon, csak azok vannak még itt, akiket a honvédelmi sorozóbizottság néhány héttel ezelőtt alkalmatlanoknak talált, vagy akik foglalkozásuknál fogva lettek felmentve.

Két rendőr van jelen. Az egyik felolvassa a rendelkezést: «Félórán belül minden tizenhat és hatvan év közötti férfi indulásra készen álljon. Meleg ruha, bakancs, háromnapi élelem, csajka stb. szükséges.» Most nincsen vizsgálat, betegség, kivételezettség, mindenkinek menni kell. Nevetni lehetne, ha az ijedtség mint fűróféreg nem rágódnék a szíveken. «Három napi életem» egy öt nap óta bezárt házban, félóra alatt elkészítve. Ötödnapja alig tudunk valami kenyérhez jutni. Honnan vennénk három napra elegendő száraz élelmet, amikor azok beszerzése, a zárlattól eltekintve, már régen nehézségekbe ütközik és csak igen kis mennyiségben kapható. Főzni, sütni, arra kevés egy félóra. Meleg ruha, bakancs, takaró már régen nincsen. El-

vitték a fiatalabbak, a fiúk és a férjek. Az apáknak nem igen maradt. Az emberek futkosnak egymáshoz, hogy valamiképpen kiségezhessék egymást. Még el sem múlt a félóra, a rendőrök már türelmetlenkednek.

— Jönni, jönni!

Gyülekeznek az udvaron. Ütött, kopott, rongyos hadsereg. Úgy testi erő, mint ruházat tekintetében. Alig néhány van félig-meddig megfelelően öltözve. Jobbára utcai ruhában, utcai cipőben, könnyű kabátban. Van olyan, akinek csak egy aktatáska van a kezében. Hatvan felé lépő, az utolsó idők szenvedéseitől megrokkant, sok esetben súlyos beteg emberek. Nincsen betegség, nincsen testi gyengeség, menni kell. A csillagos házakat nem lehetett egyszerre kiüríteni, hát majd találnak más módot. Nem a munka kell, mert ez az erőtlen, idő előtt megrokkant embercsoport nem komoly munkabíró anyag. A svájci mentességet sem fogadják el.

— Mi nem tudjuk — mondja az egyik rendőr. — Majd mutassa ott meg. — Hogy hol van az az «ott», az nem tudható meg.

A folyosókon végig kint állanak az asszonyok és a gyerekek. Némelyik síró asszony azt kívánja, hogy bár vitték volna el őket tegnap együtt. Sokan csendesek, hangtalanul néznek le az udvarra, de vannak, akik nem tudják magukat türtőztetni. A kétségbeesés utat tör magának és sírva borulnak egymás nyakába. Szeretném nekik odakiáltani: «Hallgassatok! Hallgassatok! Ezt nem lehet így elviselni. Mutassatok emberi méltóságot, ne adjatok színjátékot a leselkedőknék. Már indul a kettős menet. Nézzetek utánuk, amíg csak láthatjátok a görnyedt hátakat, a roskatag ilábakat, egy kis csücskét a szedett-vedett ruhájuknak, a keményen koppanó vándorbotnak, amíg be nem csapódik utánuk börtönötök kapuja. Azután menjetek be lakásaitokba. Csukjátok be ajtót, ablakot. Szem ne láthas-

son be, hang ne hatolhasson ki. Vágjátok oda magatokat a szoba padlójára és összeszorított néma szájjal silkoltson fel megkínzott telketek az égre: «A mélységből kiáltunk Hozzád!»

Fásult lassúsággal múlnak az órák. Délfelé visszajön egy hetvenöt százalékos hadirokkant. Elbeszéli, hogy a kivételezetteket különválasztották, a többi pedig már menetel a ferihegyi repülőtér felé. Jó lelkek vigasztalnak: «Meglátja, visszajön az ura.» De este lesz és nem jön. Eggyel hát megint kevesebben vagyunk. ötből kelten. És minden családban eggyel ismét kevesebben. Valaki úgy emlékszik, hogy az egyik rendőr megjegyezte:

— Holnap jövünk a nőkért.

Az asszonyok úgy meg vannak tiporva, hogy rá sem hederítenek erre a megjegyzésre. Másnap azonban nem jöttek.

Október 21-én délután kétórányi időtartamra megnyílnak a csillagos házak kapui. Négy és hat óra között ki lehet menni bevásárolni. Nyitva lett volna a menekülés útja, de nem mentem el otthonról. Visszavártuk az uramat, de nem jött. Ellenben hat óra után, amikor ismét bezárultak a kapuk, kihirdették, hogy készüljenek a nők, október 23-án reggel nyolc órakor minden tizenhat és negyven év közötti nőnek be kell vonulnia. A Tattersallban, a KISOK-pályán és más e célra kijelölt helyeken kell jelentkezniük.

Ismét írok a követségre. Az uramat elvitték. Most a lányomnak is be kell vonulnia. Az egyetlen ember, aki még megmaradt számomra. Segítsenek rajtam. Zoltán Ilonka felel. Napok óta sürgeti a segítséget, de ne várjak arra, próbáljunk kiszökni a házból, valami hátsó kapun, ablakon vagy falon, csomag nélkül, csak

kézitáskával, vegyük le a csillagot és úgy jöjjünk be a követségre.

Ez sokféle okból lehetetlen. Egész lényünk nem alkalmas a bujkálásra. Ajtón, ablakon átszökésre. Az első percben felfedeznének. Azonkívül nincsen is ilyen kijárat. Az egyetlen ablakot, amelynek üvegtáblái a légi támadások következtében kihullottak, a házmester néhány nappal előbb bedeszkázta, mert négyen megszöktek a házból. Két kislány a szomszéd romházban bujkált néhány napig, de nem bírták ki és visszajöttek és egy zsidó apától és keresztény anyától származó testvérpár, akik a fajpolitika groteszk rendelkezései következtében kiszorultak a szülői házból, hogy itt húzódjanak meg a csillagos házban, ők egy távolabbi romházban tartózkodtak, ahol még néhány bujdosót találtak, de nem bírták ki a hideg őszi éjszakákat, éhséget, szomjúságot, de legfőképpen az egerek és patkányok társasága tette tűrhetetlenné a romház»pincéjében való tartózkodást.

Ez az ab ak tehát, a házmester «emberséges» gondolkodásának tanúbizonyságaként, be volt deszkázva.

Ezúttal ismét teljesen nyugodt és kiegyensúlyozott lelkiállapotban voltam. Az elhatározásom készen áhott. Ha nem tudok segíteni magamon, megyek a lányommal. Ezt az egyet, az utolsót, nem veszik el tőlem.

Huszonkettedikén este, tíz óra tájban bekopogott a házmester.

— Holnap reggel, tekintettel a bevonulásra, hat órától nyolc óráig mindenki számára kimenő van. Esetleges bevásárlások, élelmiszerbeszerzés céljából.

Reggel hatkor sem üzlet, sem piac, sem csarnok nyitva nincsen, tehát bevásárolni nem lehet. De most mégis volt idő az előkészületre. Erre a hírre azonnal abbahagyom az előkészületeket. Ottmaradt a félig becsomagolt hátizsák, a kenyérzsák. Gyorsan a kézitáskáinkba teszünk egy váltás fehérneműt, szappant, egy

néhány falat ennivalót. Felsőkabátomra lazán visszavarrom a sárga csillagot. Mindent előkészítünk reggelre, nehogy időt veszítsünk. Éjfél elmúlt, mire lefekszünk és éber szemmel, izgatottan várjuk a reggelt. Közben tanácskozunk. Mitevők legyünk? A Vadás utcában csak kilenc órakor kezdődik a hivatalos idő. Még nagyon korán érünk oda. Nyo^ nap óta nem voltam bent a követségen, fogalmam sincs arról, ami azalatt ott történt. Otthon nem időzhetünk, mert feltűnnék. Előző napon megpróbáltam kijutni a házból azon a címen, hogy a Hányom meleg ruháit kell máshonnan elhoznom. Nincsen más hátra, az utcán kell kóborolnunk, amíg bemehetünk a vadászutcai házba.

Reggel melegen elbúcsúzunk Harmatéktól. Nem régen ismerjük őket, de olyan nejhéz hónapok, nyugtalanul eltöltött éjszakák, szenvedés és bizonytalanság emléke, melyeket segítettünk egymásnak elviselni, szeretettel fűz össze bennünket.

A kapuban tanácstalanul megállunk. Merre? Villamoson vagy gyalog? Hátha a villamoson igazoltatnak? Inkább gyalog, úgyis korán van. Ha eltávolodunk ettől a környéktől, levesszük a csillagokat. Az utca már elég népes. A következő utcasarkon ismerősök integetnek. Visszaintünk, de nem állunk meg egyetlen szóra sem. Ha ma visszagondolok ezekre a percekre, érzem, hogy milyen kiáltóan ránk volt nyomva a szökés bélyege. A Bethlen-utcában, a Dembinszky-utca tájékán, ahol éppen nagyon kevesen jártak, egy markolással levettük és zsebrevágtuk a lazán felvarrt csillagokat. Azután kihúztuk magunkat, közönyt erőltettünk az arcunkra, nyugalmat a mozdulatainkra, úgy mentünk tovább. De a közöny és a nyugalom nem tartott sokáig. Olyan arányban tűnt el, amint az utca népesedett. Jöttek a bevonulók. Valamennyien velünk szembe jöttek, a Tattersall és a KISOK-pálya felé igyekezve. Eleinte csak szórványosan, egyedül, kettesével vagy

hármásával. Egy anya kísérte a lányát, vagy tizenhat éven aluli gyerekek az anyjukat. Ezeknek valószínűleg még voltak útjaik, elintézni valóik. Egyesek talán a gyerekeiket helyezték el, hiszen még korán volt. Később megváltozott a kép. Már a Király-utcában csoportok gyülekeztek a kapukban. Tréningruhában, férfinadrágban vagy női ruhákban, kinek mi volt, mit tudott szerezni. Fiatal, fejletlen tizenhat évesek, sápadt, háborús, városi gyerekek, csaknem összeroskadva a hátizsák súlya alatt, melyet anyai kezeik sok jóakarattal, de kevés megfontolással tömtek meg. Igaz, hogy nem tudhatták szegények, hogy napokig tartó gyalogutak következnek. A hátizsákoknál csak a szívek voltak nehezebbek.

Amíg élek, soha ezt a félórás utat el nem tudom felejteni. Akarva, nem akarva, bele kellett néznem az arcokba. Nem voltak kisírt szemek, nem volt hangos és észrevehető kétségbeesés. Keményen összeszorított szájak, sápadt, de nyugodt, elszánt arckifejezés, a csomagok, hátizsák, takarók terhe alatt görnyedő, legtöbb esetben túlvékony alakok bakancsba bujtatott lábainak határozott, erős, elszánt dobbanása. Mint a szívekre mért ütések, kop, kop, kop, dongott az utca köve. Hangos volt az utca az egyhangú, kemény koppanásoktól, mintha visszatükröznék ezek a hangok a lelkek kemény elszántságát: «Jöjjön, aminek jönni kell.»

Távolabbról jövő csoportoktól voltak élénkek a körutak. Némelyekről már csurgott a veríték. Nagyon messziről jöhettek. Az élelmesebbek segítettek magukon. Megfogadtak egy arra dőcögő társzekeret, felrakták a hátizsákjaikat, takaróikat és a kocsi mellett meneteltek tovább, fiatalosan, bátran, nem tudták, hogy mi vár rájuk. Csak a kocsitól elmaradó anyák szeméből buggyant ki a könny, amíg utánanéztek a távolodó csoportnak. Nem bírták tovább. Hiszen tudták,

hogy nem becsületes munkára viszik gyermekeiket, hanem szétszedik, bontják, rombolják a zsidó családi életet. Hirtelen felbukkant emlékezetemben egy rákosligeti emlék. Néhány évvel előbb történt, az első munkaszolgálatosok bevonulásánál. A főjegyző úr nyilván gyönyörködni akart az újításban és sürgős közmunkák elvégzésére kért egy munkaszázadot, mert a szép és rendezett községben, ahol mindenki példás rendben tartotta a maga házatáját, alig lehetett tennivalót találni egy munkásszázad részére. De gyönyörűség volt nézni, amint orvosok, tanárok, ügyvédek az utca árkat tisztogatják. Derülten és kedélyesen végezték a munkát. Megálltam egy kis csoportnál néhány szóra. Csep-pet sem voltak nyomott kedélyállapotban, csak akkor sötétült el az arcuk, amikor két suhanc közül az egyik arramenet magyarázta a másiknak:

— Látod, így kezdjük el! Egyedüli célunk testileg, lelkileg megtörni a zsidóságot!

A céltudatos, fegyvernélküli gyilkolás eszméjével már akkor telítve voltak ezek a későbbi fegyveres nyilas gyilkosok. Már messzire jutottak. Viszik az anyákat is az apák után, elárvultán maradnak a tűzhelyek, gondozás nélkül a gyermekek. Testileg, lelkileg gyötrik a zsidóságot.

A nagy önuralomnak hamar vége lett. Vádoló tüzet éreztem a velünk szembejövő, ránkszegeződött tekintetekben. Hiszen ellenségüknek nézhetek, csillag nélkül voltam. A szívemben fájdalom és bocsánatkérés égett. Minden egyes ismeretlen testvéremmel szemben bűnösük éreztem magamat. «Bocsássatok meg, ti reménytelenül! búcsúzó, bocsássatok meg, hogy más úton megyek, viszem az egyetlent, aki nekem megmaradt, hátha meg tudom tartani.»

A Nagymező-utcában tetőfokát érte el a bevonulás külső képe és végső fokát a lelkünk teherbírása. Az idő már előrehaladott volt, a kapukból özönlöttek a

bevonulók. Az ablakok majdnem kivétel nélkül zárva, csak itt-ott leselkedett ki egy borzas, kíváncsi fej. A legtöbb helyen peckesen, szétvetett lábakkal álló házmesterek, kövér házmesternék ácsorogtak a házak előtt, kaján kárörömmel megfürösztve emberi mi voltuk legszennyesebb érzéseit az eléjük táruló képben. A rendesek távolmaradtak az utcaforgatagtól.

A keskeny utcát teljesen elárasztotta a mindkét oldaliról kiáradó csillagos sereg. Nehéz volt ellenkező irányban menni. Olyan érinthető közelségben kellett elhaladnunk az egyes menetek mellett, hogy arcok és helyzetek felejthetetlenül az emlékezetembe vésődtek. Kabátom zsebeibe süllyesztett kezeim ökölbeszorultak úgy, hogy a körmeim felvérezték a tenyeremet. Torokban égtek a világ minden kínszenvedésének könnyei, de minden percben megérintettem könnyökömmel a lányom karját.

— Vigyázz az arcodra! Száraz maradjon a szemed! Ne nézz rájuk ha lehet. Ezt nem lehet másként elviselni. Ha elárulod magad, bajba jutunk. De hiába. A képek jönnek velünk szemben, nem lehet nem látni.

Egy magas, sovány, fiatal asszony három év körüli gyermeket vezet kézenfogva. Nem volt kire hagynia.

Az egyik kapuból most fordul ki a menet. Vékony, kicsi asszony. Olyan sovány, hogy eltörni látszik terheinek súlya alatt. Ha nem volna bevonuló, tizennégy éves süldőlánynak nézném. A hátán a hátizsákja, nyakán keresztül a mellére kötve egy batyu. Néhány hónapos csecsemő. Mellette himbálódzik az éjjeli edény a gyermek számára..

Egy hat-nyolcéves leányka nagyanyja kezén búcsúzik. Egyik kezével anyja szoknyáját fogja.

— Ne menj el, anyuka! Ne menj el!

Egy ősülő asszony mellett tizennégy-tizenöt éves fia viszi a hátizsákot. Az asszony szemmeláthatóan beteg és roskatag.

Egyik csoportban anya és felnőtt fia együtt mennek. Egyszerre vonulnak be. Elhaladóban hallom, amint azt beszélnek, hogy mi lesz az otthonmaradt kisebbekkel?

És az anyák! A búcsúzó anyák!

Valósággal futunk a keskeny utca szívettépő képei között. Ez az út, szemben a bevonulókkal, lelkileg nehezebb volt, mint az út velük együtt lett volna.

A Vadász-utca sarkán megrettenve állunk meg. Messziről látjuk, hogy a követség bejárata még csukva és rendőr áll előtte, merev tartásban. Nem volt előttem szokatlan látvány, kilenc órától, a hivatalos idő megkezdésétől, a kitárt bejárat előtt őrködő rendőr, de ilyen korán, nyolc órakor, a becsukott bejáratot őrző hatósági közeg gondolkodóba ejtett. A felizgatott képzeletnek a legegyszerűbb és legtermészetesebb dolgok is sokszor rejtélyesek és jelentőségteljesek. Az a kérdés foglalkoztatott, hogy vajjon a követség őrizteti-e a bejáratot, vagy kívülről őriztetik a követség előtt az utcát.

Elmentünk az épület előtt, az utca túlsó oldalán. A bejárat még csukva. Senki nem jön ki, nem jár be rajta. A ház úgy látszik, még alszik. Még otthon megbeszéltük, ha korán lesz, eljárjuk az időt a hivatalos óra kezdetéig. Befordulunk a vásárcsarnok vadász-utcai kapuján. Néhány percig ácsorgunk az elárusító bódék között, mintha keresgélénk, de nem látunk semmit. Ellenben az az érzésünk, hogy mindenki minket figyel. Itt veszélyben vagyunk. Katonák tűnnek fel a csarnokban. Gyorsan kifelé indulunk. A kijáratná!! egy percre megállunk. Megint a követség bejárata felé nézek. Ebben a pillanatban mintha megmozdult volna a kilincs. Tehát már vannak bent. Valaki belülről mozgatta a kilincset.

— Elmegyünk még egy félóra járni? — kérdezi a lányom sűgva.

— Igen.

A rövid szó még a számon van és már felvetem a fejem és határozott léptekkel, azzal a sajátos akarat-erővel, amely életemben mindig elfogott, amikor egy rajtam kívül álló felsőbb akarat másfelé vitt, mint a szándékaim, elindulok a rendőr felé.

— Anyuska mit csinálsz? Anyuska hova mész? — sűgja mögöttem a gyermekem hangja. Az idegen akarat nem is enged felelni. Megállók a rendőr előtt, lényemtől idegen, gőgös, csaknem parancsoló hanggal és fejtartással.

— Kérem, biztos úr, Zoltán doktorral kívánok beszélni.

A rendőr zavart mosollyal vállat von.

— Hát kérem, én nem bánom, de...

A kilincs már a kezemben van. Az ajtó mozdul, de belülről erősen ellenáll. Fiatal, erős kezek tiltják el a belépést. Honnan vettem a fizikai erőt, azt ma sem tudom. Egyik kezem egy erős nyomásával emberszélességre benyomtam az ajtót, a másik kezemmel hátranyúltam a lányom kezéért és az ajtóor ellenkezése dacára behúztam magam után az ajtón. Döngve csapódtak be mögöttünk az üvegtáblák. Nehéz, elhanyagló mozdulattal, lélegzet nélkül, de felszabadultan hullottam neki háttal az ajtó rácsozatának.

Nem volt időm kissé összeszedni magamat. Idegen arcok, újonc fiatalok voltak a kis előtérben, akik nem ismertek és megrohantak kérdéseikkel. Szigorú utasításuk volt, hogy illetékteleneket nem engedhetnek be.

A sok kérdésre nem kellett felelnem, mert már elértem Zoltán doktor.

— Hála Istennek, hogy sikerült bejönniük.

Bemegyünk az első kis fülkébe, ahol az asztala áll. Hosszú ív fekszik az asztalon, rajta nevek sora.

— Ezek azoknak a nevei, akik itt maradhatnak — jegyzi meg magyarázólag.

Weisz Artúr jön felénk, világos, mindent és mindenkit meglátó tekintetével. Olyan arckifejezéssel, mint egy jó apa, járkál ott a sokaságban.

— Itt vannak? Jól van. Holl a lánya? Nem kell semmitől félni — mondja biztató mosollyal. Odamegy az asztalhoz és ráírja az ívre mindkettőnk nevét. Most hát az üvegház engedélyezett lakói vagyunk. Már kétszázharminchatan vannak előttünk.

Csak most tudok körülnézni. Egész idegennek érzem magam a megszokott helyiségben. Sehol a régi rend és régi tisztaság. Az előtér és a telefonfülke tele van csomagos, hátizsákos várakozókkal. Egy középkorú, hatalmas, testes, rossz magyarsággal kevert, németül beszélő házaspár sír. A kiejtésük után ítélve bécsiék. Borzasztó egy ilyen síró férfit látni. Az sokkal kétségbeesettebb, mint a felesége. Mindenáron itt akarnak maradni, de nem akarják megengedni. Sok a fiatal, akik az utcáról szöktek be, hogy itt maradjanak. Minden egyes eset egy-egy külön harc.

A következő ajtón keresztüljutni, ahhoz külön igazolás kell, hogy fel vagyunk véve. Rá sem ismerek a nagy helyiségre. Egy-két hosszú asztal, téglákon, deszkákból hevenyészett padok, sebtében felborított székek és mindenütt fiatalság. Lányok és fiúk, tizenhat éves-től, a padokon, asztalokon, még a szekrények tetején is és a nagy üvegtáblákat tartalmazó, egymásra rakott ládákon. Cókmókjuk rendetlenül hever szanaszét, az asztalok alatt, padok mögött és minden sarokban. Kinézek az udvarra. Az udvar szintén hemzseg a zajongó, gesztikuláló, cigarettázó vagy falatozó fiatalok seregétől. Elhasznált papírzacskók, gyümölcshulladék, cigarettavégek, hamurengeteg mindenfelé.

— Ez a svájci követség? — kérdezem magamban

Mezei doktor úrtól. Mindössze nyolc napja, hogy utoljára láttam ezt a helyet. Ez a svájci követség?

Felmegyek az emeleti irodába. Idegenül ténfergek az ismerős helyiségekben. Nem. Ez nem a svájci követség. Ez annál több. Ez egy menedékhely. Idegen, ismeretlen arcokat látok magam körül. Tisztviselők legközelebbi hozzátartozói. A pultok alatt, a szekrényekben és a szekrények tetején, a tanácsteremben, a fal mentén batyuk, hátizsákok, bőröndök, ágyneműcsomagok vannak fölhalmozva. Hátul, a mosdó előtti kis fürkéből gyereksírás hallatszik. Ide, ebbe a sötét, rosszlevegőjű, egészségtelen kis zugba szorultak a gyerekek, a legapróbbak, néhány hónaposak. Nem lehetett őket máshova helyezni. Velük együtt vannak a nem dolgozó öregek, nagymamák vagy a dajkáló anyák.

Nem tudok eligazodni a hónapok óta ismerős helyiségekben. Nem találok helyet magamnak. Végre elém kerül Zoltán Ilonka.

— Hála Istennek, csakhogy itt vagytok. Hely után kell nézni. Mindkét terem meglehetősen túlzsúfolt. A tanácsteremben már nincs is hely. A nagyirodának a parancsnokával kell beszélni, talán ott még lehet helyet szorítani.

— És hogy oldjátok meg az étkezés kérdését? Kijárni nem lehet. Vagy talán behozattok? Én csak eljöttem otthonról, de halvány sejtelmem sincs róla, hogyan oldhatjuk meg itt az életünket.

— Arra ne legyen gondod. Naponta háromszor van étkezés. Lent a földszinten van az udvarra nyíló nagy étkeztető helyiség. Wieder Salamonná és dr Scheer Tiborné vezetik.

Csendesen csodálkozom befelé. Mindössze nyolc napja, hogy utoljára jártam itt. Akkor még tükörfényes svájci követség volt, ma már egy szemmeláthatóan jól

megszervezett kis világ, melynek szerkezete simán működik. Családok laknak itt, szobaparancsnokok rendelkeznek, tömegkonyhaberendezés, naponta kétszázötven háromszáz emberre főznek. Tökéletesen megszervezett, kollektív élet. Milyen gyors áttekintésre, erős, határozott szervezőerőre vall mindez. És eszembe jutnak Weisz Artúr éles, kék, mindent meglátó szemei.

Az első éjszaka nem volt könnyű a vadászutcai házban. Különösen ami megelőzte. A szobaparancsnok, az idősebb Mezei doktor, kétségbeesett arra a feltevésre, hogy még két helyet szorítson a nagyirodában.

— Lehetetlen. Minden íróasztal el van foglalva. A pultokon is fekszenek. A nagy szőnyegen semmi hely. Higyjék el, hogy lehetetlen. Jó volna a földszinten próbálkozni. Ebben a teremben már negyvenöten vagyunk, többet nem tudok elhelyezni.

Négy hét múlva százharminc heten feküdtünk ugyanabban a teremben.

Ezúttal ismét megszállt az a kemény makacosság és határozottság, amit mindig egy rajtam kívül álló erő vezényelt bennem. Nem megyek. Sem lejjebb, sem feljebb, itt maradok. A hatalmas széles szőnyegen, melynek egyik hosszmenti oldalán egymás mellett fekszenek az emberek, még van annyi hely lábtól, keresztben, hogy két ember is elfér, nemcsak egy. Velem szemben, egy csinos fiatal asszony, aki büszkén dicsekedett az ő száznyolcvan centiméteres magasságával, már el is foglalta keresztben az egyik fekvőhelyet. Én is maradok.

A szobaparancsnok aggályoskodott. ,

— Itt Gellert tanár úr és a családja fekszik. A tanár úr napközben dolgozik, esetleg nem tudja ki-nyújtani a lábait, nem tud pihenni. Ez kellemetlen lehet.

— Gellert tanár úr és a családja pihenni fognak. Nem érnek odáig a lábaik, ahol én feküdni szándékozom, a szőnyeg szélén. Amit a túlsó oldalon meg lehet csinálni, miért ne lehetne itt is?

Szokatlan volt a kemény fekhely, minden ágy-nemű híján. Kézitáskám és levetett fehérneműm volt a fejemalja, vékony kabátom a takaróm. Fáradtan, behunyt szemekkel fekszem. Valaki a fejem alá tol egy légpárnát. Felnézek. Szmuk Béla, a Vadász-utca huszonkilenc „Szmuk bácsija“ gondoskodott rólam.

Ez a kiegyensúlyozott kedélyű, szívélyességtől és lelki jóságtól sugárzó, félelmet nem ismerő ember, akit soha, a legnagyobb veszély idején sem hagyott el a

nyugalma és türelme. Később átjött Zoltán Ilonka a tanácsteremből és áthozta az ura kabátját takaródnival és egy kis párnát a fejem alá. Jólesően beburkolódtam ennyi jóindulatba.

A lányom számára első éjjel semmiképpen nem akadt fekvőhely. A kis előtérben, egy széken ülve töltötte az éjszakát, takaró nélkül, átfázva, de reggel mégis egymásra mosolyoghattunk:

— Jobb mint a Tattersall!

Két nap múlva bejöttek Gellért tanár úr szülei, akiket természetesen a tanár úr közelében kellett elhelyezni. A tanár úr kedvesen megkért, hogy húzódjam kissé lejjebb, amit készségesen meg is tettem, bár a velem szemben fekvő asszonyka, teljes száznyolcvan centiméteres hosszával, olyan merev „vigyázz“ helyzetben feküdt, nehogy a jogai megsérüljenek, hogy hetekig csak összehúzott térdekkal fekhettem. így szaporodtunk és így lettünk a teremben, ahol

negyvenötös létszám mellett ijesztő feladat volt még egy helyet találni, négy vagy öt hét múltán, százharmincheten.

Reggel korán kelteni fel. A mosdófülkében már tisztálkodott néhány asszony. Még megvolt az otthonról hozott szeméremérzet, őrizték az ajtót, nehogy illetéktelenek is bejöhessenek.

A kicsiny mosdókészülék csakis kézmosásnak szánva — hiszen az üzletház csak az alkalmazottaival számolt —, a W. C.-k, az eszközök, mind kisméretűek, kevés embernek szánva. A kis fülke úszik a nagyobbarányú mosakodásoktól, de minden asszony fölszed, feltöröl valamit a tücsökből, mielőtt elhagyja a helyiséget. Még van valami rendszer és valami rendszertet. Mosdás és öltözködés után vagy előtt el kell csomagolni a fekvőhelyeket, ágyneműket, mert a helyiségeknek kilenc órára át kell alakulniok munkahelyekké, irodákká. Azután le lehet menni reggelizni a földszinti nagy helyiségbe. Wieder Salamonná osztja a teát, dr Scheerné a kenyeret, közben kétségbeesetten könyörögnek nagyobb rendért. Megdöbbenve látom, hogy mennyi az ember. A földszint, az étkezőhelyiség, az udvar tele van velük. Jobbára fiatalok. Egy nap alatt közel hatszázra emelkedett a ház létszáma. A cionista ifjúsági csoportok tagjai, fiúk, lányok, a bevonulás elől idejöttek hátizsákjaikkal. Elfoglalták a ház földalatti és tetőalatti helyiségeit, a raktáraknak használt padlásokat és pincéket, csoportonként tagozódva, hogy itt is zavartalanul folytathassák pártéletüket. Elfoglalták az udvar oldalsó része alatt elhúzódó pincét és az összes padlásteret, megalkotva a maguk külön kis világát, amelynek létszáma gyors iramban megsza-
porodott, mert két-három nap elmúltával már nyolc-

százan voltunk. Minden nap szöktek be a házba a bevonulás előtt bujdosó illetékesek, vagy az ellenőrzést kijátszó illetéktelenek, csak azon volt észrevehető a megnőtt létszám, hogy kevés volt az ebéd és a legális létszám részére elkészített kenyérmennyiség.

*

Reggeli után munkahely után néztem. A régi helyem el volt foglalva. Minden íróasztalnál hárman-négyen ültek és mindenki majdnem ellenségesen védte a maga íróasztalsarkát. Nagyrészt új arcok voltak.

— Gyere — mondta dr. Beregi Endréné, aki már a tájékoztatóban is munkatársam volt —, a mi asztalunknál van még egy hely. Elférünk hárman is.

A két üvegfülke közötti térségben, az udvarra nyíló bal ablak mellett állt egy hosszúkás asztal. Ott volt ettől a perctől kezdve a munkahelyem és a második estétől kezdve, a lányom fekhelye. Most hát lásuk a munkát. Székem is került, ami nagy dolog volt ebben a házban. Régi feljegyzéseimet megkeresni majdnem lehetetlenségnek látszott ebben a Babelben. Mégis megkíséreltem. Mire visszajöttem a helyemre, nem volt már székem. Titkos harc folyt a székekért. Meg kellett tanulnom, hogy felkelni egy székről és nyugodtan elmenni, akár csak a szomszéd íróasztalig, azt nem lehet. A széket vagy magával viszi az ember, vagy valakinek a gondjaira bízva. Sok volt az eszkimó és kevés a fóka. Próbálkoztunk mindennel. Névjegyet kötöttünk a szék hátára. Levették. Krétával jelöltük az alján. Rájöttek és letörölték. A székeknek mindig lába kelt. „Isten veled, gyönyörnek sok lett volna!” Ha volt valami különleges, eltörölhetetlen ismertetőjele a székeknek, forma vagy vésés, vagy valami egyéb, amit nem lehetett eltüntetni, az sem zavarta a szék vadászokat, legfeljebb egy távolabbi területre szállí-

tották és néhány nap múlva vagy a földszinten, vagy a padláson találkozott az ember eltulajdoníthatatlannak vélt üllőalkalmatosságával, amint szemrehányóan nézett reá: „Édes gazdám mért hagytál el vesztedre.“ Széket lopni, az idők folyamán, amint többen és többen lettünk, valósággal sport lett a házban. Nem volt más hátra, bele kellett tanulni.

Átmentem a tanácsterembe, székszemlére és munkaanyagért. A hosszú tanácskozáasztal mellett sokan ültek. Az asztalfőn Salamon Mihály és körül a referensek egy része: Franki Jenő, dr Herskovits Fábián, dr Scheer Tibor, dr König Pál. Minden referens mellett egy gépíró és egy névsort vezető tisztviselő. A védleveleket kezdték írni. Ez volt az első találkozásom a híressé, sőt később hírhedtté vált védlevelekkel. Finom, fehér, víznyomásos papíron, magyar és német szöveggel elismeri a svájci követség, hogy a védlevél tulajdonosa fel van véve a kivándorlónévsorra és maga a védlevél egy útlevél erejével bír. A védlevelekre a szabadságtéri követségen nyomták rá a piros pecsétet.

Nem olyan egyszerű és nem olyan magátólértetődő volt ennek a pirospecsétes svájci védőiratnak megjelenése, mint a látszat mutatta.

A falragasz, amely a zsidók honvédelmi munkaszolgálatra köteles bevonulását hírül adta, egy udvariassági gesztussal a semleges államok felé, az idegen állampolgárokat és érvényes idegen útlevéllel rendelkezőket felmentette a bevonulás alól. Krausz Miklós, akit a svájci követségen állandóan a mentési módok foglalkoztattak, ebben az engedményben nagy lehetőségeket látott. Kérésére a svájci követ hajlandónak mutatkozott a palesztinai kivándorlás résztvevőinek, vagyis mindazoknak, akik a svájci kollektív útlevélben szerepelnek, olyértelmű igazolásokat kiadni, hogy érvényes svájci útlevéllel bírnak. Ez felmentette őket a bevonulás kötelezettsége alól.

Közbejöttek a hirtelen bevonulások. Bármilyen gyorsan történt minden intézkedés, a rendeletek örült iramát, különösen ha a rendelettel egyidejűleg már a fogyanatosítás is folyamatban volt, lehetetlen volt utólélni.

S V A J C I K Ö V E T S É G
I D E G E N É R D E K E K K É P V I S E L E T E

KIVÁNDORLÁSI OSZTÁLY
V. VADÁSZ-UTCA 23

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN

ABTEILUNG AUSWANDERUNG
V. VADÁSZ-UTCA 23

Die Schweizerische Gesandtschaft, Abteilung fremde Interessen, bescheinigt hiermit, dass

im schweizerischen Kollektivpass zur Auswanderung eingetragen ist, daher ist der (die) Betreffende als Besitzer eines gültigen Reisepasses zu betrachten.

Budapest, 23 Oktober 1944.

A Svájci Követség, Idegen Érdekek Képviselete, ezennel igazolja, hogy

a svájci csoportos (collectiv) utlevélben szerepel és ezért nevezett érvényes utlevél birtokában levő személynek tekintendő

Budapest, 1944 október 23.

A férfiak bevonulása olyan váratlanul történt, hogy a védlevélre legilletékesebbek is kénytelenek voltak elmenni. A női bevonulás előtt volt egy kevés idő. A címek hiányos volta nagy akadály volt. Fel lett szólítva mindenki, akinek bevonulásra kötelezett, negyven éven aluli ismerőse, rokona van, akinek címét biztosan tudja, azonnal adja be a névsort, hogy ezeket védlevelekkel elláthassák. Szerencsére a huszonharmadikán bevonult nagy női táborral nem tudtak mit kezdeni, ugyanúgy, mint a házak kiürítésekor, tehát visszaküldték a gyermekes anyákat és a munkaszolgálatosok feleségeit. Ezeket el lehetett látni védlevelekkel, hogy mire ismét rájuk kerülne a sor — amire nem kellett sokáig várniuk —, kezükben legyenek. A védleveleket futárok vitték szét a városban. Külső és belső futárok. A belső futárok a cionista fiatalságból kerültek ki, akik csillag nélkül, esetleg idegen papírokkal ellátva, rótták az utcákat. Külső vállalatok küldöncei is vittek szét leveleket, ezek közül kevéssel lehetett boldogulni.

Próbálkoztak a hitközség útján, eleinte odaküldtek tömegben a postát, de ez az út túl hosszadalmasnak bizonyult. Három-négy nap telt el, amíg ezek a címzettek kezeibe jutottak. A kézbesítés ilyen módját abba kellett hagyni. Maradt, mint legalkalmasabb, túlnyomórészt a belső futárszolgálat.

Meglehetősen simán, zökkenő nélkül ment az első napok munkája. Igaz, hogy felhalmozódott néhány száz ismeretlen című védlevél, de sok ember idejében vette kézhez és látta hasznát. Két nap elmúltával megváltozott a helyzet. A külvilág tudomást szerzett arról, hogy a Svájci követség Idegen Érdekek Képviselete, Kivándorlási osztály, Vadász-utca 29., védleveleket ad ki.

Jöttek a csoportok előjegyzettjei. Nemcsak az első hiteles névsor. Jött mind az öt csoport. Jöttek, akik

fel sem voltak véve. Jöttek rokonok és barátok, idegek és ismerősök. Cionisták és nemcionisták. Jött mindenki. Rosszak voltak a hírek. A nyilasok kezében veszélyben van a zsidó élet. Egyes bevonult csoportokat már visznek is ki az országból. Küszöbön van az általános deportálás. A védlevél az menekülést jelent és mindenki menekülni akart.

A Vadász-utca képe messze túlszárnyalta a nyári kivándorlási ostromot. A bejáratnál, melyet állandóan zárva kellett tartani, kevésnek bizonyult két rendőr a rend fenntartására. A belső őrséget megkettőzték mindkét ajtónál, hogy úgy a bejövőket, mint a távozókat ellenőrizhessék. Ilyen módszerrel el lehetett érni azt, hogy a hatalmas tömeg kettős sorrendben állott, bár szorongva, tolongva és az üvegajtót veszélyeztetve az erős lendülettől, amellyel annak nyílásakor nekilódult. A rend és ellenőrzés dacára a földszint szorongásig megtelt. Mindenki könyörgött, sírt, rimánkodott. A földszinti asztaloknál elhelyezkedett tisztviselők jelentkezési íveket állítottak ki. A jelentkezési ívek óriási mennyisége ment fel félóránként a referensekhez feldolgozásra és a fél el volt bocsátva azzal, hogy a közeli napokban jelentkezzenek az eredmény miatt.

Fent az emeleten, a tanácsterem ajtaját őriztetni kellett. Az emberek hihetetlenül leleményesek voltak. Soknak sikerült feljutnia legfőképpen azzal, hogy egy meghatározott személlyel kívánt beszélni. Hamarosan elárasztották a tanácstermet is, úgyhogy sokszor képtelenség volt dolgozni. Lázás, fáradhatatlan munka folyt hosszú heteken keresztül. Nem kezdődhetett kilenc óránál korábban. Mire a sok ember felkelt, tisztálkodott, elrakta az ágyneműjét és a fekvőhelyek ismét átalakultak munkahely ékké, eltelt az idő. De este határtalan volt a munkaidő. Sokszor éjfélt után szüntették be. Köröskörül bóbiskoltak a nappali üldögéléstől fáradt öregek és kimerült gyerekek, akik a sűrített

munka miatt nem jutottak éjjeli pihenőhöz. De nem lehetett másként. A ház érezte az utca türelmetlenségét és remegő félelmét. Megfeszített akarattal dolgoztak, hogy elintézzék a napi jelentkezéseik elbírálását és a megszavazott védlevelek kiállítását.

A tanácsteremben az asztalfőn Salamon Mihály majdnem elmerült a jelentezési ívek tömegében. Dacára annak, hogy a „Mizrachi“ párthoz tartozott, ő volt a házban az az ember, aki kivétel nélkül mindenkit meghallgatott. Figyelmes türelemmel ügyelt a szavakra. Szürke szemeinek világos, bölcs, higgadt tekintetén meglátszott, hogy mindent lelkiismeretesen mérlegel és pillanatok alatt megtalálta a találó és jóindulatú megoldásokat. ő a «mindenki embere» volt.

Franki Jenő is a higgadtságot képviselte. Türelme nem hagyott kívánnivalót hátra. Soha hangos szava nem volt. Nem csoda. Mögötte ott volt már a pestvidéki törvényszék és Kistarcsa. ő már tapasztalatból tudta, hogy az utca tömegének minden oka megvan a félelemre. De mint a «Mizrachi» elnöke, főképpen csak pártjának ügyeivel foglalkozott behatóan és a konzervatív, vagyis ortodox zsidósággal, de azért nem zárkózott el mereven más kérések előtt sem, ha azokat indokoltaknak látta.

Dr Ungár Sándor munkabírása majdnem felülmúlhatatlan volt. A postája (a vadászutcai postáról még külön kell szólni) a legnagyobb volt a házban. Halmazával kapta naponta a leveleket. Felesége és lánya voltak a munkatársai. Akaratereje és munkabírása kimeríthetetlennek látszott. Semmi nemi volt sok ennek az embernek. Munka közben kapni a kabátját, elfutni, kilopni valahonnan embereket, autóval kimenni az országutakra, visszahozni egy-egy deportáltat. Csak az érdemeseket, csak az érdemeseket — szokta mondani, amikor egyik kezében a vacsorájával, a másikkal a postáját forgatta. — Csak az érdemes-

ket! — De az ő szemében csakis az ortodox volt az érdeemes. Azokon túl senkit meg nem hallgatott. Egy-más közelében dolgoztunk, közvetlen közelből láttam megfeszített munkáját, de csak az ortodoxiáért dolgozott.

A konzervatív zsidóság reprezentánsai általában olyan csodálatraméltó nyugodt és szívós kitartást tanúsítottak a munkában, a többi, ugyancsak lázasan, ugyancsak sokszorozott erővel és igyekezettel dolgozó referensek idegesebb, nyugtalanabb lényével szemben, hogy sokszor merült fel bennem az a gondolat, hogy a megingathatatlan hit adja az alapot ehhez a nyugodt és csendes biztonsághoz.

A tanácsterem udvarmelletti ablakánál állott Weisz Artúr íróasztala. Világos szemével állandóan figyelt. Pillanatok alatt átlátott, megértett és eldöntött minden helyzetet. Rendelkezett, igazgatott, tárgyalt, szervezett. Erélyes, gyorsütemű intézkedései gyakran megmentették a pillanatot.

A tanácsteremben dolgozott még állandóan dr. Herskovits Fábián, ez a sugárzóan jólelkű ember, aki a legnagyobb készséggel teljesített mindent, amit ön-maga el tudott intézni, csak a mások megmozgatásában volt szerény és tartózkodó.

A többi referens, dr König Pál, dr Gellért Endre, felváltva dolgoztak vagy az emeleten, vagy a földszinten, mert a tömegostrom által felhalmozódott és leegyszerűsítést kívánó munka hol ide, hol amoda szólította őket. A tanácsteremben a referensek mellett dolgozott a kis Lempert Lászlóné, Deutsch Berta, Jakobovits Irén, Eppler Erzsi, akik soha nem lettek leváltva. Mintha nem is kifárasztható emberi ujjai volnának, olyan egyenletes gyorsasággal kopogtak a gépeik, sokszor az éjféλι órákig. Kimeríthetetlen volt a munkabírásuk. Mellettük, a névsorvezetők már változtak. Állandó volt a csendes, halkszavú, munkakész

Schalk Szidi, a Weisz-testvércsoport egyik tagja. Körülbelül ez volt a tanácsterem képe.

A nagyirodának első, jobboldali fülkéjében Szmuk bácsi végezte számadásait. Ennek a fülkének az iroda felé, megnyitható egyik üvegablakán adták ki időközönként a kész védleveleket azoknak, akik személyesen jöttek el értük. A jobboldali második fülkében dolgozott két refelens: dr Geyer Albert és Geiger Imre, munkatársaikkal. Az ilyen nagyméretű munkához aránylag kicsiny fülke állandóan túlzsúfolt volt, a munka mégis lázas ütemben folyt. A komoly, mindent megfontoltan mérlegelő dr Geyer Albert órákon keresztül ült a jelentkezési ívek halmaza előtt, mérlegelve, elbírálvá az egyes eseteket. Fáradhatatlan volt, holott sokszor látszottak rajta a kimerültség nyomai. Nem volt csoda, a referensi munkán kívül egyéb feladatok is hárultak reá. Ő és a referensek nagy része korán elkerültek a házból, de Geiger Imre kedves, emberséges, tiszta és harcos szellemét alkalmam volt mindvégig figyelemmel kíséreni, mert az utolsó időkg a Vadász-utca huszonkilenc lakója maradt.

A két fülke közötti térségben, ahol a mi asztalunk is állt, dr Zoltán Jenő «Expedíciós osztálya» működött, állandó munkatársával, a feleségével. Sürgős és halmozott munka esetén kerültek más munkatársak is, köizöttük jómagam. Az expedíciós osztály íróasztalával szemben levő íróasztalnál, az egyik csendes, a másik hangos, de együttesen meglehetősen hangos, két vaszorgalmú Welkovits nővér ült. Időközönként ők adták ki itt, vagy az első fülke üvegablakán át a kész védleveleket. Ugyanitt dolgozott a lányom is.

A baloldali első üvegfülke dr Mezei Rezső szobája volt. Állandó, hajsolt munka színhelye nappal, éjszaka pedig, a mellette levő kis szobával együtt, a népes Mezei-család egy részének lakhelye. Komoly és súlyos jelentőségű munka folyt itt. Ha Krausz Miklós átjött

a szabadságtéri követségről, a kis szobában gyűltek össze a referensek tanácskozásra. Sokszor órákig tartottak ezek a megbeszélések, melyek a folyamatban levő mentőmunka lehetőségeire, illetve minél nagyobb lehetőségek megteremtésére vonatkoztak. Okos fejek küzdelme volt ez, az életveszedelem örvényébe került zsidóságért.

A baloldali, színes üvegfallal elválasztott hátsó szoba a betegszoba volt s a Mezei-szoba és betegszoba közötti nagyobb térségben állandóan sokan dolgoztak. A követség régebbi tisztviselői úgy, miint az újabb, átmeneti tisztviselők. A kedves, jólelkű Bauerné, az Ilofsky nővérek, a Bene nővérek, Schnabel Magda, még többen, szorgalmas, munkakész emberek. A földszinti egyik üvegfülkében a központi telefonszolgálat bonyolódott le, a másokban dr Grossmann Sándor dolgozott munkatársaival.

Ez volt az első elhelyezkedés arca, az első rend, amely később sűrűn és rendetlenül változott, a külső, hajszolt eseményekkel párhuzamosan sürgetőbbé, égetőbbé, szintén hajszoltabbá váló munka folyamán.

A védlelet kérők között jöttek a Wizo asszonyai és megkezdődött az én vesszőfuttatásom is. Harcolni kellett a Wizóért.

Védlevelet csakis valamelyik referens aláírásával ellátott jelentkezési ív alapján lehetett kiállítani.

A referensek azon része, amely az aktivan dolgozó cionistákból került ki, jobbára csak a konzervatív emberanyagot ismerte. A legtöbb, bár cionista érzelmű volt, távol állva az aktív munkától, nem ismerte a Wizót és a cionista emberanyagot. Minden egyes névért külön kellett harcolnom. A postám, ugyanúgy mint a referenseké, a végtelenbe nőtt. Naponta ezerszámra jöttek be a házba a levelek, postán, futárral, rendőrrel, az utcáról beküldve, vagy a portásnak átadva. Gyakoriak voltak a sürgönyök is- A referensek elintéz-

ték a nevükre befutó postát, vagy a személyes kérelmeket, a rájuk ruházott egyéni elbírálás jogának alapján, de csaknem hozzáférhetetlenek voltak egy közvetítő kéréssel szemben. Budapest kétszázötvenezer zsidója közül csak annak volt könnyű a helyzete, akit valamelyik referens személyesen ismert és így tudta, hogy kinek juttatja a védlevelet. Hiába hangoztattam — különösen eleinte —, hogy egy cionista szerv képviselőjében vagyok itt, mérhetetlen, testet-lelket kimerítő fáradtsággal tudtam csak a hozzám beérkező kéréseket elintézni. Amellett nekem is voltak érdeemes barátaim, ismerőseim és rokonaim, akik kérésekkel ostromoltak és akiken ugyancsak segíteni szerettem volna. Idegőrlő harcot folytattam.

Később valamivel enyhült ez a nehézség, amikor mégis fel kellett figyelniök a Wizóra és Salamon Mihállyal tárgyalhattam meg az egyes eseteket. De itt voltak még a Palesztinát építő alapok. A Keren Kajem (a földalap) és a Keren Hajesod (a beruházásokat végző alap) barátai és állandó pártfogói, ezek is jöttek jogosult kérelmeikkel. Ilofsky Matildon és rajtam kívül ezeket senki nem ismerte. Ilofsky Matild, aki harmincöt évig ült cionista íróasztal mellett, úgy ismerte az embereket, mint a tenyerét, én pedig a munkámmal állandóan kint voltam közöttük és tudtam, hogy kikkel szemben vannak elsősorban kötelességeink, de minden igyekezet megtört sokszor a referensek makacs elzárkózottságán. Így történhetett meg, hogy régi, patinás nevek maradtak védlevél nélkül. De ez is érthető volt. A kezdeti negyvenezeres létszám, a Szálasi-kormány tiltakozása következtében leapadt. A nyolcezer családból nyolcezer lélekszám lett és ebből kétszázat fenntartott magának a svájci követség. Tehát csak hétezernyolcszáz védlevelet adhattunk. Nem csoda, ha harcolni kellett.

Október utolsó napjaiban híre futott, hogy elviszik a munkaszolgálatosokat. Az orosz előrenyomulás elől, Ukrajnából és Oroszország más területeiről, a határokon túlról visszavont csapatokat, ugyanúgy az ország belterületén dolgozókat. Először a Dunántúlra és onnan tovább, Németországba. Elkezdődtek a munkaszolgálatosok védlevéligénylései.

Az egyik délutánon megjelent a házban dr Náthán Sándor, régi, kedves munkatársunk. Sovány és sápadt volt. Érdeklődtem. Talán nagyon nehéz a munkaszolgálat? Rossz helyen van?

— Nem, nem — és elnedvesült a szeme. — Szegény kis feleségemet deportálták.

Mutatja a levelezőlapot, amit szegény asszonyka írt. Igazi zsidó asszonyszív, zsidó feleség írása. A pribékek kezében, a vagonba szorítva, vigasztalja az urát: „Ne búsulj, én érzem, hogy mi még találkozni fogunk“

Sajnálom ezt a talpig becsületes, hibátlan jellemű embert. Beszélgetésünk folyamán kiderül, hogy Csepelen teljesít szolgálatot, az unokaöcsémmeel, egyetlen deportált testvérem fiával egy században. Megkérem, hogy vigye el neki is a védlevelet, amit készséggel teljesít.

Ez a nap szokatlanul fárasztó. Az utcán megszapordott a tömeg. Bent a házban minden zug tömve. A földszint valóságos hadszíntér, telve egymást taszigáló, birkózó, könyökharcot vívó emberekkel, akik mind fel akarnak jutni a keskeny üveglépcsőn. Este alig lehet eltávolítani őket. A munka a késő éjszakába húzódik. Fáradtan dőlök neki az asztalunknak, amikor egy középtermetű, keskenyarcú, középkorú ember áll meg előttem, kedves, bizalmas mosollyal a száján.

— Ugyebár Gács Teri?

— Igen.

— Ön nem ismer engem, de én ismerem. Hallottam januárban Miskolcon.

— Igen, igen. Miskolc! Kedves emlék. — Már derülne is az arcom, annál inkább érzem a hirtelen ráhulló, gyászos merevséget. — Szegény miskolciak ... tizenötezer lélek... Hova lettek? Hova vitte őket a gonosz könyörtelenség?

Nagyot, nagyot sóhajt az előttem álló ember. Nem mosolyog már.

— A házban több miskolci van, akiknek sikerült elmenekülniük. Feldmann László munkatársunk is itt van. Ön is bizonyára munkaszolgálatos és a védlevélért jött?

— Csak részben. Más ügyben szeretnék illetékes emberekkel tárgyalni.

Útbaigazítom. Kedvesen elköszön. Arcán megint ott van az a kedves, bizalmas, de nagyon fáradt mosoly. Nem csoda. Az ő családját is elvitték.

Néhány nap múlva meglátom az irodában, nagy iratcsomóval a hóna alatt. Egészen otthonos. Apró, gyors, könnyed és fáradhatatlan lépésekkel jár ide-oda, szaladgál föl és alá a lépcsőkön. így járt hosszú hónapokon keresztül, reggel hat órától, késő éjszakáig, tett, vett, intézkedett. Az iratcsomója, hol kövérebb, hol

soványabb, mintha össze lett volna növe vele, sohasem hiányzott a hóna alól, ő lett a gazdasági hivatal lelke. Klein Vilmos, a ház «Vilikém»-je, aki megjelenésének első percétől kezdve rajta tartotta a kezét a ház pulzusán, az élelmezésen. Gyakran, szükség esetén, kiszaladt a veszedelembe, nyilasvadászok dzsungelébe, mert a háznak nem volt kenyere. Sok, nagy szolgálatot tett, az egészsége feláldozásával, hogy elősegítse a Vadászutca huszonkilenc akadálytalan élelmezését. Azon az estén az a szerény, fáradtnak látszó ember nem is sejtette azt a nem mindennapi energiaforrást, amely az ő jövetelével a ház számára megnyílt.

*

Éjszaka szokatlan zaj csapódott a hatalmas ablaktáblákhoz. Zúgott, morajlott valami, mint a tenger hullámverése. Közben egyenletes, kemény koppanások ütődtek a járda kövéhez. Nem tudtam aludni. A szőnyeg szélén, a keskeny út mentén, amely a mosdóhoz és a W. C.-hez vezetett, a létszámban megszorodott házban nem volt pihenés. Minden percben vagy egy sötétben tapogatózó láb ütközött belém, vagy zseblámpák hirtelen fénye vakított. Töprenghettem a különös zúgáson és morajláson s a kemény és makacsul ismétlődő koppanásokon. Reggelre kelve, mindent megértettem. A kitárt ablakon keresztül egy pillantást vetettem az utcára. Csak egy futó pillantást, mert szigorú rendreutasításban volt része annak, aki ezt megkockáztatta. Tilos volt az ablaknál mutatkozni, esetleg az ablakon át érintkezni az utcával. A kép, melyet a szemem ezzel a futó pillantással felszívott, a szívembe vágott. A bejárattól jobbra és balra, végeláthatatlan sorok álltak. Egyik oldalon polgári egyének, a másikon munkaszolgálatosok. Az utóbbiak sora, az utcáról bejövők állítása szerint, bekanyarodott a Báthory-

utcába. Az utca túlsó oldala feketellett azoknak sokaságától, akik már egyízben itt voltak és már a kész védlevelekért jöttek. Közöttük, előttük, a szomszédos kapuk alatt, mindenütt munkaszolgálatosok, akik már nem akartak a reménytelenül hosszú sor végére állni és közelharcot folytattak a tömeggel és a rendőrökkel. Sokan katonai kerettel jöttek, ezeknek könnyebb volt a bejutás. Rongyos öltözékek, elgyötört, sovány, az izgalomtól csaknem eltorzult arcok. Ez volt hát az éjszakai morajlás. A szerencsétlen munkaszolgálatosok itt töltötték az egész éjszakát, hogy biztosan sorra kerüljenek és az őszi hidegtől megdermedt lábaik dobogása koppant egész éjjel a kemény ulcakövön.

— A munkát korábban kell kezdeni. Tíz tisztviselőt kérek a földszintre! — rendelkezett dr Mezei Rezső.

Lementünk tízen a földszintre, a belső oldal hosszában, egymás mellé állított asztalokhoz. Az asztal-sorral szemben levő oldalon néhány referens foglalt helyet. Franki Jenő, dr Scheer Tibor, dr König Pál. Az utca nagyon nyugtalan volt. Beengedték az első csoportot. Az ajtót alig lehetett becsukni a nekilendülő tömeg erejétől. Mindenekelőtt munkaszolgálatosokat engedtek be. Az ő ügyük vált sürgőssé. A tisztviselők elvették, átvizsgálták a zsoldkönyveket, megállapították az illetékességet, kiállították a jelentkezési íveket, az ívvel és a zsoldkönyvvel valamelyik referenshez kellett menni, aki kihallgatta az illetőt és ellenjegyezte a jelentkezési ívet. Miután, az ügyek akkori állása szerint, a korlátozott számú védlevelek egy későbbi palesztinai kivándorlásra jogosítottak, természetesen csak pozitív zsidók lehettek illetékesek.

A jelentkezési ívek félóránként kézbesítve lettek az emeleti irodáknak, ahol minden kéz, éppen úgy, mint a földszinten, verejtékesen dolgozott. Kimeríthetetlen akaraterő és igyekezet jellemezte az egész munkát, fejtől a legkisebb futárig. „Életeket mentünk“

ez volt a jelszó és ez adott kitartást és türelmet, sőt fizikai erőt mindenkinek.

Minden igyekezet dacára, a védlevelek legjobb esetben csak másnap, de sokszor csak harmadnapra készülhettek el, mert át kellett vinni azokat a Szabadság-térre, pecsételés végett. Hiába végeztünk rengeteg munkát, az utca képe nem változott, mert egyre újabb és újabb tömegek jöttek.

A délelőtt folyamán hírül adta a rádió, hogy a katonai körök, úgy a németek, mint a magyarok, elismerik a svájci védleveleket és a védlevéllel rendelkezők nem vihetők ki az országból. Mindenki védlevelet akart, különösen a szegény vidéki munkaszolgálatosok, akik akkor már, a határon túlról visszatérve megtudták, hogy elvitték a családjaikat, nincsen már családi tűzhelyük. Az életüket akarták menteni, hogy felkutathassák családjaikat, vagy megtudják, hogy mi lett a sorsuk. Menteni remélték az árván maradt tűzhelyeket.

Este nem lehetett kiüríteni a földszintet. A munkaszolgálatosok egy része, az elsötétítés miatti gyér világítás jóvoltából, megbújt sarkokban, ládák mögött vagy alatt, őrizetlen pillanatokban kiszöktek az udvarba, padlásra, pincékbe, vagy egy jó ismerősük, vagy rokonuk segítette be őket és inkább éheztek egy-két napig, amíg bekapcsolódhattak az ellátásba. Ezekben a napokban, a fokozott ellenőrzés dacára is naponként száz-százötven emberrel gyarapodott a létszám. Nem vette senki a lelkiismeretére, hogy kikényszerítse őket az utcára.

Az első munkaszolgálatos nap munkarendje, a nagy teljesítmény dacára nem bizonyult elégnek. Nem állt arányban a végtelenbe nőtt kereslettel. Le kellett egyszerűsíteni. Salamon Mihály kivételével, az összes referensek ültek a földszinten a tisztviselők helyére. A jelentkezési ívek kiállítása és elbírálása ilyen módon

egyszerre történt, ami lényegesen leegyszerűsítette az eljárást. Még nagyobb tömegben mentek fel a jelentkezési ívek az irodába, ezúttal csak a tanácsterembe, ahol Salamon Mihály görnyedt az ezrekre szaporodó nyomtatványhalmaz fölött, mellette a felesége mint segítőtárs és jobbról-balról egy-egy gépíró, lázas kézzel állítva ki a bementetvekre szóló védleveleket. Nem lehet törekvőbb, gyorsabb munkateljesítményt elképzelni és végeredményben mégis lassú volt az elintézés, mert megnehezítette a pecsét kérdése. Nem lehetett lépést tartani. Már egész századok jöttek a zsoldkönyveikkel, vagy keretes megbízottaik útján. Lehetetlen volt egész századoknak védleveleket adni. A kétségbeesés nőtt. Az idő sürgetett. Megindultak a vonatok, vitték ki a munkaszolgálatosokat az országból. Az emberek könyörögtek. — Este megy a vonatunk. — Hajnalban indul a század. — Némelyek már nem is jöhettek személyesen. Feleségeik, testvéreik jöttek. — Már zár alatt van a század. Ha még időben visszük a védlevelet, kiveszik. — Megint a tenger könny és tenger bánat. Kezdődtek a soronkívüli ügyek. Az irodákba, a fokozott ellenőrzés és lépcsőőrizet dacára, feltódultak az emberek. A kétségbeesés ereiével küzdöttek az ellenállással. Részben a kész védlevelekért jöttek, részben a sürgős kérelmekkel. Lehetetlenné volt téve a munka. Az irodákat nem egyszer kellett erőszakkal kiüríttetni, mert a tömegostrom a munka rovására ment.

Újabb egyszerűsítéssel próbálkoztak. Egyik munkatársunk, a kész védlevelekkel lejött a földszinti telefonfülkébe, hogy ezáltal kevesebb ember menjen fel az irodákba. Kivihetetlen volt. Az előtér és a telefonfülke annyira megtelt a várakozókkal, hogy sem a nagy oldaltérbe, sem az emeleti helyiségekbe feljutni nem lehetett, legfeljebb életveszélyes ökölharc árán. Kiment tehát az utcára, ott olvasta fel a kész véd-

levelek névsorát. A nagy zajban alig lehetett a szavát hallani. Több eredménytelen kísérlet után arra a gondolatra jött, hogy a garázs utcafelőli bejáratánál, tehát az épület bejáratától különválva, fölállított egy ládát, azon állva olvasta fel a névsort. A kész védlevelekre várakozók tömege így kivált a többiekből, ott csoportosulhatott a felolvasó körül s így lehetővé vált, hogy a felolvasott nevek során sok gazdátlan védlevél megtalálta eredeti, vagy hasonnevű gazdáját.

A második munkaszolgálatosnap délelőttjén bejött Csepelről az unokaöcsém, másik négy bajtársával, közöttük Goldenberggel, aki később a ház szerelője lett. Sürgősek voltak a védlevelek. A század menetkész, másnap reggel, de az is lehet, hogy még aznap indul. Sikerült a védleveleket a bajtársak számára megkapnom, bár Salamon Mihály, szokott nyugalmával ellentétben, kissé türelmetlenebb volt. Nagyon sok volt a soronkívüli ügy. Minden percben feltartóztatták.

Az unokaöcsém tanácstalanul állt mellettem.

— Nem tudom, mit tegyek? Hova menjek? Félek, hogy nálunk nem fogadják el a védleveleket.

— Nézzétek — mondtam neki és bajtársainak —. a rádió tegnap délután bement a védlevelek érvényességét és ma délelőtt meg fogja ismételni. Kizárt dolog, hogy el ne ismerjék nálatok is, hiszen ez egyöntetű. Miért legyetek katonaszökevények, amikor rendes úton szabadulhattok.

Ezúttal nem örködött mellettem az a rajtam kívül álló erő, amely veszélyes pillanatokban vezetett. Az ösztönöm nem mondta: ne engedd! Tartsd itt ezt az egyetlen embert, aki neked a testvéredből megmaradt! Üggy éreztem, hogy a tanácsom jó és helyes, hiszen a rádióhír olyan biztató volt, a zsidó optimizmus pedig olyan éber.

Megfogadták a tanácsomat és visszamentek.

Néhány perccel később a portához hívtak. Isme-

retlen, tagbaszakadt, de nagyon megtörtnek látszó ember állott ott, kopott munkaszolgálatos öltözékben.

— Nagyságos asszony! — könyörgött — Egy ismerősöm küldött önhöz. Délután négy órakor viszik a századot. Most tudtam meg. Segítsen rajtam. Ne engedjen elvinni.

Az arckifejezésem habozóvá válhatott arra a gondolatra, hogy ismét egy soronkívüli védlevelet legyek kénytelen kérni, mert könyörögve nyújtotta felém összekulcsolt kezeit.

Ebben a percben közénk léptetett a türelmetlen lovasrendőr. Ekkor már lovasrendőrök próbálkoztak a rendfenntartással.

— Nagyságos asszony! Nagyságos asszony! — kiáltott felém a ló túlsó oldaláról. — Mentsen meg.

— Két órakor — kiáltottam feléje, de már is vissza kellett vonulnom a türelmetlen rendőr táncoló lova elől.

Tehát ígéret köt. Két órakor. Hogyan szerezzem meg két óráig a védlevelet? A referensek útján, rendes menettel akkor is késő, ha szokásuk ellenére meghallgatnának. Salamon Mihály kiment a házból, a Szabadság-térre. Elfogytak a pecsételt védlevélürlapok. Kétségbeesetten őrlődtem. Lelki szemeim előtt az a könyörgő ember. A két görcsösen összekulcsolt, kékeres férfikéz, a sovány arc kiugró csontjain égő, izgalomszülte lázrózsák és a félelemtől rémült szemek. És nekem bele kell majd néznem ezekbe a szemekbe és azt mondani: «nem».

Hirtelen ötlettől vezérelve, odamentem a fülke ablakához, ahol a két Welkovics-lány a kész védleveleket rakta betűrendbe. Elvégre a neve gyakori név. Hátha szerencsém van.

Egy pillanat múlva kezemben van a megfelelő névre szóló védlevél. Délután két órakor lemegyek a por-

tára és kikiáltom a nevet. Idegen ember jelentkezik. A század már zárólva van, nem jöhetett ki maga.

Átadtam neki a védlevelet. Az idegen elment. Csak azután kezdtem gondolkozni azon, hogy mit is tettem. Elvettem egy másik ember védlevelét. «De hátha a másik el sem jön» próbálkoztam a mentegetődzéssel. «Ez nem változtat a dolgon» mondta a másik énem, «elloptad egy másik ember menekülési lehetőségét! Nem tudhatod, hogy nem jön-e?» Bűnösnek éreztem magamat és a bűnhődésem, hogy ezt itt nyíltan bevallom. Az egyik ember számára, elvettem egy másik ember védlevelét. Ez volt az az ember, aki később, elhanyagolt állapotban beszökött a vadászuccai házba, akivel néhány nap múlva már emberibb külsővel találkoztam a ház udvarán s aki röviddel azután hasznosította magát a házban és elég jó dolga volt; az az ember, akit később kérve-kértem, juttasson el egy levelet az unokaöcsémnek az Albrecht-laktanyába és aki azt felelte nekem: „Nem érek rá!”

Hogy a legkisebb bűnt, még a bűnös gondolatot is azonnal nyomon követi nálam a büntetés, azt megszoktam már gyermekkorom óta. Ha valaki eldicsekedt azzal, hogy talált valamit és én gyerekésszel azt kívántam, bárcsak én is találnék valamit, nem gondolva arra, hogy amit az egyik megtalál, attól a másik, jogos tulajdonos, meg van fosztva, bizonyos volt, hogy még azon a napon elvesztettem valamit. Nem egyenes cselekedeteket, melyek úgyszem voltak a véremben, hiszen régivágású, súlyos erkölcsi felfogású, pátriárkális zsidó család gyermeke vagyok, még gondolatban is kerültem. És most a szívem belevitt egy ilyen cselekedetbe. A büntetés pedig nem késett. Az eredeti tulajdonos éppen a jelenlétemben kereste a védlevelét. Nem találták. Erősködött, hogy meg kell lennie. Rendben kiállított, ellenjegyzett, védlevél kiállítására kiadott jelentkezési íve volt. Futottam a hely-

színről. Remélem és azzal vigasztalom magamat, hogy kiállítottak egy másik védlevelet számára, de a büntetésem nem lehetett volna nagyobb. Később, amikor a védlevelek kiadása már megszűnt és ezrével voltak visszamaradt védlevelek, melyekért nem jelentkezett senki, tulajdonosaikat már elfogta egy ellenséges kéz és a vonatok már futottak velük, ki az országból, napi-
renden volt, hasonló neveket kikeresni a visszamaradt védlevélhalmazból, akkor csak az volt a jelszó: «Még egy emberen segíteni.»

Délután bejött dr Náthán Sándor a házba. Akkor már hallottam, hogy mégis elvitték a csepelieket. Kétségbe voltam esve.

— Hogy tudott szabadulni? — kérdeztem tőle.

Zavartan mosolyog.

— Az egyszer én is vagány voltam.

— Miért nem hozta magával az unokaöcsémet?

— Nem lehetett. Visszamenet messziről láttam, hogy a tábor körül van zárva, őrzik. Visszafordultam.

Van hát még nagyobb büntetés. Nem használtak a védlevelek. Pedig ebben az időben mindenütt elfogadták, elismerték a védleveleket, kizárólag Csepel tagadta meg.

Egymásután vitték el a századokat. Éjszakáról-éjszakára felsorakoztak a munkaszolgálatosok a Vadász-utcában, hogy elkerülhessék ezt a sorsot. Most már a városparancsnokság erre vonatkozó rendelkezése folytán keretkíséréssel jöttek. A Váp kirendeltsége könyörtelenül elvitte azokat, akik keret- és szolgálati jegy nélkül jöttek. A nyilasok is ott settenkedtek a ház körül. Néha rajtaütöttek a polgári tömegben, kivágtak belőle százakra menő csoportokat és elvitték őket. Azokról többé nem hallott senki, legfeljebb egy futó kézzel megírt levelezőlap jött Dorogról vagy Hegyeshalomról. Mindez nem riasztotta el az embereket. Ha eltűntek a nyilasok, pillanatok alatt ismét

a földből nőtt ki az ijedten szétfutott tömeg, fokozott kétségbeeséssel, fokozott erővel birkózva, öklelve a bejutásért. Sokszor, amikor már kibírhatatlan volt a helyzet a bejárat előtt, a rendőrök a tömeg közé ugrottak lovaikkal. Fel a járdára, a rendben álló sorok közé is. Csak örült sikoltozásra lettünk figyelmesek fent az irodában. A tilalom dacára ki kellett néznünk az ablakon. A rendőrlovak elől a tömeg úgy csapódott széjjel, mint egy hirtelen szétváló sötét függöny. Néhány pillanatra, aztán a kép ismét a régi volt. Az embereket nem lehetett elijeszteni. A tömeg semmit nem érzett, csak örjöngésig fokozódott kétségbeesett félelmét.

Bent a falak mögött sem volt jobb a hangulat. Salamon Mihály. Weisz Artúr és a többi referens, akik a legbelsőbb tényállást ismerték, gondterhes fejjel, a végkimerültség látható jeleivel küzdöttek. Félelmetesen rossz volt a helyzet. A rendelkezések egymást váltották. Alig lehetett lélegzethez jutni. Kint az elkeseredett tömeg ostromától betört a bejárat nagy üvegkapuja. A pusztán maradt vasrácsozaton keresztül bemeredtek a félelemtől és türelmetlenségtől örült szemek. Új rendelkezés. A negyven éven aluli varrónőknek huszonnégy órán belül be kell vonulniok. Egy új, síró, kéztördelő csoporttal szaporodott az utca. És nincsen védlevél. Mindössze néhány száz. Salamon Mihály, dr Mezei Rezső egyre-másra futnak a Szabadság-térre, ahol Krausz Miklós küzd újabb védlevelekért. A svájci követség tudja, hogy már túllépték a megengedett számot. Krausz Miklósnak kerülőutakon kell védlevelekhez jutni és ezt nem lehet mindig. A varrónők napja éppen ilyen szerencsétlen nap volt, amikor nem lehetett. Teljesen tehetetlenek voltak, pedig a varrónők számára soronkívül kellett kiadni a védleveleket. Még ezeknek sem volt elég. Némelyiknek csak írást adtak, igazolást, hogy a védlevele elin-

tézés alatt áll. Az előtér ezúttal varrónőkkel volt tele, ezekkel szemben mindenki háttérbe szorult, az ő ügyük volt a legsürgősebb.

Késő este, tíz óra körül, a bejárat elé állított kis asztal mellett, az utcán, egy alig pislákoló kis mécs világosságánál osztotta ki Weisz Artúr az igazoló leveleket. Voltak, akik nem mertek hazamenni ezzel az igazolással, féltek, hogy nem használ. Visszaszöktek a házba és ott töltötték az éjszakát. A földszinten ezen az éjszakán senki sem tudott lefeküdni. A székeken, asztalokon, a földön, mindenfelé a varrónők ültök, akik másnapra reméltek védlevelet kapni.

Krausz Miklósnak sikerült a gazdátlanul maradt védlevelek helyett újakat kapni a szabadságtéri követéségtől és ezeket kerülőúton még továbbiakkal is szaporítani, ami nem volt könnyű feladat, de az igénylők számához arányítva mindez nem volt elég. Egymást érték a védlevelet kérő munkaszolgálatos századok. Mégis bőségszaruból kezdtek ömleni a védlevelek. Megkezdődött a földalatti munka a Vadász-utcában. Nem ütközött már nehézségbe a munkaszolgálatosok egész századainak védlevelet adni. Nem kellett már nagy, elkeseredett ostrom. Eljött néhány ember a századból, vagy csak a keretes megbízott. A feljárat melletti kis üvegfülkében dr Náthán Sándor és Weisz Viktor foglalták el Grossmann Sándor helyét, utóbbi egyik emeleti üvegfülkében ütötte fel tanyáját. A munkaszolgálatosok védlevelei nem tartoztak többé a referensekre. Ebben a két üvegfülkében bonyolódott le gyors iramban minden munkaszolgálatos kérelem.

Gondoskodva volt róla, hogy legyen elég védlevél. Az oroszok egészen közel voltak. Már a bicskei vonat tartották megszállva. Budapest felé már csak ez az egyetlen út volt nyitva. Ha ilyen ütemben megy tovább az előrenyomulásuk, két hét alatt itt vannak és akkor legalább tizenötezer munkaszolgálatost kivet-

tünk a németek kezéből. Az elgondolás minden tekintetben, úgy emberbaráti szempontból, valamint — tekintetbe véve az orosz előrehaladás arányait — matematikailag is tökéletes volt, csakhogy közbeszólt a tragikus véletlen, amely az oroszoknak sztratégiai szempontból néhány heti szünetet parancsolt. Körülbelül öt hétig álltak egy helyben Bicske alatt. Ez volt a szerencsétlenségünk.

A referensek eleinte nem vettek tudomást a hamis védlevelekről. A munkaszolgálatosok védleveleinek kiadása kisebb keretek közé szorult, de nagyobb arányokban történt. A munkaerők ismét felszabadultak a polgári elem számára. A munkaszolgálatosok már nem is jöttek tömegesen. Minden századból egy-egy ember és a kísérő keretes. Átadták a század névsorát, meg lett határozva mikor jöhetnek érte, olyan nem is ritka esetekben, amikor nagyon sürgős volt, ott éjszákáztak és bevárták, amíg elkészülnek a védlevelek. Ebben a kis fülkében és az emeleten Grossmann Sándornál nyolc-tíz napon keresztül alig volt szünet. Titáni munka folyt. Mintha nem is lennének pihenésre szoruló emberek. Aki figyelemmel kísérte ennek a három embernek a teljesítményeit, úgy érezte, hogy a mentési vágy emberfölöttit teremt akkor is, ha munkájuknak hamis védlevelek voltak az eszközei.

A hajszoltságtól, aggodalomtól és túlfeszített akaraterőtől fűtött légkörben, sokszor elkerülhetetlenül az idegek lettek úrrá az embereken.

Régi, kedves munkatársunk, Braun Mihály jött be egy délután a házba.

— Hála Istennek! Csakhogy látok ismerős arcot — mondta örömmel, amikor meglátott.

— Itt marad nálunk? — kérdeztem tőle.

— Nem. A századom érdekében jöttem, két bajtársammal együtt. Védleveleket szeretnénk kapni az egész század részére. Kihez forduljak?

— Nem látta lent a földszinten Náthán doktort?

— Nem figyeltem meg. Nem tudtam, hogy itt van,

— Jöjjön, lekísérem. Vele elintézheti.

Félóra múlva ismét találkoztam vele, amint tanács-talanul járkál az irodában, egyik íróasztaltól a más-
sikig.

— Hogy áll az ügyük? — kérdeztem tőle.

— Már el van intézve. Megkapjuk a védleveleket, csak nincsen egy szabad gép és egy szabad munkaerő. Mindenki órákra el van látva sürgős munkával. A mi ügyünk is sürgős. A század menetkész. Holnap reggel kell indulnunk, ha ma este nem tudjuk bemutatni a védleveleket. A századosunk megígérte, hogy elfogadja az utolsó percben is, ha el tudjuk intézni.

— Majd keresünk valahol egy félreállított gépet. Nem baj, ha van egy kis hibája és megírom a védleveleiket. Legfeljebb egy kicsit lassabban megy.

Sikerült egy írógépet találni. Weisz Viktor ki is adta a szükséges kétszázkilencvenhét darab védlevél-
úrlapot. Lényegtelen eltérést mutatnak a régiekkel szemben. A tanácsterem hosszú asztalánál helyet is találunk. Megkérem Braun Mihályt, hogy a gyorsaság érdekében mondja be a neveket. A munka várakozáson felül gyorsan és jól megy. Már készen van száz védlevél. Egyszerre fülsiketítő kiabálást hallok a hátam mögött.

— Rendőrt! Rendőrt! Csalás! Csalók furakodtak be a követségre!

Az egyik referens áll mögöttem és a mellén megmarkolva tartja Braun Mihályt.

— Ki maga? Hogy jött ide? Ki engedte meg, hogy ennél az asztalnál dolgozzék? Nagyságos asszonynak ki adott megbízást erre a munkára? Ki tud erről?

Hamisítás! Nem látja, hogy ennek a nyomtatványnak mások a betűi!? A szöveg is fel van cserélve. Előbb jön a német és azután a magyar szöveg, holott fordítva kell lennie.

Ezer kérdést és ezer vádat dob a fejünkhöz, de egyre sem vár feleletet.

Braun Mihály holtsápadt és hallgat. Haragosan intek feléje.

— Hát miért nem beszél? Miért nem védekeznek!? Szólásra nyílik a szája, de meg sem hallgatják.

— Azonnal mindent az irodámba! A kész védleveleket, az úrlapokat, a névsort, mindent! Megmutatom, hogy a Vadász-utca huszonkilencbe nem jöhetnek csalók!

Kirohan. Az ajtót úgy bevágja maga után, hogy a külső, szép fekete üveg a ragyogó arany domborbetűkkel, éktelen csörömpöléssel, ezer darabra törik. Alóla szürkén, ridegen mered a nyers faváz, mint mikor egy arcról hirtelen eltűnik, letörlődik a derűs mosoly.

Braun Mihály összecsuklik egy széken, mint egy üres zsák.

— Vége! Vége! Elviszik a századot — nyögi kétségbeesetten.

— Az Istenért, ne kókadjon úgy össze. Menjen azonnal Náthán doktorhoz vagy Grossmann Sándorhoz és módja el a tényállást — bátorítom.

Lesiet a földszintre. Később látom, mindketten bemennek a referens szobájába.

A lényegtelen eltérést a nyomtatványon én is láttam. Nem tulajdonítottam neki semmi jelentőséget. Más nyomda készítette és nincsen minden nyomdának egyenlő betűje. A szövegcsere sem hiba, csak belső embernek tűnik fel, hogy előbb jön a német és azután a magyar szöveg. Milyen jelentőségük lehet ezeknek

a csekélységeknek akkor, amikor az egész védlevél amúgyis hamis.

Félóra múlva visszakapunk mindent és folytathatjuk a munkát. Az elmúlt jelenet, az abból következő kényszerű szünet, az izgalom, késleltették a munkát. Braun Mihály türelmetlen és búcsúzik tőlem.

Itthagynom a bajtársamat, ő majd magához veszi a kész védleveleket és hajnalban elhozza, én pedig visszamegyek most és értesítem a századost, hogy csak a kora reggeli órákban mutathatjuk be azokat. Sietek, mert éjfélkor mégsem tanácsos az utcán járni és amint látom, éjfél előtt most már nem készülénk el.

Megszorítom a kezét.

— Nem volna jobb mégis itt maradni nálunk, Braun Mihály?

— Nem. Nem hagyom el a bajtársaimat.

Ezt is kevesen mondták.

Már két hét telt el, hajszott, kifogyhatatlan munkában. Naponta a sok lépcsőjárás, a rengeteg könyörgő ember, a végtelenbe szaporodó posta, telefon, sürgönyök és az elintézésekkel járó kisebb-nagyobb izgalmak viszik az időt. Az éjszaka egybefolyik a nappalal. Sokszor gondolkozni kell azon, hogy milyen nap is van? Hányadikát írunk? Ha csak valami újabb rendelet nem ráz fel az idő tudatára. Két hét. És az uramról nem tudok semmit.

Első hír szerint Ferihegyre vitték. Küldtünk utána védlevelet. A megbízhatónak vélt ember csirkefogónak bizonyult. Öt védlevelet vitt magával és nem hozott vissza sem embert, sem védlevelet.

Később megírták Harmaték, hogy Pestszentimrén van, küldtek számára többekkel együtt csomagot, de a csomagot vissza kellett hozni. A tábort nyilasok őrzik, lehetetlen megközelíteni. Új védlevelet kérek a számára, mert Frey, a bátor és önfeláldozó emberbarát megígéri, hogy hazahozza, ha biztosan tudjuk a hollétét. Pestszentimréről tudunk és azt is tudjuk, hogy ott több embert kerestet a követség. Autóval mennek ki, hogy megkíséreljék a védlevelek átadását, de az autót sem engedik a közelükbe. Dr Scheer Tibor is fárad a szentimreiek érdekében. Egész nap a nyomá-

ban vagyok, hogy ki ne felejtse az uramat. Megmutatja a névsort és biztat, hogy még a nap folyamán kimennek vele. Többször is megkísérlik. Minden hiába. Az egyik futár, a cionista ifjúságból, akinek sikerült valamivel közelebb jutni a táborhoz, majdnem az életével fizet. Utána lőttek, de szerencsére nem találták el. Már öt védlevél ment ki és nincsen semmi eredmény.

November hatodikán jön a hír, hogy a szentimrei és a mellette levő gyálpusztai kivételezett tábort átvitték a Dunán. Első hír szerint Nagytéténybe, második, hitelesebb, híradás szerint Budafokra. Kétségbe vagyunk esve. Eddig minden reménységünk az volt, hogy a Dunán innen, tehát közel vannak. A Dunántúl ebben az időben ijesztő rémkép volt. A közeledő oroszok elől odavitték a munkaszolgálatosokat és az idősebb korosztályú sáncmunkásokat is, onnan pedig Németországba. Aki már a Dunántúlon van, annak csak egy lépés van hátra, ki az országból.

A rettegés, ijedtség és fájdalom mint szoros abroncs fekszik a szívemen és az agyamon. Könny, ez a munka lázától és iramától sokszor feltartóztatott, sokszor elfojtott forrás, égeti a szememet és elfojtja a torokomat. Szeretném, ha már este volna, éjszaka borulna rám, legalább egy kis időre, amíg szabadon hulló könnyeim végigmoshatják az arcomra kiült kínos feljajdulást. Korán lefekszem. Belefúrom fejemet a kis fejpárnámba, hogy ne lássak és engem se lássanak. Szokatlanul későn fejeződik be a nap. Még teljes a világítás. Az emberek jönnek-mennek, gyakran belémbotlanak a szőnyeg szélén, a mosdóhoz vezető úton. Nem törődöm vele. Nem érzem. Csak egyet érzek. Végképpen ketten maradunk.

Végre elalszik az utolsó villanyláng, szellőztetnek és azután vaksötétség lesz úrrá a szobán. Lassanként elhallgat minden szó, csak alvó emberek halk, fűré-

szelő morajtól kísért lélegzete hallatszik. Végre jöhetnek a könnyek. Lent, lent, mélyen lent, a reménytelen mélységben érzem magam, össze vagyok törve. Hirtelesen felülök. Két görcsösen összekulcsolt kezem a kétségbeesés, de a feltétlen hit és bizodalom erejével lendül a magasba. «Uram! A mélységből kiáltok Hozzád! Segítség! Segítség azon a gyermeklelkű, a világban idegen emberen. Nézz a szívébe és bocsáss meg neki, ha nem elég biztos, nem elég megingathatatlan a hite. Az ő hite én vagyok. Az én hitem az ő ereje. Arra épít. Abban bízok. Uram! Hadd, ne szégyenüljek meg!»

Hosszú volt az éjszaka. Nem tudom, aludtam-e, vagy csak félálomban rajzó képekkel vegyült a valóság, de a szoba sötétjében hangokat hallok mellettem. Valaki éppen azt mondja:

— Most jöttünk Budafokról a Benczur-utcába.

Egy pillanat alatt teljesen éber vagyok. Hálóingemre kapom a takaróul szolgáló kabátomat és kutatatom a sötétséget.

— Ki az, aki Budafokról jött?

— Én. Doktor Kornfeld.

— Az Istenre kérem, nem ismeri az uramat?

A lassan éledő világosságnál látom, hogy mosolyog.

— Hát előbb mondja meg a nevét. Talán ismerem.

Megmondom a nevet. Ismeri. Hogyne! Egymás mellett feküdtek és karonfogva jöttek Budafokról, az országúton.

— Bizonyos ez? Bizonyos? Nem téved?

— Hát persze, hogy nem. — És leírja a külsejét.

Nem látok és nem hallok már semmit. Nem látom magam előtt a kedves és szívélyes Kornfeld doktort és beszélgető társát, nem látom az ébredő reggelt, a mozgolódó felkelőket, nem hallok a zajt, a zúgást, emberi szót, gyereksírást. A lelkem messze van innen.

Túl a házon, túl a tetőn, az egész világon, túl mindenben, egy megrendítő, lelket megrázó valóság felismerésében: Felelt az Isten!

A délelőtt folyamán egy csillagmentes ismerősöm járt a házban. Megkértem, menjen el a Benczur-utcába, keresse meg az úramat és mondja meg neki, hogy ha lehet, egy keretes kíséretében jöjjön be hozzám a Vadász-utca huszonkilencbe. Beszélni szeretnék vele. Nemsokára vissza is jön a hírrel, hogy az uram koránál fogva leszerel és délután két órakor itt lesz. Várom meg a ház előtt.

A lelkem olyan kiegyensúlyozott az éjszakai élmény után, mint egy boldogan pihenő gyermek. Még csak fáradt sem vagyok. Háromnegyed kettőkor már lent vagyok a bejáratnál. Az utca képe rátn hullatja nyomasztó hangulatát. Egy teljesen megbomlott, rendetlen tömeg. A rendőrlovak éppen akkor léptetnek közéjük, hogy megtisztítsák a bejáratot. Átszorítják a túlsó oldalra a sikoltozó, magából kikelt embertömeget. Baloldalt, a garázs felé egyáltalában nincsen járóút, csak éppen annyi, hogy egy lovasrendőr megállhat. Egymás hegyén-hátán tolonganak ott az emberek, Bauer Bélát hallgatják, aki a garázs bejáratánál egy ládán állva olvassa, aznap talán már harmadszor, a kész védlevelek neveit. Fehér gallér védőjét a nyaka köré csavarva, zihálva olvas. Teljesen be van már rekedve.

Két hét óta nem voltain az utcán. Szédülök. Kiáltanak felém. Leveleket nyújtanak. Összekulcsolt kezek nyúlnak ki. A szemem keres. Majdnem egyedül állok az úttest közepén. A tekintetem végigszáguld a visszszorított tömegben.

— Fiam! — szólal meg mellettem egy hang.

Nézek. Ki ez az ember? Milyen ismerős ez a ruha. Ezt már láttam valahol, kevésbé kopott állapotban.

— Fiam! — hangzik most már sürgetőbben.

— Ki ez. Ki ez? Ez a sovány beesett arc a rángatózó idegekkel, az ajaktalan, befelé konyuló száj, a szélmarta kiugró arccsontok és a zavaros, csaknem beszámíthatatlan tekintet?

— Fiam — hangzik most már harmadszor is.

— Jaj! Te vagy az!?

Megkapom a kéziét és húzom magam után a garázs felé. Nincsen út. Elkeveredem a rendőrló lábai közé. A szelíd állat kikerül. A rendőr káromkodik.

— Hova megy? Az istenit!

Ijedten kapom elő az igazolványomat. Magam is egészen zavart vagyok. Bauer Bélának is felmutatom az igazolványt, mire ő elneveti magát. Ez a nevetés kissé magamhoz térít. Felugrom én is a ládára és húzom magam után az uramat is- A garázs háttérében, a kocsik mögött áll egy szék. Odaültem, lecsatolom a hátizsákját, beszélek, kérdezek. Egyetlen szót sem felel, csak elerednek a könnyei. Nem zavarom több kérdéssel. Amikor kissé megnyugszik, visszamegyünk az úton. A bejáratnál, úgy a külső, mint a belső ajtónál harcot kell folytatnom. Nagyon vigyáznak. Fent az irodában bemutatom Zoltán doktornak, ő is kérdezget. Felelet helyett ismét elerednek a könnyei. Látom, hogy idegileg össze van roppanva. Tanácskozom a lányommal. Mit kezdünk vele? Hol lesz jobb helye? Itt az irodában, csak néhány órai éjszakai pihenésről lehet szó. Napközben céltalanul ténferegget, mert munkára még teljesen alkalmatlan. Jobb volna a Hanhac*-padláson. A legszebb, legtisztább és legkényelmesebb hely. A fiúk üvegládákból nagyon rendes, kényelmes fekvőhelyeket készítettek. Olt napközben is

* Hanhac Hacioni ifjúsági csoport rövidített neve.

pihenhet, amíg egy kissé magához tér. A lányom fel-
szalad a padlásra, beszél a fiúkkal. Már van is hely.
Felkísérjük, elhelyezzük. Köröskörül kedves szomszé-
dai Vannak, közvetlenül mellette dr Bodonyiné, aki-
vel nagyon szívélyes viszonyban vagyunk. Mindenki
törődik vele, de napokon keresztül állandóan nedves
a szeme. Kérdezni egyáltalában nem lehet, azonnal
sírni kezd. Hosszú időbe telik, míg az idegei annyira
megnyugszanak, hogy elbeszélheti élményeit.

*

A Tattersallból honvédkíséréttel elindultak Feri-
hegyre. Onnan Vecsésen keresztül a Pestszentimre
melletti Gyálligetre. Oda vitték a kivételezetteket. Két
napig a szabad ég alatt aludtak, az őszi esőzéstől sűp-
pedő, nedves, hideg földön, azután kaptak egy drót-
sövénnyel körülvett nyitott pajtát. A honvédkeret,
amely hozta őket, visszament, miután átadta az em-
bereket a nyilasoknak. Mikor a szakaszvezető honvéd
elbúcsúzott tőlük, kezefogott Szendi Lajossal, a ke-
reszténynek született zongoraművésszel, aki mint tar-
talékos főhadnagy, sebesülten jött vissza a Don mel-
lől és zsidó származása miatt a sáncosok közé került.
Ő volt a század parancsnoka. A szakaszvezető kísére-
tében levő másik honvéd jelentést tett a nyilasoknak,
hogy Szendi megvesztegetési kísérletet tett és a bú-
csúzásnál ki volt bélelve a tenyere. Szendi Lajos ta-
gadta ezt. Soha nem derült ki, hogy volt-e ebben va-
lami igazság, vagy csak rosszindulatú árulkodási vágy
volt-e a háttere, de vesztegetésről semmiesetre nem
lehetett szó. Aki távozóban búcsúzik, attól semmiféle
szolgálat már nem várható. Nem kenyerezhető le egy
jobb bánásmód reményében. Maga a kézfogás alkal-
mas jogcímnek látszott a bevádolásra. Szendi Lajost
elvitték a nyilasok, néhányórai vallasra. Amikor

visszatért, nem szólt semmit, de meglátszottak rajta a vallatás nyomai.

Mindenki azt remélte, hogy ezzel az ügy be van fejezve, de csalódtak. Másnap egy egész sereg nyilas jött ki a tanyára. Sorakozót fújtak. A század sorrendbe állott. Kiszólították Szendi Lajos századparancsnokot és a Keleti nevű alparancsnokot.

— Kinek a megbízásából akarta megvesztegetni a szakasz vezetőt? — kérdezte a vezető nyilas Szendi Lajostól.

— A század nevében — volt a felelet.

A század riadtan tiltakozott, ők nem adtak pénzt ilyen célra és nem tudtak semmiről.

Így is volt. Senkinek nem volt tudomása arról, hogy Szendi pénzt akart volna adni a szakaszvezetőnek, hiszen ő maga is tagadta először. A vallatás következménye volt-e ez a megváltozott állítás, vagy mi vitte rá Szendit erre a vallomásra, ez felderítetlen maradt.

A főnyilas egy írást húzott elő a zsebéből és a század előtt felolvasta az ítéletet: Szendi Lajost, vesztegetési kísérlet miatt, amellyel majdnem egy magyar honvéd halálát okozta, halálra ítélik. Keleti alparancsnokot szintén ki fogják végezni, csak azért, hogy a századnak példát statuáljanak, mi vár rájuk, hasonló „aljas“ cselekedetekért.

A két embert felszólították, hogy vetkőzzenek le, alsóruhára. Szendi Lajos szó és ellenvetés nélkül megtette, nyugodtan és bátran kiállt. Keleti — aki ellenvád sem volt — ártatlanságának teljes tudatában lázadozott.

— Önnek nincs joga engem halálra ítélni — vágta oda a főnyilasnak.

A következő pillanatban a nyilas golyójától találva összerogyott. Egy sóhajlás, egy vonaglás és Keleti alparancsnok kiszenvedett.

Szendi Lajos mereven állt a helyén. A főnyilas kiszólitott nyolc nyilast a társai közül és kegyetlen, hideg hangon vezényelt:

— Négy fej! Négy mell!

Egy pillanat és Szendi Lajos zongoraművész, tartalékos főhadnagy, teljesen ártatlanul, saját hozzájárulásán, akaratán, kívánságán kívül kereszténynek született zsidó, egyetlen sóhajtás nélkül, holtan bukkott le.

A századnak még végig kellett hallgatnia egy hosszú beszédet, telve gyalázó jelzőkkel, kiemelve Keleti alparancsnok gyávaságát, akinek nem volt bátorsága meghalni azért, hogy a századnak példát mutasson. Azután kijelöltek négy embert, hogy vigyék félre a holttesteket és reggel öt órakor, amikor a hullák már kihűltek, temessék el őket.

A novemberi hajnal zimankós sötétségében temették el a két áldozatot. Dr Kálmán Ödön kőbányai főrabbi, aki szintén a századnál volt, mondott egy halk gyászimát.

Ilyen előzmények után képzelhető, milyen volt a század lelkiállapota. Példát statuáltak nekik, hogy milyen olcsó a zsidó emberélet.

Naponta, egy feketekávéból álló reggeli után, kimentek a néhány kilométerre fekvő munkahelyre, sáncot ásni. Estig nem kaptak enni. Este a néhány kilométernyi ismételt gyalogút után, egy tányér levest, de néha azt sem. Kint a munkánál halkán beszélgettek egymással. De ha valamelyik meglátott messziről egy nyilast közeledni, ijedten súgta szomszédja fülébe a jelszót: „pulóver“ s mint egy érzékeny műszeren futott végig az egész láncon, embertől-emberig ez a jelszó, ami annyit jelentett, „hallgatni“. Hallgatni, szá-

jat összeszorítani, olcsó a zsidó emberélet. Ez volt az életük, az állandóan felhúzott nyilásfegyverek árnyékában. S ezek a fegyverek állandóan puffogtak. Levegőbe lőttek, vagy valami más célpont után, de állandóan lövöldöztek, mintha egy percre sem akarnák elfelejtetni azokkal, akik ki voltak nekik szolgáltatva, hogy a hátuk mögött van a halál. Gonosz és kegyetlen egér-macs kajáték volt.

Két hét elmúltával közelebb jött hozzájuk a harci zaj, melynek távoli, elmosódó hangjait addig is reménykedve figyelték. Gyakran lobogott fel távoli tüzek visszfénye a szürkefátyolos őszi égboltozaton. A repülőgépek állandóan ott keringtek a fejük felett és egyre gyakoribbak lettek a nehéz tüzérségi becsapódások. A pajta, a drótkerítés, az egész tanya, állandó célpontnak látszott. A sáncokba és az azt körülölelő mezőségbe csapódó gránátlövedékek nyomán házmagasságban csapódott fel a kihatott föld, mély tölcseréket vágva a talajba. Veszélyes volt már az ott tartózkodás, de nem érezték a félelmét. Ugyanaz volt a helyzet, mint az óvóhelyeken. Inkább így pusztulni, mint aljas, gonosz gyilkosok kezétől.

Egy reggelen, amikor már túlközelinek látszott a lehetőség, hogy az oroszok elérik őket, parancsot kaptak, hogy csatolják fel hátizsákjaikat, a század álljon indulásra készen. Mire felkészültek, jött az ellenparancs- Maradni! Aztán mégis indulási parancs jött.

Az emberi szívek olyanok, mint a játékos gyermekek. Még sírnak, de az ajkakon már ott derül a mosoly melege. Az emberi szív is készséggel hajlik a legelvakultabb sötétségből egy reményszikra pislogó fénye felé, mint a pincében telelt növény a tavaszi napsugár felé. Remélték, hogy visszajönnek, hiszen Budapest volt az útirány. De reményeik hamar romokban hevertek ismét, hiszen csak átvitték őket Budapesten, a Dunántúlra. Az akkori helyzet és hangulat szerint ez

volt a legrosszabb, ami velük történhetett. Az útjuk nehéz volt. Egy fáradt, kiéhezett, már nem fiatal és reménytelen embersereg útja. Sokan nehezen bírták. Két bajtársuk már alig tudott menni. Az egyiket, a gyengébbet, úgy vitték, vonszolták, cipelték magukkal, hogy ki ne dőljön. Tudták, hogy a nyilasok élő zsidót nem hagynak el az úton. Az ereje egyre fogyott, egyre hátrább és hátrább került, amint nem bírva az egyenletes menetelést, mindig a hátsók vették át, hogy támogassák. Végül nem bírta tovább. Az elöl menetelük csak két lövést hallottak és ezt a bajtársukat soha többé nem látták.

Budafok volt az úticéljuk. Ott a gimnáziumban helyezték el őket. A hosszú, fárasztó menetelés után egy fél almát kaptak enni. Reggel három diót. Kenyérnek nyoma sem volt.

Reggel sorakozót fújtak, hogy mukára vigyék a századot. Az a szerencsétlen második, aki már Budafokig is alig bírta az utat, nem bírt lábbaállni. A vezénylő nyilas bement az iskolaterembe, a felsorakozott század két lövést hallott és a nyilas ismét kijött az épületből.

A lövéseket egy alezredes (kár, hogy a nevét nem sikerült megtudnom) szintén hallotta, aki autójával éppen akkor érkezett oda.

— Mi volt ez a két lövés? — kérdezte az épületből kilépő nyilastól.

— Agyonlőttem egy zsidót.

— Ezért felelni fog.

— Parancsom van, hogy ezeket a zsidókat vigyem el harminc kilométernyire Budapesttől.

— Ezek nem zsidók, ezek honvédelmi munkaszolgálatosok, akik a honvédség kötelékébe tartoznak és csakis a honvédség rendelkezhet felettük.

— Jelenteni fogom a főnyilas testvérnek, hogy

megakadályozott parancsai végrehajtásában — volt a nyilas utolsó, hetyke kijelentése.

Elment és nem jött többé vissza. A század fellelegzett. A haláltól menekültek meg. Hogy milyen lehetett az a parancs, amely Budapeستől harminc kilométerre rendelte őket, arra következtetni lehetett a négy büntelen áldozat sorsából.

Azon a napon nem vonultak ki munkára, sem a rákövetkezően. November hetedikén reggel parancsot kaptak, hogy az idegen államok védleveleivel rendelkezők sorakozzanak. Minden állam külön sorakozott. Külön a svédek, külön a svájciak. A svájciak közül egynek sem volt kezében az eredeti védlevél, hiszen nem lehetett őket megközelíteni, csak tudták jogosultságukat és vagy svájci tisztviselői igazolvány, vagy az első kivándorló csoporthoz tartozóságukat igazoló hiteles követségi irat volt náluk.

Először a svédek védleveleit vizsgálta át a főhadnagy és mindent rendben talált. Mire a svájciakra került a sor, sürgős ügyben elszólították. Hosszú idő múlva tért csak vissza.

— Tehát minden rendben van? Mindent megnéztem? — kérdezte.

— Igen — volt az általános felelet.

A svájci védleveleket meg sem nézték. Bár a főhadnagy igen jóindulatú embernek látszott, kérdés, hogy megfelelték volna-e neki a védlevéljogosultságot igazoló egyéb iratok.

Ha Isten segíteni akar, megtalálja a maga eszközeit.

*

Elindították őket Budapest felé. Amikor visszajövet átjutottak a hídon, minden oldalról halk mormolás hallatszott. Többen a veszélyből való szabadulás imáját mormolták.

A Gróf Haller-térnél a rendőrség vette át a kíséretet.

— Ne féljenek — mondták nekik —, most már a magyar rendőrség kezében vannak.

A magyar rendőrség szelleme, ezekben a végveszélyt jelentő hónapokban, emberséges volt. A nagy átlag becsülettel megállta a helyét. Voltak kivételek, mint mindenütt, ahol nagyobb embercsoportokról van szó, voltak zsarolók is, különösen a védleveleknél, de elenyészően a humánus többséggel szemben. Hogy szolgálataikért elfogadtak díjazást, az nem jelent semmit. Kisjövedelmű emberek, akik rá vannak utalva arra, hogy munkájukért, idejükért ellenszolgáltatást fogadjanak el, de ez az ellenszolgáltatás sokszor mögötte maradt életmentő teljesítményeiknek. Csatlakozhattak volna ők is a szélsőséghez, lehettek volna ők is a jóljövédelmező szabadrablás hívei, de nem tették. A magyar rendőrség — kevés kivétellel — becsületes és emberséges volt. Magatartásáért, szerény köszönetül, álljon itt ez a néhány szó.

A Benczur-utcában szintén honvédség fogadta emberséges bánásmóddal és meleg étellel a kimerült és kiéhezett embereket. Öten jöttek be közülük a vadászutcai házba. A kedves és derült Kornfeld doktor volt a legfrisebb közöttük. Dr Ungár Géza éppen olyan összeomlottnak látszott, mint az uram. Roth Chaim és a fia volt a másik kettő.

Roth Chaim, azon mocskosan, elnyűtt ruhában, elvadult szakállával ijesztő képet nyújtva, azonnal leült a nagyiroda középső hajójában, az egyik fülke előtt álló íróasztalhoz, egy írógépet és egy munkatársat vett maga mellé és rövidlátó szemével mélyen a munkája fölé hajolva kezdte diktálni a védlevelet igénylők neveinek százait.

írták a védleveleket. Számolatlanul készültek. Minél több ment ki, annál többen jöttek. S amíg kint az utcákon folyik az életöszön által irányított harc, melynek hullámverése eléri a Vadász-utca 29 belső életét, bent lépésről lépésre kialakul egy józan és okos meglátással megszerkesztett, jólműködő, egyenletesen forgó gépezet. Egy kis államrend alakul ki, melynek megvannak a szervei és mozgató erői. Egy kis ország, amelyben azonban nagyon nehéz, sőt kínos az élet, mert többen vagyunk, mint amit az ország elbír. November első felében már körülbelül kétezer a lélekszám. Az irodahelyiségek már képtelenek a befogadásra. A padlások és pincék gyors iramban telnek és úgy látszik, hogy képtelenség több embert elhelyezni. Mégis egyre szaporodunk. Egyre többen vannak, akik beszöknek a házba, néhány napig bujkálnak, esetleg éheznek is, azután belekerülnek az ellátatlanok létszámába. Senki nem veszi a lelkiismeretére, hogy kitegye az utcára azokat, akik már itt vannak. De az állapot tarthatatlan. Egyrészt nem lehet dolgozni, másrészt féltő, hogy betegség, járvány állhat be és akkor a legszörnyűbb katasztrófa előtt állunk.

A szabadságtéri követségen Krausz Miklós ismét mozgatja a megoldás lehetőségeit. Nehezen bár, de el-

éri, hogy a követség beleegyezését adja egy újabb exterritoriális területhez, ahova a tisztviselők egy részét és hozzátartozóikat fogják elhelyezni. Wekerle Sándor-utca 17 lesz az új épület. Napokig állanak az összcsomagolt málhák, de a munkairam nem engedi a költözést. Az utcán folyó harc ideköti az összes munkás kezeket. Pereg a film. A Vadász-utca huszonkilenc filmje, sokszor torz, de mindig tragikus háttérű képeivel. Lesz ennek a korszaknak irodalma, mely az emberi gonoszság feneketlenül feltáruló mélységeiből meríti majd normális és becsületes emberi agynak megfoghatatlan és hátborzongató képeit. A Vadász-utca huszonkilenc filmje a lélekkutatók elé viszi ennek a rémségeiben egyedülálló időszaknak miniatűr-képeit, melyek megmutatják, hogy a születés, hajlam, nevelés, mint válik semmivé a pusztító orkán által elkapott és vágányaiból kivetett emberi lélekben. Len-dülhet önmaga által nem álmodott magasságokba és belezuhan olyan mélységekbe, melyeknek erkölcsi fertőjét még hírből sem ismerte.

Pergett a film. Forgatta a sors. És szereplői mind tragikus hősök, ha mindjárt az életöszön által vezérelt gyenge lélek sokszor hibás utakra tévedt, vagy mélységekbe zuhant. Rögzíték néhányat az élénken emlékezetemben maradt képek közül.

*

A portás telefonál értem. Nagyon nehéz lejutni a földszintre. A lépcsőfel járatnál markos igazolófiúk állnak, a tömeg nem tud velük megbirkózni. Már a lejövő tisztviselőket is igazoltatják, fontos-e a lejövetelük. Nem képesek a forgalmat leépíteni. A földszinti nagy helyiség túrhetetlenül tömve zajongó emberekkel. A tömegbe kiáltom a kérdést, hogy ki keres? Húsz év körüli, sápadtarcú fiú, a küzdelemtől csapzottan, a

homlokára tapadó sötét hajjal és nagy, sötét, lobogó szemekkel. Látható, hogy az izgalom gyújtotta szemében a szokatlan tüzet. Levelet hozott. A Wizo al-elnöknője kéret, hogy intézzem el ennek a fiúnak a védlevelét. Fiának bajtársa. Érdeemes fiú és a század menekész.

Nem kellett volna levél. Egy tekintet erre az arcra, ezekbe a szemekbe, többet mond minden szónál. Még sohasem láttam húszéves arcon ártatlanabb, tisztább, gyermekibb jóság és ilyen feltétlen bizalom kifejezését.

— Nagyságos asszony! — könyörög és a szeme felém sugárzik. — Segítsen rajtam. Egyedül maradtam. Elvitték az egész családomat. Ha engem is elvisznek, nem tudom őket megkeresni.

Egy kis kényelmetlen érzés van bennem. Megint egy soronkívüli védlevel. De ennek a szegény, kopott-ruhás munkaszolgálatos „gyereknek“ nem lehet ellenállni. Felmegyek a tanácsterembe, az elmaradhatatlan ökölharc árán. Salamon Mihály egy hegynyi iratcsomóba temetkezve ül. Tudom, hogy már neheztel. Megállok mellette. Soha nem szólok, nem zavarom, amíg észre nem veszi az otlétemet és maga kérdezi:

— Kíván valamit? — A kérdése ezúttal nem nagyon barátságos.

— Egy védlevel kellene. — Már nyújtom is a jelentkezési ívet.

Elveszi tőlem és a többi közé teszi.

— Majd elintézzük. Ráírta a nevét?

— Most mindjárt kellene. A fiúnak reggel indul a százada.

A türelmes Salamon Mihály ezúttal kizökken megszokott hangjából.

— Ugyan kérem! Nézze, ez itt előttem mind sürgős ügy. Mindnek holnap indul a százada. Legyen nyugodt, itt lesznek még három nap múlva is. Nem

lehet mindig soronkívüli dolgokkal megszakítani a munkát.

— Erről meg vagyok győződve, hogy holnap indul. Ha nem kapom meg most, akkor már nincsen értelme.

— Nagyságos asszony valósággal gyilkol bennünket!

A szégyenpír az arcomba szökik, de ezúttal engem is elhagy a szokott nyugalom.

— Hát, igenis gyilkolom magukat. Nagyon okos emberek vannak az élen, de azért meg lehet egyszer egy asszonyt is hallgatni. Lássák be, hogy ez a mód a helyes. Annak adtunk védlevelet, akinek azonnal a saját kezébe adjuk. Nem történhet csalás, mint olyan gyakran előfordul és nem késhetünk el. Lehet, hogy vannak, akik félelemből, hogy elmaradnak és türelmetlenségéből, hazudnak, de inkább ezeknek is hinni, mint egyet is elmulasztani.

A nyugodt, bölcs Salamon Mihály haragszik, de Jakobovits Irén már írja is — közben megadott utasítására — a védlevelet.

Igyekszem minél előbb lekerülni a lépcsőn. Átfúrom magam a tömegen és belekiáltom a nevét a sokaságba. Ha jól emlékszem, Szántó Jenőnek hívták.

Soha emberi arcon a felnyíló örömnek olyan tiszta fényét még nem láttam, mint ennek a fiatal gyerekeknek az arcán, amikor kezében érezte azt a kis összehajtott papírlapot. Rámcsodálkozott elnedvesülő két szeme.

— Már meg is van!? Hogy köszönjem meg?

— Nem jár érte köszönet. Menjen fiam és az Isten vezérelje. Hozza össze mielőbb a családjával. — Vájjon használt-e neki a jókívánság? Szeretném tudni.

Ha lehetne, keresnék egy zugot, egy talpalatnyi területet, ahol néhány percre egyedül lehetnék, anya lehetnék. A fiam jut eszembe, az én drága, becsületes-lelkű, nyílttekintetű fiam, aki már harmadéve elme-

rült a nagy orosz rengetegben. Van-e kéz, amely segíten nyúl felé a szükség ódájában?

A Vadász-utca huszonkilencben nincsen magános zug és a film pereg tovább.

Éjfélkor feküdtünk le, mint olyan gyakran máskor is. Az első álmomból kiránt egy kéz érintése. A terem teljesen sötét, csak az előtérből beszivárgó, elsötétített, gyenge, kis vérszegény fénynél látom, hogy egy fiatal lányka guggol mellettem.

— Fontos levelet hoztam — súgja —, az unokaöccséről van benne szó-

Nagyon gyorsan ébren vagyok. Lebotorkálunk a lépcsőn, hogy a földszinti világításnál, ahol még mindig folyik a munka, elolvashassam a levelet. Dr Náthán Sándor és munkatársai még mindig dolgoznak.

A levelet Goldenberg írta, Náthán doktor és az unokaöcsém baj társa. A Vilma királynő-úti fiú árva ház romjai között rejtőzik, küldjünk valakit érte, fontos, életbevágó közlendői vannak az unokaöcsémről.

Megmutatom a levelet Náthán doktornak.

— Legyen szíves várni — feleli —, amíg itt befejezem a munkát, majd azután megbeszéljük, hogy mit tehetünk.

Éjfél után két órakor végez a munkával. A koromsötét udvaron keresztül lebotorkálunk az udvar túlsó oldalán húzódó Somér-pincébe. A pince még világos a végében még ébren vannak a fiúk és dolgoznak. Készülnek a védlevelek. Keresünk valakit, aki reggel kivinne a romházba egy védlevelet és behozná a házba a bujdosó Goldenberget. Nem vállalja senki a megbí-

* Ifjúsági csoport.

zást. Az utca veszélyes. Visszamegyünk a sötét, mélyen alvó étkeztetőhelyiségen keresztül a földszintre. Itt úgy látszik egyáltalában nincs éjszaka. Munkaszolgálatosok várják a reggelt, a fiatalság különböző csoportokba verődve ácsorog, beszélget, tárgyalja a napi eseményeket, kilátásokat, melyek úgy látszik nem hagyják aludni, vagy pedig nincsen fekvőhelyük a zsúfolt házban. Egy fiatal leány egy nagy tálcán darabokra vagdalt kenyeret kínál körül. A várakozók éhesen kapkodják el, nem csoda, régen várnak és még messze van a reggel. Helyenként alvó emberek hevernek, vagy ülve, lekonyult fejjel alszanak, mozdulataikkal álmukban is a leesés veszélyével küzdve. Valóságos éjjeli menedékhely.

Már három óra van és még mindig nem találtunk senkit. Az egyik fiatal csoportban végre akad egy vállalkozó. Megbeszéljük vele, hogy reggel hat órakor kimegy a Vilma királynő-úti romiházba. Hét órától kezdve legyen valaki kint a ház bejáratánál, hogy besegítsék őket.

Nem merek többé elaludni. Már háromnegyed hétkor a bejáratnál vagyok, de hiába várok. Türelmetlenül kémlelem az utcát. A betört üvegajtó helyét be-deszkázták, csak kémlelőnyílást hagytak rajta. Ezen keresztül le nem veszem a szemem az utcáról, az örök türelmetlensége dacára. Nyolc óráig várok, nem jön senki. Végre Náthán doktor valamelyik sarokban rázza fel a mélyen alvó vállalkozót. Értelmetlenül bámul rá, fogalma sincs róla, hogy mit ígért az éjszaka.

Találunk egy másikat, aki megkockáztatja az utat. A Vilma királynő-út elejéről visszafordul. Erős igazoltatások folynak azon a környéken. Végre mégis sikerül. Náthán doktor talál valakit aki elvégzi a feladatot és Goldenberger bejut a házba. Fel sem keres. Nekem kell őt felkutatnom a vadászutcai dzsungelben. De ez is felesleges volt, úgysem tudott semmi ér-

demlegeset mondani. A Dunántúlra vitték őket. Az SS katonák rájuk fogták egy szalmakazal felgyújtását és közéjük lőttek. A század szétfutott. Ők egy erdőben bujkáltak két napig. Goldenberg akkor megkockáztatta és Budapestre szökött. Az unokaöcsém nem mert jönni, ott maradt, nem tudja mi lett a sorsa. Hol van itt az életbevágóan fontos sürgősség? Ha egyszerűen megírja, hogy ő maga itt van, segítsünk rajta, akkor is megtörtént volna. Egy ember akit ismerünk, akin segíthetünk, nem kétséges, hogy megteesszük. Minek kellett bennem felesleges reménységeket ébresztetni? Mit törődik az életöszton a mások reménységeivel!

Dr. Sebestyén József, a fiatal hitoktató jött be a házba. Sánkmunkáról szökött. Nem beszél semmit, de az arca és külseje eleget mond. A nagyiroda egyik felszabadult pultján kap fekvőhelyet. Néhány nap múlva behozza a húgát. Csinos, barna, nagyon rendes leány. Hadiüzemből jött. Sem a zároltság, sem a túlfeszített munka, az általános nyomottság, nem hagytak rajta bélyeget. Az arca mosolygós, két fekete szeme ragyog. Örül, hogy visszakapta fivérét.

Másnap reggel a két testvér készülődik. Kimennek, meglátogatják az édesapjukat. Intem őket, ne legyenek könnyelműek, de nem lehet lebeszélni egyiket sem. A késő délutáni órákban még nem jöttek vissza.

— Ezekkel baj történt — mondom a lányomnak. Érzem, hogy bajba jutottak. Nem használt a figyelmeztető szó.

Sötét este van már, mire a leány visszajön, egyedül. Rá sem lehet ismerni. Az élénkszemű, elevenarcú leány eltűnt. Egy hullaszínű arc, amely hasonlít rá, zöld- és kék aláfutásos szemekkel, görnyedt testtartással. Egy kicserélt ember.

A két testvér régen nem látta egymást. Sok volt a beszélőnivalójuk. Nem figyeltek arra, hogy mi történik körülöttük és ia beszélgetésbe elmerülve, nekimentek egy szembejövő sárgacsillagos menetnek. A nyilasok igazoltatták őket, azután bekísérték a Teréz körúti nyilasházba. Szerencsétlenségükre több védlevél volt a fiúnál. A rokonaik számára vitték magukkal, de ami még nagyobb baj volt, üres védlevelek is voltak közöttük. A fiút mezítláb elvezették. A leány utána akart futni, de kegyetlenül elverték. A testi fájdalomtól és kétségbeeséstől összeroskadt. Később jött egy nyilas és kiválasztott az összefogdosott nők közül ketőt. Az egyik szerencséjére ő volt. Elvitte őket egy megürült, gazdátlaná vált zsidó lakást kitakarítani. Összetörtnek, betegnek érezte magát, de nem mert elmentmondani. Amikor a munkát elvégezték, ami összevert tagjainak szörnyű kínt jelentett, a nyilas könnyű kézzel vett ki a zsidó szekrényéből selyemharisnyákat a jutalmazásukra és azután elbocsátotta őket. Így került vissza. Néhány napig beteg volt, azután a teste meggyógyult, de lelkileg letört maradt. Szaladgált egyik embertől a másikhoz, kért, könyörgött, keressék meg a fivérét. Úgy hírlett, hogy a Sváb-hegyre vitték a Gestapohoz. Minden hiába volt. A vidám, mosolygó leányból egy sápadt, szófukar, barátságatlan ember lett. Mindössze néhány órán keresztül volt a nyilasházban.

*

Megint telefonál a porta értem. Egy hölgy keres. Csinos, középkorú asszony. Nem ismerem. Soha sem láttam. Bemutatkozik. Tatabányáról jön és levelet hozott az unokaöcsémtől. Az örömöm leírhatatlan. Végre egy életjel. Saját kézírása, itt nem lehet semmi hiba. Védlevelet kér. Azt írja, hogy az életéről van szó. Csatlakozott a bánhidai munkásszázadhoz, oda várja a

védlevelet. Még nyolc nevet sorol fel a levélben, akiknek számára szintén kér védlevelet. Megmutatom a levelet és bemutatom az idegen asszonyt Náthán doktornak. Elmondja, hogy a nyolc ember nála van megbújva, tatabányai telepén, elvinné számukra a védleveleket, hogy szabadulhassanak. Náthán doktor kész megadni a védleveleket. Segíteni akar volt bajtársán, az unokaöcsémén. Az idegen asszony, látva a készséget, megkockáztatja a kérést, hogy az ura számára is adjunk védlevelet, aki vele ellentétben zsidó és Mosonmagyaróváron teljesít munkaszolgálatot. Megkapja ezt is. A búcsúzáénál megszorítom a kezét.

— Asszonyom! — és könnyörögve nézek rá, — Megkapott mindent, amit kívánt. Most visszautazik Tatabányára, kézbesíti az ott bujkálóknak a védleveleket, de ígérje meg, fogadja meg a szavára, hogy lelkiismeretbeli kötelességének fogja érezni eljuttatni az unokaöcsémnek is Bánhidára az iratot.

A két ujja esküre lendül.

— Esküszöm mindenre ami szent előttem, hogy az unokaöccse megkapja a védlevelet. — Utolsó szavaival még egy kérése van. A sógornője és az anyósa nagyon rendes emberek. Jó zsidók és nagyon szerencsétlenek, hogy a gettóba kell menniök. Szeretne rajtuk segíteni.

— Utazzék nyugodtan haza — mondom neki —, hagyja itt a címüket, ha módomban lesz, elküldöm nekik a védleveleket.

Két nap múlva, a hölgy jellegzetes szép írásával levelet kapok. „Én még mindig Pesten vagyok“ írja, „és addig nem utazom el, amíg kérésemet nem teljesíti.“

Nem tudom mire vélni ezt a levelet. Nem tudom milyen kérésről van szó. Az anyósának és sógornőjének elküldtem a kért védleveleket.

Harmadnap jön egy levél, amely a vadászutcai

ház nagy postaforgatagában elmaradt, meg kellett volna előznie az előbb kapottat. Egy tizenöt névből álló névsor hull ki belőle, nagyrészt nem zsidó nevek és rövid, követelő hangon a kívánság, hogy küldjem el ezeket a védleveleket is, mert az unokaöcsém levelében ezek a nevek is szerepeltek és úgy látszik nem vettem észre. Fel vagyok háborodva ezen a hazugságon. Leviszem Náthán doktorhoz a levelet.

— Adjuk oda? — kérdezi az ő szokott jóindulatával. — Hiszen az unokaöccséről van szó.

— Nem! — mondom haragosan. — Ez az asszony zsarol. Láta, hogy szenvedek és ki akarja használni a lehetőséget. Ennek már nem hiszek. Megszegte az esküjét. Ilyen emberben nem lehet bízni.

A negyedik napon ismét jön egy levél: „Vegye tudomásul, hogy nem megyek el. Beszélni akarok önnel.“ A porta éppen telefonál értem. Az asszony lent van a kis előtérben, beljebb nem engedték. Kimegyek hozzá. Röviden, követelően, csaknem szemtelenül beszél, keresztbevetett lábbal, cigarettával a szájában. Nem ismerem rá, annyira átalakult a fellépése.

— Nem kapta meg a leveleimet?

— De igen, megkaptam.

— Nem megyek el innen, míg meg nem kaptam a tizenöt védlevelet. Az unokaöccse várhat!

Elszomorodva ennyi emberi romlottság felett, leplezetlen megvetéssel nézek rá.

— Ön zsarol. Abban a levélben semmiféle nevek nem voltak, csupán az a nyolc, amelyeket még aznap elintéztem. Ön úgy látta, hogy túlságosan szívemen fekszik az ügy, simán ment az egész, tehát vannak még utólagos kívánságai is. Ha egyenes, becsületes nyíltsággal jött volna, talán nem hiába jön, de zsarolni nem lehet. Egyébként, mondja meg őszintén, nem szégyeli magát? Ennyit ér az ön szava és esküje?

Hirtelen átváltozik egész lénye. Eldobja kezéből

az égő cigarettát, arckifejezése szelíd, majdnem alázatos lesz és szinte könnyörögve, megfogja a kezemet.

— Bocsásson meg nekem. Igaza van. Zsarolni akartam, de higgye el, ez nem én voltam. Nem is tudom, hogy tehettem ezt én, aki egész életemben önállóan gondolkoztam és önállóan cselekedtem. Az a sok kétségbeesett ember levett a lábamról. Legyen nyugodt, az unokaöccse már megkapta a védlevelet. Egy honvéd vitte el neki Bánhidára. Rábírtak, hogy jöjjek vissza, mondjam, hogy ez a tizenöt név is a levélben volt és addig nem megyek haza, amíg ezeket is meg nem kapom és nem küldöm el unokaöccsének az írást.

— Ha mindjárt az első napon ilyen őszintén beszélt volna — mondom neki —, talán még segíthetünk, hiszen megértjük a kétségbeesés hangját, de éppen ma szüntették be a védlevelek kiadását. Különben, meg kell őszintén mondanom, megingott a bizalmam.

— Belátom, hogy megvan rá az oka, de meg fogja látni, hogy a jövő engem fog igazolni.

Néhány nap múlva tényleg igazolva volt. Az unokaöcsém írt, megköszönte a papírt, amellyel feljött Pestre az Albrecht-laktanyába és egyben elbúcsúzott, mert viszik Dunántúlra és onnan ki az országból.

A szörnyű balsiker elkeserített. Megkíséreltem, hátha mégis be tudom hozni magamhoz, a vadászutcai házba. A bajtársai közül mör többen voltak ott. Megkerestem azokat, akikről tudtam, hogy baráti viszonyban álltak velem.

Goldenberg, akit már régebbről ismertem, vállalta, megkísérli egy cédulát bejuttatni az Albrecht-laktanyába. Dolgavégezetlenül jött vissza. Megközelítette ugyan a laktanyát, de nagyon erős az őrizet. Félt, hogy

rajtaveszt, nem mert tovább menni. Akkor már sokan megszöktek, ezért őriztették szigorúbban. Ezt meg tudtam érteni. Egy szökött munkaszolgálatos az életével játszik. Kevesen születnek merész és önfeláldozó hősöknek, mindenkinek a saját élete az első.

Egy előrehaladottabb korú közös bajtársuk éppen kapóra jött be a házba. Mentőangyalt láttam benne. Szabályos leszerelőlevéllel jött el az Albrecht-laktanyából és még vissza kellett oda mennie az ottmaradt holmijáért, csak lakásbeutalásért jött be hozzánk. Vállalta, hogy elvisz néhány sort és a kényesebb szóbeli üzenetet. Két óra múltával, még ott láttam ugyanazon a helyen.

— (Miért nem ment még el? — kérdeztem tőle.

— Még nem kaptam meg a lakásbeutalást.

— Szerzek magának egy visszatérőjegyet, amellyel akadálytalanul visszajöhet. Addig elkészül a lakásbeutalása.

Elfogadja, de újabb két óra elmúltával még mindig ott látom.

— Már visszajött? — kérdezem. — Sikerült az unokaöccsémnel beszélnie?

Még nincs meg a beutalásom.

Megsürgetem, hogy állítsák már ki ennek az embernek a lakásbeutalást, hogy visszamehessen és elvihesse az üzenetet.

— De hiszen régen a zsebében van az írás! — felelik.

Az ember eltűnt. Alámerült a vadászutcai forgatagban. Mindent elkért, elfogadott, védlevelet, lakásbeutalást, visszatérőjegyet, az unokaöcsémnek szóló írásbeli és szóbeli üzenetet, biztatott, bolondított, amellet nem volt más célja, mint bejutni a házba. Közében volt egy emberélet, bajtársának a sorsa, akinek révén nem egy szívességet látott. Megmenthette volna minden további veszedelemtől, kockázat nélkül, hi-

szen megvolt a szabályos lészerelőlevele és a lehetősége, nyíltan visszamenni a laktanyába és elvinni az üzenetet. Nem tette. Kényelemből, közönyből, önzésből, lelketlenségből. Ilyen poshadt lelkeket is védett a Vadász-utca huszonkilenc. Annyi emberen segítettem (amennyire ember munkája segíthet), azon az egyen, aki a vérség kapcsán legközelebb állott hozzám, nem tudtam segíteni.

*

Még egy húszéves fiú. Nyúlánk, szőkésbarna, teljesen árja arc. Kimondhatatlanul megőrül, amikor meglát.

— Három napja járok itt és nem vagyok képes a szüleim számára védlevelet kapni. Az édesapám fent van a Svábhegyen a Gestaponál, az édesanyám a dorogi országúton menetel és képtelen vagyok segíteni rajtuk.

Salamon Mihályhoz viszem a fiút és bemutatom. Dr L.-né, egy volt vidéki Wizo-elnöknő fia. Szülei számára sürgősen kellenének a védlevelek. Félóra múlva a kezében vannak.

— Mit akar tenni? — kérdezem tőle aggodalmaskodva. — Hogyan tudja megközelíteni a szüleit?

— Először is felmegyek a Svábhegyre az apámért. Van egy német katona ismerősöm, az segít. Azután kimegyek a dorogi országúira az anyám után.

— Kimegy az országútra? Nem fél, hogy a kezükbe fut?

— Vannak írásaim.

— Tudja, hogy milyen sors vár azokra, akinél hamis írásokat találnak?

— Az én írásaim nem hamisak. — Megmutat egy idegen névre szóló, eredeti leventeigazolványt.

— Hogy jutott hozzá?!

Zavarba jön. Fiatal, rokonszenves arcán átfut a szégyenkezés mély pírja.

— Bevallom, olyat tettem, amit még soha életemben. Álmomban sem jutott eszembe, hogy valaha ilyen fogok cselekedni. Ezt az igazolványt loptam. Az előljáráson volt dolgom. Elöttem feküdt az asztalon és egy őrizetlen pillanatban elvettem.

Most már vérvörös az arca a restelkedéstől. Ismerni kell őt, a családját, a nevelését, hogy mérlegelni tudhassa valaki, mit jelentett számára ez a cselekedet, mi mehetett végbe benne, ha erre rászánta magát.

— A többi könnyű volt — folytatja. — Írtam az igazolvány adatai szerint megjelölt helyekre és megkaptam az összes eredeti iratokat. Kénytelen voltam. A szüléimét meg kell mentenem. Az édesanyámat vissza akarom hozni a dorogi országúiról. Tessék a számukra lakásbeutalást készíteni, mire visszajövök.

Néhány nap múlva tényleg bejött a lakásbeutalásért. Éppen most hozta vissza az édesanyját és haladéktalanul viszi a szüleit a védett házba. A lakásbeutalást megkapja, de, ígérete dacára, napokig nem hallok róluk semmit. Napok múltán jön az édesanyjával együtt, aki nagyon megviseltnek látszik, de azért egészen derült és mosolygós. Megtudom, hogy éppen amikor a fiú hazaért a lakásbeutalással, az édesanyját az egész házzal együtt ismét elvitték a nyilasok. A már nem fiatal asszony Hegyeshalomtól visszaszökött, éppen amikor átlépték a határt. Utánalóttek, eltalálták a lábát és megsebesülve jött vissza Budapestre. Most már nem csodálkozom a fiú bátorságán, mikor az anya erre képes.

Megkérnek, hogy az anya ott szeretne maradni néhány órára, míg a fiú néhány ügyes-bajos dolgát elintézi, azután visszajön érte. Az iroda túlhangos, türelmetlenséggel telítve, sehol egyetlen hely, ahova békén, nyugodtan le lehetne ülni. Ebbe a zajba, a helyszűkébe,

a lázas, nyugtalan iramba lassan bele kellett szokni, bele kellett nőni, nem lehet hirtelen, váratlanul elfogadni. Látom, hogy szegény asszony ideges, fáradt, pihennivágyó és még egy ülőhelyet sem tudok adni. Nem akar tovább várni. Hiába marasztalom, elmegy. Mikor a fiú visszajön és meghallja, hogy az édesanyja ennyi keserves tapasztalat után ismét nekivágott az utcának, a szája széléig elfehéredik.

— (Most már nem várok egy percig sem — mondja izgatottan. — Árjásítani fogom őket.

Később hallottam, hogy ez sikerült is. Távolságban Budapesttől érték meg a felszabadulást.

*

Egy sötét, decembervégi estén jön be a házba Rosenthal Izidor, régi, kedves barátunk, talpig ember, aki valamikor mindenki felé kinyújtotta segítő kezét. Tíz hónapig volt a Markó-u teában és úgy látszik, hogy a tíz hónap nem mérhető fel húsz esztendővel. Az utcán fogták el a sógorával együtt. Végre tíz hónap után elővették az ügyet és felmentették Őket. Három napig a toloncházban voltak és onnan szabályos elbocsátólevéllel jöttek ki.

Nem tudnám, hogy ő az, ha nem figyelmeztettek volna előre, hogy itt van. Törődött és öreg, zavart és habozó. Természetellenesen hosszú haja megöszülten, csapzottan fogja körül a fejét. Amikor meglát, sírni kezd.

— A feleségem, a feleségem; nem tud róla valamit? A fiamról sem hallottam semmit. Munkaszolgálatos volt. Nem tudom hol lehet.

Nem tudok bizonyosat mondani. A feleségéről hallottam, hogy valahol vidéken van megbújva. A fiáról nem tudok semmit. A védlevelüket elküldtem, nem tudom megmondani, hogy kezeikhez jutott-e?

A könnyei szüntelenül folynak.

— Hát az én feleségem nem lehetett volna itt? Ilyen helyen? — kérdezi kétségbeesetten.

— De igen Ha bejött volna, bizonyára módját tudtuk volna ejteni. Sokat gondoltam rá, de nem tudtam elérni, sógornője mondta, hogy nincs Budapesten.

Vigasztalan. A könnyei egyre folynak. A felesége sorsa aggasztja és én nem tudok neki nyugalmat adni. Megsímogatom, megcsókolom az arcát, mint egy nagy síró gyereket és úgy biztatom.

— Meglátja, hogy összekerülnek a feleségével és a fiával is. Olyan jó és jámbor embereket nem hagy el az Isten. ,

Többen vagyunk, akik ismerjük őt és szeretettel vesszük körül. Marasztaljuk, nyugtatjuk, mert nagyon nyugtalannak látszik. Ki akar menni a házból. Nincsen türelme, a sógorát félti, aki elment a Wekerle Sándor utcai követségi házba. Megígérjük, hogy telefonálunk érte, de nincsen szabad vonal, majd később. Ez nem elégíti ki. Mindenáron menni akar. Engem hívnak fel az irodába. Megígértetem vele, hogy nem megy ki a házból. Ha mindenáron el akar menni, várjon kicsit, többen vannak itt a Wekerle Sándor-utcai követségről, majd azokkal együtt fog átmenni.

Félóra múlva lejövök az irodából, de Rosenthal Izidor eltűnt. ígérete dacára elment. Napok múlva hallok, hogy éppen akkor ért a Wekerle Sándor utcai házhoz, amikor sógora lefelé jött a lépcsőn és mindketten az ott leselkedő nyilasok kezébe estek. Nem tudhattuk, mi lett a sorsa.

Később ő maga mesélte el, hogy a nyilasok akkor már több zsidót tereltek maguk előtt. Kétfelé választották őket, ő ösztönszerűen átment a másik csoporthoz és a sógorát is odaintette maga mellé és tényleg ezt a csoportot vitték a gettóiba. A másikkal nem tudni mi történt. Nagyon közel voltak a Dunához. A kegyet-

len verés nem maradt el, mielőtt a gettóba szállították volna őket.

— Látja, látja — mondom neki szemrehányóan, —, nem tartotta meg az ígéretét. Kiszökött tőlünk. Úgyis eléggé meg volt törve, ezt a verést megtakaríthatta volna.

— Nem baj — feleli. — Kihevertem. Amint látja, megint emberi külsőm van. Nem fájt az a verés, mert megmentettem a sógoromat.

Pereg a film. A Vadász-utca huszonkilenc apró atomokból mozaikszerűen összerakott filmje. Minden atom egy-egy emberélet. Egy kifelé nem nagy, de önmagában teljes tragédia, melynek mozgó rugója az életösztön, ez a jót, rosszat egyaránt kiváltó, mindenél erősebb hatalom, amelyet a természet az emberi lélekbe ültetett.

November tizenötödike volt a védlevelek kiadásának határideje. Alig néhány nap választott el ettől az időponttól és a kérelmezők száma egyre szaporodott. Ezt a rövid időt ki kellett használni, annál is inkább, mert siralmasan sok a visszamaradt védlevél, azoknak a szerencsétleneknek védlevelei, akik többé nem tudtak jelentkezni.

Megkérem dr. Kőnig Pált, tegye szóvá a referensek esti megbeszélésén, hogy legalább ezekben az utolsó napokban adják azonnal kézbe a védleveleket.

— Hogyan képzei ezt kivihetőnek? — kérdi tőlem. — Ez majdnem lehetetlen.

— Menjenek le a referensek a földszintre, vigyék magukkal a gépíróikat és egy-egy tisztviselőt a jelentkezési ívek kitöltésére és amíg a referens a félt kihallgatja, a másik kettő elvégzi az írásbeli munkát.

Nem tudom, megtette-e Kőnig dr. az ajánlatot, vagy más úton született meg ez az elhatározás, de másnap reggel lent ültek a referensek munkatársaikkal a földszinti nagy helyiségben. Sorban engedték be az embereket, akik mindjárt nyugodtabbak is lettek arra a hírre, hogy a védleveleket azonnal meg is kapják.

— Igaz!?! — kérdezi tőlem egy asszony, amint el-

mentem mellette. — Nagyon kérem, mondja meg, hogy igaz-e, hogy azonnal meg is kapjuk a védleveleket és nem kell még egyszer jönni?

— Igaz, igaz. Csak legyenek nyugodtak.

Összekulcsolta a kezét, felnézett a nagy helyiség poros, piszkos mennyezetére, azon túl keresett valakit, aki minden emberen segíteni tud.

Este mindenkin meglátszott a jól és eredményesen végzett munka boldogító tudata.

— Ma jó munkát végeztünk — mondta elégedetten Salamon Mihály. — Közel ezer védlevelet adtunk közvetlenül kézbe.

Bennem égett még Salamon Mihály szava, nem álltam meg szemrehányás nélkül.

— Ugye, ugye gyilkoltam magukat, amikor arra kértem, hogy adjanak azonnal kézbe védleveleket?

— Igen, igaz, de nekünk kötelességünk volt a dolognak megadni a megillető jelentőségét és bizottság elé vinni a kéréseket — felelte ő.

Ebben neki volt igaza, hiszen nem láthattunk a jövőbe.

A rövid idő elmúlt. A kevés számú védlevél elfogyott, szembe kellett nézni a ténnyel, hogy a védlevelek kiadását be kell szüntetni.

November tizenötödikére volt kitűzve a zsidó házak végleges kiürítésének határideje. A védlevéllel rendelkezőknek a védett házakba, a többieknek a gettónak kijelölt városrészbe kellett költözniük. Ez a bizonyosság újabb ostromot jelentett a Vadász-utca huszonkilencnek. Senki sem akarta elhinni, hogy nincsen több védlevél. Siralmas volt a kemény falként torlódó, kétségbeesésében makacs tömeg. Ott töltötték a napot, egyre jobban megtöltve az utcát, dacára annak, hogy nem nyertek bebocsátást.

Salamon Mihály és dr Mezei Rezső a nap túlnyomó részét a szabadságién követségen töltötték, tárgyaltak Krausz Miklóssal, harcoltak a követség elzárkózottságával, de ezúttal eredménytelenül. Nem tudtunk több védlevelet adni.

Azonban nyugodtan és zavartalanul adták tovább a munkaszolgálatos védleveleket. Meg kellett akadályozni, hogy elvigyék őket. Salamon Mihály nem nyúlt ezekhez a védlevelekhez. Utoljára még húsz űrlapot adott a kezembe.

— Ez még a Wizóé. Ügy gazdálkodják velük, hogy ezek az utolsók, ha csak nem alkar más védlevelet adni.

Az első pillanatban megrettentem erre a gondolatra. Hiába, a nevelés, a felfogás, az erkölcs szava, ezt nem olyan könnyű legyőzni. De a húsz védlevél hamar elfogyott, a kérések, levelek, sürgönyök forrása kiapadhatatlan volt, nem tudtam elítélni a hamis védleveleket. Gonoszul veszélyeztetett életekről volt szó, nem számíthattak a módszerek. Mit jelentett egyáltalában a saját biztonságunk érzése, ha nem menthetünk meg tömegeket. Meg kellett kísérelni. Legfeljebb elpusztul a ház kétezer lakója is, ha felfedik, hogy hamis védlevelek fészke a Vadász-utca huszonkilenc, akkor visznek innen mindenkit. Ezzel a ténnyel szembe kellett nézni, ezt vállalnia kellett becsületesnek és nem becsületesnek egyaránt. Mert akadtak nem becsületesek. Akadtak lélekkufárok is. Amikor ennek a könyvnek a megírásához fogtam, becsülettel megfogadtam magamban, hogy a tiszta igazságot írom, nem szépítek és semmit el nem hallgatok. Jó és rossz lásson napvilágot.

A munka é?én igaz és tisztakezű emberek álltak. Egyizben szemtanúja voltam, amikor Franki Jenőnek egy imakönyvet küldött valaki. Egészen kicsiny, egyszerű, feketefedelű imakönyv. Szeretettel simogatta kezével és szemével és azután betette a fiókjába.

— Igaz, hogy egy imakönyv, de mégis visszaküldöm.

Ez is vesztegetés. — Ez volt az élenálló szellem, de voltak, akik nem álltak ezen az erkölcsi alapon. Főleg voltak a ház vendégei közül olyanok, akik visszaéltek belső kapcsolataikkal, azokat használták ki.

Soha nem kételkedem az emberekben. Hiszek cselekedeteik tisztaságában, mindig elhiszem azt, amit nekem mondainak. Talán éppen ezért, a hazugság, a rejtett, álcázott hamisság bizonyítékait mindig valósággal tálcán hozta előm a sors. Menekülök előlük. Néha rászorítom az ökleimet a két szememre. Ne lássam, amit nem szeretek látni. Nem jó látó szemekkel bírni. Sokszor nem jó. Egy futó pillantásból, az arcizmok megrándulásából, egy rejtett félmosolyból meglátni, mi megy végbe az emberekben. Ismeretlen emberek arcán láttam nem egyszer lelkük meztelenségét és tetteik alacsonyságát. Szívükben hordhatják a szégyenbélyeget azok, akik a biztonságosnak tudott exterritoriális zug védettségéből visszaéltek az utca hajszolt zsidójának halálfélelmével, akik közül nem egy az utolsóját adta oda az akkor még életet jelentő védlevélért.

Hullarablók! Hullarablók!

Hogy kint milyen zsarolás és visszaélés folyt, arról csak később kaptam ízelítő példákat. Odafutottak-e ezeknek a számai valamilyen kerülő úton — amiről a belső vezetés nem tudhatott — a Vadász-utcához, vagy szabadon burjánzó magánvállalkozások voltak-e? Ezt persze utólag megállapítani nem lehet. Üzérkedtek a szegény hajszolt zsidó életével. Még a kézbesítőik között is felütötte fejét az anarchia. Dacára annak, hogy a követség megfizette a meglehetősen magas kézbesítési díjakat, futárok, postakézbesítők, minden közvetítő közeg százasokat zsarolt és a szerencsétlen, hajszolt, menekülni vágyó zsidó fizetett. Fizetett, amit kérték. Az utolsóját is odaadta.

Hullarablók! Hullarablók!

Bár döntés szerint november tizenötödike volt a védlevelek kiadásának záros határideje, csendben még napokig adtak ki úgy a polgári, mint a munkaszolgálatos fronton. Nyilvánosan a lakásbeutalások vették kezdetüket. Hetven házat kaptak a svájci védettek.

Fönt, a nagy irodahelyiségben Sálamon Mihály intézte a pártok, tisztviselőik és hozzátartozóik kéréseit, megadta a beutalási engedélyeket, melyeket dr Geyer Artúr és segítőgárdája intéztek el és négy referens aláírásával hitelesítettek. A földszinten egész sereg tisztviselő ült a kintről jövő kérések elintézése végett. Csak azok lettek bebocsátva, akiknek védlevelük volt, ennél fogva jogosultak a beutalásra. A megosztott munka dacára a feladat mégis nehéz volt és sajnos, eredménytelen. Mire a szabályszerűen beutaltak megjelentek a védett házakban, azok a pincétől a padlásig meg voltak telve részint védlevellel rendelkezőkkel, akik beutalás nélkül foglalták el a lakásokat, részint az országutakról visszaszökött vagy helyben bujdosó jogosulatlanokkal. Nagyon soknak nem volt védlevele. Ezrekre menő tömegek voltak az egyes házakban, a téli hideg dacára még a lépcsőházakat is elárasztva. A Vadászutca pedig egyre adta a beutalásokat a rendelkezésükre bocsátott hetven házba.

Az első napok után megmutatkozott, hogy lehetetlen a védett házak ügyét, főként a beutalásokat a központból intézni. Megalakult a védett svájci házak lakáshivatala, Hirsch Márton és Waldapfel tanárok vezetésével a Pozsonyi út 32. szám alatt. A hely megfelelő volt, mert a védett házak túlnyomó része a Dunaparton, Pozsonyi-út, Tátra-utca, Hollán-utca, Sziget-utca és környékén volt. Innen könnyebb volt a házak helyzetének áttekintése, főleg az elhelyezési lehetőségek szempontjából és ide könnyebben eljutottak az emberek, miután úgyis erre a környékre kellett költözniük. Mégis nagy nehézséget okozott a hagytorlódás.

A hetven ház kevésnek bizonyult. Kaptunk még hat házat. Ritkítani lehetett kissé a túltömött házakat, főleg a lépcsőházakat és óvóhelyeket kellett kiüríteni, ahol a téli hideg ellenére aprógyerekes családoknak kellett meghúzódniuk, takarók, fekhelyek nélkül, mert nehéz volt a szállítás, »szállítási eszközök nehezen és csak zsarolásra beállított díjak ellenében voltak kaphatók, legtöbbször tehát csak annyit vittek magukkal, amit egyedül elbírtak. A hat pótház is kevésnek bizonyult, a lakások egészségtelenül túlszűfoltak maradtak. Helyenként egy kétszobás lakásban ötven-halvan ember húzódott meg.

A Vadász-utca és a lakáshivatal egyformán becsületesebben igyekezett dolgozni, de a kevésszámú ház nem tette lehetővé a kielégítő megoldásokat.

Heteken keresztül reggelenként felsorakoztak a lakáshivatal tisztviselői és rendőri kísérettel, csillag nélkül kivonultak a Pozsonyi-útra, ahonnan csak késő este tértek vissza. Sok volt a tennivaló, sok a panasz és orvoslandó ügy, de orvoslásra nem volt meg a kellő lehetőség, bár a teljesítőképesége legjavát adta mindenki.

A november tizenötödikét megelőző három nap pánikszerű volt. A külső és belső bejáratoknál megsokszorozták az őrséget. A Gordon* marcona, tagbaszakadt, hatalmaserejű fiataljai állottak a külső bejáratnál. A belső bejáratnál dr Grosz Izsák és segítő-társai ültek, teljes szélességében elzárva a felső helyiségekbe és az udvarra vezető utat, mindenkitől elkérve igazoló írásait, amelyeket csak akkor kapott vissza, ha dolgavégzetten ismét távozott. Minden hiábavaló volt, a legnagyobb éberséget is ki tudták játszani és tömegével szöktek be az emberek. Ágyneműk, csomagok, bőröndök halmaza állt az előtérben azon a címen, hogy azt a ház valamelyik lakója számára hozták és minden alkalommal bennmaradt a csomagokkal együtt néhány ember. Egész családok érkeztek, a vezetők tudtával és beleegyezésével, de még sokkal több volt a titokban érkezettek száma. Csak néhány futó szó, egy jelentős pillantás az őrség valamelyik tagja felé, amely azt látszott mondani: «ez az én emberem» és máris belül volt a kapun. Sok méltatlan került be így a házba, és sokan, akiknek ott lett volna a helyük, kintrekedtek.

Kellett a szigor, az ellenőrzés, mert a ház már túlon túl volt terhelve, de hiba volt, hogy a komoly, intelligens, érett elemek, akik az egész vadászutcai élet folyamán a bejáratra ügyeltek, ezekben a nehéz napokban teljesen átadták a felügyeletet a nyers, rideg és kritika nélkül való testi erőnek.

A nyilasok is megkezdték ismét átkos munkájukat. Újból elkezdődött a zsidó házak ürítése. Ahol megjelentek, percek alatt le kellett menni az udva-

* Ifjúsági csoport.

rokba. A védleveleket nagy általánosságban figyelembe vették. Akadtak egyesek, akik korlátoltan, meg sem értve a diplomáciai kapcsolatok jelentőségét, egyszerűen összetépték a védlevelet, voltak, akik okoskodva aláírásokat követeltek, úgyhogy a követség közbenjárására a rádió és az újságok hírül adták, hogy a svájci védlevelek aláírás nélkül érvényesek, ezektől eltekintve, az első időben el volt ismerve a védlevelek jogosultsága. A védlevéllel nem rendelkezők közül az öregeket és gyermekeket elvitték a gettóba, a negyven év körülieket, kik közé sokszor ötvenévesek is kerültek, mert hiszen csak szemre ment a dolog, elvitték az óbudai téglagyárba.

¹ Dermesztő ijedtséggel futott rajtunk keresztül a szó: «téglagyár». Eszünkbe jutott Kassa, Kolozsvár és a többi nagy város téglagyáraitól befutott, minden jó emberi érzést felborzoló hírek. Tehát hazugság volt, hogy gettó és védett ház, hanem téglagyár és deportálás. És természetesen, hogy a fiataloknál kezdik.

Ezrek és ezrek ülnek napokig étlenül, szomjan a beázott téglagyár nedves tégláin vagy földjén és aki nek nincsen szerencséje, nem tud szökni, vagy valami más módon menekülni, a téglagyártól elcsigázottan, kihajtják az országútra. Menetirány Ausztria. Szerencsétlenségükre még nyitva az út, pedig az angol rádió szerint az oroszok hét ékben közeledve már Budapest alatt állanak és elzárják a városból kivezető utakat. A komáromi fővonalon azonban szabad az út, a németek és nyilasok ezen a szabad úton sietnek a deportálással. Egymásután viszik a munkaszázadokat is.

A városból kivezető országutak, melyek Dorog, Hegyeshalom felé futnak, tele vannak nyilasoktól kísért, fáradt, vánszorgó, kimerült sárgacsillagosok kígyózó meneteivel. Maga a város siralmas képet nyújt. A védett házakba és gettóba költözés miatt fel van függesztve a szabad mozgást korlátozó rendelkezés.

A védett házakba batyukat cipelő családok, a gettókba költözködő öregek és gyerekek s mindenükből kifosztott téglagyáriak közül kiselejtezettek telítik az utcákat, míg a többiek, szerelvény, vasúti kocsik, közlekedési eszközök híján, már gyalogszerrel menetelnek az őszi esőzéstől lucskos vagy az éjszakai hidegtől göröngyösre fagyott országutakon.

Egy óvatlan pillanatban kinézek az egyik utcai ablakon és a keskeny Vadász-utca képe mindent megmutat. Szemben éppen akkor lakoltatnak ki egy zsidó házat. Az utca túloldalán a Dunapart felé vonuló, batyuk alatt görnyedő százak szakadatlan menete. A ház idegesebb és kétségbeesettebb mint valaha. Jönnek a kis cédulák, üzenetek, futó kézírással írt lapok, majdnem mind egybehangzóak: «Hegyeshalom felé megyünk.», vagy «Dorogon vagyunk.» «Hozzatok ki a téglagyárból, mert elvisznek». A nyilasok néha bevetődnek az utcába, kiharítanak egy csoportot a tömegből és irány a téglagyár. Pillanatok múlva ismét összefut a szétszórt tömeg, nem törődnek most már semmivel. Ismét elvitték az anyát, a testvért vagy a gyereket, mindegy már a személyes biztonság kérdése, csak egy a fontos, hátha vissza lehet hozni az országúton menetelőt.

Az országutakról szívettépő hírek jöttek. Sokan nem bírták az utat, elhullottak az országutak mentén. Nem csoda. Napokig étel és ital nélkül, fásultan lesni a téglagyárban az idő múlását és azután baromcsorda módjára hajszolva az országúton, ehhez soknak nem volt testi és lelki ereje. Éheztek és fáztak. Soknak leszakadt a cipő a lábáról, legtöbbször nem volt egy meleg ruhadarabja. Sok volt a halott. A nyilasok nem kímélték a golyót, élve nem hagytak senkit az országúton. Néhánynak sikerült visszaszöknie vagy az országutakra kifutott autóknak sikerült néhány embert visszahozni, de sokezren túl voltak már a határon.

November tizenötödikén legalább ötszáz emberrel szaporodott a ház létszáma. A helyzet teljesen tartahatatlan volt. Mezei doktor már régen nem figyelmeztetett senkit: «Kérem ez svájci követség.»

Nem lehetett tovább halasztani a Wekerle Sándor-utcai átköltözést. Krausz Miklóssal, aki fokról-fokra harcolt ki valami könnyebbséget, odaát a Szabadság-téren folytak a megbeszélések az átköltözést illetőleg. A költözni készülőket már készen álltak csomagjaikkal, még mindig voltak változtatások az átköltözők személyét illetőleg. A munka szempontjából helyesen akarták megosztani a tisztviselői kart-

Megkérdeztem Salamon Mihályt, hogy milyen munka készül odaát?

— Az alijákat fogják összeállítani — felelte.

Ehhez a munkához magam is átmentem volna, de nem sikerült Krausz Miklóssal beszélnem. Ha átjött a Szabadság-térről, rendszerint fontos ügyeket tárgyaltak és sok embert kellett meghallgatnia. Az volt a benyomásom, hogy őt, aki tömegekért harcolt, gondolkozott és cselekedett, idegessé teszik az egyéni kérelmek. Pedig csak a csoportunk érdekében szerettem volna átmenni. Így hát maradtam.

Az átköltözés november tizenhatodikán megtör-

tént. A referensek nagy része, tisztviselők és családtagjaik, minden ifjúsági alakulatból néhány ember átment a Wekerle Sándor-utcába. A követségi kocsi egyenként vitte át a családokat.

Az utolsó napon felszaporodott óriási létszám mellett alig lehetett észrevenni, hogy százhusz ember elhagyta a házat. A referensek közül csak Salamon Mihály maradt a házban, mint elnök, rajtakívül Franki Jenő, dr Herskovits Fábián és Geiger Imre. És itt volt még a ház feje, Weisz Artúr.

Helyek csak a két irodahelyiségben szabadulnak fel. Az első estén a szemfüles fiatalok, éppen a nem dolgozó fiatal, asszonyok, a szobaparancsnok engedélye és megkérdezése nélkül elfoglalják a felszabadult helyeket, szokásuk ellenére gyorsan megágyaznak és korán lefekszenek. Egykedvűen hagyják dühöngeni a szobaparancsnokot és mindazokat, akik a felszabadult helyekre több joggal pályázhatnak. A lányom közelében felszabadul egy sarok, amelyre én vártam, hogy végre elkerüljek az örökké mozgalmas út széléről. Mielőtt elfoglalhattam volna, Teichmann doktor és családja már átvették a sarkot, mint saját birodalmukat. Állítólag örökség révén jutottak hozzá, a volt lakó rájuk hagyományozta. Elkerülhetetlen volt egy kis összekoccanás, kölcsönös magyarázkodás, ami azután kellemes megértésben oldódik fel. Egész ottlétünk alatt jó egyetértésben éltünk. Mégis keserít, hogy a nagy változás dacára ott maradjak az útszélen. A száznyolcvan centiméteres fiatal vizavím lázit.

— Ha én a néni helyében volnék, jaj de kinyitnám a számat.

Valahogyan mégis sikerül megoldást találni. A Mezei doktor elhagyott szobája nappal Salamon Mihály elnöki irodája lesz és éjszaka tizenhét ember hálólhelye, itt teremt helyet számomra Bakonyi Kál-

mán, a házparancsnok. Dacára annak, hogy csak egy üvegfal választ el a nagy irodahelyiség középső hajójától, mégis sokkal csendesebb és kényelmesebb. Nagyon jól összehangolt emberek lakják. Este, lefekvés után, még egy órai beszélgetéssel átfutnak a napi eseményeken, politikai híreken, az angol rádió leadásain. A légitámadások senkit sem nyugtalanítanak különösebben. Az erősödő támadások dacára mindenki nyugodtan a helyén marad. Alig akad egy-egy ember, aki lemegy a pincébe, míg a nagyteremben éjszakánként sokszor megindul a népvándorlás és az életveszélyes tolongás a sötét, keskeny lépcsőn. Megedződtek az idegeink. Az elmúlt hetek izgalmas és hajszolt munkaüteme immunissá tett bennünket a szirénahangok, távolban elmosódó becsapódások és robbanások hangjaival szemben. Ilyen okokból soha egy percre sem szakadt meg nappal a munka üteme és éjszaka is nyugodtan maradtunk a helyünkön. A félelem inkább a nemdolgozóknál mutatkozott.

*

Ebben az időben a telített ház már riasztó képet mutat. A százhusz ember távozása dacára, nem férnek el egymástól az emberek, mert titokban ismét tekintélyes szám szökött be a házba. A padlás és pince a nap minden szakában tömegeket dob ki magából, melyek egy kis meleget és világosságot keresve elárasztják a házat, a lépcsőkön és az összes helyiségeken csak könyökharc árán lehet keresztüljutni. Minden ajtónál, minden fordulónál őrség van, mégsem lehet rendet tartani. Éjszaka a lépcsők, az utak, az ajtóbejáratok tele vannak keresztben, hosszában, fekvő felöltözött, horkoló emberi testekkel. Este szigorú parancs megy, hogy az utakon nem szabad feküdni, amint a lámpák elalszanak, nincsen

már a mosdóhoz vezető út, kezeket, fejeket kell kikerülni és az ember ijedten kapja vissza a lábát, amint valami lágy részt érez alatta.

Az ifjúság azt kívánja, adják át nekik az intézkedés jogát. Majd ők megmutatják, hogy lehet rendet teremteni. Hosszas tárgyalások után, keresztülviszik a szándékukat. A rendelkezési jog átmegy a fiatalság kezébe. Megindul az új rendcsinálás. A hang erélyesebb, érdekesebb lesz, de a kép ugyanaz. Embereket, akiknek nincs férőhelyük, sem eréllyel, sem nyersséggel, semmiféle új rendelkezéssel nem lehet eltüntetni. A lépcsőjáratok éppen olyan tömöttek, a két irodahelyiségben éppen úgy hullámzik a tömeg, a különbség csak az, hogy néhány mellbelökéssel, ökölvágással többet kell elszenvednie annak, aki be akar jutni az ajtókon, de bejut mindenki, mert a megnövekedett ellenállás ingerli a lázadt idegeket.

A nagy erély az esti órákban, teremtett valami enyhülést. A pincékből és padlásokról az irodahelyiségekbe áramló tömeggel szemben, a gyakran elhangzó parancs dacára: «Aki nem ide tartozik, azonnal hagyja el a termet», mégis mindig a legmesszebbmenő elnézést gyakorolták. A parancs dacára nyugodtan maradtak, tovább beszélgettek, melegedtek, kigőzölgésekkel és cigarettafüsttel telítve a levegőt. A szellőzést alig várta már mindenki, de erőszakot mégsem alkalmaztak. Az új rend kimondta a szót: „Távozni“ és máris láncot képeztek a fiatalok és kíméletlenül ürítették a termeket. Nyolc órakor valamennyire elcsendesült a zshivaj és ha nem kellett a munkával éjszakázni, tíz órakor már lefekvésre került a sor.

Következett a belső szervezés átalakítása. Volt ötös bizottság, tizenötös bizottság, harminchatos tisztviselőlista, hetvenötös tisztviselőlista, végül még egy kétszázhatvanyolcas is. Erősen kiéleződött az irányzat. A

régi embereket, az idősebbeket félreállítani. Nem számít sem a múlt, sem a tudás, sem készség és munkaszeretet, nem számít az aranyat érő tapasztalat, egyedüli fontos az életkor. A fiatalság mindenre jogosít. Akkor is, ha méltatlan és tehetségtelen, előbbrevaló az idősebbnél. Ez volt az új szellem. Végre hosszas harcok után a régi tisztviselőket másszínű papíron igazolták, ha már kénytelenek voltak őket elismerni, úgy képzelem, hogy ez a nyugállományba helyezés jele volt, de ennek dacára a régi emberek nyugodtan dolgoztak tovább.

Sok érdeme volt ennek a fiatalságnak, de voltak kinövésai is. Egyike volt ez a kihangsúlyozott hatalmi túltengés.

Az irodákban osztályok alakultak. Minden más munka félre lett téve a szorongató szükséggel szemben. A Szmuk-szobában, ahol eddig a védleveleket adták ki, most az elhurcolást jelentő űrlapokat gyűjtötték. Másik helyen a téglagyárban levő védlevelek névsorát állították össze a befutott jelentések alapján. Harmadik helyen az országúton menetelőket- Meg kellett állapítani, hogy kinek van meg a védlevele, kiét tépték össze. Futárok, autók futottak ki az országutakra. A mentési láznak egy újabb hulláma rezgett végig a házon.

Egy felhajszott, felbolygatott, összedobált, minden oldalról kergetett csorda volt Budapest zsidósága.

A rendőrségi őrszobák, nyilasházak, toloncház, telve volt zsidókkal. Nem kellett ok, hogy elkapjanak valakit, ha igazoltan költöző is volt, elvegyék a holmiját és eltüntessék az utcáról.

Most mutatkozott meg a cionista fiatalság igazi értéke, haláltmegvető bátorsága. Most már nem véd-

levelekkel folyt a mentési munka, hanem a személyes biztonság feláldozásával. A rendőrséggel dr Beregi Endre tárgyalt, őt ismerték, megvoltak a kapcsolatai. Soha nem volt neki túlkorai vagy túlkésői az óra, bármikor kiment az éppenséggel nem biztonságos utcára, ha embereket kellett hazahozni a rendőrségről. Megkönnyítette a munkáját a rendőrség jóindulata, de tagadhatatlanul állandó életveszélynek volt kitéve. A többi helyen a fiatalság „dolgozott” a legtalálékonyabb módszerekkel. Voltak nyilasaink, tökéletes egyenruhában, senki sem sejtette bennük a mentőt. Nyitva volt előttük a téglagyár. Hivatalos névsorokkal, hamis nyilas parancsokkal hozták ki az embereket. Nyitva voltak előttük a nyilasházak. Halálmegvetéssel mentek be a kapuikon, ha kerestek valakit. A földalatti műhelyük, ahol a papírjaikat gyártották, nagyon jól működött. Gátlások nélkül pusztítottak bennünket, gátlások nélkül kellett a mentőeszközöket megválogatni.

Voltak leventéink. Szép szál gyerekek. Voltak katonáink, magyar, német, aszerint, hova milyen kellett. Sok embert mentettek meg a biztos romlástól, a halál torkából. A hősi, halálmegvető bátorságnak olyan példáit adta a mi fiatalságunk, amelyet más népek történelme örök emlékezetűvé avatna. Ilyen emberanyagot dobtak el, amely bárhol és bármikor, munkában, harcban, a teljesítmények legjavát tudta adni. Ilyen emberanyagot kényszerítették arra, hogy a nemtelen, embertelen eljárással szemben ne válogasson a mentés lehetőségeire szolgáló eszközökben. Álöltözetben jártak, hamis papírokat gyártottak, de nincs és nem is lehet a világnak olyan igazságos bírója, aki mindezért büntetést szabna rájuk. A mentés érdekében megszegték az emberi törvényeket, de az, amit velünk tettek, megcsúfolt minden emberi és isteni törvényt.

Minden erőlködés dacára kevés volt a megmen-
tettek száma az elhurcoltak számához képest. Elenyészően kevés. Futottak a vonatok a munkaszolgálatosokkal, fekete volt az országút a gyalog hajszottak tízezreivel.

Egyes követségek már felléptek védetteik érdekében. A svédek jártak elől. A svájci követségre is sok panasz futott be, sok svájci védettet hurcoltak el, sokan voltak közülük a téglagyárban, ami a svájci követséget is közbelépésre bírta. De minden hiába volt a nyilasok vak és tehetetlen dühével szemben. Az oroszok Bicske alatt ismét megmozdultak és erősen közeledtek. Néhány csoportot még sikerült kilopniok az országból, de amikor ennek a lehetősége megszűnt, vak dühük nem ismert határt. Ahol egy védlevél a kezükbe került, azt összetépték. Megkezdődött a védett házak katasztrófája. Elkezdtek üríteni a házakat. Hurcolták a városban a csillagos meneteket. Emberkínzás volt az egész művelet, főcélja a védett házak kifosztása, mert hiszen feltehető volt, hogy az a kevés, amit mindenki magával vitt a védett házba, a legjobb holmija és a legnagyobb értéke.

Néha visszaengedték a lakókat a kifosztott lakásokba, de ilyen «jóindulatúak» csak ritkán voltak. Legtöbbször keresztülhurcolták az embereket a városban, a Síp-utca udvaraiba, ahol a téli hideg dacára órákat, sőt napokat kellett tölteniük. A lehetőséghez mérten kaptak egy kis ennivalót, esetleg egy kis meleget is, de sokan alig bírták a meghurcoltatást, az éhséget, főként a hideget. Idő kellett ahhoz is, hogy a túltelített gettóban el lehessen őket helyezni. Egyre nagyobb lett a Síp-utca kötelessége és egyre kevesebb a lehetősége. A közeledő oroszok lövedékei is egyre gyakrabban találták a várost. Ide kellett behordani az áldozatokat. Szörnyű volt a gémberedett, kiéhezett élő hullák lelkiállapota, az újságpapírral letakart holtteste

szomszédságában. Akinek volt ereje és bátorsága, az megszökött, vissza a védett házakba, abban a reményben, hogy arra a házra nem kerül többé sor. Sokan jól számítottak, de voltak, akik csalatkoztak. A nyilasok dühe kiszámíthatatlan volt. Sokan beszóktek a Vadász-utca huszonkilencbe, melynek kapuja ekkor már mindenki előtt megnyílt.

A Síp-utca, a védett házak, a gettó, a téglagyár, pincék és padlások, tele voltak pusztulásra ítélt emberpáriákkal. Egy méreggőzöktől párolgó kohó volt az egész város, amelyben végső haláltáncát járta , százötvenezer zsidó.

Megpróbálták a svájci védlevelek súlyát, érvényességét valahogyan visszaállítani. Ki lett mondva, hogy a francia bélyegzővel ellátott védlevél a hiteles és jogos. Mi nagyon jól tudtuk, hogy nagyon sok eredeti, hiteles német védlevél van forgalomban, különösen az első időkből, még a sajátunk is az volt. A szabadságtéri követségen nyomták rá annakidején a német pecsétet. De a hamisítványok nagyrészt német pecséttel voltak ellátva, ezért lett az egyedül érvényes a francia pecsét. Volt ugyan francia hamisítvány is, de ebben a «Suisse» szóból kimaradt az «i» betű, ezekből tehát kevés került forgalomba.

Egy újabb és hiábavaló munkahullám kezdődött. Mindenekelőtt kevés volt a rendelkezésünkre bocsátott franciapecsétes védlevél, nehéz volt már a széthurcolt, összedobált embereket megtalálni, azokat, akikről tudtuk, hogy jogosultak a védlevélcserére. Jelentkeztek nagyon sokan önmaguktól, amint híre ment, hogy a németpecsétes védlevelek helyébe franciát adunk, de sajnos, túlnyomórészt hamis védlevelek tulajdonosai jöttek, ezek kicserélésére pedig a kötött mennyiség miatt nem volt mód.

Salamon Mihály, akinek kizárólagos hatásköre volt a védlevélcseré, munkatársával, Lempert Lászlónéval,

reggeltől késő éjszakáig dolgozott. Nehéz volt a megfelelő megoldás. Az ostrom emlékeztetett a védlevélkiadás legzajosabb idejére. A védett házak lakói túlmerészek voltak. Nem törődtek már semmivel. Csillag nélkül, egész nap a ház előtt ácsorogtak, hogy kicserélhessék védleveleiket és sajnos, sokan rajtavesztettek, mert a nyilasok már állandóan szemmeltartották a Vadász-utcát. Szünet nélkül jöttek, a követségnek pedig meg volt kötve a keze, csakis eredeti védleveleket cserélhetett ki.

A tisztviselők rendőri kísérettel, egyik védett házból a másikba mentek, felülvizsgálták a védleveleket, feljegyezték az adatokat, hogy segítsenek, ahol segíteni lehetett. Egy ilyen ellenőrző útról, a Tátra-utca egy nagyon népes házából, a lányom egy alkalommal csak éjfél felé került haza. Rémképeket láttam. Az egész lakáshivatal már visszajött, csak ketten voltak még kint. Hiába biztattak, hogy rendőrök vannak a kíséretükben, vigasztalhatatlan voltam attól való féltében, hogy nyilasok kezébe került. A kedves és jólelkű Robitsek akkori szobaparancsnokunk, aki maga is naponta kijárt a lakáshivatalba, biztosított, hogy nincsen semmi baj, bizonyára még nem végeztek a munkával. Végre mégis hazakerültek.

A védlevélcsere nem volt megoldható. A szabadságtéri követség által rendelkezésünkre bocsátott mennyiség gyorsan elfogyott és kiderült, hogy a legilletékesebbek cserelévé nélkül maradtak. Ellenőrizhetetlen volt az eltépett védlevelekkel való érvelés is, mert a hajszolt munka már régen lehetlenné tette egy rendes névsor vezetését. A nehéz munka hiábavaló volt. A svájci védlevelek érvényessége nem szilárdult meg. A nyilasok már semmit sem vettek tekintetbe. Az önkény dolgozott. Összetéptek franciát és németet egyaránt. Ürítették a védett házakat, lakóikat elcipelték a gettóba. Egy újabb gyűjtőhely is létesült a józsefvárosi

pályaudvar közelében, a Teleki-téren. Mind sűrűbben hallatszott, hogy odaviszik az utcán vánszorgó, többszöri ide-odacipeléstől agyongyötört embereket. A házak lakói naponta cserélődtek. Akik szökni tudtak, visszamentek vagy a régi helyükre, vagy ahol éppen helyet találtak, nem kellett már lakáshivatal, teljes volt a zűrzavar.

Mindennek díacára sok tízezerre rúgott a védlevelekkel menekült emberek száma. Az első elhurcolástól megóvta őket s bár sokat szenvedtek, az országból kivinni már nem lehetett ezt a tömeget. A hatóságok — tudva azt, hogy nagyon sok hamis védlevél van forgalomban — követelték a svájci követség hétezer-nyolcszáz védettjének névsorát. Pontosan tudni kívánták azok nevét és lakhelyét, akik a svájci védelem alá tartoznak. Kénytelenek voltunk ezt a névsort összeállítani. Ez volt a híressé vált «hétezer-nyolcszáz listája». Az ötödik nagy, egymást követő, egymásba olvadó munkahullám. Ez a hétezer-nyolcszáz ember lesz a Svájc által védett, Palesztinába kivándorló emberanyag.

Döbbenetes rendelkezés volt a ház részére, hogy ezt a munkát áttették a Wekerle Sándor-utcába. Az utca zsidósága jobban ismerte a Vadász-utcát, sőt mondhatni csakis azt ismerte. Előállt tehát a helyzet, hogy míg a munkát a Wekerle Sándor-utca végezte, a munka túlsúlya, az ügyfélforgalom, a kérések ezrei, az újabb rohamozás a Vadász-utcában zajlott le, ahonnan a kéréseket csak továbbítani lehetett. Huszonnégy óra alatt tudta Budapest megmaradt zsidósága, hogy hétezer-nyolcszáz névsor készül. Ez meglátszott a Vadász-utca környékén. Jöttek a rendőrök, futárok, expressz és ajánlott irások, sürgönyök és a merészek jöttek személyesen. A pártok összeállították névsoraikat, a tisztviselők hozzátartozóik neveit, az utcáról jött, a telefonon sürgetett kéréseket, mindent névsorba

foglalva átküldtük a Wekerle Sándor-utcába, bizonytalan sors elé. A nevek fölött olyanok döntöttek, akik nem ismerték azokat. Túlzás nélkül, hajnaltól éjszakaiig csengett a ház minden telefonja, részben a telefon útján jelentkező kérések, részben azok továbbítása miatt. A nap minden szakában mentek át levelek, névsorok, kérések a Wekerle Sándor-utcába, ami több és sajnos eredménytelen munkát jelentett. A Wekerle Sándor-utca pedig csinálta a munkáját és nem nyilatkozott. Elzárkózott minden felvilágosítás, egyének, csoportok, illetékesek érdeklődése előtt, kitérő válaszokat adott és szuverénitásban nem volt megközelíthető.

Eddig csak az utca nyugtalanságával kellett birkózni, most már maga a ház lett nyugtalan. A tisztviselők és a ház lakói tudni szerették volna, hogy hozzátartozóik, akiknek eredeti védleveleik voltak, szerepelnek-e a hétezernyolcszáz listán? Ez a lista olyan ébren tartotta az érdeklődést, hogy a pincék és padlások lakói állandóan a két nagy irodahelyiségben tartózkodtak, ahol már mozdulni sem lehetett.

Nehéz feladat volt a Wekerle Sándor-utca számára is, egy százezres létszámból kiválasztani hétezernyolcszáz embert, még nehezebbé tette azt az emberi gyengeségből fakadó részrehajlás és az a sajnálatos tény, hogy nem ismerték a legfontosabb neveket.

A névsor már a befejezéséhez közeledett. Űzött a nyugtalanság. Geiger Imre és Wieder Manó átmentek a törzscionisták érdekében, csatlakoztam hozzájuk, hogy a már két- vagy háromízben átküldött Wizo-névsor sorsa iránt érdeklődjem.

Először voltam a Wekerle-utcában. Hallottam, hogy szebb, jobb és kényelmesebb minden mint a Vadászban és ami fő, nem olyan túlnépes, annak dacára nagyon meglepett, amit láttam. Óriási, fényesrekefált termek, perzsaszőnyegek mindenfelé, a nagy befogadóképességű szobák mindegyikében alig néhány ember

és amint mondták, éjszaka is kényelmes a beosztás. Ügyi a referensek, mint a tisztviselők jólfésültek, ápoltak, vasaltak, mintha nem is 1944 december eleje volna. A Vadász-utcában már csak gyűrött, elhanyagolt, munkától elcsigázott vagy az utcáról befutó, agyonhajszolt, rémültszemű emberek voltak.

Dacára annak, hogy másnapra volt kilátásba helyezve a névsor befejezése, betekintési nem nyerhetünk. Ezer kifogás volt. «Házak szerint van szétszedve, nem lehet.» Ha házat kérdeztünk, «nem lehet, mert éppen kézben van, dolgoznak rajta».

Krausz Miklóst éppen ott találtuk. Hozzáfordultam a Wizo érdekében.

— Ezzel nem foglalkozom — felelte. —, dr Rolli Sigfried tartja kezében a dolgot.

Megkeresem Roth doktort. Átveszi tőlem a már negyedszer is bemutatott névsort. Megígéri, hogy gondját viseli és én megnyugodva készülök haza, Geiger Imre makacsabb. Ott marad. Nem nyerhet betekintést a készülő névsorba, ott marad éjszakára, amíg nem láthatja, hogy a törzsnévsor érdemleges elintézésben részesült-e.

Másnap reggel virrasztástól kimerült szemekkel jön vissza. Szemrehányást kapok tőle, hogy miért nem maradtam én is ott.

— Miért szaladt haza? — kérdezi haragosan —. Miért nem tudott ott maradni úgy, mint én. A Wizo-névsort egy félredobott papírhalmoz alól húztam elő és ne legyen meglepve, ha nem lesz felvéve.

— Az lehetetlen. Dr Roth Sigfried kezébe adtam és ő megígérte, hogy gondját fogja viselni. Ezért jöttem nyugodtan vissza. Nála a legjobb kezekben tudtam.

Felhívom telefonon dr Roth Sigfriedet. Az első percben nem is tudja, hogy miről beszélek. A hangján szintén érezhető az éjszakai virrasztás és kimerültség.

— Igen, igen — mondja azután. — A Wizo-lista! Átadtam a bizottságnak.

A reménységeim mélypontra szállnak.

Este átjött a kész hétezernyolcszáz névsor. Nincsen benne a Wizo, talán két asszony neve szerepel, azok is valami más kapcsolat révén kerülhettek bele, de nincsen benne a Geiger Imre törzsnévsora sem. Hiába volt az éjszakai virrasztás.

Szaladok Salamon Mihályhoz, aki az utóbbi napokban gyakran ment át a Wekerle-utcába.

— Mindent tudok — legyint fáradtan. — Nem segíthetek. Odaát azt tesznek, amit akarnak.

— Ez lehetetlenség! Mit szól ehhez Krausz Miklós? Elképzелhetetlen, hogy ebben a védett hétezernyolcszáz névsorban, amely elvégre cionista munka és kivándoroltatásra kerül, ne találjon helyet a még ittlevő közel ezer pozitív cionista, hanem közönyösök és kitértek foglalják el a helyeket. Palesztina a hű maradt zsidók és nem a kitértek számára van.

— Azt vetik szemünkre, hogy a ház lakóit, akik a vezetőkön, a tisztviselőkaron és családtagjaikon kívül ma már körülbelül ezerötszázra rúgnak és akik között vannak tagadhatatlanul érdemtelen emberek, fel kell venniük a névsorba.

— A Wekerle-utcaiak is itt voltak még a házban, amikor az a nagy és feltartóztathatatlan beáramlás volt. Tudják jól, hogy nem lehetett tenni ellene. Senki sem terhelte a lelkiismeretét azzal, hogy már ittlevőket kitegyen az utcára. Amellett ez csak egy kis hányada a névsornak, ezért nem maradhatnak le a legilletékesebb nevek.

— Nem tehetünk pillanatnyilag mást — mondja Salamon Mihály —, összeállítunk egy ezres pótnév-

sort, és amennyiben a védett házakban ismét hiány mutatkoznék a felvett nevek között, ezekből fogjuk pótolni.

Ismét egy hiábavaló munka. Az ezres lista.

Közben elkezdik szétküldeni az igazoló írásokat: „A svájci követség igazolja, hogy X. Y. szám alatt szerepel a hétezernyolcszázas védett listán.“

Telefonon, levélileg, élőszóval kérik az igazoló-írásokat, többnyire azok, akik eredeti védleveleik alapján jogosultnak érzik magukat és akiknek az összeállított hétezernyolcszázas névsor alapján, „nem“-el kell felelnünk. Ez így nem mehet. Két nap múlva beszüntetik az igazolások kiadását. Át kell dolgozni a védett névsort. A nagyobb indítók az, hogy időközben ismét átcserélődött a nyilasok garázdálkodása következtében, a védett házak lakossága, a védett nevét és pontos címét tartalmazó listákon szereplők jelentős része nem található meg. A Vadász-utca és Wekerle Sándor-utca együttesen állít ki egy óriási tisztviselőgárdát, amelynek kötelessége huszonnégy óra alatt ismét megállapítani a védett házak lakóinak névsorát, mielőtt ismét zavarok vagy legalább is lényeges változások állhatnának elő.

Körülbelül ötvenezerre rúgott akkor a védett svájci házak lakólétszáma. Huszonnégy óra alatt ki volt választva, sorrendben megjelölve a jogosultság, akik között természetesen ott kellett lenniük azoknak, akik az első névsor alapján már az igazolások birtokában voltak.

Még ma is, minden elmúltával, szívethasító ezt leírni: „Sorban megjelölve a jogosultak.“ Mintha bizony nem minden egyes emberélet egyformán lett volna jogosult az üldözés elől való menekülésre. Mindenkit meg kellett volna menteni, de kötöttség volt, melyet nem mi szabtuk meg. Határ, melyet nem lehetett túllépni. Hétezernyolcszáz!

Az új adatok alapján készült az új védett névsor.

Szombat este tizenegy óra volt. Salamon Mihályné éppen akkor jött vissza a Wekerle Sándor-u teából, ahol férje, az ottaniakkal együtt, napok óta szakadatlanul dolgozott. Éppen a ruhámból bújtam ki, lefekvéshez készülődve.

— Ilofsky Matild, Gács Teri, dr Náthán Sándor öt perc alatt legyenek a lent várakozó kocsinál — mondja Salamonná. — Éjszakai munkára várják odaát a Wekerlében.

Fellobog bennem a reménység. Talán éppen azért hívnak éppen hármunkat, mert mi ismerjük a legjobban az- embereinket. Gyorsan felöltözöm. Fáradtságérzésem teljesen elmúlt.

A helyzet nem ez volt. Készen állott a házak új névsora. Ezekből kellett az új hétezernyolcszáz névsort megcsinálni. Összehasonlítani, hogy kik maradtak meg a házakban azok közül, akik már az elsők szerepelték, a többi közül kiválasztani az újabbakat. Az öregeket törölni a régi névsorból is, azokra nézve nem veszélyes, ha a gettóba mennek és a fiatalokat állítani a helyükbe. Őket nagyobb veszély környezi.

— Csak vigyázzanak — mondja Salamon Mihály —, hogy ennek dacára meg ne bontsanak családokat. Ahol fiatalok vannak, ott maradnak a szülők is. Sietni kell, hogy reggel nyolc órára a hatóságnál legyen a kész névsor.

Négyen fogunk a munkához, de Ilofsky Matild hamar kidől. Hárman maradunk. Náthán doktor, Freund Nándor és én. Aggályaim vannak, hogy ez a munka reggelig nem készülhet el. Freund azt állítja, hogy nagyon gyorsan megy. Ő csak az új névsorból törli a koron felülieket, a többi marad.

— Nem lehet — mondom neki —, hiszen azt az utasítást kaptuk, hogy közben lényegesen csökkenteni kell, mert a hétezernyolcszázat messze túlhaladja

a kiszállt bizottságik által összehozott jelenlegi létszám. Ezért kell az öregeket törölni. Náthán doktor próbát csinál. Tényleg még nagyobb létszámot kapunk ezen az alapon. Nem lehet összehasonlítás nélkül megcsinálni ezt a munkát. Úgy pedig nem végezhetünk reggelig és nyolc órára be kell nyújtani a névsort. Mégis egy könnyebb, ha nem is olyan tökéletes módszerhez kell folyamodnunk. Freund munkatársunk is elhagy bennünket néhány órai munka után. Retten maradunk a hóhérmunkánál. Valahányszor a toliam átfut egy néven, egy vékony, gyászos, fekete vonalat hagyva maga után, szúrást érzek a szívemben. «Hóhérmunka!», forr bennem sötét haraggal és kétségbeeséssel a gondolat. Miért éppen ehhez kellettem? Miért éppen én nyomjam rá a pecsétet életekre? Ez mehet! Ez marad! Égette a kezemet a toll, a telkemet a keserűség. De el kellett végezni.

Reggel hat óra volt, amikor bevitettem az utolsó házak névsorát a nagyterembe, ahol az írógépek egész során gépelték a névsor egyes töredékrészeit? Dr. Geyer Albertné, Bauer Lili és még sokan, akiket névről nem is ismertem, már a második éjszakai virrasztástól vörös és fáradt szemekkel, de változatlanul fürge ujjakkal gépelték a neveket. Az egyik asztalnál gyűltek össze és lettek sorrendbe rakva az ívek. Itt sem volt most senki jólfésült és jólvasalt. Lázás iramú munka fűtött mindenkit. Mégis lehetetlenségnek látszott nyolc órára elkészülni úgy, hogy a követség pecsétjével és aláírásával ellátva a hatóságnál lehessen a névsor.

Ilofsky Matild is felébredt. Nem tudtunk visszahienni a Vadász-utcába, nem volt tanácsos a nagy nyilasjárás mellett gyalog hazamenni, a kocsi pedig nem volt szabad. Egyébként akadt még munka, mi is hozzáfogtunk a nagyteremnek segíteni. Kaptunk egy ötszázás névsort. Én mondtam be a neveket, Ilofsky Matild ült az írógépnél. Véletlenül a Pozsonyi-út Ihar-

minchatos védett ház névsora is az ötszáz között van, a ház, amelyben volt lakótársaim, a Harmat-lányok is laknak. Legnagyobb örömömre a nevüket is a listán találom. Mire elkészülünk az ötszáz névvel, éppen készen van a teljes hétezerhatszáz névsor. Hazamenni nem tudunk, várnunk kell.

Dél felé már látható a nagyrészt összeállított hétezerhatszáz névsor. Lapozok benne. Döbbenve látom, hogy nevek, melyeket a bizottság megszavazott, hiányzanak belőle, hogy egyes családoknak csak egy-egy tagja szerepel a névsoron, mások, 17—20 éves fiatalok lemaradtak, holott éppen azok számára kell a védelem. Hiszen az öregek a legrosszabb esetben a gettóba mennek. Fel vagyok háborodva. Hogy lehetséges ez? Megmagyarázzák, hogy a névsort ilyen hibák miatt már harmadszor írják. A tisztviselők a referensek által bementett nevek helyett saját rokonaik, ismerőseik nevét írják be és így vannak csonka családok a névsoron. Keserű harag van bennem. Talán nem is egészen indokolt. Halálveszedelemben élünk, mindenki a sajátját védi. Mégis elképzelhetetlennek tartom ezt a kegyetlen önzést. Éget a harag. Kimegyek a folyosóra. Nem fordulok már senkihez orvoslásért. Visszakívánkozom a Vadász-utcába. Abba a mocskos, bűzös, férges, tetvekkel teli házba, ahol szintén hibáznak az emberek, öklelnek, idegeskednek, gorombák, még lopnak is, de a nyers részrehajlásnak és igazságtalanságnak ezzel a fokával még nem találkoztam.

Négy óra lesz, mire visszakerülünk a Vadász-utcába. Fáradt vagyok. Idegileg fáradt. Az éjszakai hóhér-munka után átélt epilógus kifárasztott. Nem is beszélek többé a listáról. Nem harcolok többet. Túlmegy az erőmön. Aki benne van, jó. Aki nincs, az sem veszett el. Végeredményben Isten akarata van felettünk.

Este, többnapos távoliét után Salamon Mihály is visszajön a Wekerle-utcából. Hozza a kész névsort.

Félórára a kezembe kapom, hogy átnézhessem, kit értesíthetek a védettségről. Több név, közöttük a három Harmat-testvér, akiknek nevét véletlenül éppen mi gépeltük le, hiányzik. Megkérdezem Ilofsky Matildot.

— Emlékszel a Harmat névre?

— Hogyne! Hiszen beszéltünk is róla, hogy milyen véletlen, hogy éppen az általunk gépelt íveken voltak.

— Most pedig nincsenek rajta és nincsenek többen, akikről biztosan tudom, hogy rajta voltak.

— Úgy látszik, hogy utólag egész oldalakat írtak át.

Többé nem panaszkodom senkinek. Forró és felháborodott haraggal fekszem le. Egész éjjel mintha lázban fetrengenék. Ébren vagy fé.álomban érzem az emberi lelkiismeretlenség bűnös nemtörődömségét. Csak átgázolni a másikon, ha a saját érdeke úgy kívánja!

Reggel fáradt és csapzott vagyok, mintha nehéz betegségből keltem volna fel. Átmegyek a tanácsterembe, ahol a munkahelyem van, mióta a téglagyári osztály és Weisz Vilmos által vezetett gettóosztály elfoglalta a Zoltán doktor osztályának a helyét. Leülök Zoltán Ilonka mellé. Hetek óta egymás mellett dolgozunk. Elöttem az írógép, mellette egy üres papírlap és egy írón, mintha csak valaki odakészítette volna.

— Mi bajod? — kérdezi Zoltán Ilonka. — Roszszul nézel ki.

— Nyugtalanul aludtam. Fáradt vagyok.

Belebámulok a tanácsterem tömegébe. Korán reggel már nem lehet mozdulni. A hosszú asztal már nem áll a terem közepén, hanem keresztben az uccai ablakok előtt, úgy, hogy az egész terem előttem van. Szemközt, az udvari ablakok előtt Frankl Jenő és Weisz Artúr íróasztalai. A terem telve kigyulladt arcú, izgatott, ideges emberekkel. A két szemközti íróasztal

valóságos invázió színtere. Mindenki kérdez, sürget, panaszkodik, a kezét tördeli. Az emberek, akik eddig a védlevelek árnyékában nyugodtan tudták kint a hozzátartozóikat, kezüket tördelik. Hétezernyolcszáz... hétezernyolcszáz... hétezernyolcszáz. Mást nem hallani. Minden oldalról, minden szájból ez a szám hallatszik. Minden arcon, minden szemben kínos kérdéssé vált ez a szám. A kezem írásra mozdult. Lassan, gépiesen kezembe veszem az írót és rovom a betűket, nagy iromba írással írom a címet, amint minden oldalról, panaszosan, sírva, könnyörögve, haragosan, dühöngve hangzik felém:

HÉTEZERNYOLCSZÁZ

És én, aki soha nem tudtam írni, nem tudtam a gondolataimat lefektetni a mások jelenlétében, a forrongó, zajos, háborodott terem fülsiketítő zajában, percek alatt, majdnem egyetlen betű javítás nélkül megírom a verset. Mintha egy felsőbb akarat vezette volna a kezemet.

*Tomboló lárma! örült hangzavar!
Szörnyű zivaj, mely vad hörgésbe fúl.
Már nem az ember, nem a lélek
csak gátját vesztett ideg itt az úr.
S a vad lármán át, sikongva, zihálva,
örjöngve vagy halkán sírdogálva,
mint refrén egyre visszatér a szó:
Hétezernyolcszáz! Halljátok!? Tudjátok!?
Hétezernyolcszáz a szabaduló!
Ki lesz a szerencsés? Ki a kiválasztott?
Ember kezéből ki kap életet?
Ember kezébe tette volna Isten
saját jogát, az Ítéletet?*

*Ember, ki nem tud ember lenni
 ha szabadságában áll mit tehet,
 ember, ki lopni tud és csalni
 ha azt kell óvni, akit ő szeret,
 ki érdemtelen tesz érdemes helyébe
 mert néki vére az érdemtelen
 és szitkot, gáncsot halmoz a fejére
 ha útján akadály az érdemes.*

*Ember, akiből kipusztul a lélek
 ha fenyegetőn küszöbén a vész
 s mit bánja ha a többi mind elpusztul,
 ha csak saját élete el nem vész.*

*Hétezernyolcszáz! Halljátok!?! Tudjátok!?!
 Ennyinek adhat ember életet?*

*Az nem lehet! Mert van Isten az égben
 ki önmaga tart végső ítéletet.*

*Ne féljete, ti ezrek és tízezrek!
 Kétségben élő bús hazátlanok!
 Bár szörnyű még a vaksötétség
 és mégis bizvást bizva várjátok.*

*Ki göggel hitte, hogy választott eszköz,
 ember, fölötted törvényt nem tehet!
 összezavarja Isten minden tettét
 mint egykor Babelnél a nyelveket.*

*Hétezernyolcszáz! Ne féljétek e számot,
 utolsó órán Isten szava kél:*

*Elég volt népem! Te bűnös! Te árva!
 Elhagyottságod végre véget ér.*

*Kegyelmezek a végső maradéknak,
 ne hétezernyolcszáz kapjon életet,
 éljete mind! A szenvedésnek vége!
 S legyetek jobb, emberibb emberek.*

*A szörnyű próbát el ne feledjétek,
 mikor ember kezében volt a jog
 és szégyent hozott önmaga fejére,
 mert önzetlen ítélni nem tudott.*

*Én visszaveszem hát, ami sajátom,
élet s halál ne múljék emberen
és megbocsátok, hogy megtérjen hozzám
minden szenvedő gyermekem.*

Zoltán Ilonka elolvassa a verset és odaadja az urának. Tíz perc múlva Weisz Artúr asztalán fekszik a vers. Nem szól egy szót sem, csak rámnéz s megszorítja a kezemet. Éppen akkor jön Salamon Mihály. Kint volt a házból.

— Olvastad a verset? — kérdezi tőle Weisz Artúr.

— Milyen verset? Nem olvastam semmit.

— Gács Teri verset irt.

— Ügy!? És nekem nem is mutatja.

— Csak most született — felelem neki.

Salamon Mihály elolvassa a verset. Amint a végeére ér, látom, hogy egy bizonyos ponttól kezdve újból olvassa.

— Úgy van. Pontosan úgy, ahogy nagyszerű meglátással megírta. Egyre írjuk azt a listát, azután újra kezdjük, újból írjuk, hozzáteszünk, törtünk belőle. Minél többet változtatunk rajta, annál rosszabb, annál zavarosabb lesz.

— Meglátják — mondom mélységes hittel és bizalommal —, hogy a vers vége lesz igaz.

— Adja Isten! — sóhajt mindkettő. Egyelőre nagyon sötét a helyzet.

Este megkért a tanácsterem, hogy olvassam fel a verset. Sokan hallgatták. Látszott, hogy a szívükkel figyelnek. Felelet volt ez a vers a bennük élő lázas és ijedt kérdésekre.

Az előző este haragos és keserű nyugtalanságával szemben, megnyugodott, kiegyensúlyozott érzésekkel

feküdtem le. Sziklaszilárd volt bennem mindnyájunk szabadulásának hite, mintha egy percre megkaptam volna a jövőbelátás ezúttal áldásos kegyelmét. Valaki mellém guggol.

— Terikéin! — súgja egyik Wizo-társam, Szlovák Ilonka. — Miért bánasz velünk ilyen mostohán. Hallom, elmondtad a tanácsteremnek új versedet. Gyere, vár a szoba. Ne szoruljunk háttérbe.

Nem tehettem egyebet, felkeltem. Hálóingemre felvettem a kabátomat és kimentem a nagyterembe. Köröskörül már mindenki feküdt, a megágyazott padlón, pultokon, íróasztalokon és szokatlan csendben várakoztak. Ha valaha író, színész, előadó ilyen kívánsággal állott volna szemben, hogy hirtelen az ágyból felkelve, hálóköntösére kabátot kapva előadást tartson szerteszéjjel heverő embereknek, ez mindkét részről derültséget keltett volna. Vígjátéki szituáció! Egyik fél sem gondolt ilyesmivel. Olyan mellékes volt minden külsőség, komoly és szorongatott volt a helyzet és vígaszéhesek a szívek. Itták a szót és hogy visszhangot keltett bennük, azt visszatükrözték a nedvesen ragyogó szemek.

Ezt a verset nem én írtam, nem az író, nem az ember, hanem a százezer sebből vérző, százezer szívből sikoltó zsidó fájdalom.

Másnap reggel, a sűrített munka dacára, ötös példányszámokban írják az írógépek a hétezernyolcszázat. Pillanatok alatt eltűnik mind. A padlásokra és pincékbe is széjjelhordják. Tudtomon kívül átküldik a Szabadság-térre és a Wekerle Sándor-utcába is. Magam is a gép, előtt ülök, hogy legalább az én kezemben is maradjon egy példány, amikor egy tíz év körüli kislány egy kis cédulát nyom a kezembe. Géppell írott műsor és alatta kézírással: «Biztosan elvárjuk ma este öt órakor, az étteremben tartandó chanuka-estünkre.»

Úgy éreztem, hogy szép ajándékot kaptam. Napok óta kínozott a eh amik a-est gondolata. Az elhagyott otthonok, ahol az idén nem gyúlnakki a chanuka-lángok, a szabadságmécseik, hiszen elnyomva, eltiporva a mélységben fekszünk.

Később Wieder Salamonná, az étterem szorgalmas és fáradhatatlan ételosztója áll a hátam mögé és kedvesen átfogja a váltamat.

— Ígérd meg, hogy biztosan lejössz.

— Jövök, jövök. Eil sem képzelitek, hogy milyen örömet adtok nekem ezzel.

Este öt órára a kopasz, rideg, néhány csupasz asztalból és állványból álló étkeztető terem, amely azelőtt

bizonyára raktárhelyiség vagy műhely volt, ünnepélyessé van téve. Az asztalok, abroszok híján fehér papírral leterítve, előkészítve a nyolcágú gyertyatartó az első gyertyával. Mellette néhány szerény kis csomag, mazsolával, mogyoróval és almával. Ha már a ház összes gyerekeinek nem jut, legalább a kis szereplőknek, akik a dobogónak kinevezett egyik asztalon állnak, kerüljön egy kis jutalom. Valamennyien, vadászuccai fogalmakat meghaladó díszben, lázas, izgatott arccal várják a kezdetét.

Az ünnepélyes gyertyagyújtás után jön a naív, kedves, lelkes gyermekműsor. Mint legkimagaslóbb szám, egy fiatal, tizenöt-tizenhat évesnek látszó leányka, Lantos Magda héber dalai. A rózsapirosra gyúlt, keleti típusú arc, sötéten csillogó szemeivel és a mélabús, fájdalmas héber dalok számára teremtett, szívhezszóló alt hang, nagy hatást kelt. A «Tel Aviv» című dalt megismételtetik és amikor az «Am Jisrael cháj» (Izrael népe él) című dalban ahhoz a részlethez ér: „Hívnek engem messze földre balzsamos hegyek, elég volt a szenvedésből, én hazamegyek,“ a szemekből kicsordul a szívek égő fájdalma. Rab-ságbazárt, bebörtönzött, halálraüldözött, reménytelen zsidók szívének fájdalmas vágya száll feléd, Erec Izrael.

Előadás közben valaki egy cédulát nyom a kezembe. Futó kézírással áll rajta: «Gács Terit tisztelettel kéri, este hét órára, a Hanhac-padlás chanuka-estjére“.

A műsor utolsó száma is lepergett, éppen menni készülök, amikor felhangzik Wieder Salamonná szava:

— Itt van Gács Teri?

— Igen, itt vagyok.

— Kérünk, mondd el nekünk a hétezernyolcszázat.

Nem kéretem magam. A szép, ünnepélyes hangu-

latban szívesen teszek eleget a kérésnek, Velem szemben, egy magas szőke fiú szeméből, elejétől végig, szüntelenül hullanak a könnyek. Fáj a szívének ez a vers. Úgy látszik, kint tudja a bizonytalanságban azokat, akik hozzá legközelebb állanak.

Még néhány verset kell elmondanom, a Hanhacpadlásról ennél fogva kissé elkésem. Az előadás már megkezdődött. Ott ülnek végig a priccseken, mozdulatlan fegyelmezettséggel és éneklik héber dalaikat. Végignézek az arcokon, fürkészem a szemeiket. Ez egy egészen más fiatalság, mint amelyik napközben, fegyelmezetlenségével, hangosságával, joggal gáncsolt tetteivel sok méltatlankodást és elégedetlenséget vált ki. Kint, ezen a nyers deszkafallal elválasztott padlásarkon kívül, az a galut* megkínzott, elvadult, elrontott fiatalsága, ez a deszkával elkerített kis terület, ez Erec Izrael. Már nem félek attól, hogy ezek a fiatalok kijussanak Palesztinába. Ha ez az elhatárolt kis terület, ahol az előadást tartják és ahol ők szívük szerint zsidók lehetnek, ilyen átalakító hatással van rájuk, komolyak, fegyelmezettek, méltóságteljesek, mit csinál majd belőlük az ösújhaza?

A hétezernyolcszázat kívánságukra itt is elmondom és még egyet, amelyről úgy éreztem, hogy közel áll a chaluci szívekhez:

HUSZONÖT SZÓ

A Vöröskereszt postája

*Jönnek, jönnek a messzeségen át
Kis fehér lapok. Röpke cédulák.
Huszonöt szó. Sem több, sem kevesebb
és aki írta, aggódva remeg:
a rövid hír vájjon hazatalál?*

* Ami Palesztinán, kívül van.

*Vagy talán máris kézről kézre jár
huszonöt szó s olvassák boldogan,
hisz szive, lelke, vágya benne van.*

*AZ egyik írja: „Édes jó anyám!
Nem sírsz sokat fiad után talán?
Boldog vagyok. Lelked nyugodt lehet,
két hét előtt unokád született,
oly szép, erős s nem hontalan gyerek.“
Egy anyaszív kínjában megremeg.*

*A másik így: „Drágáim! írjatok!
Nehéz, bús vágyban telnek a napok,
de azért nem vagyok ám rest gyerek
az iskolában itt is vezetek,
ölel, csókol hü fiatalok, Lajos.“
Két szempár könnyes örömtől ragyog.*

*A harmadik írás az így beszél:
„Szüleim sírjának szól ez a levél.
Barátom! Olvasd ott el hangosan,
hogy nem bolyongok többé céltalan,
az ősi földön munkám, kenyerem..
Talán megérik mélyen odalenn“*

*Egy kislány írja: „Szeretett Anyám!
Lassan kinövöm már minden ruhám
és nemsokára nagy leány leszek,
tavasszal talán férjhez is megyek.
A narancs érik, az ég mosolyog“
és zárójelben „Oly boldog vagyok.“*

*Jönnek, jönnek a messzeségen át
kicsiny, fehér, hírhozó cédulák
s míg véres verseny folyik itt alant
és nyögve nő a szörnyű emberhant,
ágyúdörgéstől megrendül a hegy
és elfelejtik Istent, aki egy,*

*jönnek, mennek a messzeségen át,
kicsiny fehér, hírhordó cédulák,
jönnek, mennek a szerető szavak,
mint apró, pelyhes, békés madarak,
mert túl a romlás és pusztulás felett,
hozza s viszi az emberszeretet.*

*S mikor a várás kínja már elég
s a fojtott vágytól a szív majd elég
s a lélek fásult s jöhet akármi,
nem tud mást, csak várni, egyre várni , , .
akkor koppan az ajtón, ablakon,
az elgyötrött, vonagló szívfalon a szó:
Megjött! Az édes, drága, jó,
huszonöt áldott, áldott kedves szó.*

Figyelek egy gyereke. Tizenhárom éves. Jól ismerem, futárszolgálatot teljesít a házban. Az egyik priccs elején kuporog, sűrű göndör haja boglyasan hull a homlokába. Az ajka remeg és nedves szeme merően bámul a villanykörte lángjába. Fiatal arcára kiül a mondhatatlan vágy a haza után, amely nem veti ki magából.

Hallom, hogy délután öt órakor a tanácsteremnek is volt chanuka-estje. A gyertyagyújtás után B. tisztelendő úr a tizennegyedik kerületből mondott erőteljes cionista beszédet, önkénytelenül hangosan elnevetem magam ennek hallatára. Érzem, hogy az utolsó hónapok iramában mosolytól elszokott arcizmaim szinte megcsikordulnak. Nem is nevetnivaló, de a perc hirtelen kiváltotta belőlem.

Eszembe jut egy másfél év előtti délután. A tisztelendő úr körzetének néhány velünk érző vezető

tagja meghívott egy előadásra. Dr Náthán Sándorral együtt mentünk el. Szép, nagyszabású rendezvény volt. Bevezetőül a tisztelendő úr mondott egy szép, felemelő, a jótékonyságot dicsérő és további munkára serkentő szózatot. Utána én mentem a dobogóra. Budapest akkor tele volt szlovák és lengyel menekültekkel, főként fiatalokkal és kiskorú gyerekekkel. Egy ismételten fellángoló, az eddiginél is erősebb üldözési hullám merészebbé, bátrabbá tette őket. Át-szöktek álruhában, hamis papírokkal, keresztény iratokkal, ahogy éppen lehetett. Éppen azon a napon hallottam egy Wizo-asszony oltalma alatt álló fiatal, alig tizennyolc éves lányról, aki parasztruhában, négyszer ment vissza a határon, minden alkalommal egy-egy kiskorú testvérét hozva magával. Elég ez az egyszerű mondat, nem kell ezt kiszínezni. Ezer-számra bújtak meg akkor Budapesten a menekültek. Vácott egy százgyermekes, kereszténynek deklarált lengyel tábor volt a lengyel comité védelme alatt, melyet Wizo-asszonyok gondoztak. Krausz Miklós, az aliják atyja, majdnem hetenként indított egy harminc-negyven főből álló csoportot. Abban az időben, amikor senki el nem hagyhatta az ország területét, neki sikerült kisebb csoportok elindítása, de még többen voltak, akik visszamaradtak.

Miről beszélhettem volna, mint zsidó sorsunk szörnyű nyomorúságáról? Annak a délutánnak az emléjke olyan eltörölhetetlen nyomokat hagyott bennem, hogy még a beszédem tárgyára is emlékszem. Egy hasonlatra építettem fel a mondanivalómat. Egy szoborcsoporthozatról beszéltem, amely Bécsben, az augusztinusok templomában látható. Canovának, a tizenkilencedik század legnagyobbjának mesterműve. A szoborcsoporthozat egy sziklaüreget ábrázol, amely felé két út vezet. A két úton fáradt, vánszorgó aggok, beteg fiatalok, gyermekek haladnak fölfelé, az üreg

bejárata felé, mely mögött a templom sötét háttére végtelen távlatokat sejtet. Ez a fehér márványkő él. Ebben a fehér márványban vér kering, az üres márványszemekben könnyek égnek és a márványarco-
kon az élet minden szenvedése, s a vágy, odajutni az üreg szájához, mely mögött béke, nyugalom, elmúlás vár.

Európa országutait hasonlítottam össze ezzel a szimbolikus csoporttal. Európa országutat telve vannak menekülő, űzött, életükben veszélyeztetett zsidókkal, akiknek szeme a világ egyetlen pontja, Palesztina felé néz fájdalmas vágyakozással, de nem az elmúlást, az életet remélik ott elérni, a békés, munkás, nyugodt, hajszoltságtól megpihenő életet.

A fehér asztalok mellett gondolnunk kell rájuk, akik szenvednek és a földre, amely a háborúnak népek sorsát rombadöntő forgatagában az egyedüli, amely szeretettel tárul fel előttük. Ma kell cselekednünk, nem tudhatjuk, mi lesz holnap, nem lesz-e holnap már a mi gyermekeinknek is szükségük arra a menedékvárra. Körülbelül ilyen szellemben beszéltem.

Beszédem után a tisztelendő úr ismét szólásra emelkedett. Az agyamba égetődtek a szavai: „Látom, hogy meg vagytok hatva. Könnyeztek, de ez még nem jelenti azt, hogy segíteni fogtok. Öva intelek benneteket, ne hagyjátok magatokat félrevezetni. Maradjatok nyugodtan a saját munkátok mellett. *Ne féljeteK semmit, a ti gyermekeiteknek nem lesz semmi bántódásuk.*“

Még ha biztos is lett volna ez a tudat? Szabad volt abban az időben megelégednünk azzal, hogy a mi gyermekinknek nem lesz semmi bántódásuk? De nem lett igaz!? Pontosan négy hónap múlva találkoztam a tisztelendő úrral, amint a kivándorlás lehetőségei iránt érdeklődött. Most pedig itt vagyunk együtt a Vadász-utca huszonkilencben. A leányain-

kát mentettük ide a sáncmunka, az elhurcolás elől. Úgy-e, úgy-e, tisztelendő úr, hogy nem volt okunk a félelemre? A mi gyermekeinknek nem lett semmi bántódásuk. De talán volt abban a teremben még több anya is, aki esetleg megtalálta volna az idevezető lehetőséget, ha ön akkor óva nem inti, hogy ne hagyják magukat félrevezetni Bocsásson meg tisztelendő úr, hogy nevettem. Higyje el nekem, hogy nagyon keserű nevetés volt.

*

Még két nagyon szép chanuka-estünk volt. Az egyik a Weisz-család lakásában, ahol dr. Katona József mondott a helyzethez és a lelkiállapothoz plasztikusan simuló beszédet. Utána néhány verset kellett elmondanom.

Az utolsó estét, a nyolcadik gyertyagyújtást ismét az étkeztető rendezte. Franki Jenő gyújtotta meg a gyertyákat. Dr Scheiber Sándor dunaföldvári főrabbi mondott egy gyönyörű hasonlatra felépített beszédet, a vasból, vérből, tűzből készült szoborról, amely agyagtalpakon áll. A dühöngő háborút jellemezte ezzel a szoborral, beleültetve a szívekbe a reménységet, hogy ez az agyagtalpú szobor nemsokára össze fog omlani.

Egy fiatal, vékony, gyermeki külsejű asszonyka, akit «Inci» néven ismert a ház és aki Wieder Salamonnénak segített az étkeztető nphéz munkájában, rendezte meg ezeket a chanuka-estéket, fehér papírtakarókkal és lelkes gyermekarcokkal téve ünnepélyessé és a sivár hétköznapi hangulattól megkülönböztetetté ezeket az estéket.

A hétezernyolcszázas védett névsort szüntelenül gépelték, változtatták, javították és a kiadását húzták-halasztották. Egyszerűen nem akarták a hatóság kezébe adni. A svájci házakban körülbelül¹ húszezer ember volt, talán valamennyit ott lehet tartani.

Többheti kétségbeesett várakozásunk után megmozdult az orosz kolosszus. Az orosz sztratégia elérkezettnek látta az időt, hogy komoly támadásra induljon Budapest ellen. Százezer zsidó tragédiája lett a beállott szünet. Százezer zsidó életébe került a néhány heti veszteglés. A háborús hadvezetésnek csak egy célja tehet, azt cselekedni, ami a legcélszerűbbnek látszik a győzelem szempontjából, mert a győzelem is sok emberáldozatot kíván. De más dolog az, egy eszményért, fegyverrel a kézben, tehát egyenlő eszközökkel küzdve szemben állni az ellenséggel, mint védtelen, vágóhídra hajtott birkanyáj módjára, hiába várni a felmentő segítséget.

Az orosz hadsereg megmozdulásának hírére ismét fellobogott a lelkekben a reménység tüze.

December közepe táján már tisztán hallatszott a közeledő ágyúdörgés. Az üvegház ablakai rázkódtak.

A nyilasok mégegyszer bebizonyítva, hogy az

«utolsó vércseppig való harcolás» nagyhangú és nagyképű szólamai mögött nem volt más, mint pusztítási és rablási vágy, sürgősen kiürítettek még néhány védett házat, elindították a már záruló Budaörs—Bicske—Komárom felé vezető úton és azután ők, a bátor hősök is odébbálltak. A keleti pályaudvaron nagybetűs táblák hirdették, hogy a nyilaspárt számára melyik kocsi van fénntartva a Bécsbe vivő vonaton. És az utolsó vércseppjüket is feláldozni kész hősök éltek a lehetőséggel. Idejében elmenekültek és itthagyták a biztos pusztulásnak kitett várost és lazításukkal félrevezetett polgárait. Mit bánták ők ezt a csodaszép fővárost, mit bánták ők a magyar katonai és polgári vért. Százezer zsidó meghurcolásának, halálbakergetésének színjátéka megérte ezt az áldozatot.

Erősen érezhető volt már, hogy benne vagyunk a harci zónában, hogy Budapest hadszíntér lett. A közeledő tüzérségi harc egyre erőteljesebben hallatszott. Egy-egy messzehordó ágyú már helyenként a várost sebezte.

A légitámadások gyakoriak voltak. Némelyeken már erőt vett a félelem. Az öregek és a gyerekek már többet tartózkodtak a pincékben és a sűrűn lakott pincékben nehéz lett az élet. A tisztviselők a helyükön maradtak, ámbar elvértve ott csapott be a ház körül egy-egy lövedék.

Tömegek nem álltak már a Vadász-utca huszonkilenc előtt. Nem volt senkinek kívánsága, vagy ha lett is volna, az utca már kétszeresen veszélyes volt. Néha beszökött egy menekülő. Ellenállás nélkül beengedték, túlnagy volt odakint a veszély, a lövedékek és a nyilasok miatt. A ház nagy forgalma megszűnt. Kijártak a gazdasági hivatal emberei élelmiszer-, különösen kenyérbeszerzés miatt, a futárok, akik a védett házakkal és titokban a gettóval tartották fenn az érintkezést. A gettó élelmezését a Központi Tanács in-

tézte a népasztal útján, a védett házakét a Wekerle Sándor-utcai exterritoriális raktár. Az élelmezés nem volt bőséges, de nem is leheteti. Százezerre rúgó tömegnek, ha csak egy tál meleg étel, óriási teljesítmény volt a kötött zsidó kezeknek.

Nagy óvatossággal naponta egy élelmiszer-csomagokkal telt zsákot is be lehetett lopni a gettóba, melyet a Vadász-utca lakói küldtek hozzátartozóiknak. A csomagokat a népasztal kézbesítette. Főleg kenyeret küldtek, pedig ebben a tekintetben a ház lakói sem voltak irigylésreméltóak. De néha sikerült kintről, drága pénzen néhány kenyeret szerezni, amit elküldhettek.

A ház élelmezése szintén gyenge volt. Ha volt is tartalék, vigyázni kellett, hogy az immár közel háromezer ember ne maradjon élelem nélkül, hiszen nem lehetett tudni, meddig tart a dolog.

A védett házakkal könnyebb volt az érintkezést fenntartani. Amíg az ostrom nem öltött egész nagy arányokat, naponta ment ki posta a védett házakhoz. Zoltán doktor minden reggel személyesen járta körül az irodákat és hangosan kihirdette mindenfelé, nehogy valaki figyelmét elkerülje: «Főóra múlva posta megy a védett házakhoz.» Bátorságot illetőleg, a fiatalság nem hagyott semmi kívánnivalót hátra. Tisztán az ő érdemük, hogy az utolsó napig fenn lehetett tartani az érintkezést a védett házakkal és a gettóval. Voltak, akik még akkor is kifutottak, amikor már istenkísértés volt az utcán járni.

A lakáshivatal tisztviselői is a végsőkig a helyükön voltak, habár az elhelyezés szempontjából már nem igen volt szükség rájuk. Akik a téglagyárból vagy az országúiról visszaszöktek vagy napokig a városban bujdostak, vagy alkalmas pillanatban beszöktek valamelyik védett házba, beutalás nélkül. Egy ízben Hirsch Márton és Waldapfel tanárokat elfogták a

nyilasok és felvitték a Gestapóhoz, de a követség közbenjárására huszonnégy órán belül szabadlábra helyezték őket.

*

A ház belső képe ebben az időben már teljesen mélyponton volt. Lezüllött. Sűrű népessége melegágya volt a leromlásnak. Pedig tökéletesen megszervezett kis birodalom volt, de egymástól nem tudtak élni, olyan sokan voltak a viszonylagosan kevés férőhelyen, így történt, hogy sok volt a baj és hiba, annak dacára, hogy teljes igyekezettel és megfontolással történt minden rendelkezés.

Dr Eppler Henrik főorvos és fiatal orvosgárdája vigyáztak a ház egészségére, sokkal jobban, mint ahogy szűkös lehetőségeik megengedték. A földszinten, egy deszkával bekerített sötét, gyérvilágítású helyiség volt az ambulancia, ahol alig fért el egyszerre három-négy ember. Ebben a kicsiny sötét helyiségben sokszor több orvos is hajolt egyszerre sebes, fagyott, gennyes, a munkaszolgálatban tönkrement végtagok fölé. Itt gyógyítottak, kötöztek, tanácsokat és gyógyszert adtak, amennyire a készlet azt lehetővé tette. Takarékoskodni kellett, nem lehetett tudni, meddig tart s az utánpótlás nehéz, sőt majdnem lehetetlen volt.

A betegszoba az örökké zajos nagyiroda, a mosdó és WC.-k előtere közé volt beékelve. Állandóan több volt a beteg, mint a rendelkezésre álló hely. Egymás mellett fekvő a földön elfértek nyolcán, szorongató szükség esetén tízen is. Azonfeül csak egy keskeny járóút maradt, amelyen, ha már éppen nem volt elkerülhető, még feketett egymással szemben két beteg. A kis szoba kellemetlen, sűrített beteglevegőjét még rontja a szomszédos, állandóan elromlott mellékhelyiségekből áradó bűz. A két helyiség közötti kis előtérből elvitték az apró gyermekeket Vöröskereszt-ottho-

nokba, mert tarthatatlannak látszott itt a helyzetük. Idősebb emberek szorongtak ezen a szűk kis helyen, olyanok, akik a nagy forgatagból valamennyire félre akartak vonulni, inkább vállalták ezt a bűzös, örökké nedves, sáros kis helyet. A mosdófülkében állandóan bokáig ér a víz, kifolyik a kis előtérbe s a porral elvegyülve vastag sárréteget képez a fekhelyek alatt. A tisztaság, a gyakran mosott padlók már csak a múlté.

A mosdófülkében éjjel sem szűnik meg a forgalom. Sokan, éjjel kelnek fel tisztálkodni, hogy reggel ne kelljen órákig sorbaállniok. Már a néhány éjszakai óra sem jelenthet nyugalmat.

A műszaki osztály, amely szintén a földszinten van, állandóan permanenciában tartja munkatársait, mindig foltoz, javít, de mindez hiába. A Vadász-utca huszonkilenc minden szép és modern felszerelésével együtt nem ezrek számára készült hely, a mosdók és WC.-k állandóan rosszak. Az udvaron több kifolyócsövet szerelnek a vízvezetékhez. Itt mosdik reggelenként, derékig levetkőzve a padlások és pincék lakóinak egy része, a másik része hetekig nem kerül ki ruhájából. Mindez nem jelent enyhülést az emeleti helyiségek számára. Annyian vagyunk, hogv észre sem lehet venni a könnyítést. A mosdófülke néha egész éjszakán keresztül világos, a sáros, lucskos kis előtér törzslakóinak állandó zúgolódása dacára, akik az állandó jövés-menéstől, ajtónyikorgatástól és csapkodástól nem tudnak aludni. A szobaparancsnokok szigorúan betiltják az éjszakai mosdást. Minden hiába. Ez az egyetlen felfrissülés és élnek vele. A szeméremérzet, amely azelőtt szigorúan zárt ajtóknak és ablakoknak, félénk, ijedős vetkőzésben nyilvánult meg, teljesen megszűnt. Már nincsenek nemek, nincsen férfi és nincsen nő, csak szenvedő, kínlódó emberek, akik egész leromlott életükből már csak a tisztaságnak egy lehelletét, a tiszta vízhez való hajlandóságukat

igyekeznek megtartani. Nemtörődömséggel vetkőznek derékig meztelenre, öregek és fiatalok egyaránt, az Sajtók nyitva maradnak bárkt jön, ha csak az előtér lakói nem követelik hangos szóval a becsukást, mert az örökké elromlott illemhelyekből penetráns szag árad ki. Még sokszor messzebb is mennek a szemérem mellőzésében, ha a szükség úgy hozza magával. Nem is szemérmertlenség ez, nem tudatos akarás, inkább fásult közöny, amely már csak ösztöneivel él.

Takarításra a napi söprésen kívül már alig lehet gondolni. A mosókonyha tüzelőanyaghiány miatt már alig tud meleg vizet adni. A mosás majdnem lehetetlenné válik. Kint az udvaron mosnak az asszonyok, vörösrefagyott kezekkel, a jéghideg vízben. A tisztálkodási lehetőség már veszélyesen nehéz a padlások és pincék lakói számára.

Hogy megszüntessék az irodákban, úgyszintén az étkező melletti illemhelyen a hosszú sorállást, az udvaron latrinát állítanak fel. Most már az udvaron sem lehet reggelenként levegőzni, mert a bűz elviselhetetlenül árad mindenfelől, másrészt szakadatlanul rázzák a poros, piszkos, tetűférges takarókat.

Az étkeztető, ahol Wieder Sálán önné és segítőgárdája háromszor napjában harcolja végig az étel-elosztás nehézségeit, annak dacára, hogy a pince- és padláskörzetekbe már külön viszik az ételt, minden nap közelharc színhelye, sokat vesztett tisztaságából. Éjszaka annyian alszanak itt, hogy nem lehet keresztüljutni a keresztben-hosszában fekvő testektől. Amellett a rend is megbomlott és ellenőrizhetetlen az osztás. Van aki kétszer eszik, van akinek nem jut. Egy kis oázis az Eppler Sándorné által vezetett diétás konyha, örül, akinek része lehet benne.

Az udvar állandóan sáros és vízben úszik, a szüntelenül folvó vízcsapoktól. A bokáig érő sarat felhordják a lépcsőkön a felső helyiségekbe, ahol göröngyös

a padló a rászáradt sártól. Az egész házat betölti az elromlott illemhelyek jellegzetes szaga. A szerelők kínlódnak, javítanak, míg végre be kell szüntetni az egészet. Mindenkinek le kell járnia a latrinára, alig néhány ember kivételével, akik a lakás illemhelyét vehették igénybe, de az sem bírta sokáig. Ez volt a szörnyűségek teteje. A nők néha órákat várakoztak, becsapódások, hulló repeszdarabok, sorozatos belövések között, míg a női csoportra került a sor. A férfiak kíméletlen közönnyel nem hallgattak semmi kérőszóra, nem vártak egy percig sem. Egyeseknél kényszerűségből itt is megszűnt a szeméremérzet, amellet az éjszakák leple alatt megtelt az udvar minden zuga emberi váladékkal, a gödrök pocsolyái orrfacsaró bűzt árasztottak, versenyezve az óriási hordókkal, amelyekbe a latrinák tartalmát levezették.

Nincsen az a hadszíntér, vesztett ütközetek színtere, amely mocskosabb, züllöttebb, életveszélyesebb képet nyújtana, mint a Vadász-utca huszonkilenc embermentő hadszíntere. Mert harcot folytattunk, harcot az életért, életképtelen feltételek mellett, melybe a körülmények belekényszerítettek.

Valamit tenni kellett. Ennyi ember nem maradhatott ezen a kis férőhelyen. Próbálkoztak a védett házakba való telepítéssel. Erre csak nagyon kevesen voltak kaphatók. Inkább tovább kínlódtak, de ragaszkodtak az exterritoriális területhez. Egy újabb területenkívüli ház lett volna a megfelelő megoldás. Krausz Miklós új feladat előtt állott. Rábírni a követséget egy új exterritoriális ház kijelölésére. Ezúttal nem sikerült. Azt ajánlotta tehát a követségnek, hogy béreljék ki a Vadász-utca 31-et, az MLSz (Magyar Labdarúgó Szövetség) ebben az időben parlagon he-

verő házát, raktárhelyiség számára. Nem tudható, mit hoz a közeljövő. A nyilasok figyelme már nagyon a Vadász-utca huszonkilencre van irányítva. December 15-én kibérelték a Vadász-utca harmincegyet, mint a követséghez tartozó raktárhelyiséget. Az utca felőli kapubejáratot bezárták, a kapu ablaktábláit és az utcai ablakokat bedesztkázták, ne lássa senki, hogy ott élet folyik, hogy ott emberek vannak. Az épületre nem tették ki a követségi táblát. A két ház közötti falba egy ideiglenes átjárót vágtak és annak vasajtóját üvegládákkal ügyesen elkendőzték, csukott állapotban ott senki sem sejtethetett ajtót. Semmiféle jel nem utalt arra, hogy a két ház egymáshoz tartozik.

Az átköltöztetés nagyon nehezen indult meg. Bár az élet leírhatatlanul kínos volt, mindenki ragaszkodott a huszonkilenchez. Itt érezte védve magát. Bele kellett vinni a köztudatba, hogy a szomszéd épületben ugyanúgy védve vannak. Mégis nehezen ment. Szigorú rendelkezés volt, hogy a két ház között csak hivatalos érintkezés állhat fenn. Aki átmegy lakni, az nem járhat vissza a huszonkilencbe, csak fontos esetben, engedéllyel. Ez a rendelkezés a tisztviselőkre is vonatkozott és ennél fogva a tisztviselők nem mozdultak. A Vadász-utca huszonkilenc, minden munkájával, eseményeivel, lakóival hozzánőtt az életünkhöz, nem csoda, hogy a mocskok, bűz, és fokozódó nehézségek dacára nem vállalták az elkülönülést.

Egyik estén, a sötétség leple alatt, hirtelen mégis kezdetét vette az átköltözés. Az ifjúsági csoportok kezdték. Minden csoportból átment harminc ember és a hozzájuk tartozó családtagok. A padlások és pincék lakói kissé — alig észrevehetően — megritkultak. A helyiségek befogadóképességéhez mérten olyan sokan voltunk, hogy néhány száz ember hiánya fel sem tűnt.

Csak a kezdet volt nehéz. Az elsőket követték többen. Minden nap akadtak átköltözők, Az ifjúsági cso-

portok később teljesen átkerültek, mondhatni az utolsó percben. A légitámadások következtében a padlások már nem voltak lakhatók. Akik nem mentek át a szomszéd házba, nagyrészt lekerültek a pincékbe, csak a bátrabbak, merészebbek maradtak a most már kongó, üres padlástereken.

Mégegyszer jött egy méreteiben nem olyan nagy, de felvillanyozó munkahullám.

Egy napon, éjfél tájban került haza Geiger Imre, a mi szobánk lakója, a Wekerle-utcából. Nem aludtam.

— Hozott valami jó hírt? — kérdeztem halkán, hogy a többieket fel ne ébresszem.

— Jó hogy nem alszik — felelte Geiger. — Reggel korán egy érdemsorrendi Wizo-névsort kell összeállítani. Alija megy a napokban.

— Komoly dolog ez? Van erre mód, hogy most?

— A lehető legkomolyabb. Kevés helyet kaptunk, mert mindenekelőtt a fiatalságot kell kivinni, de megpróbálunk többet kiharcolni.

Az „alija“ szónak még a mély álmon keresztül is varázsa van. Szempillantás alatt ébren volt mindenki.

A sötétségben a kérdések özöne zúdult Geiger Imre felé. Öröm, kételkedés, bizakodás, hitetlenkedés hangjai vegyültek össze.

Első perctől kezdve nem hittem benne, hogy ez a terv valóra válhat, mégis összeállítottam a névsort, a Wizo alelnöknőjével egyetértésben, azokról az asszonyokról, akiknek hollétéről ebben a káoszban tudtunk. Frankl Jenő, Salamon Mihály, Weisz Artúr

naponta odaát voltak a Wekerle-utcában. Komoly emberek komolyan foglalkoztak ezzel a lehetetlennek látszó kérdéssel. Egyetlen út volt még nyitva, az is orosz tűz alatt. Most már várható, hogy a közeljövőben itt lesznek, minek kiszolgáltatni az embereket a megbízhatatlan ellenségnek, amikor közeledik a jóbarát?

Így is történt. Közvetlenül karácsony előtt bezárult a gyűri Budapest körül és minden pillanatban várható volt a Budapest elleni összpontosított támadás.

Az irodákban most már gyakoriak voltak a tétlen pillanatok, néha, ölbetett kézzel ülve, kifelé is kalandozhatott a tekintetünk.

Egy ilyen alkalommal fehér, sűrűn nyomtatott lapok özönét látjuk szállingózni a hófelhős, szürke, téli égboltozatról. Sűrű tömegben hullottak a röpcédulák. Ellepték a háztetőket, az utca járdát, sűrűn, egymás mellett, mintha fehér-feketemintás szőnyeg borítaná a dísztelen utcakövet.

Az udvar felé nyíló ablakból figyelem, hogy röpdösnek, forognak, keverednek kint a szélben a fehér papírlapok, mint óriási pillangók. Egy pillanatra leszállnak az étkeztető alacsony tetőzetére, onnan újabb szélrohamtól felkapva, ismét hol alacsonyabban, hol magasabban lebegnek a hideg téli levegőben, míg végre fáradtan leereszkednek az örökké lucskos, örökké sáros udvartérségbe.

Felhozatunk néhányat és elolvassuk.

Az orosz hadvezetőség felszólítja a magyar és német katonaságot és a polgári lakosságot, hogy adják fel a várost. Humánus, emberi írás. Nem a szokványos hang, fegyverrel egymással szemben álló ellenfelek között. Az oroszok biztos győzelmük tudatában sem akarnak hiábavaló pusztítást. Kímélni kívánják

az embert és az emberi munkát. Hajlandók a legmesszebbmenő engedményekre. Nem kívánják megálázni az ellenség vezetőit. A tisztek megtarthatják kitüntetéseiket és oldalfegyvereiket, a háború befejeztével pedig szabadságukban áll oda menniök, ahova akarnak, akár vissza hazájukba, akár idegen országba. Ennél többet ellenfél nem is ígérhet. Ellenkező esetben kíméletlen támadás következik.

Úgy hírlik, hogy a németek a két orosz parlamentet, akik békezászló alatt hivatalosan is elvitték az ajánlatot a német hadvezetőségnek, megölték.

Erre a minden nemzetközi háborús jogszabályt megcsúfoló feleletre nem volt más várható, mint ami következett. A Budapest ostromát megelőző hosszú szünet táplálta-e a tévhitet a németben, hogy az orosz erő kimerülésében gyökereznek a nagy engedmények, amelyre hajlandónak mutatkoznak, vagy az a tudat, hogy Magyarországgal legerősebb védővonalukat adják fel s a létüket hosszabbítják, ha a harcot hosszabbítják, az határozottan meg nem állapítható. Tény az, hogy a szövetségestárs pusztulásnak szánta ezt az országot, szép fővárosával és polgári lakosságával együtt és ebben a hóhérmunkában magukat «magyaroknak valló» nyilas kezek segítettek.

Karácsony előestéjén, december huszonegyedikén este, minden eddiginél nagyobb tűz alatt volt a város. A tüzérségi harc egész közelről hallatszott. Egész éjjel, szüntelen, erős ágyúdörgés rázta az üvegház ablakait. Légitámadás is segítette a tüzérségi munkát.

A Vadász-utca és környéke megfigyelés alatt állt. Szemben, a harminckettes számú kiürített isidó házat a német katonaság foglalta le és a közelben levő kis földszintes házat szintén saját céljaikra használták fel. Mindjárt az első napon érdeklődött egy német százados az üvegház és lakói iránt, be is akart

jutni az épületbe, de amint meghallotta, hogy ez a svájci követség épülete, azonnal udvariasan visszavonult, biztosítva a követséget, hogy még az épület előtti járdát is tiszteletben fogják tartani és kiadja embereinek az erre vonatkozó utasításokat. Mindazonáltal rossz érzés volt ez a szomszédság. A kapu előtt állandóan német autók és tankok álltak, a mellettünk levő huszonhetes számú ház tetején egy légelhárító-ágyú, az utcatorkolatnál pedig egy nagy ágyú volt felállítva. Túlnagy felkészültség abban a szűk kis utcában ahhoz, hogy észrevétlen maradhatott volna. Éreztük is az ideirányuló figyelmet. A környék szünni nem akaró becsapódások színtere volt.

December huszonnegyedikének estéjétől, december huszonhatodikának délutánjáig szünet nélkül tartott az egyre erősödő tüzérségi támadás. Fűlsiketítő robajjal csapódtak be az ágyúlövedékek és ingott a talaj alattunk a közelben lehulló bombák tépő erejétől. Hosszan elhúzódó s a földrengés erejéhez és vészjósló bömböléséhez hasonló, dermedtő robbanás zaja töltötte be a levegőt. Utána távoli, sötét füstoszlopok rajzoltak idétlen alakú óriásokat az égre. „A németek robbantottak“, hozták a futárok a hírt, akik a súlyos támadás dacára is kimentek a városba. Estefelé néhány órára enyhült a harcizaj. Munka nem igen volt. Szótlanul, komoly, elgondolkodó arccal ült mindenki. Nem volt az arcokon félelem, kétségbeesés vagy ijedtség, inkább csak nyugtalan várakozás. Úgy éreztük, közel van a megváltás és most már élni szerettünk volna. Már nem állítottunk fel alternatívát: „Ha meg kell halni, inkább így, mint amúgy.“ A zúgó, haláltosztó fergetegben az élni-vágyás küldte felénk remény teljes szavát.

Két asszonytársam jött hozzám, nem volnék-e hajlandó egy nyugodalmass órást szerezni a terem lakóinak, a gondolataikat, ha csak egy órára is, elte-

relni, a figyelmüknek más irányt adni. Mondjam el néhány versemet.

Beleegyeztem.

— De ha már megszólalunk — fűztem hozzá —, legyen ez egy komoly, az időnek és hangulatának megfelelő est. Ilyen értelemben fogom megválogatni a verseket, de nem tartom ezt elegendőnek. Olyan ritkán hall papi szót a Vadász-utca huszonkilenc. Az idő pedig ezt kíván. Reménységet, bátorítást, kitartást ültetni a szívekbe. Talán Teichmann doktor megtenné.

Teichmann doktor készséggel vállalta,

Most még a szobaparancsnok engedélye is kell. Ne kövessünk el hibát. És ne feledjétek el meghívni a lakást. Bella néni és Epplerné nem bocsátana meg nekünk.

Minden simán ment. Robitsek, a szobaparancsnok kedves, megértő ember, azonnal beleegyezett. A lakásnak is elment a meghívás. Sokan jöttek a lakásból, a tanácsteremből, még a padlásról is. A nagyiroda tele volt. Tanakodtunk, hogy a kettő közül melyik legyen az első programszám. Teichmann doktor úgy gondolta, hogy rendszerint első szokott lenni a papi beszéd, azután jön a többi. Az én véleményem az volt, hogy ne kövessük a megszokást, az idő, a helyzet is eltérő a megszokottól, maradjon a hallgatóság szívében mint utolsó benyomás a vigasztaló, reménykeltő papi szózat. Kell a szíveknek az Irás felemelő szava.

Odakint teljes nyugalom volt. Egyetlen lövés sem hallatszott, még az állandó repülőgépberregés, az orosz gépek jellegzetes „ratata“ bugása sem hallatszott. Az est nyugalmasnak ígérkezett.

Elmondtam az «Atheista» című hosszabb elbeszélő versemet. Utána a „Kár volt“ címűt és ezzel be is akartam fejezni, hogy átadjam a helyet Teichmann doktornak.

— «Uram, előtted térdelek!» — kérte egy hang a hallgatóságból és a többi követte.

Elmondtam a címet. Abban a pillanatban mintha megnyílt volna az ég és minden mennyköve harsogva zúdulna a pusztulásra, elsüllyedésre szánt földre, irtózató robbanás remegtette meg a házat. Néhány ember ijedten szaladt be az előtérből, de a hallgatóság bámulatos önuralommal a helyén maradt. Egy perc múlva egy másik, még erősebb detonáció következett. A ház remegett, mintha földrengés rázná, ablakai reszkettek a légnyomástól, omló falak, repülő téglák zaja hatolt a zárt helyiségbe.

— Folytassuk — mondta nyugodtan Grünfeld Józsefné, a hetedik kerületi nőegylet hófehérfejű, tisztes elnökasszonya, a ház «Bella nénije». Nem mindennapi bátorságot keltő nyugalommal ült a helyén az önuralom ritka példáját mutatva és ezzel valósággal megnyugtatta a többieket is. De nem lehetett folytatni. A gazdasági hivatal kis üvegfülkéjéből, haragtól eltorzult arccal rohant ki Bakonyi Kálmán.

— Milyen cirkusz ez itt? Menjen mindenki a helyére! Nincs most ilyesmire idő. A szobaparancsnoknak sincs több esze, hogy megenged ilyen számárságokat?

— Inkább jól esett egy kissé elfelejteni mindazt, ami körülöttünk történik — vágott közbe Zoltán doktor. — Egy kissé felfrissült az ember.

Szégyellem magam. A szobaparancsnok is zavartan mosolygott rám. Sokan körülfogtak, ígérjem meg, hogy máskor folytatom. Meglátszott a jóakaró igyekezet, hogy el akarják velem felejtetni ezt a kellemetlenséget. Én a magam részéről legjobban a papi szó elmaradását sajnáltam, hiszen az volt a főcél.

A két súlyos bombatalálat után, amelyek nagyon közel történhettek, odakint ismét teljes csend lett. A teremben ezzel ellentétben, az előbbi csendet óriási

zaj, lárma váltotta fel. A szobaparancsnokok türelmetlenek lettek, Egyre sűrűbben hangzott fel az utasítás: «Aki nem tartozik ide, hagyja el a termet.» Kénytelen-kelletlen szétoszlottak a más helyiségek lakói és ezúttal a padlón, pultokon, íróasztalokon bámulatos gyors iramban ment az ágyazás. A nagyiroda szokatlanul korán tért nyugalomra.

A két irtózatosszerű robbanást ezen az estén nem követte más és meglehetősen nyugalom volt kint, a világos, csillagos téli éjszakában. Az előző két félelmetes éjszaka után néhány órai alvás következett. A felajzott idegrendszer néha fel-felrebben, de a szokatlan csend ismét elaltatja.

Reggel öt órakor megnyílik a pokol és okádja eszeveszett tüzét. Azt lehetne hinni, hogy az utcában folynak a harcok, úgy dörögnek, csapódnak, robbannak a messzehordó ágyúk lövedékei. Pedig még csak a külvárosoknál állnak az oroszok. Akik félnek, rohannak le a pincébe, de a legtöbben nyugodtan a helyükön maradnak. Lehet, hogy a példák hatnak, de a mi szobánkban alig akad ember, aki ne tudná nyugodtan elviselni a veszedelem tudatát, pedig a szoba az utcafelőli ablakfrontnál fekszik, ahol lényegesen erősebben érezhető a Szabadság-térre és környékére összpontosított támadások ereje.

Napokon keresztül egy percre sem szünetel a harc. Tüzérségi és légi támadások váltják egymást. Ezekben a napokban lényegesen megritkul a két nagy irodahelyiség közönsége. A tisztviselők hozzátartozói, gyermekes anyák és öregek, végleg leköltöznek a pincékbe, ahol éppen helyet kapnak, a pincelakók legnagyobb elégedetlenségére és zúgolódására. Hónapokon keresztül a legnagyobb elhanyagoltságban, növekvő piszokban, szaporodó férgek között élték pinceéletüket, mint annak szuverén urai, ösztönszerű ellenszenvvel viseltettek a földszint és az emelet lakóival szem-

ben, mert azokat előnyösebb helyzetben tudták és most nehéz volt elfogadtatni velük azt az álláspontot, hogy a fenntartózkodás már életveszélyes. Betolakodókat láttak azokban, akik fentről jöttek és a hetek, sőt hónapok óta tartó földalatti életmódtól és annak nehézségeitől elkínozva és eldurvulva, gyakran a legékietlenebb kitöréseknél kellett békebíró.

*

December utolsó napjainak egyikén, a reggeli órákban, éppen az öltözködésnél hozzák a hírt, hogy a szomszéd ház tetejéről tábori csendőrök hatoltak be a Mizrrachi-padlásra és ütlegelés kíséretében hajtják le az embereket az udvarra. Az ijedtség elnémította a készülődő emberek reggeli zshivaját. Tehát már a követség védettsége sem szent a nyilas horda előtt. Dr. Beregi Endre azonnal felhívja a rendőrséget. A rendőrség nagyon előzékeny, azonnali közbenlépést ígér. Mire a riadóautó megérkezik, a csendőrök már el is tűntek. Mindössze hárman voltak. Először csak átkémleltek a szomszéd ház tetejéről, azután beugrottak a padlásablakon, ki akarták kémlelni, kik rejtőznek a padláson és fegyveresen leterelték az embereket. De mégis jobbnak látták odébbállni.

Ez az aránylag könnyebb lefolyású esemény okkaljoggal gondolkodóba ejtett bennünket. Tehát már itt tartunk. Tudtuk, hogy a Vadász-utca huszonkilenc szálla a nyilasok szemében. Egész Budapest beszélt erről a házról. Mégis bíztunk abban, hogy a követség! terület érinthetetlenségét, számolva az esetleges következményekkel, nem fogják megsérteni. Úgy látszik, érzik a vég közeledtét, amikor már «minden mindegy». A követségek védett házait megrohanták, lakóikat elhurcolták, részben a gettóba, részben a Dunába s a házakat teljesen kifosztották. Úgy látszik, nekünk is

számolnunk kell azzal, hogy nem egy nemzetközi diplomáciai jogokat méltányló felvilágosodott, becsületes féllal állunk szemben, hanem orgyilkosokkal és fosztogatókkal. Az érzéseink nem lehetnek nagyon biztonságosak.

Másnap, hajnali öt óra tájban, egy meglehetősen nyugtalan éjszaka utáni mély álomból, erős koppanások zaja ébreszt fel bennünket. Nehezen, súlyosan hull a puska a kapu vasrácsának. Az örök egyike felrohan:

— Tábori csendőrség van a kapunál.

— Keltsék fel azonnal Weisz Artúrt — rendelkezik valaki.

— Dr. Beregi! Dr. Beregi. Hol van? Azonnal a kapuhoz.

A mély álmukból szívdobogva ébredőknek kiadták a rendelkezést:

— Azonnal a legnagyobb csendben öltözni. Lehetőleg világítás nélkül. Jól öltözzön fel mindenki, nem lehet tudni, hogy mi következik.

Lentről erős szóváltás hangjai repülnek fel. Nyers, durva, erőszakos, támadó hangok és magyarázó, méltatlankodó válaszok. Weisz Artúr, dr. Beregi és még mások védik a házat.

Beregi doktor lihegve felrohan.

— Gyorsan utat a telefonhoz. Kapcsolni a rendőrséget. Halló! Itt a svájci követség, Vadász-utca huszonkilenc. Tábori csendőrök vannak a ház előtt. Lehetnek vagy kétszázan. Néhányan már be is hatoltak az előtérbe. Alig tudjuk megakadályozni őket. Kérünk gyors segítséget. — A rendőrség, úgy látszik, kedvezően válaszol, mert Beregi doktor nagyon udvarias «Nagyon köszönöm»-mel búcsúzik.

A kétszázas szám hallatára kitör a pánik, a kétségbeesés. Az emberek veszve érzik a helyzetet. Egyesek jajgatnak, siránkoznak, vannak, akik fogvacogva

hallgatnak. Az egyik fiatalabb munkatársunk, aki akkor jutott vezetőszerpéhez, amikor a Vadász-utca huszonkilenc belső rendfenntartása átment a fiatalok kezébe, ökölbeszorított kézzel és dühtől eltorzult arccal rohan a siránkozóknak.

— Csend legyen. Aki nem hallgat el, saját kezemmel vágok a pofájába.

Én ekkor már felöltözve kint állok a nagyirodában a lányom mellett. Érzem, hogy én is sápadt vagyok, mint a többi, a várható események éppen úgy rámterítik sötét árnyékukat, mint a többire, de állandóan úgy érzem, mintha énemtől teljesen függetlenül két nyugodt, tárgyilagosan vizsgálódó szem állna melletttem, szemek, melyek minden képet tisztán, homálytalanul felszívják és két elfogulatlanul, minden hangot aláfestés nélkül meghalló fül.

Ezekkel a józan, hűvös, hozzám majdnem idegen szervekkel figyelem a dühöngőt. Ez a hang, ezek a szavak nem illenek sem hozzá, sem azokhoz, akiknek szólnak. Így nem lehet az álom ködéből ijedtségre bontakozó agyakat lecsendesíteni. «Ez az ember maga is szörnyen fél. Mutatja az eltorzult, sápadt arca», mondja a tárgyilagos két szem. „A dühkitörés mögött a halálfélelem hangja reszket”, állapítja meg a két tárgyilagos fül. Ahogy elnézem a remegő, süketen sikoltó embert, úgy érzem, hogy igazuk van.

A földszintről még mindig felhallatszok a hangos szóváltás. Húzzák az időt minden elképzelhető módon, míg a segítség megérkezik. Hősök vannak a kapunál. A puskatusok most már az előtér köveit döngetik. Telefonáltak a Szabadság-térre is. Beregi doktor másodszor is a telefonhoz rohan.

— Halló! Rendőrség? Kérem, elindult már a készülség? Igen? Nem. Még nincsenek itt. Köszönöm.

Leteszi a kagylót. Ebben a pillanatban belesüvölt a téli hajnal sötétségébe a rendőrségi riadóautó jelleg-

zetes kürtszava. Megkönnyebbülés reszket végig a házon. Hála Istennek! Itt vannak a rendőrök óriási készültséggel.

Még hosszú ideig tart, míg a támadók elvonulnak. Weisz Artúr és a többiek, akik a szóharcot vitték lent a kapunál, a kimerültség látható jeleivel jönnek fel, csapzott hajjal verejtékező homlokuk felett. Olyan egyszerűek, természetesek, megnyugtatóak, mintha a világ legtermészetesebb dolgát végezték volna el. Pedig nagy veszélyben volt a ház. Később derült ki, hogy a Városi Színházban lefolyt nyilas gyűlés bombamerényletének szálait keresték.

A korai órák dacára már senki sem fekszik le. A fekvőhelyek a kiadott parancs szerint úgyis gyorsan el lettek tüntetve, senki sem szedi újból elő. Kivételesen csendes csoportokban üldögélnek és beszélgetnek az emberek, a kezdődő reggeli világosságig. A szabadság öröme mellett ott kísért az aggodalom: „Hátha megint jönnek?”

Néhány eddig ingadozóban megérleli ez a hajnali esemény az elhatározást, hogy átköltöznek az MLSZ-be. Néhányan pedig átmennek a Wekerle Sándor-utcába, melynek első, százhuszas létszáma már szintén néhány százra szaporodott. Az est sötétségében a padlásokon visszamaradt kevésszámú, bátrabb fiatalság is átmegy az ikerházba és a padlások teljesen kiürülnek. A fekvőhelyeket lebontják, a nagy padlástérségben alig lézeng néhány ember és nagy csomagalmazok várnak elszállításra. A Mizrachi-padlás is kiürül. Részben az ortodox-pince, részben szintén az MLSz veszi fel őket. Éppen ideje. A padlástereken már nagyon veszélyes a tartózkodás. Dermesztő a hideg és sűrűn jönnek a becsapódások. Néhányan, akik sehol nem tudtak még elhelyezkedni, felmerészkednek éjszakára, de csak a nagyon bátrak, vagy akik még nem barátkoztak meg a teljesen eltetvesedett pince gondolatával.

1944 december 31. Az utolsó nap a polgári naptáron. Vájjon mit hoz az új esztendő? Elkerülhetetlen ez az élőlészóban vagy gondolatban beidegződött közhely, amely jó vagy rossz viszonyok között egyaránt felmerül minden naptári év változás idején.

1944 december harmincegyedikén merész bizakodás volt a holnapra gondolni. 1944 december harmincegyediké még tartogatta a mának időszerű meglepetéseit.

Budapest ostroma alig szünetelt rövid órákra. Az irodákban a tisztviselőkön kívül nem volt ember. Munka kevés akadt, mindössze a védett házakba induló posta és esetleges csomaggyűjtés a gettó számára, foglalkoztatott még néhány embert. A G. H.-nak megnehezült a munkája. Klein Vilmos és munkatársai, mindenekelőtt Gedeon Endre, aki erőssége volt a gazdasági hivatalnak és Eppler Erzsébet dolgoztak még fent az egyik fülkében. A földszinten a műszaki osztály volt nagyon igénybe véve, de kevés eredménnyel, képtelenség volt az elromlott vezetékek kijavítása és a hiányos és tönkrement eszközök pótlása. A régi, lázas munkairamnak már nyoma sem volt. Több idő jutott a gondolkozásra, a befelénzésre, ami semmi esetre sem volt egészséges. Nehéz súllyal feküdt meg, a

fizikai legyengülés folytán ellenállásra képtelen kedélyeket.

Szokott helyemen ültem, az udvari ablak melletti asztalnál. Mellettem, szintén szokott helyükön, Teichmann doktor és családja. Elöttem, egy másik íróasztalnál egy Lőrinczi nevű munkaszolgálatos munkatárs, aki a gettócsomagokkal foglalkozott.

Hirtelen gondolattól megkapva, felkeltem a helyemről és átmentem a tanácsterembe. A védett házak egyikébe szerettem volna hírt küldeni, meg akartam kérdezni, kimennek-e a futárok? Valószínűtlennek látszott. Istenkísértés lett volna, a szüntelenül hulló golyózápokban. Hiszen az épület emeletén is már régen veszélyes volt a tartózkodás. A mosdófülkébe nem volt tanácsos a kijárás. A légnyomás már régen kiverte az ablakait és olyan irányból jöttek a lövedékek, hogy az épületnek ezt az oldalát állandóan összedőléssel fenyegető remegésben tartották.

Amikor visszamentem a nagyirodába, Lőrinczi elém nyújtja tenyerét, melyen egy ólom színű repeszdarab fekszik.

— Mi ez? — kérdezem tőle.

— Repesz. Most kaptam ide a karomra. Fáj a helye, de a kabátom vastag szövete megóvott egy nagyobb sérüléstől.

Hitetlenül nézek rá.

— Hogy juthatott ide, ebbe a zárt helyiségbe egy repeszdarab?

Némán mutat az ablakra, amely mellett a szokott ülőhelyem volt. Egy diónagyságú kerek lyuk volt az ablaktáblán, köröskörül finom, sűrű, vékony repedésekkel.

Rábámultam a nyílásra, azután az ülőhelyemre. Ülőhelyzetben, pontosan a fejemmel egy irányban volt a lyuk és ha véletlenül ott vagyok, a fejemet érhetette

volna. Így szabad volt a repeszdarab útja, melynek vonala kissé lejjebb süllyedve, megakadt Lőrinczi kabátujjában.

Nézem a szabályos, köröskörül finoman erezett kerek lyukat. Mint egy nagy, ijedtségében kitágult, halott szem, sűrű, sápadt ráncok között. Az első háborús seb az üvegházon.

Tehát az üvegházon is volt már háborús seb. És a repeszdarab okozta kis nyílás volt az első. Elég gyors iramban követte a többi.

*

Déli egy óra lehetett. Már elfogyasztottuk a szűkös ebédet. A nagyirodában kevesen tartózkodtunk. Mindössze talán ötven ember. Szokott helyemen ültem, az udvari ablak mellett, figyeltük a kora reggel óta szakadatlanul tartó tüzérségi harcot. Hatalmas dörrenés. Sűrű porfelhő. Az udvar nem is látszik a sűrű, gomolygó, fekete portömegtől. Csak lábak dobogása hangzik, amint az udvaron tartózkodók a pincébe rohannak. Téglafal omlásának zaja tölti be a levegőt, az udvaron téglák és cserépszilánkok röpködnek. A szomszéd ház tűzfala kapott egy belövést. Amint a kőpor gomolygó felhője eloszlik, láthatóvá lesz a magas téglafalból kiszakított nagy rés. Benne vagyunk a tűz vonalban. Nem is tanácsos az ablaknál ülni. Éppen olyan könnyen érhetett volna bennünket. Talán könnyelműség is itt tartózkodni. A pince mindenestre biztonságosabb.

Ezek csak gondolatok, elejtett szavak, mégis mindenki a helyén marad.

Két óra felé különös zörejekre leszek figyelmes. Gyors, sűrű, egymást követő koppanások a földszintes étkeztető helyiség alacsony tetején. Mintha csintalan kezek marékkai dobnák a kavicsokat, koppan, pattog,

szilánkokat szór a tető. Mi lehet ez? Repülőgép nincs felettünk, de repülőgépről nem is jöhet. Figyelem az ablakon keresztül. Alulról fölfelé jönnek a golyók

— Gépfegyver — mondja valaki.

Az udvaron éles, hangos szavak, de a csukott ablakon keresztül nem veszem ki az értelmüket. A golyózápor egyre erősödik, a lárma nő, az étkeztető tetején már olyan sűrűn hangzanak a koppanások, mintha tojásnagyságú jég verné gyors egymásutánban. Egy golyó hirtelen bevágódik az udvar felőli még ép ablakon, pontosan egy vonalban a másik ablak délelőtti sérülésével és lyukat vágva felszalad a fehér mennyezetre. Világos, hogy ez a lövés letről jött. Az udvarról lőnek. Valami baj lehet odalent. A belövésre mindenki lebukik a padlóra, hogy védve legyen. Magam is így cselekszem és az íróasztal alatt átbújok a többiekhez az iroda nagy hajójába. A tüköroszlopok körül, az iroda azon részein, ahol az üvegfülkék vannak az udvari ablakfal és az iroda között, s így valami védelmet nyújtanak, a földön guggol, fekszik, kuporog mindenki. A lépcsőn lélekszakadva rohan fel valaki és bekiált a nagy üvegajtón.

— Nyilasok vannak itt. Viszik az embereket az utcára!

Az őrült ordítózás és a kihajtott emberek lábainak dobogása most már tisztán felhallatszik. Ott kuporgunk hangtalanul az iroda padlóján. Mit tegyünk? A tanácsterem ajtaja csukva, nem láthatjuk, mit tesznek a többiek. Ott vannak? Várnak? Vagy feljebb mennek? Hirtelen nyílik a tanácsterem ajtaja. Valaki a padlásfelőli lépcsőről mint a nyíl suhan be rajta. Kábító ütést érzek a fejemen. Guggoló helyzetemből elvágódom az előttem kuporgóra. Hosszú lábak gázolnak át rajtunk, kíméletlenül törtetve, taposva és néhány ugró lépés után eltűnnek a tanácsteremben. A mögöttem kuporgó két hosszúlábú papnövendék gá-

zolt keresztül mindenkin, hogy bejuthasson a tanácssterembe.

— Az életöszön — kiáltja bennem a két józanul figyelő szem — az életöszön, amely nem törődik mással a veszély óráján, még akkor sem, ha véletlenül pap.

A fejem sajog az ütéstől, de a belső hang diktál. Valamivel előbbre csúszom, amíg túljutok az ablakok előtti golyóveszélyes területen, azután felugrom és beszaladok a tanácssterembe. A többi szintén. A nagyiroda pillanatok alatt teljesen üres lesz.

A tanácssteremben köröskörül ülnek, állnak, szoronganak az emberek. A lakás és a hátsó lépcső felőli ajtó csukva van. Valaki belülről felrántja. Egész tömeg akar a lakásba tódulni, de ott már mozdulni sem lehet. A padlás felől levezető hátsó lépcsőn is tódulnak az emberek, menekülést keresve. Hiába, nincs menekvés. Már hallani a közeledő nyilasok hangját.

Mindenki visszahúzódik a tanácssterembe. Kint úgy dobognak a lábak, mint egy hajszolt ménes patáinak rohanó dobbanásai.

Geiger Imre egész idő alatt a telefontól ül. Az arca sápadt, de teljesen nyugodtnak látszik. Egymásután hívja a számokat. Csodálatos gyorsan kapja a kapcsolásokat. Gyors, rövid, megfontolt szavakkal kér segítséget. Mint a navigációs tiszt a süllyedő hajóról, egymásután adja le az SOS-jeleket. A Szabadságtérrel beszél utoljára. Nem tudom mit mondhatnak neki, de hallom, amint az utolsó szavakat a telefonba mondja:

— De hátha akkor már késő lesz.

Kívülről puskatus lendül az ajtónak. Kétszer. Sú® lyosan, nehezen. Az ajtó csak belülről nyitható.

Már valamennyien együtt vagyunk a terem udvar felőli részében, mint sötét, kemény fal, sűrűn egymás mellé húzódva.

A puska-ütések megismétlődnek. Harsány, kemény hang ordít kint.

— Kinyitni!!

Dr Grosz Izsák az ajtóhoz megy és kinyitja.

Alig tizenhat-tizenhétéves kölyök rohan be a terem ajtaján, előreszegezett fegyverrel. Ha a helyzet nem volna olyan halálosan komoly, nevetni lehetne a groteszk ellentétén, a fiatal, kerek gyerekarc és a vadállati kegyetlenséget és dühöt szikrázó szemek között. Fogvicsorgatva sziszegi:

— Itt vagytok mind!? Ugye keresztények vagytok mind!? Mind keresztények vagytok!?

Egyre ezt ismétli, ezt kérdezi. Érthetetlen, hogy miért? Talán már gyakran használta a fegyvert ezen a címen.

— Hát te mit keresel ott? Gyere elő! Te is keresztény vagy, mi? Mind azok vagytok, ugye!?

Most látóm, hogy a tanácsterem asztala alatt egy ember kuporog. Az egyetlen, aki külön van válva a többitől. A felszólításra előkészül.

Dr Grosz Izsák egy iratot nyújt át a kis fogvicsorgató fenevadnak. Valószínűleg a Vadász-utca huszonkilencnek, mint svájci követségi háznak, különleges német védettséget biztosító irat.

— Kérem ezt megnézni.

— Nem érdekel! — vicsorodik rá a két kemény, fehér fogsor.

A tárgyilagos hűvösséggel figyelő két belső szem már megint a fülembé sugdos: „Hiszen ez még alig nőtt ki a gyermekcipőből. Hát arra hozzák a világra ennek a kornak anyái a gyermekeiket, hogy fogvicsorgató ifenevadakat neveljenek belőlük?”

Dr Grosz ismét próbálkozik.

— Kérem tessék beletekinteni. Ez egy igazolás...

— Mondtam már, hogy nem érdekel. Nekem felsőbb parancsom van. Azonnal ki az utcára. Majd kint

igazolhatjátok magatokat. Egymásután, mielőtt a puskámat használom.

Eppler Erzsébet át akar menni a lakásba.

— Mi lesz? — ordít rá a dühöngő.

— Csak az anyámért megyek a lakásba — mondja nyugodtan a bátor lány.

— A lakásban nincs már senki. Kifelé!

Nincsen segítség. Menni kell. A tanácsterem kijáratánál a lányom átugrik a kis előtéren, a nagyiroda első tüköroszlopának fogasához. A Hanhac-padlásról éppen akkor dübörög le egy tagbaszakadt, rőthajú, rőtarcú nyilas. Ráfogja a puskát.

— Csak kabátot hozok az anyámnak — és már adja is rám a kabátot. A lépcsőn lefelémenet a fülembe súgja: — Meglátod, vissza fogunk jönni! — Nekem ebben a percben nincsenek olyan határozott érzéseim.

A lépcső alján két nyilas áll. Nem veszem észre, hogy a kezitáskákat le kell tenni. A lányom sürgetően figyelmeztet, mert az egyik már hadonászik a puskával.

— Csak az irataim vannak benne — mondom magyarázóan.

— Az iratok! — gúnyolódik, — nem lesz rájuk szükség!

Sebestyén Irén kezéből kitépik a kezitáskát, földhöz vágják úgy, hogy a tartalma szerte-széjjel hull.

— A halálban nem kell ridikül — sziszegi felé gonosz kajánsággal az egyik.

Aránylag csendben és nyugodtan mennek ki az emberek. A kijáratnál torlódás van. Lassan jutunk ki az ajtón. Hetek óta nem voltunk kint a házból. Most könnyen öltözve, legtöbbször fedetlen fejjel, vékony cipőben, még jobban megsápadnak a decembervégi kemény hidegben. Már sokan vannak az utcán párosával felsorakozva. Mi már a harmincegyes ház végére

kerülünk, előttünk hosszú sor és egyre hangzik mögöttük a vezényszó: «Előre! Előre!» A sor már majdnem a Báthory-utca sarkáig ér. Visszanézek. A kaputól balra is sorakoztatnak, ott is már majdnem a következő utcasarokig ér a sor. A szemközti német ház ablakainál egy lelket sem látni. A kapu előtt egy nagy tankon dolgozik egy szerelő. A kapuban egy nő és egy férfi áll széles pózban. Minden jel arra vall, hogy csak a házmesterpár lehet. Néha meg-megáll egy bémész járókelő, de mindjárt elszalad. Kapu alá menekül. A fejünk felett vad és elkeseredett légiháború folyik. Egy percig sem szünetel a harc, fülettépő dörgések tombolnak felettünk, mintha be akarna szakadni az égboltozat, hogy tüzes mennykövével feleméssze a világot.

Végignézek a könnyen öltözött, didergő embersoron. Nyugodtan állnak a halál kettős torzképével szemben. Fölöttünk a szünni nem akaró légiháború harsogó égzengése, velünk szemben a fel s alá száguldó nyilasok géppuskái. Ennek dacára nem látható kétségbeesés, sem könnyáradat, csak nyugodt, kemény elszántság. «Büszke vagyok rátok testvéreim» mondja a hűvös, tárgyilagos belső hang. „Büszke vagyok rátok, ti tülekedő, veszekedő, apró igazságokért acsarkodó, békétlen, türelmetlen, fegyelmezetlen sereg. Büszke vagyok rátok, mert nagyok vagytok a szenvedésben. Veszély idején több bennetek a nyugalom, a bátorság, az elszántság és méltóság, mint bárki másban. Sokezeréves örökség ez. Ilyenkor tudjátok, érzitek csak igazán, hogy zsidók vagytok. Itt a mélyponton, a rettentő mélységben ahova jutottunk.“

Igen, mélyponton vagyunk. Rettentő mélységben. Meghallgatsz-e bennünket? Meglátod-e megfeneklett életünket? Hiszen csak néma szájjal kiálthatunk Hozzád, ebben a halálhozó fürgetegben.

A Báthory-utca sarkán befordul egy vöröskeresztes mentőautó. Megáll a követség kapuja előtt. Ijedt zúgás fut végig a felsorakozottak láncán. Mint finom műszeren, szalad végig a hír a remegő szíveken:

— Sebesültek vannak.

Három súlyos sebesült van, de csak kettőt visznek a kocsinhoz. Egy nőt és egy férfit. Messziről látom, amint a soffőr sajnálkozva csóválja a fejét. Azután a kocsi óvatos ütemben, az ellenkező irányban tova-gördül.

Egy Simon nevű rendőr, aki gyakran teljesített szolgálatot a követségen, nagyon rendes ember, elfut az őrszobára segítségért. Minden hiába. Az utca túlsó oldalán rendőrök mennek el előttünk, leszegezett fejjel, nem tehetnek semmit. Dr Beregi Endre — hazatérőben — messziről látja, hogy mi történik a ház előtt, villámgyorsan megfordul és eltűnik a Wekerle Sándor-utca irányában. Hiába. A segítség késik. A kapu felől vezényszó hallatszik:

— Indítás!

Azután jön az ellenparancs:

— Várni!!

Elnézek a kapu irányába.

Az üres úttesten, a nyilasok között ott áll Weisz Artúr. Nem hallom, hogy mit beszél, ehhez túlnagy a távolság, de egész testtartásából, kigyulladt arcáról, villámló szeméből látom, hogy harcol. Harcol az üvegház lakóiért. Meg akarja gátolni, hogy elvigyék az utcán álló másfélezer embert.

Bodor főnyilas, aki gyakori látogatója a háznak, föl és alá járkál a sor előtt. Az arca talányos. Egyesek szerint bátorítóan intett. Én mindebből nem vettem észre semmit. Weisz Artúrt figyeltem, a bátor és merész kiállását. A szóharc közte és a nyilasok között egyre tartott.

— Legalább a „Wide“-kat* kellene elmondani — mondja mögöttem egy finom, szelíd hang.

Visszafordulok. Dr Ungár Gézáne áll mögöttem az édesanyjával. Az öreg hölgy öntötte szavakba jámbor lelkének kívánságát. Isten nélkül nem akart a halálba menni.

Dr Ungárné bájos, fiatal arca halálsápadt. Édesanyja szavaira szemei könnybeborulnak.

— Mondd, mondd! — fordul hozzám — Hát van Isten az égben?

Ebben a pillanatban lehull rólam a bizonytalanság érzése. Úgy érzem, hogy a gerincem kiegyenesedik, az alakom megnő egy fejjel, olyan határozott biztonságérzet fog el.

— Van! — mondom neki határozottan. — Nézd, itt állunk a halál kettős árnyékában. Fölöttünk a légiháború, szemben velünk a nyilásfegyverek. Nem tudhatjuk, hogy mit hoz a következő perc. Lehet, hogy elvisznek bennünket, de egyet teljes bizonyossággal érzek: A jó Isten meg fog bennünket menteni.

— Vissza lehet menni a házba — hangzik fel ebben a pillanatban a vezényszó. Weisz Artúrnak sikerült a szóharccal az időt húznia. Megjött a Vápórség. Megmenekültünk.

Átfogom Ungár doktomé vállait:

— Hát van-e Isten az égben?

— Van, van — mondja mosolyogva, nedves szemekkel —, többé sohasem fogok kételkedni.

A visszatérés gyorsabb és élénkebb volt mint a kivonulás. Jóleső érzés volt ismét a ház falain belül kerülni.

* Halotti ima.

— Nyissák ki az udvarba vezető nagy kaput is, — rendelkezett Weisz Artúr —, hogy gyorsabban menjen a visszavonulás.

A pince- és padláslakók nagy része a nagykapuhoz tódult. Nemsokára üres lett az utca. A ház ismét magába ölelte megmenekült lakóit.

Sok arcon látszott a csodálkozás, hogy ez a kis épület annyi embert takar. Hát ha még tudták volna! A nyilasok nem találták meg az udvar egyik oldalán végighúzódó Somér*-pincét, körülbelül nyolcszáz emberével. Ezek legalább elkerülték a kínos órákat.

A lépcsőfeljárat melletti asztalon halomra dobva a sok kézításka és mindaz, amit ki kellett tenni a kezéből a kivonulásnál. Az asztal előtt néhány fiú áll, kezükkel láncot képezve, hogy az asztal megközelíthetetlen legyen. A holmit később fogják kiosztani, gondosan megvizsgálva, mi, hova tartozik. Bámulatos rugalmasság! Előbb még a halál torkában és most már, jól megfontolt gyakorlati érzékre valló rendelkezések. Meg akarják akadályozni a hibákat és esetleges visszaéléseket.

Mindenki természetesen alkalmazkodik, csak elvétve hallatszik egy zúgolódó hang. Az emberek, főként az asszonyok, idegesek. Az órákon át tartó szörnyű feszültség most szüli meg a visszahatást. Vannak hisztériás, indokolatlan kitörések. Egy asszony beszélgetés közben hang nélkül összeesik, mint egy lotytyadt zsák. Elájult. Orvosért kiáltanak, a pultra fektetik, életre dörzsölik.

Jobbfelől siránkozás hallatszik. Valaki egy széken ül, nem láthatom az arcát és jajgat. Sokan állnak körülötte és csendesítik. Hiába, most jelentkeznek az idegek, amelyeken eddig a lélek volt az úr.

Hirtelen sikoltás.

* Ifjúsági párt.

— Mondjátok meg mi van vele!? Engedjetelek hozzá! Talán megsebesült! Talán már nem is él!? Mondjátok meg az igazat!

Fenákel Jónásné jajgat. Előtte áll a két gyermeke, lánya és fia, lehorgasztott fejjel, hallgató szájjal, ők már tudják az igazat, ők már tudják, hogy az édesapjuk nyilasgolyótól átszakított ütőérrrel, holtan fekszik lent a pincében. Úgy találtak rá, újságpapírral letakarva és az újságpapír alatt, mellette feküdt egy élő ember. Így akart menekülni.

Fenákel Jónást nem ismertem. Azt hallottam, hogy ötven év körüli ember volt, aki nagyon szerette az életet és várta a szabadulást. Az első világháborúban orosz fogságba esett és megszerette az oroszokat. Egy doboz cigarettát tartogatott az akkor már nagyon cigarettaszükében szenvedő vadászutcai házban. Az első oroszoknak szánta. Szegény, ártatlan, mit sem vett Fenákel Jónás. Rád mutatott a sors csontos keze: „Rajtad a sor! Te leszel az áldozat.“

Meddig, meddig kellenek még áldozatok!?

A síró asszonyt elvezetik gyermekei és barátai. Lemegy a pincébe, utolsó „Isten hozzád“-ra. Sötét, nehéz hangulat üli meg a szíveket. A nagy család, a Vadász-utca huszonkilenc egyik tagja elveszett és tudja mindenki, hogy van még két súlyos sebesült, akiknek válságos a sorsa, akiket a mentőautó elszállított. Az egyik, özv. dr. Scheiber Lajosné, rabbi-özvegy, dr. Scheiber Sándor dunaföldvári rabbi, a chanukaszónok édesanyja. Azon a napon jött be a házba. Férje néhány nappal előbb hunyt el. Fia nem akarta, hogy bánatával magára maradjon a kórházban, ahol tartózkodott és behozatta. A sors elé kellett jönnie. Tüdőlövést kapott. A harmadik sebesült, Fischer Ármin haslövést kapott. Halálhíre nem sokáig váratott magára.

Lent a földszinten dr. Eppler Henrik főorvos és

orvosi gárdája, az orvosi rendelőnek nevezett kis sötét zugban, kötöznek, tapasztanak, ragasztanak. Negyven sebesültje van ennek a délutánnak. Átkötözött, beraasztott fejeket, nyakakat és végtagokat látni mindenfelé a következő napokban. Kisebb sebesülések, melyeknek nem kell kórházi kezelés.

Gondolkozom az eseményeken. Megmenekültünk. Valósággal csodamódra, a tizenkettedik órában. Ha Isten menteni akar, megválasztja a maga eszközeit. De hol és hogyan rakódtak össze ennek a menekülésnek eseménymozzaikjai? A nyugtalan gondolatok tapogatózó csápjai elérnek mindenhova, de bizonyosat csak később tudunk meg.

A ház többi telefonja is működésben volt, nemcsak a tanácsteremé. Weisz Artúr elsőnek Krausz Miklóst hívta fel, a szabadságtéri követségen. K^r JSZ Miklós kérte Weisz Artúrt, hogy igyekezzék a nyilasokat feltartóztatni, amíg ő megkísérli az intézkedést. Weisz Artúr helytállt. Minden erőfeszítésével igyekezett a nyilasokat visszatartani az indítástól, ami példás bátorságával sikerült is neki. Ezalatt Krausz Miklós egymásután hívta a külügyminisztériumot, a főkapitányságot és a Városparancsnokságot. Dr Mezei Rezső a Wekerle Sándor-utcából kereste az összekötést a Mosonyi utcai rendőrfőparancsnoksággal és az V. kér. kapitánysággal. Nehezen ment. Meg kellett ismételnit a közbenjárást. Végre megkapták a hírt, hogy a Városparancsnokság emberei megérkeztek és a Vadász-utca huszonkilenc népe már megy vissza a házba.

*

Este a legnagyobb rendben szétosztották a tanácsteremben a holmit. A legtöbben hiánytalanul visszakaptak mindent. Az értékesebb külsejű kezításkák ki

voltak fosztva. Sebtében csak ezeket nyitogatták ki. Volt szétdobált, kiszórt pénz és egyéb tárgyak, melyeket kiszolgáltattak jelentkező tulajdonosaiknak. A pénzből egyes kisebb hiányokat pótoltak.

1944 december 31-én majdnem feleslegessé vált gondolat lehetett volna számunkra a kérdés, hogy mit hoz a jövő?

1945 január elsején, már a kora reggeli órákban mindenki a helyén ül, mintha mi sem történt volna. Csúnya haláltánc tombolt egész éjszaka. Az előző délután tetet-lelket kimerítő eseményei következtében, ennek dacára túlnyomórészt aludtak az emberek. A nemalvók között voltak, akik a pincékbe mentek, legtöbbször diadalmaskodott a fáradt szervezet. Néha felriadtunk álmunkból, mint egy hullámzó bárka, rengett, ingott alattunk az épület. Pillanatokra visszatért az öntudat, de azután ismét összeesapódtak a megszakított álomhullámok.

Reggel mindenki korán kelt és gyorsan elkészült. A harc egy percre sem szünetelt, ellentétben más erőteljes éjszakai tűz után. Ezúttal még inkább fokozódott.

Éppen reggeliért készültünk lemenni, amikor szigorú rendelkezés jött, hogy senki el ne mozduljon a helyéről, a termekbe tilos az átjárás, a lépcsőt nem szabad használni, senki meg ne kísérelje a közlekedést és néma csend legyen. Nyilasok vannak ismét a házban.

— Nem kell félni — mondta a paranosztó. Ezúttal nem az életre megy. A gazdasági hivatalt fosz-

togatják. Tegnap, a ház átkutatása közben látták a kenyérból készletet és most elhordják a kenyeret.

A nagyiroda nagy szárnyas üvegajtaján keresztül láthatók is a föl- leszáguldó nyilasok. Mindegyik néhány kenyérral megrakodva. Az utcán kocsit vártak őket. Száz kenyeret és konzerveket vittek el. „Aránylag elég olcsón szabadultunk“ volt az általános vélemény.

Ha ugyan szabadultunk, gondoltam magamban. Ha már parancs nélkül is akadálytalanul bemerészkednek a követség! épületbe rabolni, akkor már semmi jó nem várható.

Dél felé kiosztottak háromnapos kenyéradagot a ház lakóinak. Előrelátásból, az esetleges elkövetkezendők miatt.

*

Délután, közvetlenül az ebéd befejezése után, együtt ültünk az iroda középső részében, székeken, asztalokon, ahogy éppen lehetett. Az ablakok mellett már nem volt tanácsos tartózkodni. Tárgyaltuk a reggeli eseményeket. Minden nap újabb és újabb izgalmakat hozott, elsüllyesztve az előző nap eseményeit. A gazdasági hivatal kis üvegfülkéje előtti íróasztalon szorongtunk néhányan. Nagyon kényelmetlen volt. Leszálltam az íróasztal tetejéről. Éppen akkor húztak el a ház fölött az orosz bombavető gépek. Hallottuk a jellegzetes bűgást, a következő pillanatban örült csattanás rázta meg az utcát. Az egész, hatalmas, emeleti ablaksor egyetlen szempillantás alatt fülsiketítő robajjal ezer darabba törve dőlt be. Kőpor és téglaszilánkok repültek be a tátongó ablaknyílásokon. Percekig láthatatlan volt minden, csak falak omlása, súlyos téglatömegek csapódása volt hallható a kemény utcakövön. Az utca téli hidege is bezuhant a nagy terembe és a porfelhő dacára millió gyémántként ra-

gyogtak a téli napfényben a szertehulló tūhegynyi üvegszilánkok.

Az volt az érzésünk, hogy a ház kapott találatot. Még a robbanás után is ingott alattunk a padozat. Láthatatlan földalatti erők vad táncot jártak alattunk.

Mikor szétoszlott a porréteg, akkor láttuk, hogy az utca túlsó oldalán, velünk rézsut fekvő alacsony kis földszintes ház kapott telitalálatot. Úgy állt ez a kis régi földszintes ház beékelve a körülötte levő magasabb épületek közé, mint egy kis öreg, összetöpörödött anyóka a felserdült gyermekserég között. A bomba bizonyára nem ennek az épületnek volt szánva, bár ezt is németek vették igénybe, hanem a közelében levő harminckettős számnak, amely tele volt német katonasággal és amelynek kapuja előtt állandóan álltak német tankok és autók.

Az üvegház utcai frontján nem maradt épen egyetlen emeleti ablak sem. Úgy nézett ki, mintha az egész emeleti fal kidőlt volna. Siralmas volt a helyzet úgy a tanácsteremben, valamint a nagyirodában, de talán még a legsiralmasabb a lakásban. Mindkét nagy helyiség hadszíntérnek látszott. A székek felborulva, a padlók, asztalok elborítva üvegcsereppel és ujjnyi vastag porréteggel. A lábak alatt recsegett, ropogott az ezer és ezer üvegszilánk. Kemény hideg csapott be a tátongó falon, amely kívülről óriási sebnek látszott. Legalább száz ember tartózkodott a két nagy irodahelyiségben s a hulló üvegdarabok, berepülő téglaszilánkok és a millió szikrázó üvegatom senkiben nem tett kárt. Zoltán doktor kapott a kezén egy jelentéktelennek látszó karcolást. Valóságos csoda. Az életünk megint egyetlen pillanaton múlt, de ez a pillanat Isten kezében volt.

Részben az ijedtség, részben az a körülmény, hogy az irodák ablak híján lakhatatlanná váltak, ismét többeket indított változtatásra. Néhányan ismét átmentek

a Wekenle Sándor-utcába, néhányan a pinceéltre szánták rá magukat, egyesek az MLSz- be mentek át. Többen a helyünkön maradtunk. Az udvar felőli ablakrészen nem történt különösebb kár. A Szmuk-szoba egy kedvező beszögellés által védett ablaka is teljesen ép volt. Idehúzódtak az ittmaradók. A mi szobánk is hasznavehetetlenné vált, lakói szétoszlottak. Éjszakára én is bevonultam az udvar felőli részbe, az asztal mellé, mely mellett nappal dolgoztam. Nem volt kellemes az ittalvás. A termet vad hideg járta át. Bár nem vetkőztünk le, egész éjjel dideregtünk a velőkig ható hidegben. Csak illúzió volt, hogy az ablakra felrakták az elsötétítő papírkereteket. Kevés volt a ágynemű, a takaró, nem volt elég védelmünk a maró hideg ellen.

A Szmuk-szoba volt az egész emelet egyetlen menedéke. Nappal itt végezték a még adódó irodai munkát, Szmuk bácsi itt végezte az ellenőrző számadásait, itt osztotta ki az ittmaradtak ételadagjait és kenyerét, mert a szobaparancsnokok is nagyrészt már pincelakók lettek, egy részük az ikerházba költözött. Kedves, türelmes jósággal végezte ezt a munkát is. Ebben a kis szobában tárgyalták ügyeiket az ifjúsági vezetők, ide jöttek be melegedni az iroda lakói, ha már éppenséggel nem bírták elviselni a hideget. Az ifjúság — az idősebbeket illetőleg ferdén fejlett szellemi vonalvezetésével — gyakran kinézte a látogatókat éles és hideg megjegyzéseivel.

— Itt iroda van. Akinek itt nincsen dolga, az menjen ki.

— Itt most minden van — szokta mondani Szmuk bácsi. — Mindenkin segíteni kell. Aki fázik, bejöhet melegedni.

Éjszaka tömve volt a kis szoba. Reggel egymásnak adták a kilincset, akik a pinceszennyet akarták lemosni magukról, vagy a nyitott ablakok mellett nem tudtak mosakodni. A hasznavehetetlenné vált, elsöté-

títéshez használt fák eretekből ellenzõt csináltak, mely mögött tisztálkodni és öltözni lehetett, bár ebből a szempontból nem volt kényes a Vadász-utca huszonkilenc lakossága. Ezt a kicsiny zugot Szmuk Béla kintartása, emberszeretete, bátorsága tartotta fenn a legvégső időkig, amikor ez a kis védett zug is az ostrom áldozata lett. Ablakai kidőltek, lehetetlenné vált a benntartózkodás.

Később ismét kiosztottak további három napra szóló kenyéradagot. Helyes előrelátás volt, mert a nyilasok ismét jöttek. Weisz Artúr kissé a sarkára állt. Gátat akart vetni a további fosztogatásnak. A dolog rosszul végződött. Weisz Artúrt elvitték. Elvitték, illetve önkéntes távozásra bírták azzal az ígérettel, hogy rövidesen vissza fogják őt hozni. Csak jöjjön és intézze el személyesen az élelem kérdését. Mint egy villanyütés remegett végig a házon a hír, hogy Weisz Artúrt elvitték. A ház fejét látták benne. Vigasztalásul szolgált ugyan, hogy délután visszajön, de este lett és mégsem jött. Weisz Artúr többé nem került elő. A nyomozás kiderítette, hogy állítólag hatósági rendelkezés szerint az ugyanazon a napon letartóztatott Komoly Ottóval együtt a gettóba kellett volna vinni, de egyik sem került a gettóba. Ennek a két bátor, önfeláldozó embernek a jelek szerint mártírsors jutott, melyről azonban bizonyosságot nem tud senki. Ezek hálája fordul emléküik felé.

Még ég a szívekben a nyugtalanság Weisz Artúr elmaradása miatt, amikor ismét katasztrófa éri a házat. Többszörös és fájdalmas katasztrófa. Eddig minden olyan simán ment. Sok munka, sok izgalom, sok fáradtság és szörnyen nehéz élet, de áldozatokat nem kívánt tőlünk a sors. Most, néhány nap óta egymásután következnek a súlyos, fájdalmas áldozatok.

A kenyérhiány kihajtotta az utcára Fürst Sándor

futárt. Harminc éves, bátor ember. Megkísérli a lehetetlent. 1944 január 5-én, Budapesten, a nagy ínség idején, kenyeret szerezni a ház lakóinak. Vakmerően kockára tette az életét, nagynehezen szerzett tíz kenyérért. Már majdnem a házig ért, amikor figyelmesek lettek rá a nyilasok. Felszólításukra nem állt meg, hanem sietve be akart ugrani a ház bejáratán. Két halálos lövést küldtek utána, melyektől haldokolva rogyott össze.

Abban a percben ért oda a követség kocsija. Gedeon Andort, Szemere Tibort és az ifjúság között Szimcha néven, a házban Kühne Jánosnak ismert Hunwald Sándort hozta. Gedeon Andor azonnal bement a házba, Szemere és Hunwald odamentek a szerencsétlen, vonagló áldozathoz, hogy megnézzék, mi történt? A nyilasok mindkettőt elfogták és az autóval együtt elvitték. Nyomuk veszett. Az ifjúság legbátrabbjai mindent elkövettek, hogy nyomukra jussanak, hogy megtudhassák, mi történt velük, de hosszú ideig sem az egyikről, sem a másiktól nem hallottak semmit. A felszabadulás után előkerült Szemere Tibor, aki Budán mint tolmács vészelte át az időt. A szerencsétlen Hunwald Sándort, a kiváló, kissé érdes modorú, de minden áldozatra kész, nemes gondolkozású sómért, agyonlőtték. Az ifjúság sokat veszített.

Fürst Sándort bevitték a házba. Néhány órai szenvedés után meghalt. Egy fiatal, bátor élettel ismét megfogyatkoztunk.

*

Az emeleti helyiségek pusztulása után, Salamon Mihály elhagyta a vadászutcai házat. Utolsó időben már állandóan a Wekerle-utcában dolgozott a lehetetlennek látszó alija-lehetőségen, amelyet az ostrom teljesen felborított, de mindig visszajött. Most családjával együtt átköltözött a Wekerle Sándor-utcába, ami

azt jelentette, hogy Salamon Mihály végleg odaát marad.

Rosszul érintett mindenkit az a tény, hogy Salamon Mihály elhagyta a házat. Az ő személye annyira össze volt forrva az első perctől kezdve a Vadász-utca huszonkilenc érverésével, hogy megdöbbenően hatott távozása. Az volt az érzés, hogy a vezető távozása rányomta a veszendőség bélyegét a házra. Tagadhatatlanul rám is csüggesztően hatott. Nem tudtam valóságnak elfogadni ezt a valóságot. A vezetők közül most már csak Franki Jenő maradt a házban. Éjszakára ő is átment az ikerházba.

Ellátás tekintetében veszély fenyegetett. A nyilasok gyakori látogatásai a legrosszabb időben, amikor már kenyér sem volt kapható, sodorták válságba a gazdasági hivatalt. Egy-két napig egyáltalában nem volt kenyér, ami a nagyon szűkös napi ellátás mellett kétségbeejtő volt. Klem Vilmos, a GH vezetője és munkagárdája még mindig dolgoztak. Klein Vilmos a fokozott nyilasveszedelem dacára kifutott a városba, hogy kapcsolatai révén kenyeret szerezzen. Nem lehetett, vagy csak olyan keveset, ami kétezerhét-száz ember szükségletéhez viszonyítva egyenlő volt a semmivel. Saját pékséget akart felállítani. Az udvaron levő, meglehetősen nagy földszintes helyiséget, az ú. n. Beregi-szobát, kiürítették. A szoba lakói, Beregi doktor legközelebbi rokonsága már az MLSz-ben laktak. A sok ember között nem akadt megfelelő munkaerő a kemence megépítéséhez. Úgy határoztak, hogy kenyér helyett lángosokat fognak sütni. Naponta kétezerhét-száz ember számára lángos!

Pékeket állítottak munkába, akik hatos csoportokban váltották fel egymást. A pékműhely éjjel-nappal dolgozott. Nem volt könnyű feladat és az első napokban mégis könnyen és simán ment és a megoldás ki-elégítőnek látszott.

Amint minden téren láttuk, amit értelmes fejek kigondoltak és az önfeláldozás megteremtett, az mindig jó volt, amíg bele nem nyúltak a romboló kényszer túlkészséges és nem becsületes segítőtársai.

A lángos első percben egy megcsodált jó megoldás volt, azután sovány kényszerűség, végül ezreik erejével és egészségével való visszaélés lett. Jó, hogy nem tartott sokáig.

Fenákel Jónás holtteste még temetetlenül feküdt a házban, amikor megjött a híre, hogy a december harmincegyedik délután két sebesültje, dr Scheiber Lajosné, aki tüdőlövést kapott és Fischer Ármin, akit haslövéssel vitt el a mentőkocsi, szintén belehaltak sebeikbe.

Három mártír. Három ember, akik nem kívántak hősök lenni. Szerették az életet és valószínűleg szerették volna élni is az életüket, úgy mint a többi sokezer, kimenekülni a bajból, megérni a megváltást és egyszerű, természetes módon múlni el, ha elérkezik az idő. A sors titokzatos, kiválasztó szeme rájuk nézett, merev csontos keze rájuk mutatott: «Itt megálltok! Itt van a ti utatok vége!» És három élet megszűnt.

Ezekben a napokban kétszeresen tragikus volt a halál. Nem volt hova temetni. Nem volt pap, nem volt szertartás, sem búcsúzó család, sem szerető kíséret. Kétszeresen kegyetlen volt ebben az időben a halál.

Éjszakának idején, ruhástól heverve a hideg irodapadlón és álmatlanul fázlódva, keserűen gondoltam három ismeretlen zsidó testvérem tragikus sorsára. Fojtogat a feltevés, hogy egyetlen ima, egyetlen gyászdal nélkül kell ölelkezniük a földdel. És halkán ma-

gam elé suttogok egy imát, ahogy Isten a szívembe ültette:

ÉL MÓLÉ RACHAMIM

Hallgasson minden hang
még sóhajtás se szálljon,
templom legyen a szív,
a gondolat megálljon
fájdalmunk szálljon csak
mély gyászunk szárnyain:

Él mólé rachamim.

ők elhallgattak már,
örökre néma szájuk,
többé nem kérdezik:
«Meddig tart még az átok?
Beteljesülnek-e
álmodott álmaim?»

Él mólé rachamim.

Gyilkos nyilas golyó
pontot tett életükre,
de számonkéri majd,
ki mindnyájunknak tükre,
kihez megtértek ők
mártírság szárnyain

Él mólé rachamim.

Örökmécses legyen
fájó emlékezésiek,
a könnyek serlegét
vérrel telítettétek
mely eget ostromol
a kínok hangjain,

Él mólé rachamim.

Szótlánul álljatok
 a magasságom trónnál.
 Elhullott véretek
 többet mond minden szónál,
 Talán megváltást hoz
 kegyelem árjain

Él mólé rachamim!
 Él mólé rachamim!

Szívemből jött a gyászima. Talán megnyugodtak a három elhagyott holttest fölött keringő lelkek.

Rosszak voltak az éjszakák a velőkig ható hidegben, a huzatos irodahelyiségek padlóján. Három napnál tovább én sem bírtam. Az este korán kezdődött. Világításra nem lehetett gondolni, hiszen nem voltak ablakaink. A Szmuk-szobából áradt egy kis gyenge fény, ha óvatosan kinyitották az ajtaját, egyébként teljes sötétségben ültünk. Természetes, hogy korán feküdtünk le. Egy rövid, gyors és mély alvás után, amelyet az ágyúdörgés sem zavart, jöttek az éjszaka hosszú, kínos, éber órái. Az idegek már rosszul szolgáltak.

A január ötödikéről hatodikára virradó éjszaka jmajdnem elviselhetetlen volt. A napok óta szünet nélkül tartó ágyútűzhez az esti órákban ismét csatlakozott a most már ritkább időközökben jelentkező légitámadás. Elemi erővel ért el bennünket a távoli robbanások döreje és rengető ereje és akik az udvarról botorkáltak fel a vaksötétben, a város különböző pontjairól világító nagy tüzekről beszéltek.

Próbálkoztam az alvással. Még az első fáradtság követelte álmom sem jött. Egyenletes lélegzetzőrejek jelezték, hogy a körülöttem heverő testek elérték jo-

gaikat. Mindenki aludt. Én dideregtem. Ez már nem egészen a hideg, hanem az idegek okozta didergés volt.

Egyszerre csak a közelben hallom az orosz gépek jellegzetes „ratata“ bugását. Éppen itt húznak el a ház fölött. Alacsonyan, nagyon alacsonyan lehetnek. Az idegeimbe, az agyvelőmbe vág a hangjuk. Hideg ijedtség markolja a szívemet. Mi ez!? Hiszen én nem ismerem a félelmet! Most már túljutottak a házon... örült dobbanás!... eget-földet rengető robaj... falak omlása és a robbanás távolba vesző moraja összevegyül a szintén távolodó „ratata“-búgással.

Egészen közel eshetett le a bomba. Hajszál híján nem mi voltunk. Olyan erősen idehatolt a falak omlásának és téglák koppanásának zaja. Hála Istennek, hogy elmentek! Eddig nyugodtabb voltam. Úgy látszik, hogy az idegeim kimerültek. Nem maradok többé idefent. Reggel lemegyünk a pincébe. A gépek zöreje távolról, egész távolról hangzik. Tompa puffanások kísérik. Más zaj már nem hatol idáig. Csak vissza ne jöjjenek! Nem bírom. Reggel a pincébe! Ez a legszilárdabb elhatározásom. Megint! Megint egy távoli robbanás! Minden robbanás emberéletek pusztulása, emberkezek művének semmibeomlása. „Ratatata“

Szent Isten! Már megint itt vannak! Mindjárt itt lesznek a ház fölött. Hát ha most rajtunk a sor, ratata... most húznak el a ház fölött... a kezem szorosán egymásbakulcsolva ... most... most... lisuoszcho kiviszi adonaj ... jaj, összetörnek az ujjaim... itt, itt,... nem, már túl vannak a házon. Most hangzik az öldöklő robbanás! Ez a Szabadság-tér lehet. Istenem! Szabadság-tér! Wekerle-utca! Nincs-e ott baj! Ott is annyi ember együtt. Miért jöttek ezek vissza?! Kétszer egy helyre. Minek jönnek kétszer? Hála ... hála...

* Segítségemet kérem, Örökkévaló!

már megint messze búgnak. Talán nem jönnek többé ide.

— Itt tartasz már!? — gúnyolódik a tárgyilagosan figyelő belső hang. — Úgy! Itt tartasz már, hogy elég ha ide nem jönnek, ha távol vannak innen? Mit gondolsz, ott távol nincsenek emberek? Emberek, akik éppen úgy félnek mint te. Éppen úgy élni akarnak mint te! Mert ugye most már élni akarsz!? Élni szeretnél? Közel van a menekülés.

— Nem igaz!— lázadom. — Nem félek. Nem csak a magam életét akarom. Nekem minden ember testvérem. Csak az idegeim nem bírják tovább! ratata . . . ratatata ... ratatata ... hiszen megint itt vannak . . . köiben járnak... ezek minket keresnek... lisuoszcho... most, most túl vannak a házon. Most dobják!... egészen itt a közelben... ezek állandóan itt keringenek ... Hát nincs több utca ebben a városban!?!? Nincs több ház a világon, mint a Vadász-utca huszonkilenc!?!? ratatata... az agyamban bűg ez a hang vagy tényleg itt vannak megint? Itt, itt... közelednek... lisuoszcho kiviszi adonaj ... hányszor kiáltsak fel Hozzád!? Most húznak el a ház fölött. Vagy talán lázas vagyok? Negyven fokos lázam lehet. A testem verítékben fürdik, a hajam teljesen csapzott a homlokom felett. Nem tudom elsimítani. A két kezem összekulcsolva, olyan szorosan tapad egymásba, hogy nem tudom elválasztani őket, össze vannak törve az ujjaim? ratatata... milyen gyorsan járnak körbe! Már megint! Hála Istennek tovább mentek. Megint a Szabadság-téren robbant. Hallgassatok! Hallgassatok! Lisuoszcho ...

Soha ilyen éjszakát. Amíg az agyam emlékezni fog, nem felejttem el. Lázban, kínban fetrengtem. Csak a hajnali órákban távoztak el a gépek. A Vadász-utca

fölött keringtek egész éjjel. Csoda, hogy megmaradtunk.

Reggel, összetörve, egy átélt súlyos betegség érzésével keltem fel. Akik mellett aludtak, nem vettem rajtam észre semmit, összekulcsolt kézzel, mozdulatlanul feküdtem, csak az agyam forrott, mint egy túlhevített kohó.

— Most már nem megy tovább — mondtam az uramnak, aki már néhány nap óta lekényszerült a Hanhac-padlásról. — Megyünk a pincébe.

— Melyikbe?

— A Somér-pincébe. A tanácsterembeliék nagy része már ott van. A tisztviselők egy kis része a földszinten ütötte fel tanyáját, de ott nincs már hely. Igaz, hogy a Somér-pince is telítve van már, de talán csak akad a mi számunkra még hely?

Összecsomagoljuk a legszükségesebbet egy kis bőröndbe és megyünk lefelé a lépcsőn. Kilépünk a földszint udvaranyíló nagy kapuján, hogy az udvaron átvágva eljussunk az udvar túlsó felén levő Somér-pincébe. Szó nélkül jobbra fordulok és elindulok lefelé, a néhány lépésnyire fekvő orthodox pincébe.

— Hiszen azt mondtad, hogy a Somér-pincébe megyünk? — kérdezi melletttem az uram.

Nem felelek, csak megyek lefelé a rengeteg, mélybe vezető lépcsőn.

— Hát nem a Somér-pincébe akartál menni? — szólal még ismét az uram.

Magam előtt is érthetetlen, hogy miért, de ismét nem felelek. Visz a rajtam kívül álló akarat, mint október huszonharmadikán a vásárcsarnok bejárata előtt. Egészen másfelé visz mint a szándékaim.

Lent, a lépcsők alján ismét megszólal az uram:

— Hát ez nem a Somér-pince.

Mintha nem is hallanám. Körülnézek és elindulok balfelé, ahol két sor deszkából s ládákból megépí-

tett emeletes priccs van fekvőhelyeknek szánva. A jobboldali első priccs szélén van néhány centiméternyj üres hely. Odaülök, olyan természetességgel, mintha az a hely már várt volna rám, számomra lett volna kijelölve.

— Hiszen először azt mondtad, hogy a Somérpincébe megyünk — mondta most már az uram kissé türelmetlenül és sürgetően.

— Most már csak itt maradunk — felelem minden magyarázat nélkül.

Ma már tudom, hogy nem lett volna teljes a Vadász-utca huszonkilenc belső életének képe, ha meg nem ismerem ezt a pincét.

A ház szélességében, az egész épület alatt elhúzódó pince volt az úgynevezett orthodox-pince, szinte érzékelhetően vastag falakkal, hatalmas, tömör bolthajtásokkal. Mélységével és szilárdságával a legteljesebb biztonságérzést keltette.

Ismertem már ezt a pincét a nyár óta, amikor légiveszély-jelzéskor, a napsütötte, tiszta, rendes udvaron tartózkodva, a gépek közeledésére, lementünk a hatalmas, raktárhelyiségül szolgáló pince végében lévő, huszonöt személyre készült, négyszögletes óvóhelyre. Ebben az óvóhelyiségben most közel száz ember lakott. Maga az orthodox-pince létszáma meghaladta az ezerkétszázat.

A pincelejárattól balra, az óvóhelyig terjedő hatalmas pincerészben, két sor egymással szemben álló, deszkákból és üveglapokat tartalmazó ládákból és oszlopokból összerótt emeletes fekvőhely volt megépítve. Két sor kettős priccs és a két sor között alig több, mint embernyi szélességű járóhely. A fekvőhelyeken sápadt, gyüröttarcú, keserű tekintetű, lomhán elnyúló vagy guggoló emberek tömege. Hónapok óta laknak a pincében. A sötétségben töltött pinceélet idegtépő hangulatával valamit kiölt belőlük ami emberi. Dühös,

haragvó, morgó és olyan sűrű tömeg, hogy a ragályok lehetőségének állandóan kinyújtott pallosa lebeg fölöttük.

A bejárattól jobbra eső rész a tulajdonképpeni orthodox rész, amelyről) a pincét elnevezték. Itt vannak tömörülve, elkülönülve az orthodoxok, úgy mint odakint az életben. Csupán az egyik oldalfülkét foglalja el a Herzl-kör. Egy másik oldalrészben lakik Roth Chaim és népes családja és a vérségileg és lelkileg hozzá legközelebb állók. Az orthodox részen nincsenek megépített fekhelyek. Szalmazsákok, ágyneműek, néhol, különösen a sarkokban, hegymagasságban egymásra halmozva és rajtuk hancurozó gyerekek. Ez a rész talán még sűrűbben lakott a baloldalinál, rendtelenebb, zajosabb. Óriási a gyereklárma, ide húzódnak a pince gyerekei, mert ez a rész több világosságot kap a lejárattól.

Közvetlenül a lejárattal mellett, a jobboldalon, egy kis emelvény van, ahol minden kötelező imaidőben, lehunyt szemmel, hajlongva, a fanatizmus tüzével imádkozni szoktak.

Úgy a jobb-, mint a baloldalon alig akad járóhely, mióta az emelet és a padlás egy része itt tölti a nehéz ostromnapokat.

Nagyon fáradt vagyok. A szemem csak hirtelen szívja fel ezeket a képeket. Részletes megfigyelésre képtelen vagyok. Az éjszaka kimerítő lelkiharca még benne van a véremben. Másrészt nem is jutnék hozzá, a mögöttem morgó és zúgolódó hangoktól.

— Már megint újak! Mind idejön! Miért nem maradnak ott, ahol voltak?

— Tisztviselő vagyok — mondom békítően —, eddig fent dolgoztunk, de most már lehetetlenség a fenntartózkodás.

Ha azt hittem, hogy ezzel valamit enyhítek a helyzeten, nagyon csalódtam. Megfeledkeztem arról, hogy

a „tisztviselő“ egy érthetetlenül gyűlölt fogalom a Vadász-utca huszonkilencben, nem látják be, hogy a tisztviselők nagyon sokat dolgoznak és rászolgáltak azokra az apró előnyökre, hogy a mosdásnál, W.C.-nél és ételosztásnál nem kell sorbaállniok és hogy a túlszűkössé vált élelmezési lehetőségek mellett a dolgozókra jutott egy-egy pótlángos. Azt, hogy fönt laktak a világos emeleten, ahova munkájuk is kötötte, azt ezek a szegény pincelények egyáltalában nem tudták megbocsátani.

— Tisztviselő!?! — gúnyolódott egy szokatlanul hosszú, nyurgalábú ember, aki véletlenül éppen a hátam mögött feküdt. — Mind tisztviselő, ha követelni kell valamit a maga számára.

— Én is tisztviselő vagyok, — mondta egy másik, alacsony kis ember, aki újságírónak vallotta magát. — Én is mint tisztviselő dolgoztam, mégis jó volt nekem itt is. Most persze jönnének már mind, a többiek is.

Céltalannak találtam a vitatkozást, amikor olyan rossz védekezést választottam. Céltalan beszélgetéshez túlságosan fáradt voltam s bár a hátam mögött még sokáig feszegették ezt a kérdést, én nem szóltam többé bele.

— Teichmann doktorék is itt vannak, arra hátrább egy piccsen. Azt mondják, hogy nekünk is jutna ott még hely — mondja az uram. — Nem akarsz odamenni?

Elindulok a pince belseje felé, de már néhány lépés után olyan borzalmas hőség és bűz csap meg, hogy vissza kell fordulnom, nem bírom el a levegőhiányt. Két rossz közül inkább ezt választom. A lejárati közepén ha hidegebb is, de frissebb a levegő.

Visszaülök a tízcentiméteres helyemre. A hátamat nincs hova támasztani, a lábam pedig nem éri a földet. Oldalt sincs támasz. Nagyon kényelmetlen a helyzet, de azért maradok. Lehúnyom a szemem. Hátha

néhány percnyi alvás elfeledtetné az éjszaka szülte fáradtságot. Lehetetlen! Ez a zúgás! Ez a zshivaj! Méhek százezreinek zsongása és szavak mérges fulánkja tölti be a levegőt.

Valaki meglök.

— Húzza be a lábát! Nem látja, hogy vederrel jövök? — Éles, sivító hang: — Mama! Mama! Éhes vagyok! — Vigyázat! Forróval jövök! — Útból, útból! Vizet viszek. — Most leöntött! Maga marha! — Halló! Szennyvizet hozok! — Félre az útból! — Ne jöjjön nekem, mert a gyomrába megyek! — Fogd be a pofádat! — Ki nem kapott még kávé a Hanhacok közül? — A. Mizrach! jöjjön a reggeliért, mert két perc múlva nincsen. — Te Gyuri! Mi van a lángossal? Nem hozzák még? — Ne félj, nem döglesz éhen. — De nagy pofád van! Biztosan már telezabáltad magad. — Hú! Hallottad a boforcot? Most belevágott! — Te hülye, ez belövés volt, nem kilövés. — Utat, mert végigöntlek evvel a finom, szagos lével.

A tőlem jobbra eső harmadik priccsen egy kislány éktelenül bömböl.

— Fene a taknyos kölykét! — dühöng egy hang. — Mindig ordít! Ott, nézze az anyját. Mindig kérődzik az a tehén. Folyton zabál és nem szól neki egy szót sem. — Hallja! Verje el azt a kölyköt, vagy én megyek neki.

Az első, felső priccsről a pinceparancsnok hangja dühöng:

— Csend legyen! Büdös csűrhe!! Alávaló banda! A belüket kellene kitaposni! — Keményen rázza az ökleit.

Békecivilben operaénekes a parancsnok úr. Innen a nagy mozdulatok. De honnan a nagy szavak?

Odakint hangos berregés. A szomszéd háztetőn a légelhárító vad lövöldözésbe kezd. A pincelépcsőn le-tódulnak az emberek, akik kint voltak az udvaron,

raktárakban, latrinán. Olyan sokan vannak, hogy csak fejeket látni. Lefelé guruló fejek tömegét. Ékte-len sivalkodás, dühös káromkodások.

— Az istenit! Nem tudsz vigyázni?

— Vigyázz te! Te állat!

— Felhasítom a beledet!

— Jaj! Jaj! Mamám! A lábam!

— Vigyázz, vigyázz Robikám! Juj! Eltapossa a gyereket! — Barmok! — Istenem! Mikor lesz már ennek vége? — Most belevágott! — Ez talált. — Jaj, vigyázzon, a mellembe vágott! — Mit mászkáltok kint! Maradjatok a helyeteken! — Csend legyen, mert belétek rúgok! Csürhe!

— Testvéreim, testvéreim! — szól könnyörgő n egy szelíd hang.

Nem látom az embert, sötétben áll, csak a hangját iszom ebben a pokoli zűrzavarban, bomlott indulatok ocsmány szóáradatában. Mennyi szívjóságot tud a természet egy emberi hangba ültetni!

— Testvéreim, testvéreim, legyünk csendben, nyugodtan. Ne bántsuk egymást. Azzal nem lesz jobb, sem könnyebb. Ne bántsuk egymást.

— Ki ez? — kérdezek valakit.

— Deckner bácsi — volt a felelet.

Később megtanultam saját tapasztalatomból, hogy Deckner bácsi volt a pince jó szelleme. Mindig türelmes, mindig jóakaró, segíteni kész. Messze fölötte állott azoknak a bölcs és nyugodt közönyösöknek, akik azt hitték, hogy emberi kötelességük magaslatán állanak, ha bölcs türelemmel és elnézéssel viselik ezt az idegbomlott és ideget bomlasztó káoszt. Deckner bácsi segített. Mindig és mindenütt. Ahol lehetetlen volt, ott is akart. Az arcára nem emlékszem, talán meg sem ismerném, de a nevét és a hangját nem fogom elfelejteni. Gyakran hullámozott át az örült és kusza hangzavaron ez a szelíd és békítő hang, mintha kuszált,

tüskés, fagyos ágakon suhanna végig egy bársonyos langyos szél.

Borzasztó volt ez a zűrzavar és lárma. Meg kellett szokni. Az első órákban, zavaros és fáradt fejjel, csak ezt a tülekedő nyüzsgést láttam és éreztem. Az egyes képeket, arcokat, helyzeteket alig tudta a szemem felszívni. A sötétséget is meg kellett szokni, mert csak a lejárathoz szűrődött le világosság. A pince hátrább eső részeiben állandóan este volt. Néha felvillant egy mécses, vagy egy gyertya fénye, amíg kerestek valamit, azután ismét sötétség és törtető, ziháló, sivító nyüzsgés. Vakondélet. Voltak, akik már hetek, sőt hónapok óta éltek így. Nem csoda, hogy sok emberi vonást lekoptatott, semmivé tett ez az embertelen életmód.

A támadás ereje egyre fokozódott és szüntelenül tartott. Ha ismét felmerészkedtek az udvarra, a következő percekben már hallatszott az ismert bűgás és a tömeg rohant vissza.

— Itt vannak a gépek!

Néha percenként hangzott ez a kiáltás! Utána lábak dobogása, letóduló fejek és éktelen visítás. A léghárító is dühösen küldte kilövéseit, hatalmas dörrenések rázták a házat, a gépekről sorozatos gépfegyvertűz ropogott, közben ágyúdörgés, az udvar sarába lecsapódó repeszdarabok nyomában felverődő szenny, a pince ajtajába és oldalfalába belátogató lövedékszilánkok, mindez tébolyító sikoltozástól kísérve, azután néhány percnyi viszonylagos csend és a pince népe ismét özönlött ki az udvarra.

Délben veszélyes volt megtenni a néhány lépést az udvaron át az étkeztetőig, a kevés, sovány, lényegesen rosszabbá vált ételért. Sűrű záporként hullottak a lövedékek. A földszint udvar felőli részén sem volt már egyetlen ép ablak. Minden pillanatban üvegcsörömpölés jelezte a berepülő repeszdarabokat.

Az este végtelen hosszú volt. A pince nem tudott elcsendesedni. Az emberek ágyaztak, vetkőztek, a pinceajtót a szigorú parancs ellenére időközönként becsukták, de néhány perc múlva még a lejárát közepében is tarthatatlan volt a hőség és fullasztó a bűz. A hátsó részekből türelmetlen kiáltások hangzottak:

— Kinyitni! Megfulladunk!

— Nem lehet. Itt az ajtónál hideg van.

— Sütőkemencében vagyunk. Nyissák ki azonnal.

— Itt meg gyerekek vannak. Nem engedhetjük rájuk az éjszakai hideg levegőt.

A parancsnok szava beledörög a vitába.

— Az ajtót állandóan nyitva kell hagyni. Ezerkét-száz embernek levegő kell. Aki be meri csukni, a pofájába mászok. Csürhe!

Az őrség kinyitja az ajtót. A bejárathoz közelebb levő orthodox rész zúgolódik, panaszkodik. Egyetlen percig sincsen csend. Egy idő múlva érezhető, hogyan nő a lélegzetelállító, fojtogató hőség. Az ajtót titokban megint becsukták. Harc ... harc ... harc ... kint a fegyverek, bent az emberi türelmetlenség harcol.

A hátunk mögött egy percre sem hallgat el a zúgolódás. Hiányzik az a tízcentiméternyi sáv, amelyet elfoglalunk. Pedig olyan szerények vagyunk. Alig merünk mozdulni. Túlságosan éreztetik velünk, hogy ők a gazdanépek és mi a betolakodott idegenek. A hosszú úr, aki a hátam mögött fekszik, a legtürelmetlenebb, legbékétlenebb. Neki hely kell! Nem tudja a lábait kinyújtani.

Deckner bácsi könyörög az egész pincének.

— Sokan vagyunk. Ne feküdjön le senki. Mindenkinek legyen rendes ülőhelye.

Nem is hallgatnak rá.

A priccsek őslakói végignyúlnak fekhelyeiken. Mi csak lógunk a keskeny peremen, félig a levegőben. Az alacsonyabb fekvőhelyek szélein guggolóknak jobb

a helyzete. Legalább földet ér a lábuk, nincsen az a teljes bizonytalanságérzetük, hogy támasz nélkül lógnak a levegőben.

Már majdnem éjfél van. A parancsnok már több ízben rendelkezett, hogy el kell oltani minden világosságot, hiába, hol itt, hol ott gyullad ki mindig egy mécses világa. Az emberek lekapják ingeiket, hogy a mécs világosságánál megtisztítsák a tetvektől. Nem lehet aludni. A pince rettenetesen el van tetvesedve. Anyák, apák a gyermekeiket tetvészik. Csecsemők sikítva riadnak fel álmukból. Mindenkit kínoz a szörnyű féreg. Egy napja, hogy itt vagyok és már megtalált. A testem szörnyen viszket. Eszembe jut a kert ahol laktunk, szép fáival, bokraival, a gyönyörű, holdas nyári esték, melyeket elkeserítettek a szúnyogok. A legelső mindig engem talált meg. A tetűvel sem jártam jobban. Kínoz. Szívja a véremet és még levetkőznöm sem lehet.

Végre, végre elsötétül a pince. Elöttem egy alacsony, tizenöt centiméternyi keskeny pad áll. Egy idősebb úr, dr Rosenfeld ácsolta össze magának. Már régen ott tölti az éjszakákat. Nappal vagy ellopják a kis padot és akkor kénytelen másikat összetákolni, vagy sikerül elrejtene. A keskeny kis lécen jóindulatúan az uramnak is csinál helyet, ök ketten már bóbiskolnak előrekonyuló fejjel. Lassan mégis csend lesz, csak alvó emberek egyenletes vagy riszáló lélegzetvétele hallatszik. Néha egy kellemetlen horkantás szakítja meg a csendet, vagy felsír egy csecsemő, más nem zavarja a pihenés néhány óráját.

A titokban ismét becsukott pinceajtón keresztül tompábban hangzanak a belő vések. Ügy tűnik, mintha a szünet nélkül tartó támadás ereje kissé alább hagyott volna. A hosszúlábú egyre fészkelődik, dühösen morog és kíméletlenül lökdös.

— Ne legyen már ilyen embertelen — súgom hal-

kan —, hiszen magának fekvőhelye van, én meg csak itt kuporgok a szélen, félig a levegőben lógva.

Felelet helyett felemeli a két lábát és talpait neki veti a derekamnak úgy, hogy lecsúszok és majdnem felborítom az előttem álló kis padot, a két alvó emberrel. A nyelvembe harapom a jajszót, nem akarom, hogy körülöttünk felébredjenek.

Dacára az elmúlt éjszaka álmatlanságának, nem jön álom a szemeimre. Az új benyomások fogvatartanak. Harmadik hónapja lakom ebben a házban. Hát ismertem én eddig a Vadász-utca huszonkilencet? Ide kellett jönnöm ebbe a pincébe, hogy teljes egészében megismerjem az itteni életet. Ki ez a hosszú ember itt a hátam mögött, akire a szomszédom előtt guggolva alvó fiatal asszonyka azt mondta napközben, amikor az éppen nagyot döfött a szavaival: „Pedig egy olyan rendes ember. Tessék elhinni, jó ember.“ Meg kellett ismernem a Vadász-utca huszonkilenc földalatti életét, amely a jó emberekből bestiákat farag. Nem hagszom. Ki tudja mennyit szenvedett már testileg, lelkileg, hogy ilyen önző, türelmetlen, rossz lehet. Nem tehet arról, hogy nincsen benne az a nemes emberanyag, amely a szenvedésektől tisztább lesz.

A fáradtság lassan mégis elnyom. A test követeli a maga jogait. Az álomcsónak eloldódik a parttól és ingadozva lebeg zavaros, bizonytalan hullámok felett. Érzem, hogy a fejem a mellemre csuklik. Édes aludni, felejteni, elmerülni...

Hirtelen egy szörnyű fájdalom hasít a hátamba. Álmomban hozzáérhettem a hátam mögött elnyúló lábához. A hosszú ember dühösen felült és csontos ökleit teljes erejéből belevágta a hátamba. Azután nyugodtan, egyetlen hang nélkül visszafeküdt és aludt tovább.

Nem tudok szólni. A fájdalom elfojtja a lélegze-

temet és a szemeimből kicsordulnak a könnyek. Nagyon közel voltak. Egész nap a szívemet nyomták. Mindennél jobban fáj ez az ütés. Az első, amit életemben kaptam. Voltam gyerek, kicsi, rakoncátlan és nagyon szeles. Iskolába jártam, szigorú, öreg tanítók keze alatt (Isten áldja haló poraikat), otthon a szülői házban mint szilaj csikó futkároztam, felmásztram a gyümölcsfákra, ezer csínyet követtem el. Felnőtt lettem, hozzám idegen természetű emberekkel kellett érintkezniem, magamat megértetnem velük. Soha emberi kéz fenyegetően nem nyúlt hozzám. És most, már nem fiatalon, asszonylányom, felnőtt fiam odakint a nagy orosz síkság valamelyik zugában, egy idegen csontos ököl keményen, kíméletlenül a hátamba ver.

Csendesen, keserűen sírok a pince éjszakai sötétjében. Nem az ütés fáj. Valami, amit eddig még nem ismertem. A gonosz és igazságtalan, nyers emberi erő.

*

Reggel korán kezd mozgolódni a pince. Vannak itt, akik sohasem mosdanak, de vannak, akik korán igyekeznek feljutni, hogy vízhez jutva, rendesen tisztálkodjanak. Már nincsen vízbőség. Az emeleten régen nincsen víz. Az udvaron már nem szolgáltatnak vizet a mosdáshoz felszerelt pótcsövek. Úgy látszik, hogy a vízműveket találat érte, a víznek alig van nyomása és csak lent az ortodox pince egyik oldalsó részében és az udvaron, egész közel a talajhoz van egy vizet szolgáltató vezeték. Egyetlen csapból folyik víz, hol lassabban, hol bőségesebben, hol pedig órákra teljesen víz nélkül marad.

Már reggel öt órakor megindul a járkálás a mosdáshoz és a latrinára. Alig várom, hogy kissé világsodjék. A tetűk már tűrhetetlenül kínoznak.

A hajnali órák óta ismét erősebb a harc. A víz-

csapnál már veszélyes vizet fogni, de senki sem törődik vele. Ököltre mennek az elsőbbségért.

Az első világossággal már mennék, de tudom, hogy odafönt a Szmuk-szobában még nem keltek fel és természetes, hogy a szoba lakóié az elsőbbség. Később felszaladok egy mosdótálért. A fullasztó pincelevegő után keményen megcsap az ablaktalan irodahelyiség kemény hidege. Egy kis harc a vízért, azután ismét megyek vissza, várom, hogy rámkerüljön a mosakodás sora. Az ellenző mögött valósággal lerántom magamról a ruhát. Megnézem, kitisztítom. A többiek is ezt teszik. Nem szégyenli senki. Nem tehetünk róla. Elnézem a sovány, vékony, teljesen leromlott, apró sebekkel és vakarásokkal borított testeket. Milyen tiszták, teltek, ápoltak voltak még nem régen. Magamat is végignézem. Ijesztően sovány vagyok, szintén tele apró sebes foltokkal. „Vitaminhiány“ mondják általában. A nagy hónalji és mellviszketés is attól van. De mástól is. A ruhákban vannak a bizonyítékok.

A vad hideg helyiségben kész veszedelem meztelenre vetközni és jéghideg vízben megmosakodni, de kell. Ezeket a marcangoló kis állatokat nem lehet kibírni!

Egyik a másik után mosdik, mintha nem is hallanák a falrengető lövéseket. Néha egy-egy eltévedt repeszdarab koppan a tetőn, ablakpárkányon, berepül az ablakon. Senki nem törődik vele. A tiszta vizet élvezi a megkínzott szervezet.

Amikor elkészülök, visszafutok a pincébe. Állandóan lönek. Néha felhangzik egy könyörgő szó: „Ne tartózkodjék annyi ember az udvaron. A gépekről csak egy sűrű embertömeg látszik. Nem tudhatják, hogy hajszolt, menekülést kereső zsidók vagyunk. Ide-lőhetnek.“ Nem használ semmi. Csak ha már az udvar fölött berregnek a gépek, söprik le egymást az emberek a pincelépcsőkön.

Lent a pincében, hajszálnyira a tegnapi kép. Fölfelé és lefelé tolongó, egymást öklelő emberek, lárma, sírás, káromkodások, gyerekzsivaj. — Vigyázat! Szennyvizet viszek! — Forróval jövök! Félre az útból! — Utat két veder van nálam. — A szokott aposztrofálások: „Marha, csűrbe, banda! És ígéretes, meglékelte koponyákra, kifordított belekre, szájbetapasztásra ... pokol... pokol... Csak éppen, hogy öltre nem mennek.

Ha a mosakodás és a reggeli lezajlott, alig észrevehetően, talán hajszálnyira enyhül a helyzet. Mindig vannak új problémák. Új szomszédok, új veszekedések, újabb zűrzavar.

Ma már kissé jobban körülnézek. A hátam mögötti hosszúlábú mellett egy szilszkinbundás hirtelenszőke nő fekszik. Éppen akkor szedelődzködik. Úgy látszik átragadt rá a szomszédjának tónusa. Olyan megállapodás jött létre, amióta a fekvőhelyek szélei is el vannak foglalva, hogy ha hátulról valaki ki akar menni, mindig az áll fel, aki éppen előtte ül. Tehát én nem a hirtelenszőke előtt ültem, mégis nekem vág a szavával:

— Álljon fel! Ki akarok menni!

Szó nélkül utat adok neki.

Néhány perc múlva visszajön egy tál mosdóvízzel.

— Menjen innen! Itt szoktam mosdani.

Félrehúzódok és helyet adok neki.

— Menjen el egészen, mert lefröcskölöm. Nekem azután lármázhat.

— Tudtommal ott fent van a helye — felelem most már én is. Végre is nem vehet egy ember minden helyet igénybe.

A szilszkinbundás és gyanúsan szőke hölgy szemtelen és nyelven. Fölállok, amíg lassú, szemmellátha-

tóan vontatott kényelemmel elvégzi a mosakodást. Azután kapja a mosdótálat és fellép vele a helyére.

Én is visszaülök a helyemre.

— Én most itt mosni fogok! — parancsnokol tovább. Éppen a kis szőke asszony mögött áll és mindkettőnket meglök a mosdótállal.

— Ejnye — méltatlankodik meglehetősen hangosan a kis szőke, aki úgylátszik már jobban ismeri a szilskinbundást. — Ilyet igazán nem szabad tenni. Idefent mosni.

— Igenis, itt fogok mosni — jelenti ki önagysága fölényesen.

Nem is figyelek rá többé. Az emberi durvaság taszít. Átnézek a szemközti kettős priccsre. Ismerős arcokat látok, fönt a tanácsteremből. Dr Lövinger, a rabbiszeminárium tudós igazgatója ül velem szemben a priccs szélén. Belül, a teljesen sötét, csak egy piciny mécs által halványan megvilágított fekvőhelyeken dr Scheiber Sándor dunaföldvári főrabbi és felesége, sógornője és apósa ülnek. Papi család. A „papi páholy“ gondolom magamban keserű humorral. Dr Scheiber éppen a kis mécs előtt kuporog. Mereven, mozdulatlan tekintettel bámul a kis mécslángba. Okos homloka, a gyásznaptól elvadult szakállal körített arca halálsápadt és elkínzott. Mellette ül a felesége. Sötét szemű, sötétbőrű tipikus keleti szépség. A kis mécs imbolygó, halvány fénye által megvilágított csoport, mint egy középkori, sápadt és mégis komor festékekkel festett kép, válik ki a keretet képező sötét háttérből. A hangos, zűrzavaros, erőteljes hangok és közönséges szavak által eldurvult környezetben egy távoli, évszázadok előtti, egyszerűségében tragikus kifejezőerejű kép. A rejtekhelyén bujkáló, szenvedő, üldözött középkori zsidó és mellette az élettársa. Régi kép és régi szellem, mikor a kétségbeesés önmagába roskadva

a saját befelénéző énjében találja meg az egyensúlyt és nem bomlott idegek szóáradatában keres levezetést.

Valaki, akit szintén megfog a látvány sajátossága, odaszól.

— Főtisztelendő Úr! Ezt a képet meg kellene örökíteni a jövő számára.

A főtisztelendő úr nem felel, csak egyre nézi, me-reven a kis mécsvilágot. Szörnyű képeket láthat meg-elevenedni a kis vérszegény láng kékessárga lobogásában. Rá van írva az arcára, hogy mire gondol. Néhány nap alatt elvesztette az édesanyját és az édesapját. Édesanyja haláláért, ezért a szomorú, kétségbeejtő mártírhalálért önmagát teszi felelőssé. Nem akarta a kórházban egyedül hagyni a bánatával és mégis vissza kellett mennie oda, meghalni. Hasztalan és hiábavaló gyötrelmek! ő, a pap tudhatja legjobban, hogy hiábavaló minden emberi akarás. Mindenkinek meg van szabva az útja. Isten maga választja ki az eszközeit.

— Hogy van nagyságos asszony? — szólal meg mellettem egy hang. Löwinger doktor áll az oszlophoz támaszkodva. Elnézem az arcát. Nem mosolyog, de az arca vonásaiba, mintha állandó, enyhén és elnézően gunyoros mosoly volna beégetve. Mintha valami bölcs, elnéző magaslatról bírálna embereket és helyzeteket egyaránt.

— Elmerültem a szemközti megkapó kép szemlélésébe — felelem neki. — Nagyon sajnálom Scheiber doktort. Szemmelláthatóan szenved.

— Igen. Kétszeresen szenved. Nemcsak az édesapja halála és édesanyja tragikus sorsa miatt, mely utóbbiért — bár nincs igaza — önmagát teszi felelőssé, hanem szenved egy elképzelésnek az összeomlásáért is. A sors ez ideig olyan csodákkal határos véletlenekkel mentette őket, hogy bizvást képzelhette magukat kiválasztottaknak. Ez a sajnálatos tragédia

rácáfolt erre a hitre. De remélem, hogy összeszedi magát és ismét dolgozni fog, mert igen nagy tudós.

Elnézem a tudós homlokát. Szenvedésről, de nagy gondolatokról is beszél. Nálam van a gyászvers. Tépelődöm, hogy átadjam-e néki. Nem tudom, hogy vigaszt! viszek-e vele, vagy egy újabb fájdalomhuirám-nak nyitom meg az útját. Mégis odaadtam neki. Elolvasta-e, vagy elvesztette-e ennek a pinceéletnek per-cenként változó hullámvázában, azt nem tudom.

*

Odakint nő a harci zaj, ideilent fokozódik a lárma és türelmetlenség. Az udvarra már alig lehet kimenni. Az ételért sem járunk már az étkeztetőbe. Túl veszélyes. Belecsapott egy gránát, átszakította a földszintes tetőt és szerencsére egy dunyhára esett, ahol nem robbant. Védte a jó Isten annak a néhány száz embernek életét, akik a találat pillanatában ott tartózkodtak. De nemcsak azért szűnt meg az étkeztető használata. Az alacsonyan szálló repülőgépek és a jégesőként kopogó golyózapor lehetetlenné teszik a közlekedést. Nagy kannákban hozzák az ételt a pincelejárathoz. Külön a pártokét, külön az irodáét. Majdnem naponta vesznek fel újabb létszámjelentést, hogy megállapítsák, kinek hova jár az ételadagja. Még így is nagyon nehéz az elosztás. Sokszor abba kell hagyni.

Nagyon éhezünk. Reggel és este egy híg, cukormentes feketekávé, délben egy kanál leves, vagy sovány főzelék. Legtöbb esetben kettőnknek együtt nem volt több egy merőkanálnál és egy-egy lángos, amely naponta kisebb, keményebb, égettebb és töpörödöttebb lesz. Csak kínnal lehet rágni. És szerencsére itt van még a pótlángos. Az uramon meglátszik a nélkülözés kínja. Nagyokat és nehezeket sóhajt. Pedig a lángosomból mindig félretesznek neki egy darabot estére és

a főtt ételből is keveset eszem. Nem érzem az éhséget. Emésztőszerveim egyáltalában nem működnek, mintha megszűnt volna szervezetem funkciója. Csak végtelen és egyre növekvő gyengeséget érzek.

Az éhség leleményessé és egyben lelkiismeretlenné teszi az embereket. A pincében nagy lángoscsere indul meg. Honnan kerül elő a szemmel látható lángosfelesleg, az az első percekben, azaz órákban, nem deríthető ki. Lángost cserélnek cigarettáért, szalonnáért, vajért. A lángos a kenyér. Ezért mindent odaadnak. Minden kis maradék pótélelmiszert, amit eddig tartogattak. A pince visszhangzik a kiáltásoktól, akár az értéktőzsdén: „Veszek!” „Eladok!” Az emberek éhesek. Vetélkednek, egymásra ígérnek. De honnan veszik a lángosfelesleget az eladók, akik ilyen módon minden kis tápanyagot kihúznak a többiekből, már akinek még van. Hiszen az egyre megfogyatkozó lángosadag egyszeri étkezésre is kevés. Miből lehet cserélni? Félig öntudatlanul foglalkoztatnak ezek a kérdések. Fáradt és fásult vagyok. Hetvenkét órája ülök már állandóan egy helyben, támasz nélkül, lelógó lábakkal. Mellettem megürült egy hely. Odahívom Szlovák Jenőnél, aki már szintén három nap óta kuporog az egyik priccs előtt egy csomagon.

Este odajött Teichmann doktornő is. Nem bírja már hátul a levegőhiányt. Nem volna-e egy kis hely a közelünkben? Tekintettel arra, hogy volt egy széke, azt ajánlom, hogy ha majd beáll az alvási idő és a hely nem kell a közlekedésre, üljön elém a kis pad mellé a székre.

A fáradtság és elcsigázottság dacára sokáig ébren voltuk ezen az estén. A háttér ismét sokat fészkelődött, nyugtalankodott és a határozottan kiadott parancs dacára, hogy senki sem feket le, legyen mindenki számára elég ülőhely, mégis mindenki elnyújtózik. A szilszkinbunda és a hirtelenszőke haj elment

a Somér-pincébe aludni. Fényűzés! Két lakást fenn-tartani a Vadász-utca huszonkilencben! Ha vágya ke-rekedett, átment a másik lakására. Ilyenkor evetfür-geséggel foglalta el a helyét a húszéves kis szőke asz-szonyka. Mi mindig csak a szélen maradtunk.

Az előttem ülő fiatal Teichmann doktornő hamar elaludt. Háromheti betegszoba és állandó láz után, fáradt és gyenge volt. A feje az ölembe csuklót. Nem akartam zavarni. A lábamat szorította a pad. Hátsó szomszédom ismét túlharciasan használta hosszú lá-bait. A pince sötét volt. Az ajtaját, ismétlődő viták és végeszakadatlan érvelések után ismét becsukták. A levegő tűrhetetlenül forró és bűzös. A váksötét-ben inkább érezni, mint látni lehetett az ide, oda su-hanó helyetkereső emberárnyaikat.

Éreztem, mint kúszik fel a hátamon egy kellemet-len, hideg, rossz érzés. Mintha egy nyálkás, csúszó, undorító állat mászna fel a testemen, egészen a szí-vem irányáig. Ott belevágja markoló fogait a húsba s egy vészes nyilalás mint egy fűrőféreg fűrődik egyre beljebb a szívem felé. Mi ez! Ez a szörnyű, merev hidegségérzet a végtagjaiban, ez a fagyos és rémült vergődés a szivemben? Mintha kemény, könyörtelen csontkéz tartaná markában.

— Rosszul vagyok.

Szlovák Jenőné simogat, dörzsöli a hátamat, keze-met. Hiába. Felkölti az uramat. Már az ájulás kör-nyez. Csak gyorsan, gyorsan ki a levegőre. Valósággal vonszol magával a vaksötétben. Minden percben meg-botlunk. Valami puhára lépek, vaf⁷ egy kemény fejbe ütközöm. Szent Isten! Hiszen itt az egész járatban emberek hevernek, guggolnak, ülnek, állnak, akiknek még úgy sincsen helyük mint nekünk. Csak ha már elsötétedett a pince, merészkednek elő valahonnan, hogy elfoglalják az átjárókat.

A lépcsőn már nem tudok felmenni. Az uram va-

lahogyan felvonszol. Odafent az őr kinyitja az ajtót.

— No, mi a baj?

Mielőtt felelhetnék, a hirtelen hideg légáradattól összecsuplom. Ha a hónom alá nem kapnak, beleesem az udvar sarába.

Retten kísérnek a földszinti bejáratig. Ott ugyanaz a helyzet. A koromsötétségben, köpenyeikbe vagy pokrócaikba burkolózva rendszertelenül szerteheverő alakok, Csak óvatosan kell lépni, hogy kárt ne tegyünk valakiben. A belső őrök közül egyik a másik kezébe ad, úgy vezetnek az előtérben álló fapadhoz. Álmosan, kedvetlenül tápázkodik fel onnan valaki.

— Mi az!?

— A pincében rosszul lett egy nő.

— Én nem bánom, ide engedem, de itt meg fog fázni. A pad olyan hideg mint a jég.

— Nem baj, nem baj, csak engedjenek lefeküdni.

Nem él bennem más kívánság, csak feküdni... feküdni ... Végignyújtózom a fapadon. Kilencvenhatórái levegőbenlógás helyett lefeküdni, kinyújtózni, a fejet letehetni. Úgy tapadok a kemény, hideg fapadhoz, mintha a földnek nem lehetne ennél nagyobb gyönyörűsége. Odakint puffognak a lövegek. Nekiütődnek a bedeszkázott bejáratnak. A támadás ereje és zaja itt nagyobb, sokkal jobban érezhető mint a pincében, mégis megijedek mikor az egyik őr sürget.

— Jó lesz menni innen. Meg fog fázni.

— Nem fázom meg. Ne féljenek. Nem tudok még menni.

— Én nem bánom.

Nem láthatom ugyan, de a hangjából kiérzem, hogy vállat von.

Körülbelül félóráig fekhettem a pádon, végre mégis engednem kellett a folyton ismétlődő unszolásnak.

Most már a magam lábán mentem, de a sötétben nem tudtam tájékozódni. Az örök segítettek.

— Vigyázzanak — súgták. — Ne lépjenek rá szegény emberekre. — A hangjuk olyan volt, mint a jó dajkáló anyáé. Nem lehetett ráismerni a nappali vad, erőszakos alakokra.

Lent a pincében ismét megcsapott a bűzös, romlott levegő, de most telítve voltam friss hideggel. A mellem, tüdőm, fejem, egész testem teleszívta magát friss levegővel. Jobban voltam. Még el is szunnyadtam és reggel a forgalom zaja, a mindennapi kiáltozás, szitkozódás és lárma keltett fel.

Alig tudtam lábraállni. Végignéztem magamon. A két lábam, mint két egyenes vastag oszlop. Teljesen meg voltak dagadva. A szívverésemet alig éreztem. Egész idő alatt nem voltam beteg. Most úgy látszik mégis orvosra szorulok.

Felegyek a rendelőnek nevezett deszkabódéba. Nem lehet bejutni, nagyon sokan vannak. A rendelő előtt levő szűk, sötét folyosón várok. Onnan nyílik a műszaki osztály is. Belátni a nyíló ajtón. Lám! Milyen világos! És még kályha is van benne. Főznek vagy melegítenek rajta valamit. Kellemes, ínycsiklandozó illat áramlik ki a félig nyíló ajtón. Úgy látszik vannak még a házban «paradicsomi» zugok. Nem éhezik mindenki ilyen embertelenül.

Az orvosi rendelő nem olyan világos. Kis karbidlámpa ég benne. Már régen nincsen villanyvilágítás. A nyíló ajtón keresztül látom, hogy éppen egy fagyos, gennyes lábat kötöznek. Ijesztő, csúnya seb a lábszárcsonton. Egy szegény munkaszolgálatos megkínzott lába. Mit szenvedhetett szegény, amíg idáig jutott. Az orvosok dolgoznak, a beteg összeszorított fogain keresztül mint süvítő szél tör ki a fájdalom visszafojtott sziszegése.

Végre rajtam a sor. Dr Eppler Henrik főorvos megnézi a lábamat és a szívemet

— A szívnek nincsen baja, csak a szervezet romlott le nagyon. — Mindjárt bead valami gyógyszert.

Bejön az ápolónő. Nyúlánk, szőke lány.

— Mit csináljak az ízületi gyulladással beteggel? Tarthatatlan az állapota. Lent hányódik a pincében.

— Ma bedeszkázzák a betegszoba ablakait. Oda kell majd fektetni — mondja Eppler főorvos.

Engem is háromnapos pihenőre küld a betegszobára.

Három nap a betegszobán.

Ez a betegszobának nevezett, alig két és félméter széles helyiség a Weisz-üzletház irattára lehetett. Egyik hosszmenti oldalát állandóan foglalták el. A másik oldalt átláthatatlan színes üvegfal választja el az irodahelyiségtől. Ennek mentén fekszenek a földön, egymás mellett a betegek.

A nagy ablakbeomlás óta ez a szoba is hasznavehetetlen volt. Most bedeszkázták az ablakot, közepén alig tenyérnyi nyílást hagyva üveg számára. Ha az iroda felől nem szűrődne át a színes üvegen egy kis világosság, nappal is majdnem teljesen sötét volna.

Hatan fekszenek már egymás mellett J A betegekés a másik fal mentén levő állandóan között éppen csak egy szűkös járóhely van. Alig várom, hogy a helyemen a padló be legyen terítve és lefekhessem. Dagadt lábaim sajognak, az ötnapi álmatlanságtól zúgó agyam halálosan kimerült. Elnyújtózom a kemény padlón. Meny-nyei élvezet. Fejet lehajtani, szemet behunyni és ha lehet, legalább néhány órára kikapcsolni ezt a feldúlt szerkezetet, aminek ember a neve.

Nem is tudom a környezetemet, betegtársaimat számonvenni, Mindjárt elalszom és alszom néhány

órán keresztül. Dél van, mire felébredek. Az ebédet az ápolónő veszi át. A többiek már el is fogyasztották. Kissé pihentebben, körülnézek betegtársaim között. Tőlem jobbra, az első helyen, fiatal bécsi orvos, dr Krausz Gordon fekszik. Ismerem a Hanhac-padlásról. Az uram szomszédja volt. Kreol, spanyolosarcú, vékony fiú.

— Mi a baj doktor?

— Beteg vagyok. Lázás — mondja idegen kiejtéssel. — Unternährt. Attól van a láz. Sokszor harmincnolcon felül.

Tényleg feltűnően le van romolva. Keskeny, szinte gyermekes testének vállcsontjai majdnem átlyukasztják pizsamájának kelméjét. Barátai egész nap látogatják. Meghatóan anyáskodnak fölötte. Egyik is, másik is hoz valamit. Egy kis ételt a csajkában vagy egy lángost húznak elő a zsebükből. Valahol szerezték, hogy feljavuljon kissé a leromlott szervezet. Diétás konyha nincs, Eppler Sándorné áldásos munkája megszűnt. A nagy beomlásnál a családi konyha is hasznavehetetlenné vált. Most már a betegek is az ikerházban készülő közös ételt kapják. Az udvari nyitott konyhát az ostrom óta szintén be kellett szüntetni. A harmincegybe vitték át a nagy üstöket.

Balra tőlem egy idősebb, nagyon rokonszenves nő fekszik. Két hét óta diaréja van és nem tudják elállítani. Olyan gyenge, hogy alig tud lábbaállni. Asszonylánya egyre lótfut, hogy egy kis soronkívüli burgonyát, vagy köiménylevest főzhessen neki. Mellette fekszik az ízületi gulladásos fiatal lány. Rettenetesen szenved. Az ötödik, egy tizennégy év körüli lányka. Negyvenfokos láza van. Félő, hogy tüdőgyulladást kap. Transpulmin-injekciókat adnak néki. Utána következik K. bácsi. Hetven és nyolcvan között. Állandó hőemelkedése van. Vesegyanús. Végű] egy negyvennegyvenöt körüli munkaszolgálatos, akinek szintén

diaréja van, vagy ahogyan előszeretettel mondják: «ukránja van». Az «ukrán» hetek óta erősen ura!ja a házat. Kevés kenyér, híg ételek, nincsen más nyitja. És persze az állandó hüvelyes.

Egyedül én vagyok lázmentes a betegszobán.

A nappal elég tűrhető. Egy kicsit beszélgetünk. Nagyobb dörrenésekre, melyektől megrázkódik alattunk a padló, egy pillanatnyi csend következik, azután folyik tovább a beszéd, a panasz.

Délután négy órakor az ápolónő elmegy. Olyan, mint egy kemény, szigorú tanítókisasszony az iskolásgyerekekhez.

— Itt van egy kanna víz. Ott a sarokban a mosdótál. Csakis ott lehet mosakodni! Reggel hét órára jövök, addig mindenki meg legyen mosakodva, mert később nem engedem meg. A két lányt majd én megmosdatom. És jól viseljék magukat. Ne lármázzanak, ne gyújtanak világosságot. Ne legyen senkire panasz. — Ezzel elmegy.

Félötre a betegszoba teljesen sötét. Az iroda felől sem jöhet fény, mert a kidőlt ablakok miatt nem lehet világítani. Néha elsuhan fölöttünk egy zseblámpa fénye. Ilyenkor felhördülnek az emberek.

— Eloltani! Bajt akarnak hozni ránk? Itt szemben vannak a németek.

Hosszú az éjszaka, délután félőtől reggel hétig. Még hét órakor is alig szűrődik be egy kis gyenge fény. Mégis tűrhetően telik. Csupán a két diarés zavarja meg a nyugalmat. Az idősebb hölgy csak kétszer kel fel, de a szegény munkaszolgálatosnál úgy látszik, kulminál.

A betegszoba melletti mosdó és W. C.-k már régen hasznavehetetlenek. A lázas betegek is lekényszerülnek a latrinára. De nem ez a legnagyobb baj, hanem amíg a vaksötétben a szerteheverő alvó testeken keresztül kijutnak az irodából, le a lépcsőn, az előtéren át az

udvarra, addig... A szörnyű bűz, amit magukkal hoznak bizonyítja.

K. bácsi egész éjjel nyöszörög.

— Ez lehetetlen. Lehetetlen. Én egy öreg ember vagyok. Nekem gyakran kell. Én nem mehetek le az udvarra.

Az ízületi gyulladással leány panaszkodik. Fázik a lába, nem tudja mozdítani őket és a padló nagyon hideg. Fájdalmai vannak.

Puha, meleg, horgolt gyapjúkendő van a nyakamon. Leveszem és betakarom vele a beteg lábakat.

— Most jobb?

— Igen, köszönöm.

Egyenletes lélegzete mutatja, hogy elaludt. Nagyjából tűrhető az éjszaka olyan ember számára, aki öt nap óta először lehet ismét vízszintes helyzetben.

Reggel elsőnek kelek fel. Gyorsan megmosakszom, rendbehozom a fekhelyemet és visszafekszem. Mire az ápolónő jön, nagyrészt kész a tisztálkodás.

Kilenc óra tájban orvosi látogatás. Eppler főorvos sorra kérdez, láz iránt érdeklődik, tanácsokat ad, rendelkezéseket oszt.

— Nos, leapadt már a lába? — kérdezi tőlem. — Igen. Máris javult.

Valami gyógyszert is kapok, ettől megszűnik a vitaminhiány okozta viszketés is.

Egy órával az orvosi látogatás után üzenet jön fel az orvosi rendelőből. Krausz doktornak át kell adnia a helyét, mert súlyos beteget hoznak. Negyven fokos láz. Még nincsen diagnózis.

Negyven év körüli asszonyt támogatnak be. Nagyon rosszul van. Lefektetik a mellettem megürült helyre, a puszta padlóra. Krausz doktor elvitte a holmiját, még a padló sincs beterítve. De nincs is idő erre, úgy hull le ruhástól, kabátostól, mint egy kivágott tönk. A feje nagyot koppan a padlón.

— Valami ágyneműt, pokrócot nem hoztak? —
kérdem a férfitől (fivére vagy sógora), aki felkísérte.

— Nem. A pincéből jöttünk.

— Hát hozzanak fel valamit.

— Ott sincs — nyöszörgi H.-né, a beteg asszony.

A fejem alatt magasítónak egy vastag könyv van. Előveszem és odaadom a feje alá. A fehér kendőm használatlanul hever a másik beteg lábánál. Elveszem és összehajtogatva a könyvre teszem, hogy a feje puhában feküdjön. Vájjon mi baja lehet? Influenza vagy valami ragályos baj?

Már a rosszullétből első pillanatra látom, hogy hisztérika lehet. Szemmellátható lázzal küszködik, vergődik a rosszulléttől, de félig lehúnyt szempillái mögül bizalmatlan, leselkedő pillantással figyel mindenre. Nyolcévesnek látszó kis fiúcska sompolyog be mellé. Szép gyerek. Kerek barna arcában két ragyogó fekete szem. Ha a száját kinyitja, előreugró fogai fölött a mosolygó gyerekszáj valami ellenszenves kifejezést kap.

Egy lángost forgat a kezei között.

— Ezt most megeszem egy kis szalonnával — mondja élvetegen. Érezni a hangján, hogy ez számára nagy és különleges élmény.

— Jaj! Jaj! — hördül fel az asszony. — Ne is beszélj! Megvert az Isten. Orthodox asszony vagyok, most ettem először szalonnát és úgy elrontottam a gyomromat.

Szóval innen a negyven fokos láz. Ez hát nem veszélyes. Nem tartok ugyan a közelségétől, de lehetőleg mégis elhúzódok. Meztelen testem, amelynek egy nap áldott pihenője volt, szörnyen elkezd viszketni. A pincelakó le nem vetett ruháiból ismét rámjönnek az apró vérszopók. Nem tudok eléggé védekezni. Hiába csináltam meg a fejealját, hiába húzódok odább, egyre utánam jön és állandóan az én párnámra fekszik. Hasztalan az udvarias kérés, a szép szó, nyögve

és kínlódva egyre figyel félig lehunyt szempillái alól, hogy minden mozdulatomat követhesse. Nem tudok segíteni magamon. Már nemcsak érzem, de látom is, amint felém nyüzsögnek azok a borzalmas fehér ruhatetük.

Délután, mielőtt az ápolónő elmegy, még egy beteget hoznak. Fiatal anya, kétéves kisfiával. Szegény, kicsi Miki, nagyon beteg. Sápadt kis arca, tágranyilt két óriási fekete szeme lázról és szenvedésről beszél. Olyan hangosan zihál, zörög a lélegzete, hogy fáj hallani.

A szoba túlsó oldalán, az állvány előtti egyik sarokban helyezik el. Pedig kimondották, hogy oda nem fekhethet senki, gátolja a szabad mozgást. Hiába, nincsen másutt hely.

— Tüdőgyulladás lehet — mondja sűgva a baloldali szomszédom. — Hol hűlt meg ilyen nagyon a gyerek? — kérdezi a fiatal anyától.

— Nem hűlt meg — feleli az csűggedten. — Tegnap este hirtelen lázas lett és azóta állandóan így hűrűg.

— Ez a gyerek diftériás — sűgom vissza. — Az lép fel ilyen hirtelen és ilyen tünetek között.

— Nem hiszem. Akkor nem hoznák ide.

— Hova vigyék? A pincében nem hagyhatják a többi gyerek között. Az egész házban ezen a szűk kis szobán kívül egyetlen hely sincs, 1 ahova tehetnék. Budára sem vihetik a járványkórházba az ostrom miatt és hidak sincsenek. Az orvosok nagyon sajnálatraméltóak, hogy ilyen körűlmények között kell dolgozniuk. Hely nélkül, gyógyszerhiány mellett.

Szegény kis Miki. Két nagy, okos gyerekszemével szinte segítségetkérűen néz körül. Az éjszaka nem sok jóval biztat

Mielűtt az ápolónű a szokott figyelmeztetések között elhagyná a szobát, K. bácsi kifakad.

— Ez nem járja! Én egy öreg ember vagyok. A vesémmel van bajom. Én nem tudok egész éjjel az udvarra szaladgálni. Nekem adjanak egy W. C.-t.

Az ápolónő egy ötkilós paradicsomkonzervdobozt ad neki. K. bácsi a mosdóul szolgáló szék alá teszi.

— Senki el ne vegye, vagy legalább tegye vissza a helyére — szabja meg a feltételt K. bácsi. — Én nem tudok éjszaka a sötétben keresni.

Az éjszaka nagyon rossz. A belövésektől talán lehetne aludni, bár vad játék folyik odakint, de már megszoktuk. A betegek nagyon nyugtalanok. Én a helyemen présbe vagyok szorítva. H.-né mellett ott fekszik a kislány. Hallottam, amint délután odasúgta neki, hogy csak menjen ki amíg az ápolónő itt van, ha elment akkor bejöhet és itt fog aludni mellette.

— Nézze — mondom neki jóakarattal —, itt egy súlyos beteg gyerek van. A toroka fáj. Jobb lesz ha leküldi a gyereket ahhoz a rokonához, aki ide felhozta.

— Ne féljen, nem veszi el a helyét — volt a felelet. — Itt fog feküdni az én helyemen. Csak gyere vissza ha elment az ápolónő, ne törődj semmivel.

Többet nem is beszéltem a dologról. Ha valaki képtelen egyszerű emberi jóindulatot elhinni és a világos szavak mögött kétes háttérrel keres, azzal nem érdemes vitázni.

A kis Miki határozottan nagyon rosszul van. Édesanyja egy pohárból valami sárga folyadékkal akarja itatni, de a gyerekek nem fogadják el.

— Próbálja kanállal — ajánlom neki.

— Nincsen kanalam.

Felkelek és előveszem a kis bördöndből a reggeliző kanalamat. A gyerek így tényleg nem ellenkezik.

— Oltsák el a világosságot — ordít az iroda. — Meglátják odakint

Azt a gyatra kis mécsest, két tenyérenyire a padló-

tól odakint meg nem látják, de félnek... indokoltan félnek

— Nem maradhatok sötétben a gyerekekkel — sóhajt az asszonyka.

— Tolja be mélyen a rekeszbe azt a kis mécset. Maga látni fog, amennyire szükséges és odakint nem láthatnak semmit.

A kis tizennégyéves nyög. Fojtottan köhög. Vergődik. A szegény munkaszolgálatos éppen negyedszer megy le. Morog, sőt úgy hallom, hogy káromkodik. Nem csoda. Kiabálnak vele.

— Vigyázzon! Rám lépett! — Mellettem az idősebb hölgy nagyon le van gyöngülve. A szíve is kínozza.

Az ízületi gyulladós fiatal lány hirtelen felhördül:

— Jaj! Most még hasmenést is kaptam. Gyorsan, gyorsan!

Felkelek a konzervdobozért.

— A W. C.-m, hol a W. C.-m — kiabál K. bácsi.

— Ne vigyék el. Én nem tudok a sötétben keresni.

A jóakaratom elkésett. A kis szobát dögletes bűz tölti meg. Sem ajtó, sem ablak nem nyitható ki. Az ablakok be vannak deszkázva, az ajtók előtt fekszenek. Szegény leány kínlódva felemelkedik, hogy valahogyan megtisztalkodjék. Felhúzott ruhával, szétvetett lábakkal, félig meztelenül áll, eszébe sem jut, hogy körülötte mások is vannak. A munkaszolgálatos az előbb jött vissza és már megint káromkodva megy. Az iroda dühöng: «Csend legyen. Ne járjon annyit a szájuk. Egész éjjel nem lehet aludni. Még meghallják odakint a folytonos zajongást.» K. bácsi jajgat. A W. C.-jét keresi. Visszateszem a helyére a dobozt, szegény lány úgysem vehette hasznát.

Nemcsak a pincében, már itt sincs semmi emberi. Szemérem, tartózkodás, tapintat, együttérzés, minden megszűnt, csak a kényszer által hajtott, mindennél erősebb ösztönök működnek.

Végre nagynehezen reggeledik s az első fénysáv beszűrődésénél elalszom. Vájjon tudják-e az orvosok — motoszkál a fejemben elalvás előtt a gondolat —, hogy ez a kis betegszoba ennyi súlyos, tehetetlen beteggel éjszaka egyedül van?

Az orvosi látogatást átalszom. Jóval később ébredek fel és örülök, hogy így történt. Mit mondtam volna Eppler főorvosnak, amikor szívélyes jóakarattal rám néz a szemüvege fölött és megkérdezi, hogy kipihenem-e már magamat. Hazudni nem tudok. Jó, hogy így történt.

A nappal ismét könnyebb valamivel. Inkább éjszaka kellene az ápolónő. Nappal a betegek inkább segítségére vannak egymásnak, éjszaka álmosak és türelmetlenek. Minden baj kétszeresen súlyos éjszaka

A kis Miki úgy látszik, valamivel könnyebben van. Ennek dacára Eppler főorvos délután, soronkívül még egyszer megnézi és úgy találom, hogy az arca gondterhelt. A gyerek szemmeláthatóan élénkebb, talán az én megfigyelésem téves.

Az előző éjszaka nyugtalanságaitól mindenki fáradt és korán elalszunk.

Tizenkét óra tájban éles sikoltozás veri fel az alvókat.

— Jaj! Mikikém, Mikikém! Meghal a kisfiam!

Mindenki felébred. A gyenge mécsvilágnál látom, hogy a gyerek élettelenül, teljesen elkékülve lóg az anyja karján. Már nem is hörög. A szerencsétlen aszszony rázza, üti, pofozza a kis testet és arcot.

— Mikikém! Mikikém! Nézzél rám!

— Az Istenért, mit csinál? Ne bántsa azt a gyereket. Minek üti? — kiáltok rá.

— De igen, igen. Meghal a kisfiam, az én Mikikém, akit én imádok. Nem engedem! Nem engedem!

Az ajtóhoz ugróm. Nem lehet most senkit sem kí-

mélni. Az ajtó előtt egy széken ülve alszik Szlovákné. Ő is feljött a pincéből, nem bírta már tovább.

— Gyorsan, gyorsan orvost!

Pillanatok alatt ott van Eppler doktor egy másik orvostársával. A földön guggolva szétfeszítik a gyerek száját, zseblámpával világítanak bele.

— Látja, látja, ott — mondja Eppler doktor. — Gyorsan telefonálni. — Valamit suttognak, amit a többiek nem érthetnek.

— Öltözzön gyorsan — mondják a szegény anyának. — A gyereket takarja jól be. Egy rendőr elkíséri magát. A gyereknek gégemetszést kell kapnia.

A fiatalasszony gyorsan magára kapkodja a holmiját, átnyalábolja a gyereket. Kifut vele az éjszakába. Mint egy gyorsan átsuhanó árnyék, úgy tűnt el a betegszobából a kis Miki. Ez az út még meg volt írva a számára. Nem tért többé vissza. Meghalt.

H.-né is eltűnt mellőlem a gyerekével együtt. Most már elhitte, hogy baj van.

Sokat gondoltam a kis Miki rövid és értelmetlen kis életére. A két nagy, némán kérdező fekete szemére. A szerencsétlen anyára nem is mertem gondolni. A gyereke... az egyetlen, ami talán vigasztaló volt számára ebben az ezerszeresen megnyomorodott életben...

Néhány nap múlva találkoztam vele, amint valakivel évődve beszélget a lépcsőn. Friss volt és mosolygott.

Oh emberi szívek! Mindegyik külön-külön egy megfejthetetlen örök talány. Nincs a földnek az a bölcsessége, amely nyitjára tudna jönni.

A betegszobában kellett a hely. Súlyos betegek jöttek. Rajtam volt a sor, hogy helyet adjak, örültem neki. Nem bántottam volna meg a főorvost azzal, hogy saját akaratomból hagyjam el a betegszobát, de az ő rendelkezése folytán szívesen hagytam el.

De most hova? A pincébe nem szeretnék visszamenni. Talán nem is kell. Sikerült az irodahelyiségben egyes ablakokat összefoltozni. A mi szobánk ablakai szintén azok közé tartoztak és így az ismét val amennyire lakhatóvá vált. Részben deszkával, részben dróthálóval bevont üveglapokkal történtek a javítások, melyek a hideget átengedték ugyan, de ezzel most már legkevésbé törődtünk. A kijavított ablakok másokat is vonzottak, a terem egyes sarkai ezáltal mégis védettebbek lettek.

Amint az utasítást megkapom, hogy a betegszobát el kell hagynom, hihetetlen gyorsan fel öltözködöm. Az ágyneműt és minden egyéb holmimat gyorsan átviszük a régi, de most már korántsem olyan népes szobába. Örülök, hogy fentmaradhatunk, az uram már közel tíz napja nem feküdt le.

Az éjszaka, mint mindig amióta nincs világítás, korán kezdődik. Mindössze hatan vagyunk a szobában. Kényelmesen elhelyezkedünk, a legvédettebb zugokat

keresve. Odakint ritkúlnak a napközben oly szokatlanul sűrűn érkezett belövéssek. Lassan el is hálnak, csak távolbavesző, elhalkuló morajlás hallatszik. Szinte álombaringató a szokatlan csend. December huszonnegyediké óta nem volt ilyen nyugalom.

Az első mély álomból tündéri muzsikaszóra ébredők. Nem is vagyok biztos benne, hogy ébren vagyok-e vagy álmodom.

Csodálatos, álomszerűen szép éjszaka. Az újhold növekvő sarlója szokatlanul erős fénnel világít be a dróthálós ablakon, ezüstös fénykévékkel hintve be a szobát. Csillagok ezrei égnek az égboltozaton, amely majdnem olyan kék, mint a tavaszéjszakák tündök-ő kékje. Sehol egyetlen szürke hófelhő és mégis nagy, ritkás, játékosan libegő pelyhekben hull a hó, mintha tündéri kezek finom, fehér csipkefátylat lengetnének az ezüstös holdfényben. S mintha a lengő csipkefátylakon hullámsana felénk a hang, a távolból a Duna-keringő melódiája, Strauss búbájos, szerelmesen egymásbaolvadó ütemei szállnak felém, játékosan himbálva a lelket a hangok mennyei hintáján. Nem. Nem lehetek ébren. Talán mégis alszom. Az álomcsónak nem kötött ki a valóság partjain.

Egészen felülök a helyemen. Most már biztosan tudom, hogy ébren vagyok. Mi lehet ez? Mi történt? Mit jelent ez a templomi csend? Sem innen, sem túlnan egyetlen lövés sincs. Csak ez a távolból hömpölygő, édesen ringató muzsika. Talán vége a háborúnak? A németek letették volna a fegyvert!? Milyen nap is van ma? Hányadika? Persze, persze. A görögkeleti, tehát az orosz karácsony van. Ezért a csend és ezért a zeneajándék. Ismét lehajtom a fejemet és a tündéri dallamokkal a fülemben és szívemben újra elalszom.

Később egyszer egész közélről láttam az orosz megafonautót. Szürke kopott, józankülsejű, háromtölcséres alkotmány, de a hangja a közelség és a lucskos,

sáros, piszkos, háborús külsejű utca dacára is gyönyörű volt.

Mindenkit felfrissített, szinte boldoggá tett a nyugodt éjszaka és az indokoltnak látszó reménység. Az oroszok egészen közel lehetnek, ha a megafon hangját ilyen tisztán hallottuk. Talán már csak órák kérdése és szabadulunk. A túlzott optimizmusra olyan készséggel hajunk.

A nappal is meglehetősen nyugodtan telt el. Az irodahelyiség ismét benépesedett. Különösen sóik volt az éjszakai vendég. Feljöttek kinyújtózkodni a pincéből. Tele volt a terem. Keresztben, hosszában rendszer nélkül feküdtek az emberek, ahogy és ahol éppen lehullottak a padlóra. Mindenki túlcsigázott volt. Legtöbbször napok óta nem feküdtek le és halálosan elfáradtak az egyhelybenüléstől. Járóhely híján egymásra gázoltak. Néha felkattant egy zseblámpa, nyomában lázadó méltatlankodás. A gyenge fény azonnal kialszik. Valaki egy talpalatnyi helyet keresett a szerteheverő testek között

A mi szobánkban ismét hatan vagyunk. Ugyanazok mint előző este. Egy nyugodt éjszaka reménységében fekszünk le.

Tíz óra tájban elszabadult az alvilág minden réme. Pokoli tánc indul meg. Egyetlen eget-földetrázó hatalmas dörrenéssel kezdődik. A közelben történt valami. Minden kétséget kizáróan ezt a területet keresik. Itt sejtik, vagy biztosan tudják a pesti oldal védelmi vonalát. Az első, földrengésszerű lökés után, gyors egymásutánban jön a többi. Az iroda alvó vendégei hanyat-homlok, egymást legázolva, tépve, lökdösve rohannak a lépcső felé, vissza a pincékbe. A mi szobánkból hárman szintén megfutamodtak. Hárman még maradunk. Rémit a pince gondolata. A harmadik társunk nyugodtan fekszik a helyén, de mi már nyugtalankodunk. Lehetetlenség itt maradni. A ház reng. Összedőlni ké-

szül alattunk. Egy fülettépő, agyatbomlasztó dörrenés után vakító láng csap fel a közelben és véres színekkel festi az eget. Gyújtóbomba. Valahol a közelben tűz van, vonagló tűzkígyók nyújtják mordosó nyelvüket az ég felé. Fekete-piros árnyékuk elsuhan az ablakok előtt. Dübörögnek, bömbölnek, háborognak a világ minden elemei? Vagy emberkéz műve ez? Kibírhatatlan. Egy újabb örült csattanásra felugrunk helyünkről és mindent otthagya, visszamegyünk a pincébe.

Ezúttal színig megtelt a pince, olyannyira, hogy nemcsak, hogy feküdni nem lehetett, de még ülőhely sem jutott mindenkinek. Valósággal életveszélyes. Minden legkisebb átjáróút el van zárva a szorongó embertömeg által. Ettől függetlenül egyesek közömbösen tovább hevernek helyeiken. A pinceajtót becsukják, több helyen mécsvilágot gyújtanak és Deckner bácsi rendelkezik.

— Feküdni tilos! Mindenki azonnal felül és helyet szorít másnak is. Az átjárókat a lehetőség szerint szabadon kell hagyni. Mindenki húzódjék föl a fekvőhelyekre. Ha senki sem fekszik, nagyon sok embernek jut még ülőhely.

Minden igyekezet hiábavaló. Annyian vannak a pincében, hogy nem lehet mindenkinek helyet adni. Sűrű tömegben, összepréselve állnak az emberek.

Nagy nehézséggel odajutunk a régi helyünkhöz, de el van foglalva. Nincs más hátra, állni kell. Nehéz órák telnek el reggelig. Felváltva a nálunk levő pici bőröndre ülünk, amely teljesen összeroppan alattunk. A támadás olyan közeli és az ereje oly nagy, hogy a pinceajtót csukva kell tartani. A levegő fojtogató, lélegzetelállító, a pince összes gyerekei sírnak, éktelenül sivalkodnak. Szenvednek és nem tudják miért?

Reggel jó volna a friss hideg mosakodás. Lehetetlenség. Háromszor kellett visszafutnom, amíg végre kezet és arcot moshattam a már alig szivárgó udvari vízcsapnál. Kétségbeejtő gondolat, hogy a ház víz igéikül maradhat. Ennyi ember víz nélkül!

Most már annyian vagyunk a pincében, hogy mozdulni sem lehet. Deckner bácsi újból rendelkezik.

— Akik éjjel aludtak, adják át ülőhelyeiket azoknak, akik állni kényszerültek. Deckner bácsi állandóan hozza az ő áldásos és kiegyenlítő rendelkezéseit, de az emberek nem mozdulnak. Lomhán, fásultan, fáradt egykedvűséggel hevernek ismét, részben felszabadult fekhelyeiken. A bátrabbak a tüzelés dacára kifelé igyekszenek az udvarra, a levegőre, vagy félórát állnak hulló golyózáporban a lassan szivárgó csapnál, hogy egy kis ivóvizet szerezzenek. Szerencsére az orthodox-pincében van még egy vízcsap, amely tűrhetően szolgáltatja a vizet, melynek nyomása már alig ér föl a földszintig, különben katasztrofális volna ez a vízszűke.

A tülekedés még nagyobb, mint valaha, a hangulat feszültebb, idegesebb és durvább. Már nem is figyelmeztetnek senkit, vedrek, mosdótálak, forró feketével telt edények fröccsennek egymás arcára, ruhájára. A szemét, papírhulladék, ételmaradékok, szennyes rongyok halomra gyűlnek. Napok óta nem volt söpörve.

Az egyik pinceparancsnok beteg, lázas. A priccs tetejéről ordítja rekedtre magát és dühösen rázza az ökleit.

— Csak a belüket kell kitaposni! Piszkos, rühes csürhe!

Hiába minden, jó vagy rossz szó. Az idegek a végéig feszültek. Egy jelentéktelen hang, egy szó, egy mozdulat és máris robban, mint odakint a lövedékek.

Lassan mégis szedelődzködnek az emberek. A hirtelenszőke átmegy a Somér-pincébe, akad egy ülőhely,

Az éjszakai állás nem használt a lábaimnak, dagadtabbak, mint voltak. A reggeli is késik. Nem tudják hozni a záporozó lövedékek miatt. Az emberek éhesek. A hangos zshivajból kiütözik egy-egy felkiáltás:

- Ki ad lángost szalonnáért!?
- Szalonnám nincs, adok vajat.
- Cigaretta adok lángosért.
- Mennyit? Adok lángost.
- Nekem is van szalonnám.
- Nekem is.
- Lássuk, melyik nagyobb darab.

Egész nap folyik a lángostözsdé. Az emberek éhesek. De a kínálat és a kereslet nehezen találkoznak. Deckner bácsi, a mindig segítőkész Deckner bácsi úgy segít a bajon, hogy feláll egy priccs tetejére és egy kemény kartonból készült megafonon kiáltja ki mindkettőt. Ő a hirdetési iroda. Nála kell bejelenteni a cserecikket és ő beléharsogja a pince forgatagába a különböző ajánlatokat. Így azután szervezeten folyik a csere-bere.

Honnan jutnak az emberek ilyen lángosfelesleghez, gondolom magamban? Némelyik hármat is húz elő szennyes ruhája oldalzsebéből. Egészen jóképű, rendes nagyságú lángosok, míg a napi adag egyre kisebb, keményebb és égettebb lesz.

Vannak egész nagyarányú üzletek, melyek nem a Deckner bácsi nyilvános hirdetőirodája révén bonyolódnak le, hanem a diszkrét háttérben.

Mellettem egy ismerős hölgy suttog a fiával.

— Fönt van az a hatalmas comb. Szép és friss. Kínáld el. Mondd, hogy marhahús. Élelmet akarok érte.

A fiú rövid idő múlva visszajön.

— Van rá két igénylő is. Egy ifjúsági frakció és a pékek.

— Melyik ad többet?

— Majd idehívom őket. Beszélj velük.

Megérkezik az ifjúsági vezető.

— Adunk érte húsz kilogramm hüvelyest, minden hozzávalóval, vagyis liszttel és zsírral, ami szintén kitesz néhány kilogrammot.

— Jó. Majd meggondolom. Nehezen tudom megoldani a főzés kérdését.

Jön a pékek megbízottja.

— Hány tagja van a családnak?

— Öt.

— Adunk naponta öt különlángost. Finom, fehér, hosszúkás péklángost.

Tehát új címlet jelent meg a lángostőzsdén. «A finom, fehér, hosszúkás péklángos.»

Azt hiszem, (hogy ez vitte el a pálmát.

A fiú később ismét visszajön.

— Anya! Rájöttek! Az egyik felismerte, hogy lóhús.

— Az sem baj. Hiszen egészen friss. Intézd el velük

Valószínűleg egy gránáttól talált lótetemből került elő az alkualany.

*

Az uram nagyon éhes. Megpróbál felmenni a pót-lángosért. Üres kézzel jön vissza. A magas tanács úgy határozott, hogy negyven tisztviselőtől megvonták a pótlángost.

Ha nem hallom magam mellett néhány perccel előbb a nagyszabású alkut, nem látnám léptenyomon a szemérmetlen csalást és visszaélést, mások gyomrának és egészségének rovására, azokéra, akik tehetségtelenek a szemfülességhez, talán hallgatnék. De túlságosan nagy bennem a felháborodás.

Felmegyek a földszintre, a lépcső melletti kis fülkébe. Ott áll Weisz Vilmos és beszélget Deutscih Bertával. Az íróasztal sarkán egy példánya az új címletnek,

egy szép, friss, fehér lángos és mellette finom, sárga vaj. Az íróasztal túlsó sarkán egy másik kartársnő egy ugyanilyen lángossal és vajjal szórakozik. Nagyon elfut a harag.

— Ne gondolja — mondom Weisz Vilmosnak —, hogy a lángosom miatt jövök. Nem tartanám érdemesnek. De felháborít az igazságtalanság. Milyen jogon vonják meg azt a kis pótlángost, amikor idefent hasonlíthatatlanul jobban élnek.

— Csak a dolgozók kapnak pótlángost — veti közbe az íróasztalnál ülő Weisz Viktor.

— A dolgozók! Mit dolgoznak idefönt? — felelem haragosan. — Éppen úgy semmit, mint odalent. Mert nincs mit dolgozni! Igazságtalan dolog az ilyen kiáltó kivétel. Okosabb volna, ha utánanéznének, min alapszik a lent folyó lángostőzsde. Arra jut, a tisztviselők póttadagjára nem, mert nyolchónapi erős munka után tíz nap óta nem dolgoznak? Ellenben olyanok jutnak ily módon hozzá, akiket sokkal kevésbé illet.

— Ennek a lángostőzsdének akarunk a nyitjára jönni, azért vontuk meg a pótlángost — mondja Weisz Vilmos.

— Kitűnő elintézés! Mert odalent lelkiismeretlen vásár folyik, azt a tisztviselők szenvedjék meg. Éppen most hallgattam végig egy alkut. Egy darab húsért húsz kilogramm hüvelyes és a hozzávaló néhány kilogrammnyi liszt és zsír, vagy pedig naponta öt darab, finom, fehér, péklángos.

— Ki volt az!?! Mondja meg! Majd én elintézem! — mondja Weisz Vilmos haragosan. — Persze! Panaszkodni jönnek, de senki nem mond neveket, tényeket.

— Nem vagyok sem kém, sem árulkodó. Aki hivatva vagy jogosultnak érzi magát éhes emberek szájától elvonni a falatot, tartsa előbb kötelességének bele-

nézni a dolgokba, igazságos-e, amit cselekszik. Bűnö-
söket ér-e a büntetés?

— A G. H. nem bűnös, azért szavatolok — mondja Weisz Vilmos. — A G. H. mindig lelkiismeretes pontossággal kiadja a rendes adagot.

— Miért nem néznek a pékek kezére? Honnan jön az «extra fehér pótlángos»? Ha minden ember adagjából csak 1—2 dekát elvonnak, már megvan a lángostőzsde kútforrása. Nem az a néhány lángos teszi, amit a tisztviselőktől vonnak el. Tessék lefáradni a pincébe és utánanézni, hogy mi folyik ott.

Haragosan sarkonfordulok és visszamegyek a pincébe. Alapjában véve nem intéztem el semmit, csak kiadtam a felháborodásomat. Weisz Vilmos nem jön a pincébe, a pótlángosok továbbra is elmaradnak és a lángostőzsde vígan burjánzik tovább.

*

Tűrhetetlen állapot. Valami könnyebbséget kell szerezni. Képtelenség, hogy a pincében lehetetlen legyen a közlekedés, öklelés, oldalbavágások és más testi sértés nélkül. Az emberek oly sűrűn állnak egymáshoz lapulva, egészen föl a lépcsőkön a kijáratig, hogy keresztül jutni más módon nem lehet. Ugyanúgy képtelenség a napokat és éjszakákat állva tölteni.

Elhatározzák, hogy szétszedik a priccseket. Teljesen megszüntetik a fekvőhelyeket.

Az erélyes Weisz Viktor, néhány segítőtársával lejön rendezkedni. Az ortodox oldalon kezdik, ahol könnyebb a munka, mert nincsenek épített fekvőhelyek. Ágy-nemű, szalmazsákok, matracok halmaza lesz felhordva a raktárhelyiségekbe, vagy sarkokba felhalmozva. Hónapok óta felgyülemlett piszok kerül elő a fekvőhelyek alól. Hihetetlen mennyiségű szemét, egész szeméthegy gyűlik össze a kiürített és összesöpört pince közepén.

Ezt ki kell hordani. Az emberek dühösen vakaródnak. A sok tetű meg van bolygatva. Az ideges képzelődés is hozzájárul és fokozza a vakarózási ingert. Minden lépés, minden cselekedet, bármilyen jót céloz, csak fokozza a szenvedést. Az emberek önuralma és ellenálló-képessége teljesen a mélypontra süllyedt, megszűnt.

A megürült helyekre gyorsan székeket, padokat hordanak, a szemfülesebbek gyorsan elkapkodják a helyeket. Aki nem ügyeskedik, megint csak hely nélkül marad.

A pince másik oldalán másnapra marad a fekvő-helyek lebontása. A hirtelenszőke szilszkinbunda ezúttal ismét itthon aludt. Dr Rosenfeld padját megint ellopta valaki. Ácsolt helyette egy másikat, még kisebbet és még keskenyebbet. Ezen, még ilyen végletekig lesoványodott formában is csak ügyyel-bajjal fért el két ember. Éjszakára tehát ismét hely nélkül maradok.

— Deckner bácsi — mondja az uram —, a feleségemnek nincsen helye.

— Dehogyan nincs! Dehogyan nincs! Mindenkinek van helye. Majd adunk.

Megfogja a kezemet és magával visz a pince másik oldalára. Látszik az arcán, hogy fogalma sincs róla, hol fog nekem helyet szorítani. Minden szék, minden pad a végsőkig kihasználva. Hosszú ideig hiába tart szemlét mindenfelé.

— Ugye mondtam, hogy lesz — ragyog fel végre a hangja. — Itt a pad sarkán van még egy hely, ha egy kicsit odább húzódnak.

Deckner bácsi boldog, hogy ismét sikerült valamit elintéznie.

Egy támlanélküli pad szélén tényleg van még egy kis hely. Az üres hely mellett a legközelebbi szomszédom egy hajlottan kuporgó fiatal nő. Amint hallja, hogy oda még hoznak valakit, gyorsan közelebb csúszik a pad széléhez, hogy a saját „kényelmét“ minél

jobban biztosítsa. Úgy látszik, üldöznek a támasznélküli tenyérszerű ülőhelyek. Nem baj. Elégedetten elfoglalom, legalább nem kell állnom egész éjszaka.

A pincének ezen a részén körben ülnek az emberek. A kör közepén egy testes úr ül. A lába a nagytakarítás és rendezkedés dacára ottmaradt szalmazsákon levő ágyneműhalmazon.

— Mi ez? — kérdezi Deckner bácsi. — Hiszen mindent ki kellett hordani?

— Csak a lábam alatt van — mentegetődzik a másik. — Nem tudok másképpen ülni.

— Elveszi a helyet másoktól. Itt még legalább három embernek volna helye e nélkül a batyu nélkül.

Amint elhelyezkedem, véletlenül megérintem a lábammal a szalmazsákot. Valaki megmozdul alatta. Egy asszony alszik ott, valószínűleg a felesége. Ó, áldott emberi önzés! Ezerkétszáz ember tud ülni, ha nem megy másként, neki okvetlenül feküdnie kell.

Meglehetős sötét van. Meg kell szoknom, hogy felismerhessek arcokat és alakokat. Látom, hogy ismerősök közé kerültem. Ott ül a körben a hattagú Ilofsky-család. A kis kétéves Judit nagyanyja ölében, elválaszthatatlanul a nyakába kapaszkodva. Hat nap óta mosdatlan, vetkőzetlen, ha hozzányúlnak, sivít. Sápadt kis arca és két nagy fekete szeme elkínzott. Éhes, szennyes, álmos, mérhetetlenül szenved és nem tudja miért? Mindenki az ellensége. A gyermekek egyáltalában pokolian szenvednék, nincsenek enyhítő, reményteljes gondolataik. De még csak nem is ösztönlények és elvadultságukban az esetleges kevés jót sem lehet velük elfogadtatni.

Közel hozzám, kötéllel a pince bolthajtására erősítve, himbálódzik a kis kilenchónapos szőke Tomi ruhakosárból készült bölcsője. Alatta ülnek a szülei és ha a kicsi nyekeregni kezd, azonnal ringatják.

Távolabb, a pince sarkában, egy magasra halmo-

zott ágyneműhegyen egy nyolc-tízéves lányka ül meztelen felsőtesttel. Éppen akkor rántotta le az inget magáról s a pislogó gyertyafénynél tetűket keres. Nem hagyják aludni. Édesapja a gyertyaláng fölé hajolva segít neki. Az édesanyját valahol az országúton viszik a pribékek.

A pincének ez a része a közeledő éjszaka dacára nem kevésbé lármás és nem kevésbé durva. Pedig itt mást vártam. A túloldal lármajától eddig képtelenség volt észrevenni, de most, hogy benne vagyok, döbbenve látom, hogy ugyanaz. Acsarkodnak, irigykednek, marják egymást gonosz szavak marcangoló fogával. Az imaállvány közelében éppen hangos szóváltás folyik.

— Eredj innen! Azonnal takarodj!

— Megmutatom neked, hogy nem fogsz itt dögleni az én nyakamon.

— Én meg megmutatom, hogy igenis itt alszom. Utadban vagyok, ha itt állok?

— Nem fogsz ott állni, bűdös csirkefogó! Menj a fenébe!

— Azért sem.

— Deckner! Deckner! Gyere csak!

— Mi az már megint? — szalad oda Deckner bácsi.

— Nem pusztul innen. Nem tűröm itt. Nem akarom, hogy itt álljon.

— Miért nem? Mit bánod, ha ott áll és a falat támasztja. Ha neked van helyed, neki is lehet.

— Menjen innen. Nem tűröm azt a tetvest.

— Te is az vagy. Mind azok vagyunk. Maradjon csak itt, majd holnap keresünk neki másik helyet.

Deckner bácsi kimondta az utolsó szót. Nincs mit tenni. A leszidott egykedvűen támaszkodik továbbra is a falhoz. Az arca kicsit szemtelen is a diadal elbizakodottságában, a másik pedig tovább vicsorog, morog,

becsmérlő szavakat köpköd. Hogy mellette ott van az imahely, az egyetlen talpalatnyi kis tér, ahonnan Istent szólítják ebből a pincéből, az nem számít.

Szerencsére sötét van, nem tudom meggátolni, hogy ki ne csorduljanak a könnyeim. A csalódásom szörnyű nagy. Hiszen ezek itt orthodoxok. A hit, a törvény, a tradíciók tisztelői. Hát ezek között sincsen szeretet, jóakarát, egyetértés? Hogy a tradíciókat könnyenvevőket nem szeretik, azt mindig tudtam, bár hibáztattam a magatartásukat. Az ő feladatuk a példaadás volna és nem a vizsálysztítás, de hogy egymás között is ilyen méreggel vannak telítve! Bíró kell közékük. Akinek fekhelye van, nem tűri, hogy a másik mellette állva aludjék! Embertelenség, ha bármit vétett ellene a másik. Hol van itt a hit!? A törvény erkölcsi ereje!? Vagy egyik sincs? Nem ismerik sem a hit, sem a Törvény igaz jelentőségét, amely fölemel, csak megszokás van. A tradíciók megszokása és gyűlölik azt, aki ezt a tartalom nélküli megszokást ledobja magáról. Pedig az ő feladatuk volna ezt az örökéletű tartalmat hirdetni.

A keserű csalódástól szünni sem akarnak a könnyeim. Nagyon jó, hogy sötét van. A hátam meggörnyed, fejem előrebukik, ölemben összekulcsolt két kezemen ég a forró áradat. A zaj elcsendesül, a pince már alszik, én még mindig ébren töprengök.

A sötétségbe hirtelen egy gyenge fénysáv hull. A pince szemközti, jnásodik részének nyílásában egy alak jelenik meg gyertyával a kezében. Egyenes tartású, magas, tekintélyes külsejű alak. Fejére talit (imaköpeny) van borítva. A fémpánttól övezett, szép, komoly, szakállal körített arc, a tekintélyes homlok csak úgy sugározza a nyugodt tisztaságot. Két mélyenfekvő örvénylő szem teszi teljessé a képet.

Megdöbbent ez a megjelenés. Egészen más mint a többi. Ahogy csendes, nyugodt, kimért lépésekkel elmegy előttem, mintha megenyhülne, megnyugodna

körülötte a léggör. Utána nézek, amint felmegy a lépcsőn. Gyertyájának libbenő világosságánál megnyúlnak az árnyak, az alvó, elgörbült ülő vagy álló alakok grotesk kísértetekké válnak, a kis Tomi ringó bölcsőjének árnyéka hosszúra nyúlik a falon, mintha egy nagy, ormótlan állat mászna végig rajta, alattomban, lesben. Csak azon az egyetlen vékony vonalon, ahol a gyertya lángja halad, van nyugalom és tisztaság. Olyan dermesztően misztikus az egész. A tiszta alak a sötét környezetben. A gyertyaláng eltűnik a pinceszájban és ismét beáll a sötétség.

Bennem már nem olyan nagy a sötétség. Ki lehet ez, gondolom magamban. Az is lehet, hogy hangosan gondolkoztam, mert suttogva jön mellettem a válasz.

— Ez egy nagy caddik.*

Lehet, hogy azért, mert vannak közöttünk igaz jámborok, talán azért bocsát meg nekünk Isten időről-időre és mindaddig nyújtja a létünket, amíg akadnak közöttünk törvényeinek tiszta őrei.

A fehérköpenyes alak már jön vissza a pincelépcsőn. A gyertyaláng ismét végigfut a meggörbült helyzetben keresztül-kasul hajladozó alakokon. A tökéletes nyomortanya. Minden képzeletet felülmúló. A lassan lépkedő, világosságot hordozó alak szinte jelképes jelenség ebben az esett környezetben. Itt is lehet tisztaság! Igazi jámborság kell hozzá.

A gyertyaláng eltűnik a hátsó pincében, ölembebukó fáradt fejjel elalszom. Túlkésőn. A pince nem sokára ébredezik. Nem a saját akaratából. A gyerekek sírni kezdenek. A kis Tomi keserves, panaszos hangon nyekereg. A ruhakosár megindul. Az alatta ülő szülők ringatják.

A túlsó oldalról csecsemősírás hallatszik. A kis Iloifsky Judit felsívít. Szörnyű hallgatni. Pillanatokra

* Caddik — jámbor.

elhallgat, utána még nagyobbakat sivít, rángatódzik, dobálja magát, nem lehet elhallgattatni.

Mécsek lobbannak fel. Szülők lekapják nyugtalan gyerekeikről a ruhákat, a magukét is és tetvésznek. Az az undok elszaporodott féreg tönkreteszi a pihenés rövid óráit is. A gyerekek egyre hangosabbak. Legjobban a kis Judit velőkgig ható sikoltozása hallatszik.

— Talán a tetűk bántják! Nézzék meg azt a gyereket! — süvölt a túlsó oldalról egy hang.

A gyerekhez hozzá sem lehet nyúlni. Úgy tapad a nagyanyja nyakába, mint a tapló a fához. Szegény, kicsi férgek! Még alig érkeztek ebbe a világba és máris ismerniük kell a szenny, a bűz, a nélkülözés kínos szenvedéseit.

*

Alvásról már szó sem lehet. Alig várom a reggel első derengését. Két nap óta nem mosdottam. Szaladok fel az irodába a mosdótálért és vissza az udvari vízcsaphoz. A víznél nagy a tülekedés, pedig a belövések egy percig sem szünetelnek. A szomszéd háztetőn levő légelhárító berekedt.

— Ez már aligha lő ötvennél többet — mondja valaki vízmerés közben.

Válaszul olyan mennydörgő, vad lövés következik, hogy a várakozók összerázkódnak.

Ma megint nem tréfálnak a harcoló felek.

Fel viszem a mosdó vizet. A Szmuk-szoba szokott szívélyességgel fogad. Most már ritkábban látjuk egymást. Az ellenző mögött lerántom magamról a ruhát. Még nem vagyok soron, de alig várom, hogy legalább a ruhámat kitisztíthassam. Kínoznak a tetűk. Végigmosakszom a jéghideg vízzel. Ez pillanatnyi felfrissülést jelent, mert a tetűk ellen nem használ. Azoknak forró az ellenszere. De a megtisztított ruha és lemosott test rövid időre mégis egy kis nyugalmat ad. A szenny-

vizet kiviszem a mosdófülkéibe, ahol egy hatalmas dézsa áll annak befogadására. A beleömlő víztől felkavarodik a dézsa tartalma, pestises bűzt árasztva maga körül. Egészen különleges csoda, hogy ebben a házban még nem ütötte fel a fejét valami járvány.

Kifelé igyekszem az ablaktalan mosdóhelyiségből a kis előtérbe, mert a golyók veszedelmesen röpködnek. Éppen az előtér belső kilincsére teszem a kezeimet, hogy kilépjek az irodába. Süvítő hang szeli át a levegőt. Valami beröpül az udvar felőli ablakon és vízszintes vonalban kiröpül a szemközti utcai ablakon s az utcakövön hatalmasat robban. Megtántorodom.

— Istenkísértés itt tartózkodni — mondja mögöttem egy hang.

Bizony igaz.

Mindketten átfutunk a nagy termen, le a lépcsőn, vissza a pincébe. Nem veszem észre, hogy baj történt. Később hallom, hogy a kis Rottmann, tizennyolcéves, rózsásarcú, kedves mosolygós fiú, aki ott gyakorolkoskodott közöttünk, gránátszilánkot kapott a fejébe.

— Eppler főorvos kórházba küldte, de azt mondta, hogy nem veszélyes — mondja nyugtatóan az uram.

— Hogy képzeled ezt — mondom rácsodálkozva gyanútlan arcára. — El tudod képzelni, hogy Eppler doktor elküldi ebben a golyófergetegben, ha nem volna azonnali kórházi segítségre szükség?

A kis Rottmann két nap múlva meghalt. Megint vége egy fiatal életnek. Hol fogunk megállni?

Deckner bácsi szájához emeli a megafont.

— Egy percnyi csendet kérek. Figyeljen mindenki!

Nehéz kérés. Deckner bácsinak többízben meg kell ismételnie, míg legalább a közvetlenül mellette állók hallgatnak.

— A halottak még mindig temetetlenek. Időközben meghalt két idősebb nő is. Itt lesznek eltemetve ideiglenesen az udvaron. Tíz ember jelentkezzék a sírásához.

— Senki nem jelentkezik.

— Mégegyszer kérem az önkéntes jelentkezéseket, ellenkező esetben magam fogok kijelölni embereket.

— Ezúttal sem felel senki.

Deckner bácsi körülnéz, keresi a kijelölhető embereket. Egy izmos, tagbaszakadt, nagy, lomha fiú bújni szeretne. Majdnem megverik. Nagynehezen összeszednek néhány embert.

Nem könnyű munka a sírásás. Kemény az erősen fagyott januári rög. A golyók tomboló tánca söpör végig az udvaron, jelezve az egyre erősödő támadást. Nem tudják befejezni a munkát. A halottaknak még várniuk kell. A háború nem adja olyan könnyen a nyugalmat.

Pokoli délelőtt. A ház egyik belövést a másik után kapja. A G.H.-lban szerencsére nincsen már ember, csak az ott maradt ruhával telt bőröndök mennek tönkre. A Hanhac-padlás is kap egy belövést. «Hála Istennek, ott sincs már senki» gondolom. Sajnos, a fiatalos virtus nem pihen. Húszéves fiú, Kohlmann Jenő az áldozat. Meg akarta mutatni, hogy ő nem fél. A Vadász-utca huszonkilenc megint elvesztette egyik gyermekét. Eggyel többen várnak temetésre.

A pokol minden ördöge szabadult el ezen a napon és a Vadász-utca körül ropták tüzes táncukat. Az ég és föld vad viaskodásban ütköztek össze, a világ minden elemei háborogni látszottak. Ilyen lehetett a káosz vajúdása a világ teremtésekor, csak hogy akkor az élet született, most a halál arat. Vájjon megszületik-e ebből a bomlott, öldöklő káoszból az új élet!?

Most egy sohasem hallott, mennydörgésszerű becsapódás. Fölöttünk hallom a falak omlását, hulló téglák koppanását. Ijedten nézek fel, nem nyílik-e meg fölöttünk a pinceboltozat. A ház inog, reng a legalsó rétegéig. Pillanatok alatt elhal minden hang Halálos, ijesztő csend. „Ezek mi voltunk“ suttogják elkékült ajkuk.

Nem mi voltunk. Az üvegház, ez a sokak által lekicsinyelt, filigránnak mondott épület, amelyről egyszer a nyári támadások idején valaki azt mondta: „Ha a Báthory-utca sarkán leesik egy bomba, ez a ház úgy összedől mint egy kártyavár“ alakszemeitől eltekintve, majdnem sértetlenül áll, Egy oszlopa sem görbült meg, egy fala sem dőlt be. Úgy áll, mint egy hős, mint egy eleven lény, amely tudja, hogy mi van reá bízva. Közel háromezer ember életét kell megmentenie. Pedig nagyon közel volt a veszély. A szemközti német ház, amelyet már oly régóta keresnek és amely már szintén régen vak szemekkel néz a világba, telitalálatot kapott.

Ebéd után felmegyek az emeletre, megnézni, mi történt. A pusztulás szörnyű. A bomba átszakította a ház tetőzetét és két emeleten és a földszinten keresztül leszaladt a pincébe. A ház előtt álló tank összelapult mint egy pléhdiarab. Az úttest tele van omladékkal. Úgy a tanácsterem, mint a nagy irodahelyiség felismerhetetlen a vastag, fehér kőporréteg alatt. A termék közepén egész téglahalmazok állnak, melyeket a légnyomás hordott be, a tátongó ablaküregeken keresztül. Az egyik ablakkeret kimozdítva a helyéből. Sivár, kétségbeejtő kép és metsző léghuzat az ablakok között, amely folyton felkavarja a kőpor és téglaszilánkok tömegét. Éles, apró szúrásokkal vágódnak az ember arcába.

A küszöbön találkozom Salamon Mihállyal, ő is átjött a Wekerle-utcából megnézni, hogy mi történt a házzal.

— Ez már a pokol — mondom neki, a tanácsterem küszöbén állva.

— Ez már a pokol — ismétli ő is. — De segíteni fogunk — fűzi hozzá biztatóan. — Már folynak is a tárgyalások. Valószínűleg a Sas-utca tizennégybe fognak menni. De erről még nem kell beszélni, amíg nincsen teljesen elintézve.

Ez már megint egyike a jóakaró, segítséget kereső, lehetetlen lehetőségeknek, mint az ezres alija — gondolom magamban, amint utánanézek hajlott, idegesen rángatózó vállainak. Hogyan képzelik azt, hogy százakra menő tömegeket a pillanatonként lecsapódó lövedékek és a gonoszság csúcspontján forrongó nyilaseszedelem közepette átköltöztetnek? Számunkra nincs más út. Itt veszünk el, vagy itt érjük meg a végét.

A nyilasok már vesztüket érezték. Az utolsó órákban még ki akarták élni aljas és vérengző szenvedélyeiket. A néptelen téli éjszakák és a Duna hallgatag hullámai voltak rémtetteik néma tanúi. Lázadás nélkül

ölelték magukba védekezésre képtelen ártatlanul legyilkoltak jajkiáltásait. Véres tort ült az emberi gonoszság.

A bezárt falak közé is befutnak a hírek. Mindenről tudunk és mérhetetlen lelki kínokat szenvedünk. Eltörpül mellette az állandó életeveszedelem, amelyben élünk.

Vádakat koholnak. Hamis, hazug vádakat, hogy azok alapján nekimehessenek a védett házaknak. A Dunapartra cipelnek férfiakat, asszonyokat, gyermekeket. Halomra lövik őket és tekintet nélkül arra, van-e még bennük élet, beledobják az önkényesen választott kényelmes, nyomokat eltüntető temetőbe.

Bestiákat szültek ennek a kornak anyái.

Egy fiú szökött be éjszakának idején a házba. Vizes, fagytól cserepes alsóruhában. A Dunától szökött vissza. Előbb a Wekerle-utcába ment, de ott nem tudott bejutni, nem ismerték. Onnan jött hozzánk. Rémségeket beszél. Többedmagával kivitték a Dunapartra. Hozzákötözték a barátjához. Előbb abba lóttek bele és az estében magával rántotta őt. Legurultak a parttól. Őt nem érte lövés. Eloldotta magát és a hídpillér alatt várta meg, amíg a bestiális vadak dolgukvégezetten távoztak és ő elmenekülhetett.

Az állatiasan gonosz gaztettek egész sora az utolsó órákban.

A Wesselényi-utca huszonhét óvóhelyén rumot követeltek. Nem volt senkinek. Az egyik nyilas észrevétlenül egy pisztolyt tett a földre. Ez volt a vérvád. A zsidók gyilkolni akartak. Ezen a címen ott a helyszínen agyonlőttek negyvenkét embert.

A Katona József-utca 21. számú svéd ház ellen is felhoztak valami vádat. A ház összes lakóit elvitték a Dunapartra. Meztelenre vetkeztetve őket, a nőiket kombinéban s harisnyában, órákig sétáltatták a Dunaparton, éreztetve velük minden percben bekövetkez-

hető végüket. Azután elválasztottak ötven embert, a többi szemeláttára agyonlőtték és a Dunába dobták őket. A többit elvitték egy nyilasház pincéjébe, ahol azon módon meztelenül, étlen-szomjan három napig szenvedtek és onnan elvitték őket a gettóba.

A vádak, bíraskodások és ítéletvégrehajtások milyen ördögi logikája vezette az elvetemedett gyilkosokat ilyen és ehhez hasonló esetekben, az kideríthetetlen. Úgy látszik, csak a pillanatnyi vérszomj diktált. Az ölt. Jóllakott, telített pillanatokon múlt az emberek élete.

*

Másnap került a sor a mi oldalunkon a fekvőhelyek lebontására, hogy ott is több ülőhelyet teremtsenek. Ez nem sikerült. Weisz Viktor hasztalanul kísérletezett. A fekvőhelyek üveggel telt ládákra voltak alapozva, amelyeket nem lehetett kiemelni. Maradt minden a régiben. Az elhelyezkedés mindenesetre megváltozott, a pince túlsó oldalán előállt enyhítés következtében. A szilskinbunda is végleg áttette lakhelyét a Somér-pincébe, végre nekünk is akadt jogos és legális helyünk az első priccs szélén.

Mellettünk egyetlen fekvőhelyet bontottak le első kísérletképpen, a hely így még kevesebb lett és egy kétgyermekes család maradt ilyenformán hajléktalanul. Sehogy sem sikerült az elhelyezésük. Az asszonyka duzzogott. Kéthónapos csecsemőjét olyan hanyagul tartotta az ölében, hogy félő volt, hogy minden pillanatban elejtheti. A kis ötéves fiú sírdogált. Az apa, egy kerekkepű, fekete ember büntudatosan, lehorgasztott fejjel állt a csoport előtt, olyan világos volt a szemrehányás a felesége arcán, hogy ő az oka mindennek, ő ültette a világba a két gyereket, ő okozta a háborút, ő a hibás abban, hogy megpróbálják ennyi ember

között az életüket megmenteni, miért nem épített egy földalatti várat, szóval ő a bűnbak.

Megpróbálták mindent, hogy az asszonyt a két gyerekkel elhelyezzék. Nehezen ment. Az asszony duzogott, nem akart. Vagy őt nem fogadták be. Végre beleegyezett, hogy felmegy a fejünk felett levő fekhelyre, ahol a pékek egymást hatóránként felváltva alszanak.

— Igen ám, de mit szólnak majd ehhez a pékek?

— Mindegy. Kisgyerekekről van szó. Be kell látniok, hogy hely kell számukra.

A pékek! A félve tisztelt hatalom! Ők tartották a kezükben a Vadász-utca huszonkilenc gyomrát ebben az időben, mert a lángos jelentette a napi táplálék főpontját és elég mostohán bántak vele.

Ezzel a fejünk fölé lakoltatással megkezdődtek a kínjaink. Minden pillanatban létra állt az arcunk előtt és a fekete ember, az elmaradhatatlan börtáskával az oldalán, állandóan föl- és lesétált rajta.

— Etel! Alszol már? Nem vagy éhes!? Igazán nem akarsz valamit enni? Mondd Etel!? Ne hozzak egy kis köménymaglevest?

— Honnan tud köménymaglevest szerezni? — kérdeztem tőle.

— Csinálok a konyhán. A pékek sparhertjén. Jaj, nehéz dolog ilyen helyen gyereket nevelni!

— Csak nem akarja itt felnevelni a gyerekeket!? Ez a néhány hét majd csak nem árt a nevelésüknek.

— Etel! Ne vigyem a kisgyereket kicsit megszelőztetni a pinceajtóhoz? Akarod?

Etel akarja. Leadja a kis piszkos batyut az édes kéthónapos kis lánykával. A fekete ember elrohan vele. Egy idő múltán boldogan jön vissza.

— Nézd Etel, milyen jól esett neki. Egészen felfrissült. Homlokon csókolja a kis mocskos batyut és ismét felnyújtja az emeletre.

— Mondd, igazán nem vagy éhes Etel? Ne edd azt a száraz lángost. Hozok neked egy jó friss lángost

Már szalad is és nemsokára visszajön egy friss lángossal a kezében.

— Nézd Etel, hogy milyen friss meleg. Abból a régeből, ha van még, adhatsz nekem is egy kicsit. Csak egyél, ne spórolj.

— Ne ordítson már úgy! — rípakodik rá a szomszédom. — Csak nem süket a családja!?

— Hát hogy hallják meg mit beszélek? Ebben a lármában muszáj kiabálni.

— Legalább a létrát vigye el. Borzasztó ez! Egész nap a létra az ember arca előtt és ez a fülsiketítő kiabálás hozzá.

— Hát se létra, se kiabálás, hogy beszéljek velük? — kérdezi jámbor képpel a fekete ember.

Felőle beszélhet mindenki amit akar, kérhet, dühönghet, ő csak mássza egész nap a létrát és ékteleneket ordít.

— Nem kell neked kimenni Etel!? Ne vigyem ki a kisfiút?

Ó jaj! Ez a kérdés kicsit későn jött. A deszkák résein csurog, csöpög valami kellemetlen, bűzös, meleg folyadék. A kabátom jobb ujja már egészen nedves- Gyorsan lekapom a kabátomat, de így még rosszabb, mert a ruhámra folydogál. A hátam mögötti lakó nadrágja is kapott. Éktelenül káromkodik.

A fekete ember a legnagyobb lelkinyugalommal túri a körülötte hullámzó felháborodást.

— Ez mégsem járja! Azt hiszik, egyedül vannak a világon? Ilyen kíméletlenség! Nem tudnak egy kicsit vigyázni!?

— Hja — mondja a fekete, a szokott, előszeretettel használt szólamot —, olyan nehéz ilyen helyen gyereket nevelni.

Nem törődik senkivel és semmivel. Hozza és viszi

a létrát, fel-lemászkál, futkos, ordítózik, cipel ami ennivalóban felhajtható, sokszor a létrán állva sáros lábával majdnem az arcomba jön. Az élő nemtörődömség, a megtestesült tapintatlanság. Olyanfokú, hogy rosszindulattal határos. Elnézem az arcát. Nincsen abban egyetlen vonás, amely rosszindulatról beszélné. Sőt! Csupa jóságos, készséges önfeláldozás. Csak éppen nem jöhet senki számításba, ha Ételről és a két gyerekről van szó. Etel és a két gyerek, az a világ közepe. Azontúl nincsen semmi. Azokért átgázol mindenkin. Lót, fut, szerez, Etel pedig duzzog. Elképzelem ezt az embert egy rendes, nyugalmas, polgári hajlékon belül. Hogy összetépi ez a világot, hogy Ételnek és a két gyereknek meglegyen mindene. Őt magát alig látom enni. Este néhány üvegtéglát hoz a lábaimhoz.

— Minek ez? — kérdezem tőle.

— Itt fogok aludni.

— Az Isten áldja meg, hiszen láthatja, hogy itt nincsen hely. Ez itt előttem a Rosenfeld doktor úr padja. Ha ő rajta ül, a lábam alig fér el.

— Ne féljen! Hozzá se érek a lábához. Hova menjek? Itt muszáj aludni, hát ha kell nekik éjjel valami.

Nem vitatkozom vele tovább. Olyan fáradt az egész napi hajszától, hogy amint leül, azonnal elalszik. A kalapja leesik és nagy kerek feje két perc múlva ott fekszik a lábamon. Felveszem a kalapját és a fejébe nyomom, ő csak alszik tovább, mint aki-neik legnagyobb rendben van a szénája.

Mielőtt a pince apró mécsszemei lehunyódnak, még egy nagy jelenet tanúi vagyunk. Süvöltő női hang, gyerekordítás, fülettépő lárma. Elnézek a hangok irányába. H.-né, az én betegszobai szomszédom áll ott lobogó szemekkel. A gyereket nem látom, csak tépő ordítását hallom. Az anyja igyekszik túlkiabálni.

— Dögölj meg! Tapossanak el! Rúgják ki a belédet! Úgy kell neked! Ez a sorsa a szegény árvának, akinek már négy év óta nincs itthon az apja. Fulladj meg! Ne üvölts! Gázoljanak rád, tapossanak beléd!

— Vigye el az útból azt a gyereket. Senki nem láthatja, hogy ott ül a földön és megbotlanak benne. Megrúghatják — mondja egy hang.

— Nem baj! Csak tapossák agyon. Úgysem törődik vele senki. A szegény árva számára nincsen hely.

Valaki fel akarja emelni a gyereket. Úgy sivít, mint egy fiatal malac.

— Nem akarok! Nem akarok! Mama! Mama! Ne engedj. Itt akarok maradni! Itt akarok aludni!

Deckner bácsi futva jön, már amennyire a pince tömege azt engedi.

— Helyet kell adni a gyerekeknek —, rendelkezik. Minden fekhelyre benéz és keres egy kis helyet, ahol még egy nyolcesztendőös gyerek elférhetne. A mellettünk levő priiccsen, a volt hosszúlábú hátvédem mellett, úgy találja, még elférne egy gyerek. Fel-emeli és odafekteti. A gyerek böög.

— Mama! Te is gyere!

— Én nem férek oda. Csak feküdj, majd én itt állok melletted.

— Nem akarok! Én is lemegyek!

Akkorát sivít, hogy Deckner bácsi ijedten fordul vissza.

— Mi az már megint?

— Megrúgott! Lemegyek innen.

A hosszúlábú lábainak képességeivel már én is megismerkedtem, de azt láttam, hogy nem bántotta a gyereket.

H.-né megint őrjöng.

— Így bánnak a szegény árvával! Dögölj meg! — és kezdődik megint előlről. Mindig ugyanaz.

Védelmezik a volt szomszédomat. Nem igaz. Nem bántotta a gyereket. A gyerek tovább ordít és amint Deckner bácsi elmegy, lemászik a helyéről, leül az út közepére a földre és tovább folytatja:

— Itt akarok maradni! Nem kelek fel innen! Azért sem. Itt akarok aludni!

A nyolcéves gyerekekben is benne van már a hisztéria öröklött csirája. A feltűnést akarja, a jeleneteket, a sajnálkozást. Pontról pontra, szóról szóra megismétlődik az egész, míg végre fáradtan elalszik, felteszik a fekvőhelyre és az anyja valahol egy háromlábú székre kuporodik.

— Már két este csinálják ugyanezt a cirkuszt — sóhajtja mellettem fáradtan egy öreg asszony. Nekem is alig van helyem. Egészen el vagyok görbülve. Tényleg lehetetlen helyzetben ül és folyton a karoskosarát rakosgatja, hol a feje alá, hol az ölembe, vagy az oldalamba.

Ezen az éjszakán az átjárók teljesen el vannak zárva. A fekhelyek szélén, mint ázott verebek a fágakon, olyan sűrűn ülnek az emberek. A járóét közepén fekszenek, ülnek, guggolnak. SzemmelláÜhatóan ismét többen lettünk. Ülőhelyzetben nem tudók aludni és így az alvásról majdnem teljesen leszoktam. Egész éjjel kalapőr vagyok. Hol a jobboldalon mellettem ülő uram fejéről esik le a kalap, hol a Rosenfeld doktorét emelem fel és nyomom a fejébe. A fekete ember pedig úgy látszik, hogy álmában dacol, alighogy visszateszem a fejére a lehullott kalapját, már megint leesik és az örökké járkáló, testeiken, fejeken, lábakon átgázoló nyugtalanok léptei azonnal viszik tovább. Egyízben kénytelen vagyok felkelteni, különben reggelre nincsen kalapja és fedetlen fejjel futkoshat kint a téli hidegben, amíg

Etelnek és a gyerekeknek összehordott mindent, a friss lángost, a köménylevest és a kamillateát. A mi helyünk és a papi páholy között egy magas, nyúlánk, fiatal, turbános nő áll. Csak a körvonalait látom. Előre és hátra hajladozik, mint a szomorúfűz. Néha azt hiszem előrebukik, de hirtelen visszarándul, azután ismét elhajlik, hátra vagy oldalt s amikor már az elesés veszélye fenyegeti, hirtelen visszazökken eredeti helyzetébe. Ha nem volna 1944 január tizenhatodika és ez a pince, ez a szörnyű pince, azt hinném, játékos testgyakorlatokat végez. Jól előrehajlok, hogy a sötétség dacára az arcába nézhessek. Ez a nő alszik! Mélyen, kábultan alszik. A visszazökkenő mozdulatai ösztönösek. Védelmi mozdulatok az álom súlyos falán keresztül. Milyen fáradt lehet, milyen régen nem alhatott, hogy így állóhelyzetben ilyen mélyen el tudott aludni.

Megérintem a karját. Nehezen ébred fel.

— Mi ... mi az? ... — dadogja álmosan.

— Nézze kérem, üljön ide kicsit az én helyemre és aludjon néhány órát.

— Igazán? Igazán? — mondja hitetlenül.

Érzem a hangján, hogy csodálkozik. Hát lehetséges itt, ebben a helyzetben másokkal is törődni?

Kicsit nehéz a megoldás. Kibontakozni ebből a komplikált ülőhelyzetből. A nagy fekete fejet kissé félretolom és átlépek a keskeny pádon, azon a szűk kis résen, amely Rosenfeld doktor és az uram között van.

— No, most ugyanezen az úton üljön oda. De vigyázzon, itt ül valaki a földön.

Amint leül, a fejét az oldaloszlophoz támasztja és azonnal elalszik.

Most én állok az ő helyén, egyik kezemmel a papi páholyra támaszkodva. Jól esik állni. Kinyújtózkodom. Tagjaim gémberedettek a folytonos egy

helyben üléstől. Ő éppen olyan jót tett velem, mint én övele. Milyen könnyen kiegyenlítődhetnének a különbségek és hiányok az emberek életének minden terén és minden vonatkozásában, csak egy kissé jobban törődnénk egymással.

Teljesen éber vagyok. Ezúttal nem szenvedek tőle. Jólesik érezni, hogy a testem kinyúlik és a tagjaim egyenesek. Körülöttem mindenki alszik. Élvezem a csendet. Nincsen hang, nincs sírás, csere, szitok, kétségbeesés. Szörnyű mindaz, ami nappal történik. Hova jutottunk!? A tébolyodott idegek már nem is ismernek emberi indulatokat. A „minden mindegy“ szellem elhatalmasodott ebben a lehullottságban. Eszembe jut egy alkonytáji jelenet. Megráz az undor, ha rágondolok. Ez is lehetséges? Szőke, tréningruhás asszony fut le a lépcsőn. Ledobja a kabátját és pillanatok alatt fent terem az egyik felső fekhelyen, fiatal, sőt nála fiatalabb férfiismerőse mellett, összebújnak egy takaró alatt, suttognak, pusmogznak, nevetgélnek. Számukra elsüllyedt a világ. Később az asszony lejön, bebújik egy földszintes priccsbe, ahonnan már napok óta próbált kilakoltatni valakit és amint látszik, eredménnyel. A fiú a helyén marad. Jóval később lekiált a barátjának:

— Te Gyuri! Nézd meg, hogy alszik-e?

— Kicsoda? — kérdezi az türelmetlenül.

— Hát tudod? Az enyém... az én ... és a birtokoló állat szemérmertlenségét túlszárnyaló leplezetlenséggel odadobja a nevét. Rettenetes. Az asszonyt ismerem és ismerek még másokat is, padlásról, pincéből. Még nemrég finom, ápolt, úri, feddhetetlennek ismert nők, akik ma itt nyíltan barátkoznak. És kikkel!!!??

A mélységben vagyunk. Teljesen a mélyponton. Oda van a fizikai és az erkölcsi erő. Testi, lelki, erkölcsi halál küszöbén, a halálfélelem „minden mind-

egy“ kábulatában, mélyen, mélyen lent, a fertőbe süllyedve. Nincsen már aki meghallgasson bennünket!? Ebből a mocsárból már nem hallatszik fel a tiszta szó? Nem lehet! Kell, hogy meghallgassanak! Kell, hogy igazságosan ítélkezzenek! *A mások bűneinek méregvirágai nyílnak itt, ebben az irdatlan mélységben, ahonnan kétségbeesetten kiáltunk fel Hozzád, Uram!*

*

Másfél óra múlva felébred a fiatal turbános nő és azonnal visszakínálja a helyemet. Ugyanolyan szívesen visszafogadom, mint amilyen szívesen átengedtem. Elfáradtam. A lelkem fárasztott ki. Aludni is tudnék talán, de leváltás van a pékműhelyben. Jönnek a pékek helyet cserélni. Mióta a fekete ember családja fönt alszik, nagyon szűkén vannak hely dolgában, de nem panaszoznak. Kéthónapos gyerekekre nem lehet haragudni. De a helyszűke következménye, hogy két, piszkos, sáros bakancsba bujtatott láb állandóan ott lóg az arcom előtt. Amikor már veszélyes közelségbe jut, megkérem az esetenkénti tulajdonost:

— Legyen szíves, húzza föl a lábát

Az esetenkénti tulajdonos dohog, morog, de felhúzza a lábát. Azután elalszik és a két láb ismét ott himbálódzik előttem. Ezen nem lehet segíteni.

Ezúttal megkísérlem elrejtteni az arcomat és elalszom, hogy ennek a pinceéletnek legsúlyosabb huszonnégy órájára ébredjek.

1945 január tizenhét. Soha nem fogom elfelejteni ezt a napot. Valami súlyos van a levegőben. Minden eddiginél súlyosabb. Érzik az emberek. Ahol még van egy nyugodt idegszál, az is pattanni készül.

Reggel a mindennapi megszokott kép. Lárma, ordítás, tülekedés. — Szennyvíz! Vigyázat! Forró feketével jövök! Barom! Ki cserél lángost? Adok cigarettát! Hülye állat, menj innen az útból! Fel nyársallak!

Teljesen a szokott módszer. Talán csak a gyerek-sírás erősebb. Úgy látszik, a gyerekek is éreznek valamit.

Az ostrom csúcsponton van. Ennél bőszerűtebbet képzelni sem lehet. A pokoli tánc egy pillanatnyi szünet nélkül tart. Az emberek már nem merészkednek ki, még a bátrabbak sem. Mosdásról szó sem lehet. A Vilmos császár-út felől sorozatos gépfegyvertűz hangzik. Hangos robajjal dőlnék össze az épületek. Az udvart kőpor- és füstfelhő lepi el. Reggeli nincs. Veszélyes átmenni érte az ikerházba. Nagyon éhesek vagyunk. Megkockáztatom és a golyózápór dacára felszaladok a földszintre, ahol Szmuk bácsi osztja a tisztviselők lángosadagját. Már ő is lekényszerült az emeletről, ő volt az utolsó, aki elhagyta és az elmúlt éjszaka már a

harmincegyben aludt. Velem egyszerre szalad át az udvaron Schweitzer Jenőné. A pékségből jön, amely elég messze van. Egy kis bőröndben hozza a csoportjának a lángost. Elbámulok ezen az asszonyon. Az egyetlen, aki nem gyűrött, kopott, rendetlen. Pedig állandóan tevékeny. Ruhája kifogástalan rendes, szőke feje nem boglyas, rózsás az arca, mosolygó és bátor a szeme. Mintha társaságból jönne. Pedig ugyan rossz társaság kísérte végig az udvaron. Záporként hullanak a golyók és szilánkok.

Amint a földszinti nagy helyiségben állok, közel az udvari kijáráshoz, hirtelen egy golyó csapódik bele az udvari nagy ajtóba, összerezzenek.

— Látja, látja — mondja fejcsóválva az egyik ő —, miért nem megy innen?

Nem félek. Semmi félelem nincsen bennem, csak az idegeim rosszak a sok gyötrődéstől. Az emberek és problémáik! Ügy érzem, benne élek minden egyes emberben. Minden élet az én életem. Érzem a szenvedését, kínlódását, botlását, lesújtanak a bűnei és fel-emel a nagysága.

Minden, minden ami bennük van, jó és rossz, kiül a pince egyre feszültebbé váló hangulatára. Senki sem kételkedik már abban, hogy egészen közel vannak az oroszok. Reszketve várják a ímegmentőket. Vannak pesszimisták, látszólagos hangulatrontók, de figyelve és reménykedve várják, hogy megcáfolják őket, hiszen úgy szeretnének hinni.

A szörnyű harci zaj és idegeket ölő várakozás dacára is előtérben áll az éhség. Az emberek nagyon éhesek. Az a kis keserű, vizes feketekávé már nélkülözhetetlenül hozzátartozik az életükhöz s ma az is elmaradt. Eszeveszetten folyik a lángostőzés. Legutolsó élelmiszerkincseiket is odaadják az emberek egy-egy lángosért. A kis szőke asszony szomszédnőm,

régóta tartogatott doboz szardíniáját végre felváltja lángosra. Kenyér nélkül úgysem tudná megenni, tehát hosszas tárgyalások után rászánja magát a tranzakcióra.

Az izgalomtól, éhségtől, türelmetlenségtől még hangosabbak, békétlenebbek, mint máskor. Deckner bácsi a megafónnal a kezében könyörög:

— Emberek, emberek, az Isten áldjon meg benneteket, csend legyen! Hiszen nem tart már sokáig.

— Rühös banda! — ordítja kedvenc jelzőit a parancsnok úr. — Nem lehet ezekkel szép szóval boldogulni! Fogjátok be a pofátokat, mert belétek taposok!

A lépcső felől lábak dobogása hangzik. Futva jönnek vissza, akik mégis felmerészkedtek az udvarba. Valahol a közelben becsapott. Az udvar fekete a füsttől és erős égett szag terjeng. Valami tüzet fogott a közelben. A füst és égett szag letóduil a pincébe is, de mielőtt tudomást vennének róla, az utcafelőli oldalról, az egész házat alapjaiban megrázó robbanás hallatszik. Hangos beoimlás, fülsiketítő csörömpölés, mintha üveghegyek dőlnének össze és repednének szilánkokká. A rázkódtatás emeli a földet a lábunk alatt, egy pillanatra elhallgat minden hang, utána kitör a kétségbeesés, az ijedtség az örületig fokozódik. Lárma, sikoltozás, vad zűrzavar. — Ezek mi voltunk! — A házat találta! — Összedőlt felettünk az épület! — Sírás, jajveszékelés és ami a legszörnyűbb, minden lármán keresztül a gyerekek ösztönös vad sírása.

— A garázs! A garázs! — kiáltja le valaki a pincébe. A garázs kapott egy belövést. Az egész utcai üvegfal beomlott. Ez volt az éktelen csörömpölés. Később láttam, hogy az egész garázs egy kiégett, üszkös, tátongó barlang.

Emberek rohannak le, szétválasztva két karral a tömeget.

— Azonnal kihordani a betegeket! Az őrtálló honvéd megsebesült, lehozzák kötözésre a pincébe.

Az orthodox-rész egyik oldalfülkéjét, ahol a Herzkör volt, az erősödő ostrom és a betegszoba újólagos hasznavehetetlensége következtében már néhány nap előtt kilakoltatták a súlyosabb betegek számára. Most ezeket kellett onnan kihozni, hogy a helyiséget kötözésre alkalmassá tegyék. A sérült honvédet és a többi sebesültet nem tudják máshol ellátni.

Egy súlyos, járóképtelen beteget hordágyon hoznak ki. A tömeg mint sűrű, tömött fal, mozdulatlanul áll, lelkevesztetten, dermedten, félig örülten a félelemtől.

— Félre! Félre! Adjatok utat!

A hordágyat magasan tartják a tömeg feje fölött és egy helyben állnak, képtelenség egyetlen lépéssel odább jutni. Mindenki süket és vak. Nem látják a hordágyat a fejük fölött, nem hallgatnak a kiáltásokra. Egy síró, hadonászó, üvöltöző, tébolyodott raj. A fejük felett lengő hordággal nem törődik senki. A hordágyat emelők arcán és nyakán kidagadnak az erek. Ők is üvöltenek. Szegény, sápadt beteg felemeli a fejét, kínlódik, szenved és sír ott fönt a levegőben. Nem használ semmi. A sűrű, tömött fal nem mozdul. Mint az eszelősök állnak a pinceszáj előtt, bámulnak kifelé az udvarra és örjögve magyaráznak egymásnak.

— Hát nem látjátok, hogy beteget hoznak? — ordítja túl a lármát egy erős, durva hang. — Még a betegnek sem tudtok helyet adni, erőszakos, bűdös francos zsidók!

Egy pillanatnyi halálos csend, azután élesen, tépőn mint keselyűvijjogás tör ki a méltatlankodás. Előrenyújtott karú, hosszan elnyúló testek mint ugrásrakész párducok nyúlnak le az emeleti fekhelyekről, hogy elérjék a szidalmazó! A sűrű tömeg a szerencséje, hogy nem férhetnek hozzá. Becsmérlő szavak százai hullanak rá, mint tüzes hamueső. Ijedten szökik ki a pincéből.

— Látod — mondja bennem a tárgyilagosan figyelő két szem —, látod az esett zsidókat. Olyan mélyen lent vannak, mélyebben már nem is lehet. Lezüllött, éhes és örült a vad félelemtől, de ha a zsidóságát bántják, mindjárt felhorkan. Nem keld féltened.

Közben sikerült a hordágyat feltenni egy felső fekhelyre. A másik hordágyon már hozzák le a sebe-sült honvédet.

Valaki az ijedségtől kékvált szájjal suttogja melletttem:

— Istenem, milyen szégyen, ez előtt az idegen ember előtt zsidóznak.

Az a tárgyilagos két szem sem vigasztal. Nem tudom túltenni magam mindazon a leailázón, amit látok és hallok. Ez a tomboló, gátját vesztett, szavak durva özönében lealacsonyodott, önmagát szidalmazó tömeg, ezek mi vagyunk? Mi zsidóik? Önmagának feleletül keserűen, tagadóan rázom a fejemet.

— Hogy van, nagyságos asszony? — hangzik melletttem a kedves, megszokott, érdeklődő kérdés Löwinger doktor részéről.

— Hogy lehetünk, doktor úr, mindezt látva és hallva. Hát el tudja azt képzelni, hogy ezek mi vagyunk? Mi, zsidók? Ez a háborodott, egymást ocsmány szavakkal marcangoló, magából kikelt, mérget lehelő, torz tömeg? Ezekért érdemes volt a munka, dolgozni, vergődni? Ezekhez kötjük a reménységeinket? Ezekből válják a jövő, amelyért éltünk?

— Igaz, igaz — mondja Löwinger doktor. — Szörnyű mindez. *De gondolja csak meg, ha mások volnának a mi helyzetünkben, azok gyilkolnák egymást.*

Felnézek erre a nyugodt, bölcsességében gunyoros vonású arcra. Néhány egyszerű szóban mennyi világosság. Néhány egyszerű szóban mennyi igazság. Né-

hány egyszerű szóban mennyi vigasz. Elnézem ezt a bölcs, európai hírű tudóst, aki néhány szóval annyit tud adni.

Már nem keserít semmi. Más szemmel nézem mindazt, ami körülöttem történik. Már nem zavar a lárma, nem keserít a káromkodás és az egymásnak rontó böszület. Meg vagyok békülve. Ez az igazság: «Ha mások volnának a mi helyünkben, azok gyilkolnák egymást»

Estefelé visszajönnek néhányan, akik elég merészek voltak kifutni a városba. Az egyikkel beszélgetünk.

— Az oroszok itt vannak a Nyugatinál. Nézzenek ki az égre, valami ég itt a közelben. A Vilmos császár-útig jöhettek már. Néhány óra kérdése és szabadok lehetünk.

— Csak higgyetek neki! — gúnyolódik arramenőben egy másik. — Én is most jöttem kintről. Egyetlen orosz sem láttam. Még a Ligetnél sincsenek. Azért, mert idelőnek? Hát vannak messzehordó fegyverek.

Az előző szavak nyomán remény teljesen lobogó szemekre a csüggedés sötét fátyla borult. Az idegek ellenállóképessége már annyira gyenge, hogy gondolkodás nélkül hull mindenki az egyik végletből a másikba. «Kinek higgyünk?» jajgatnak. Borzasztó ez a tépő bizonytalanság.

Deckner bácsi fönt áll a helyén. A megafon ezúttal pihen.

— Testvéreim! Testvéreim! — könyörög. — Csend legyen! Német katonák menetelnek a Vadász-utcában. Maradjunk csendben.

— Merre, merre mennek? — sürgetik Deckner bácsit.

— A Dunapart felé.

— Hála Istennek! Visszavonulnak!

— Nem igazi — süvít a pesszimista. — Én is láttam ma sokat, a Nyugati felé mentek.

— Istenem! Istenem! Hát mi az igazság?

Nyögnek, sírnak, átkozódnak. «Ha ez még sokáig tart», gondolom szomorúan, «tönkremennek mind».

— Ne féljeteK — biztat Deckner bácsi —, a németek egészen kimentek az utcából, még az ágyút is elvitték. Ismét a másik véglet! Hogy lehet ezt kibírni?

Az idegtépő hangulatban betegszobai szomszédnőm, H.-né órája is elérkezett ismét. A gyerek láthatatlanul ordít valahol a földön ülve. Édesanyja lármázik, gesztikulál, vádol. Ugyanaz a zavar, ugyanaz a jelenet szórul-szóra már harmadik este.

— Mama, mama! Itt akarok aludni! Nem akarok innen elmenni!

— Csak maradj! Tapossanak el! Gázoljanak te! Rúgják ki a beleidet. Árva gyerek vagy. Az apád negyedik éve nincs itthon. Neked ez jár! Lám, papok is ülnek itt! Csak nézzék! így kell bánni egy szegény árvával. — Mindkettő hisztériája teljes mértékben elszabadult.

Hirtelen éles sikoltás hallatszik. Mint valami látomány suhan el előttem H.-né, bomlott hajjal, lobogó szemekkel.

— Ne engedjék! Ne engedjék! Kárt tesz magában!

Karok kapnak utána, vasmarokkal fogják. Vergődik, viaskodik, sikoltoz. Meg van örülve.

— EngedjeteK! Nem halljátok? Jönnek a nyilasok!

— Orvost! Orvost! — kiáltanak többen.

Az orvos, injekciós tűvel a kezében, pillanatok alatt ott van. Nyugtatja, bátorítja, hogy nem kell félni.

A nyugtató hangra a szegény önkívületben levő asszony hirtelen az orvos felé fordul. Éppen előttem

állnak. Soha életemben nem láttam még egy arcot ennyire átalakulni. Az örület legtöbb esetben eltorzítja az arcot. Ez az arc hirtelen megnyúlik, finommá, intelligenssé válik. Merően belenéz az orvos szemüvegei közé, szabadon maradt kezével megragadja a karját. A hangja suttogó:

— Te, Ella! Én mondom neked, gyere gyorsan. Hallod a nyilasokat? Már lönek. Gyere hamar. Még megmenekülhetünk. Ne felejtsd el az ötezer pengőt és az ékszereket.

Az orvos már megadta az injekciót.

— Le kell fektetni — rendelkezik.

Egyszeriben akad hely is. Ebben a heringes hordóban — bár képtelenségnek látszik — összébb húzódnak az emberek. A részvét győz. Lefektetik. A gyerek, aki ijedten, szájába dugott kézzel áll mellette, szintén odakuporodik és nemsokára mindkettő alszik.

— Rohama volt — magyarázza a rokona. — Reggelre majd elfelejti.

*

Alvásról nem lehet szó ezen az éjszakán. A gyertyák és mécsek el sem alszanak. Virrasztanak, beszélgetnek és hallgatódznak. Jeleket várnak. Reménységet adó jeleket. Közeledik a megváltás.

A pinceajtót csak rövid percekre lehet kinyitni, hogy egy kis friss levegőt kapjunk. Az is veszélyes. Fullasztó a pince levegője. Most ez sem hiba. Nem veszik észre. Nem vitáznak fölötte. Minden ember egy-egy megfeszített idegszál, amely csak kifelé figyel.

Hajnal felé feltűnik a figyelő fülnek, hogy nincsenek már kilövések. Csak a légelhárító köhög rekedten a szomszéd háztetőn. Csak belövések követik egymást. Az egymást követő gyors gépfegyvertűz is szünetel. Mi lehet ez?

Már ébred a reggel, de a pincéből senkit ki nem engednek. Még vízért sem. Ez nyugtalanítja az embereket.

Mi az? Mi történt? Miért nem mondják meg?

— Csend! Csend! Az Istenért csend! A németek bunkeroznak az utcában. Meg ne hallják ezt a lármát.

— Hiszen azt mondta tegnap, hogy elmentek, hogy elvonultak a Dunapart felé.

— Most visszajöttek.

Deckner bácsi az egyszer — bizonyára jó szándékkal — kegyetlen volt.

— Jaj! Jaj! Hiszen azt mondta, hogy az ágyút is elvitték az utcából.

— Most hoztak egy nagyobbbat. Emberek! Legyünk csendben! Ne kockáztassuk utolsó percben az életünkét.

A kapu vasrácsára, kétszer egymásután, keményen, döngve hull a puskatús.

A hang elhal az ajkakon. Kétségbeesett kéztördelés és örült pillantások. A rémület jeges keze markolja meg a szíveket.

Végünk van! A német puskatussal veri a követség kapuját. Eddig tiszteletben tartotta a svájci követség területenkívüliségét. Ha most puskatussal jön, mindnyájan elvesztünk!

A puskatús másodszor is, gyors egymásutánban, fenyegetve csapódik rá a vaskorlátra.

Isten irgalmazzon nekünk!

A világos pincelejárathál megjelenik egy fiú alakja. A januári hideg dacára csak ing van rajta. A melle szabadon, ujjai fel vannak gyűrve. Nagy tömött fekete haja csapzott csomókban hull a homlokára. Sötét szemei tüzelnek. A lélegzete hörög, zihál. Szólni akar. Nem tud. Leszalad néhány lépcsőfokot és

széttárt karokkal nekiveti magát a pincelejárat falának s előrehajolva lefelé mered.

Végre, végre megtalálja a hangját.

A legvadabb emberi öröm és ujjongó felszabadultság, ami a világ teremtése óta emberi szíveket megmozgathatott, benne van ebben a hangban, amint leüvölti a pince mélyébe:

— Itt vannak a kapunál az oroszok.